

WYRAZ I ZDANIE W JĘZYKACH
SŁOWIAŃSKICH

11

OPIS, KONFRONTACJA, PRZEKŁAD

ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS NO 4192

WYRAZ
I ZDANIE W JĘZYKACH
SŁOWIAŃSKICH
11

OPIS, KONFRONTACJA,
PRZEKŁAD

REDAKCJA NAUKOWA

JAROSŁAW MALICKI, SYBILLA DAKOVIĆ,
DOROTA DRUŻYŁOWSKA, GORDANA ĐURĐEV-MALKIEWICZ,
MAGDALENA MATKOWSKA-JERZYK,
DANUTA PYTEL-PANDEY, JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC,
MATEUSZ WIŚNIEWSKI

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny — Ewa Komisaruk (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Literaturoznawstwo — Izabella Malej (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Językoznawstwo — Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Statystyczny — Przemysław Józwikiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Sekretarz Redakcji — Marcin Maksymilian Borowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Członkowie

Oleh Beley (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Bogumił Gasek (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Henryk Jaroszewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Marjan Markovikj (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Skopju, Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna), Alla Ndashkivska (Uniwersytet Alberta w Edmonton, Kanada), Martin Ološtiak (Uniwersytet Preszowski, Słowacja), Anna Paszkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Redaktorzy Językowi

Język serbski, chorwacki, bośniacki — Gordana Đurđev-Mačkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język słowacki — Lenka Ptak (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język ukraiński — Julia Rysicz-Szafraniec (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język czeski — Jolanta Sokolová (Akademia Nauk Republiki Czeskiej, Praga, Czechy)

RADA NAUKOWA

Andriy Danylenko (Uniwersytet Pace, Nowy Jork, USA), Ágnes Dukkon (Uniwersytet im. Lorán-da Eötvösa, Budapeszt, Węgry), Jana Hoffmannová (Uniwersytet Jana Amosa Komenskigo, Praga, Czechy), Galina Nefagina (Akademia Pomorska, Słupsk, Polska), Oleg Rumyantsev (Uniwersytet w Palermo, Włochy), Bojana Stojanović-Pantović (Uniwersytet w Nowym Sadzie, Serbia), Ireneusz Szarycz (Uniwersytet w Waterloo, Kanada), Natalia Teres (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina), Harry Walter (Uniwersytet w Greifswaldzie, Niemcy), Anatolij Zahnitko (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina)

Lista recenzentów, opis procedury recenzowania oraz wskazówki dla autorów są dostępne na stronie WWW czasopisma: <https://wuwr.pl/swr/>

Wersja podstawowa czasopisma: drukowana

© Autorzy, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o., 2024

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 (CC BY 4.0).

Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego i Wydawnictwa „Szermierz” sp. z o.o.

Treść licencji jest dostępna pod adresem <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

ISSN 0239-6661 (AUWr)

ISSN 3071-6748 (AUWr, online)

ISSN 0137-1150 (SW)

ISSN 2957-2312 (SW, online)

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

tel. 71 3752474, e-mail: wydawnictwo@uwr.edu.pl

Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o.

pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

tel. 71 3752474, e-mail: sekretariat@wuwr.com.pl

Spis treści

BOŽENA BEDNAŘIKOVÁ, DAVID LAVIČKA, KATEŘINA ŽVAKOVÁ, How Czech students perceive action and time in their mother tongue: A case study	9
ANASTASIA BEZUGLAYA, Коммуникативно-прагматический аспект формата интернет-шоу на примере авторского канала «ВДудь»	25
SYBILLA DAKOVIĆ, Zapožyczenia z języka angielskiego w polskich i chorwackich nazwach półbutów sznurowanych	43
JASMINA DRAŽIĆ, JELENA AJDŽANOVIĆ, <i>Insta-priče vs. priče sa Instagrama</i> – novi tip determinativa u srpskom jeziku: semantičko-sintaksička i pragmatička perspektiva	59
DAVOR JANKULOSKI, Семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен * <i>vi-</i> (* <i>viti</i> , * <i>vijō</i> , * <i>vjetъ</i>) во македонскиот јазик	71
LUCIE JÍLKOVÁ, Hezítace v televízní talk show	79
NATALIA KONDRATENKO, Мовні маркери стратегії маніпуляції в заголовках українського, польського і російського медіадискурсу	87
AGNIESZKA KURZYŃSKA, Wojna czy specoperacja? O leksykalnych środkach łagodzenia (?) rzeczywistości w nagłówkach prasowych	105
MAGDALENA MATKOWSKA-JERZYK, Tomáša Bati „boj proti drahotě” i kilka uwag o retoryce jego kampanii reklamowej	119
TANJA MILOSAVLJEVIĆ, Експресивна вербализација концепта (не)хигијене у призренско-тимочким говорима српског језика	135
KLÁRA OSOLSOBĚ, HANA ŽIŽKOVÁ, Synonymní/variantní tvary verbálního substantiva jako problém konzistentní lemmatizace	149
ANGELINA PANČEVSKA, Дативот во современиот македонски јазик	167
LENKA PŤAK, Sandhi na granicy międzywyrazowej z wygłosowym obstruentem i wyrazem z nagłosowym sonorantem (na materiale czeskiego korpusu języka mówionego Ortofon v2)	173
RENATA RUSIN DYBALSKA, „Hovory česko-polské”, czyli kilka słów na temat najstarszych podręczników do nauki języka polskiego dla Czechów	183
SYLWIA SOJDA, Rzeczowniki <i>pluralia tantum</i> w słownikach języka polskiego i słowackiego	197
DARIUSZ TKACZEWSKI, Cenzura i ograniczenia językowe w Protektoracie Czech i Moraw (1939–1945)	211
MILOSLAV VONDRÁČEK, Věty o přináležitosti	225
IRINA VOTYAKOVA SHUBUKOVA, Приём синтаксических трансформаций в обучении русскому языку как иностранному на уровне B1–B2 испанских студентов	233
MATEUSZ WIŚNIEWSKI, Nazwy obcych realiów w dziewiętnastowiecznym czeskim przekładzie „Narzeczonej z Abydos” Lorda Byrona	247
Noty o Autorach	259

Contents

BOŽENA BEDNAŘIKOVÁ, How Czech students perceive action and time in their mother tongue: A case study	9
ANASTASIA BEZUGLAYA, Communicative and pragmatic aspects of the internet show format on the example of the “vDud” YouTube channel	25
SYBILLA DAKOVIĆ, Loanwords from English in Polish and Croatian names of lace-up shoes	43
JASMINA DRAŽIĆ, JELENA AJDŽANOVIĆ, <i>Insta-priče</i> vs. <i>priče sa Instagrama</i> (i.e. <i>Insta-Stories</i> vs. <i>Stories on Instagram</i>) — A new type of determinative in the Serbian language: se- mantic-syntactic and pragmatic perspective	59
DAVOR JANKULOSKI, Semantic derivation of the Proto-Slavic verbal root *vi- (*viti, *vbjǫ, *vbjeto) in Macedonian language	71
LUCIE JÍLKOVÁ, Hesitations in a TV talk show	79
NATALIA KONDRATENKO, Linguistic markers of manipulation strategy in Ukrainian, Polish, and Russian media discourse headlines	87
AGNIESZKA KURZYŃSKA, Special operation or war? Concerning lexical means of smoothing (?) the reality in press headlines	105
MAGDALENA MATKOWSKA-JERZYK, Tomáš Baťa’s “boj proti drahotě” and some comments on the rhetoric of his advertising campaign	119
TANJA MILOSAVLJEVIĆ, The expressive verbalization of the concept of (non-)hygiene in the speeches of the Prizren-Timok area	135
KLÁRA OSOLSOBĚ, HANA ŽIŽKOVÁ, Synonymous/variant forms of verbal nouns as a problem of consistent lemmatization	149
ANGELINA PANČEVSKA, The dative in the contemporary Macedonian language	167
LENKA PTAK, Sandhi on the boundary of word-final obstruents and words with initial so- norant (based on Czech corpus of spoken language Ortofon v2)	173
RENATA RUSIN DYBALSKA, “Czech-Polish conversations” (“Hovory česko-polské”), or a few words about the oldest Polish language textbooks for Czechs	183
SYLWIA SOJDA, <i>Pluralia tantum</i> nouns in Polish and Slovak dictionaries	197
DARIUSZ TKACZEWSKI, Censorship and language restrictions in the Protectorate of Bohemia and Moravia (1939–1945)	211
MILOSLAV VONDRÁČEK, Affiliation clauses	225
IRINA VOTYAKOVA CHUBUKOVA, Syntactic transformations method of teaching Russian as a foreign language to Spanish students (B1–B2 level)	233
MATEUSZ WIŚNIEWSKI, The names of foreign realities in the 19th-century Czech translation of <i>The Bride of Abydos</i> by Lord Byron	247
Notes on the Authors	259

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.1>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 7.07.2023

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ

Uniwersytet Palackiego, Olomuniec, Republika Czeska
(Palacký University, Olomouc, Czech Republic)

DAVID LAVIČKA

Uniwersytet Palackiego, Olomuniec, Republika Czeska
(Palacký University, Olomouc, Czech Republic)

KATEŘINA ŽVAKOVÁ

Uniwersytet Palackiego, Olomuniec, Republika Czeska
(Palacký University, Olomouc, Czech Republic)

How Czech students perceive action and time in their mother tongue: A case study*

Abstract

Based on 207 questionnaires that investigated how undergraduate students of Czech Philology perceive action and time, it was found that their understanding of these terms varies. Students' interpretation was influenced not only by the knowledge they had and the language rules they applied, but also by their intuition and natural language perception, which inherently complement the process. We concluded that more attention should be paid to deverbal adjectives because their recognition proved to be particularly challenging.

Keywords: absolute and relative time, action-related perspective, deverbal adjectives, grammatical categories, semantic time

---

* This research was carried out thanks to the grant project IGA_FF_2023_040.

Jak čeští studenti vnímají děj a čas ve svém mateřském jazyce — případová studie

Abstrakt

Na základě 207 dotazníků, které zkoumaly, jak vysokoškolští studenti české lingvistiky vnímají děj a čas, bylo zjištěno, že jejich chápání těchto pojmů se liší. Interpretace studentů byla ovlivněna nejen znalostmi, které měli, a jazykovými pravidly, která aplikovali, ale také jejich intuicí a přirozeným jazykovým vnímáním, jež tento proces neodmyslitelně doplňuje, a to zejména při záměrné absenci bližší specifikace výzkumných otázek. Ukázalo se přitom, že větší pozornost je třeba věnovat především deverbálním adjektivům, protože jejich rozpoznávání se ukázalo jako obzvláště náročné.

Klíčová slova: absolutní a relativní čas; dějová perspektiva; deverbální adjektiva; gramatické kategorie; sémantický čas

Introduction

This paper aims to investigate how Czech students of linguistics identify and interpret selected a) grammatical and/or b) semantic features found in the sentence that reads: *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den.*¹ Also, we want to gain insight into their understanding of certain aspects of deverb-al adjectives.

More specifically, the reason behind conducting this study is two-fold. First, we want to describe how students of linguistics identify and classify action and time perspective in a sentence. Second, we want to see whether they distinguish between common and deverb-al adjectives and whether they are aware of the latter's specific usages within this part of speech that lie in their ability to retain certain features of the verbs they have been formed from.

Deverb-al adjectives are marked by their ability to express not only a noun modification, which is a fundamental property of adjectives, but also a temporal and active perspective as they are formed from verbs and retain some verbal grammatical categories. Their position within the system is not unambiguous. Based on the approach one adopts and follows, boundaries between grammar and other subfields of linguistics may differ significantly. Some linguists are more open to possible fusions within the traditionally defined categories and acknowledge the transitional levels. *Příruční mluvnice češtiny* defines deverb-al adjectives as passive resultative adjectives and describes them as follows: “vyjadřují vlastnost plynoucí

¹ *My new assistant was looking for the lost documents all day.* The original version of the sample sentence and the questionnaire is in Czech. According to the request of the reviewers of this study, we refer to the individual parts of the example sentence in its English translated version.

ze zasažení dějem, vznikají adjektivizací přičestí trpných”² (Grepel, 1995, p. 172). In his article titled *Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině*, Karel Hausenblas argues that “vyjadřování výsledného stavu, tj. stavu, který je výsledkem dovršeného děje, je v češtině slovesnou kategorií, kterou plným právem můžeme považovat za kategorii gramatickou”³ (Hausenblas, 1962, p. 28).

Božena Bednaříková presents another supportive set of arguments advocating for extending, rather than restraining the traditionally classified morphology with her application of conversion and PS transfer principles as demonstrated on the adjective *uložený* (Bednaříková, 2009, p. 160).

Pavel Caha further confirms this definition in his description of past/passive participles as follows: “tento tvar v sobě kombinuje jak vlastnosti sloves (zvláště schopnost vyjádřit děj), tak adjektiv (zvláště schopnost vyjádřit stav).”⁴ He also emphasizes that, unlike long forms of the passive participles that are predominantly state-related, short passive participles tend to be action-related⁵ (Caha, 2017).

This is precisely the reason why we want to see how students, when not specifically instructed, interpret time and action in a broad sense without the limits given by the term grammatical category. In the study, we understand this term according to Hausenblas as follows: “slovesa (všechna nebo jejich význačná část) vyjadřují určité funkce (syntaktické i sémantické) určitými formálními prostředky, souborem tvarů, a to pravidelným způsobem”⁶ (Hausenblas, 1962, p. 28).

1. Materials and methods

1.1. Study design

The research comprised 207 paper form questionnaires which were distributed to the first and second-year undergraduate students attending a Czech Morphology class at Palacký University in Olomouc, Czech Republic. The respondents were not supposed to produce anything. Instead, they were asked to identify certain segments in the sentence. The study was divided into two parts. The first one concerned the (1) number of actions expressed and (2) the way they were expressed.

² “...they express a property that resulted from having been impacted by an action and are formed by adjektivization of passive participles.” Unless stated otherwise, all quotations were translated by the authors.

³ “...the resulting state, that is, the state that is the result of a finished action, is a verbal category in Czech that has the full right to be considered a grammatical category.”

⁴ “...capable of combining the properties of both, verbs (especially their ability to express action) and adjectives (especially their ability to express state).”

⁵ So called short forms (oholenø) tend to express action and so called long forms (oholený) tend to express state.

⁶ “...expressing certain functions (syntactic and semantic) using certain formal means and set of forms in a regular manner.”

The second part investigated how students perceive the temporal aspects of the same sentence.⁷

1.2. Expressing time

Traditionally speaking, *tempus*, as a grammatical category, is expressed exclusively by a finite verb. Therefore, our sample sentence *My new assistant was looking for the lost documents all day* expresses commonly understood time dimension only by the *verbum finitum* (*she was*) *looking for*. The question reads: *Which words are able to express time?* which implies that not only *tempus* (tense) may pertain here. It allows for a wider scope, including the deverbal or resultative adjective *lost*, and also the adverbial *all day* because of their time-related functions. These other ways express time in terms of temporal relations, as relative time.

1.3. Absolute vs. relative time

The traditionally accepted definition of time in a linguistic environment is the one which applies to the absolute time (tense-dependent). The other time-related elements in a sentence are, in principle, assessed in the reference to it, they are relative to them and are context-dependent (Bečka, 1975). Relative time is expressed by diverse language means (Šmilauer, 1943). Therefore, we also refer to the semantic perspective. Semantic time has a wider, more dynamic dimension. Unlike the *tempus/tense* itself, time allows for much broader interpretation. This approach authorizes us to incorporate the deverbal adjective *lost* and also the adverbial *all day* into the time-expressing category.

1.4. Expressing action

The situation with expressing action in Czech is less rigid, as the category is not that restricted. Given the dynamics of this term, we argue that the sentence expresses three actions: a) by the VF (*she was*) *looking for*, b) by the deverbal adjective *lost*, and c) by the adverbial *all day*. The mutual position of the adjective *lost* and the adverbial *all day* in the studied sentence corresponds to Štícha's (1986) perspective. It means that the resultative state (*lost*) took place in an unspecified point in the past, which is expressed implicitly only, but the adverbial *all day* puts this temporal aspect into perspective by signaling this time-related determination. The action of losing had happened before the main action in the sentence expressed by the finite verb.

There are diverse applicable definitions for adjectives. Křivan (2015) provides a comprehensive summary of their descriptions used by various Czech linguists.

---

⁷ The sample sentence and the questionnaire: *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den.* / 1) Kolik dějů vyjadřuje tato věta? Jak? / 2) Která slova mají schopnost vyjádřit čas? Jaký?

In this study, we focus on deverbal adjectives, the common adjective *new* serves only as a control to be contrasted with the adjective *lost* to investigate whether students differentiate between the adjective groups.

The results we acquired reflected the intentionally vague formulation of the questions and led to the creation of three categories: a) less inclusive, b) more inclusive, and c) most inclusive approach. These categories serve to reflect the respondents' tendencies in their answers. This approach enables us to assess the answers in a comprehensive manner and to identify the trends in them.

a) The less inclusive approach—undoubtedly (1) needs to acknowledge the position of the finite verb as both action and time-related, (2) takes account of the adjective *lost* as belonging to either or both categories, and (3) generally does not consider the adverbial *all day* to be either time or action-related on the basis of its predominantly adverbial nature, as it can be argued that *all day* denotes a time frame or time period, not an action or time *per se*.

b) The more inclusive approach—is the one we consider the most appropriate. It attributes both categories to the VF (*she was*) *looking for*, deverbal adjective *lost* and also to the adverbial *all day*. Our sample sentence deliberately unifies the action-related and time-related elements of the sentence, giving each of the observed expression —(*she was*) *looking for*, *lost*, *all day*—characteristics of both.

c) The most inclusive approach—extends the (b) option and includes also the adjective *new* in either or both groups. The inclusion of the adjective *new* is, in our view, a consequence of interference with the concept termed presupposition, that can be described as “součásti komunikačních výměn jako složky významu, které obvykle nevyslovujeme, ale předpokládáme, že jsou adresátovi známy⁸” (Hirschová, Svobodová, 2004, pp. 14–16). In our view, this applies regardless of whether students are already familiar with the term or not. We are aware that the pragmatics is taught during the follow-up Master studies, but students often perceive these phenomena naturally. What we particularly appreciate about this approach is the fact that the semantics is, by some students, considered to be the major factor in the way they cascade a sentence. The deliberately vague formulation of the question fully allows for it. The answers ignoring any of the three expressions: (*she was*) *looking for*, *lost*, *all day* are not included here.

2. Results

The sample size was somewhat large and it had the advantage of a very coherent respondent group, which was assembled exclusively from students of Czech Linguistics. This fact contributes to the representativeness of the sample.

---

⁸ “...a set of assumptions or expected context-cocreating elements not directly expressed but present and implied in the communication exchange.”

The figures below show quite a high rate of respondents who did not specify their answers. In order not to distort the percentage results, we decided to retain them in the charts but we consider them, given their incompleteness, non-representative.

At this point we need to clarify our objectives. As we wanted to see how students perceive and interpret two unspecified terms—time and action—we refrained from detailed description of the questions, making room for students' interpretation. We used the two expressions with no further specification to avoid pointing our respondents in a certain direction. For example, the explicit usage of the term “grammatical category or verbal time/tense” would potentially restrain and distort the students' perspective. Therefore, our primary objective was to collect their intuitive answers not limited by the boundaries set by traditional linguistic categories. Although we intended to get insight into the ways that students perceive the terms “action” and “time” in the language environment, we wanted them to treat these expressions in the broadest sense possible.

It is imperative to mention that the number of answers that can be undoubtedly marked as incorrect is low, and the line between correct and incorrect answers is not always relevant. Rather, we want to report on the trends in the respondents' interpretation. We were predominantly interested in the way they cascaded the phenomena in the given contextual environment rather than the way they determined them. The only answer we are by all means obliged to consider wrong is the one disregarding the finite verb. Also, failure to attribute at least some verbal characteristics to the deverbal adjective *lost* is worth noting.

More specifically, we want to report on the way students scaled the importance of the given sentence elements. In our context, the same scale is equally applicable to both, action and time alike in the following order: (1) (*she was*) *looking for*—(2) *lost*—(3) *all day*. Therefore, the significance ratio of these expressions is as follows: (1) looking for something that (2) had been lost is further determined by the adverbial *all day*, giving it a time frame. The inter-relation among these expressions clearly states the order of events that can be easily reconstructed.

Although the order of events is easier to demonstrate in English given its perfective tenses, Czech has verbal aspect which enables Czech speakers to understand the order notwithstanding the effective absence of perfective tenses. The context is sufficient to make a correct assumption.

2.1. Action-related perspective

We argue (see above) that there are three actions in the sentence (1) expressed by the verbum finitum (*she was*) *looking for*, (2) by the deverbal adjective *lost*, and (3) by the adverbial *all day* which is a semantic representation of a duration. The question yielded variable answers ranging from one to as many as five actions.

2.1.1. One action only

From the group advocating for a single action (94 respondents), 66 respondents (70%) chose the finite verb. The answer is incomplete because it took account neither of the deverbal adjective *lost* nor the adverbial *all day*. The reason for disregarding this adjective as an action-expressing word may be associated with the fact that students possibly considered it to be only a modification/quality/aspect, a pure adjective with no additional functions. This group viewed the sentence in a very traditional way.

What we find particularly interesting is the decision of two respondents who opted for *all day* and ignored the VF or the deverbal adjective altogether. *All day* is an adverbial expressing the period for which something was happening and as such it has a semantic dimension—but favoring it over the VF is striking and incorrect.

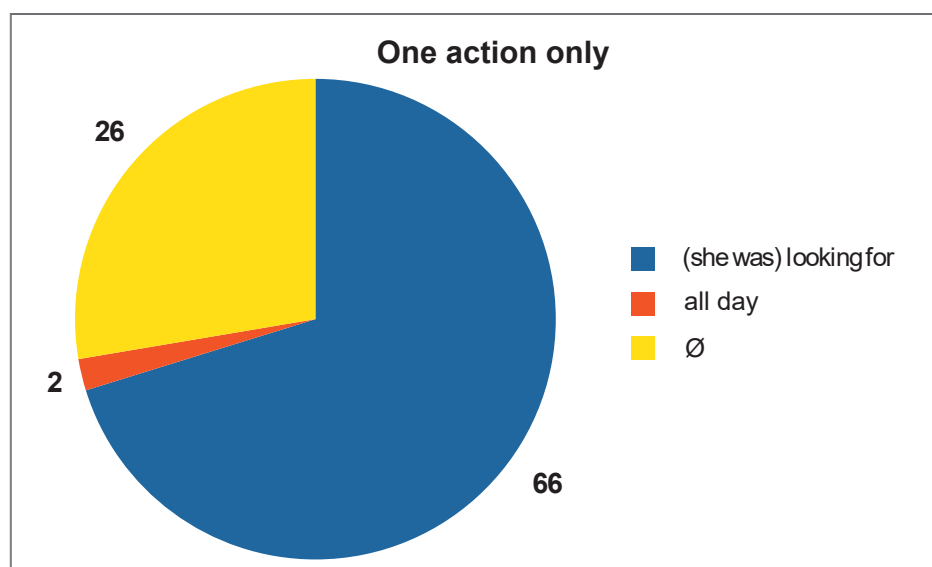

Figure 1. One action only

Source: own study.

2.1.2. Two actions

The second most frequent answer involved two actions. The question revealed that 32 out of 63 respondents (51%) determined the correct combination of the expressions (*hledala* and *ztracené*). From the less inclusive standpoint, the answer is complete.

The second most frequent answer in this category was the combination of (*she was*) *looking for* and *all day*. Surprisingly, this incomplete pair reached quite a high

rate totaling 15 respondents (21%) who did not take account of the adjective *lost* at all, choosing the adverbial *all day* instead. We cannot consider this combination omitting the deverbal adjective to be complete.

Another answer combination worth mentioning (seven respondents, 6%) was that of *(she was) looking for* with the adjective *new*. This adjective does not express action, nor is it formed from a verb. The expression *new* is an adjective that expresses a modification/quality/aspect of a noun that determines it. In our study, the adjective *new* serves as a control to check whether students differentiate between the adjective types.

The least expected combination that occurred here was the one combining the two adjectives *lost* and *new*, ignoring the finite verb *(she was) looking for*. Luckily, this combination did not reach significant rate (only 2%).

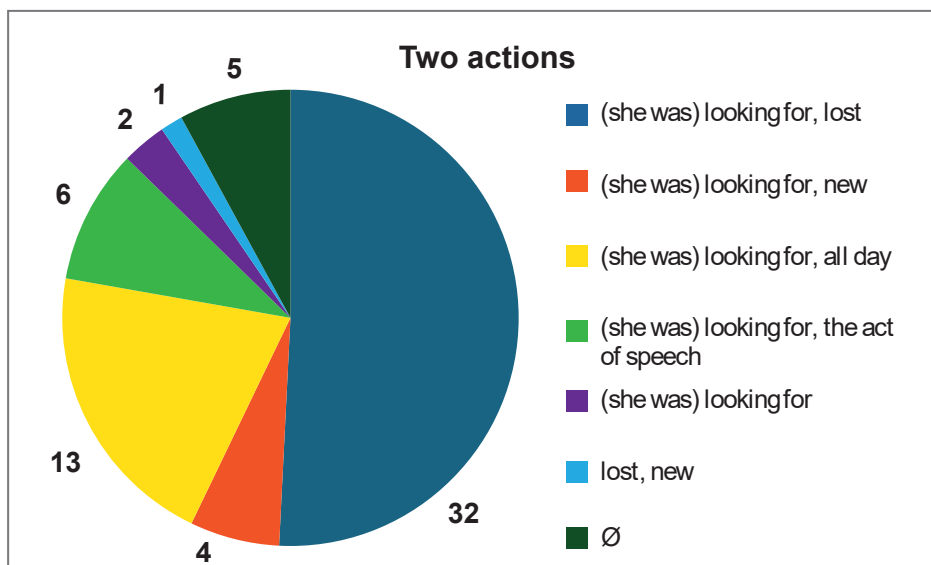

Figure 2. Two actions

Source: own study.

2.1.3. Three actions

Twenty-nine respondents decided that there were three actions expressed in the sentence. All respondents in this group included the finite verb. The most frequent answer in this category totaling 17 respondents (59%) was the combination of *(she was) looking for*, *lost* and *new*. As we can see, these respondents supplemented the answer comprising *(she was) looking for* and *lost* with the adjective *new*. Given that these students took the semantic approach into consideration, the

absence of *all day* in their answer is unexpected. This combination falls within the less inclusive approach.

The answers we consider preferable combining the *(she was) looking for, lost,* and *all day* yielded 15% (4 respondents). The answer combining *(she was) looking for, all day* and *new*, similarly as in the 2-member category above, shows that some students considered the adjective *new*, unlike the expected adjective *lost*, to be action-related. It reveals that these respondents took account of the adjectives in this respect, but were not fully aware of the adjective categories as they omitted those that are close to verbs. Due to the omission of the deverbial adjective, the answer is not complete.

There were only six students who decided for four actions and two students for five actions. Those who specified their answer in this four- and five-member category all opted for the same combination of expressions combining the correct triplet of the *(she was) looking for, lost* and *all day* but expanded their answer and included also the adjective *new*, which corresponds to the most inclusive approach.

We decided to consolidate the answers in order of frequency regardless of the selected combinations to see the cascade of the expressions. Figure 4 manifests that the two most relevant expressions *(she was) looking for* and *lost* were the most frequent. Although the adjective *new* appears before *all day*, their frequency rate is very similar.

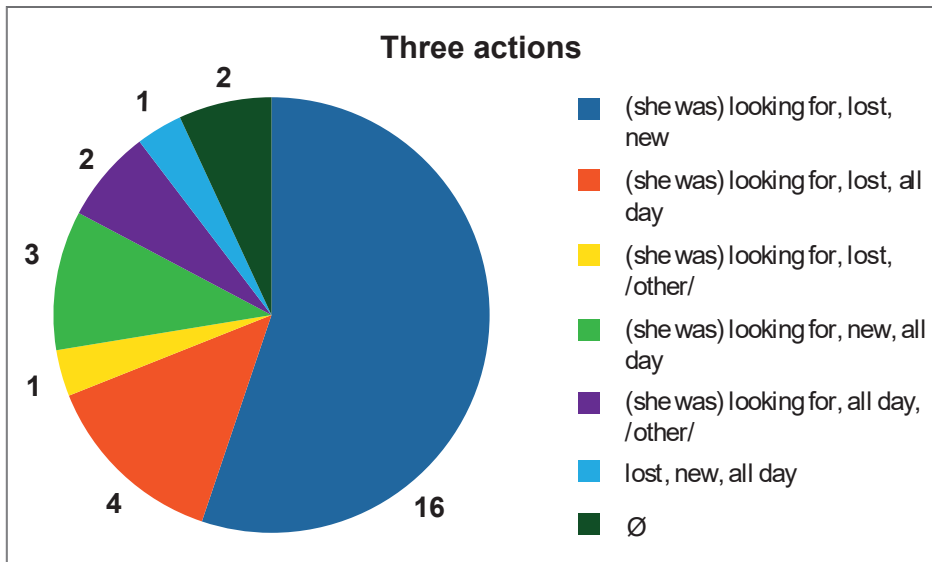

Figure 3. Three actions

Source: own study.

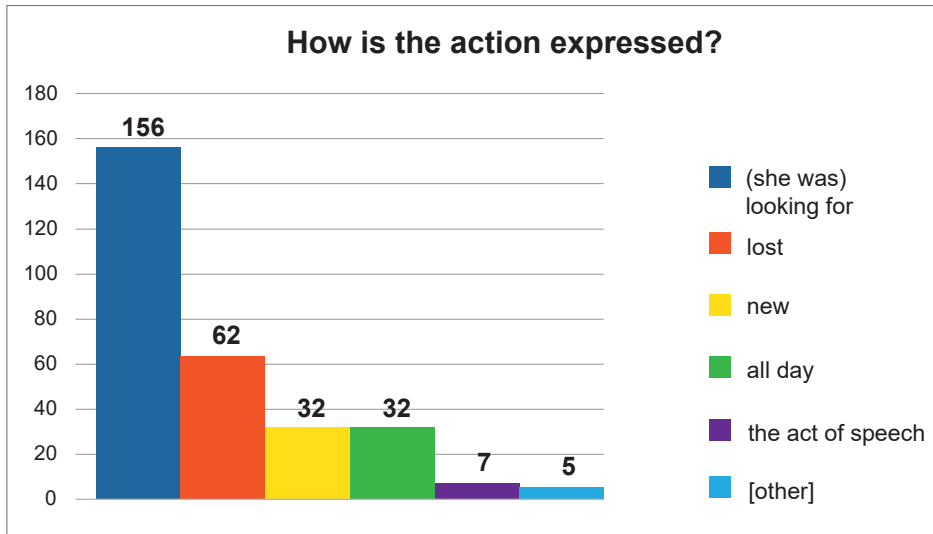

Figure 4. How is the action expressed?

Source: own study.

2.2. Time-related perspective

The second part of the research was concerned with temporal dimension and the means the Czech language can express it in the given sentence. The first question asked the students which words were able to express time.

Time, as a grammatical category (*tempus*) is expressed by the *verbum finitum*. Given the fact that there are only three tenses in the present-day Czech language, many temporal features expressed are determined by the verbal aspect, the context and semantic tools. Šmilauer (1943) makes a distinction between a) temporal language tools which include, among others, adverbs and b) time as a verbal category. Šmilauer's approach is in concert with our preferred one, that is, the more inclusive approach including *(she was) looking for*, *lost* and *all day*, that is, the same set of the expressions as in the previous question. The answers varied from one to three words.

2.2.1. One expression only

As we can see in the diagram below (Figure 5), *(she was) looking for* was by far the most frequent answer in this category. The vast majority (80 out of 90 respondents) of those who opted for *(she was) looking for* are inclined to the traditional approach, where only a finite verb is able to express time.

We find particularly interesting that 10% of the respondents ignored the finite verb and the adjective *lost* and stated that the adverbial or its fraction is the only element responsible for expressing time.

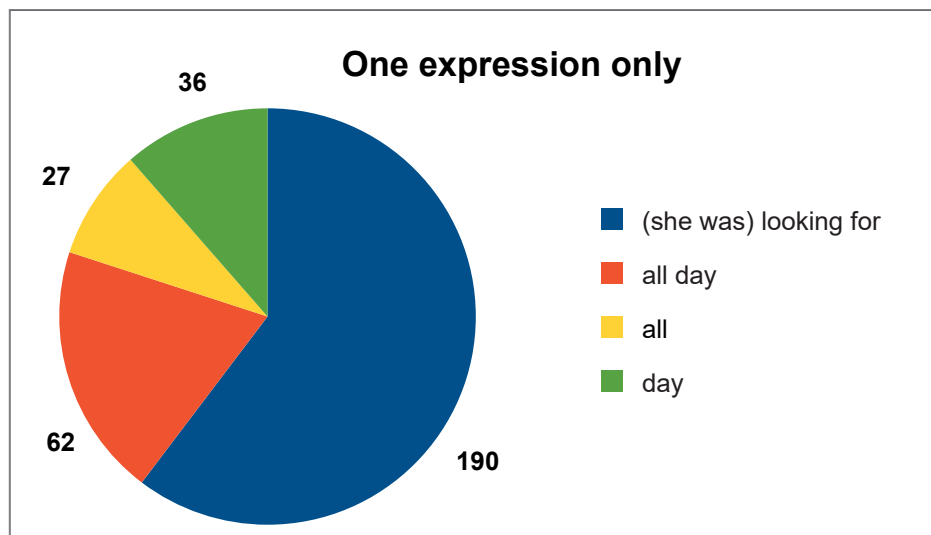

Figure 5. One expression only

Source: own study.

2.2.2. Two expressions

A total of 55% (82 respondents) opted for two words. This category yielded variable answers combining mostly *(she was) looking for* with another element. The majority of the answers in this category (28 respondents) combined the expected *(she was) looking for* with the adverbial *all day*. Some respondents decided for the combination of *(she was) looking for* and a fraction of the adverbial *all day*, that is, (1) *(she was) looking for, day* (ten respondents) and (2) *(she was) looking for, all* (five respondents). The literal translation of the Czech version is *whole day* rather than the more colloquial version *all day*, so the respondents, in fact, decided for an adjective. The reason we do not deal with the *all/whole day* separately is that it forms an adverbial. The respondents tended to fragmentize it much more in the question regarding the temporal perspective.

The correct answer representing 15% (twelve respondents) involved *(she was) looking for* and *lost*. This combination corresponds to the less inclusive approach.

The respondents who ignored the finite verb totaled 15% (12 respondents). The choice of 14% of them, who opted for the combination of *all* and *day* to represent the elements able to express time is particularly interesting. They favored the semantic perspective over the grammatical one, disregarding the finite verb and the deverbal adjective. For these respondents, time is predominantly a semantic category.

Again, the combination of the verb *(she was) looking for* with the adjective *new* is, in the context of the deverbal adjective which is ignored here, interesting.

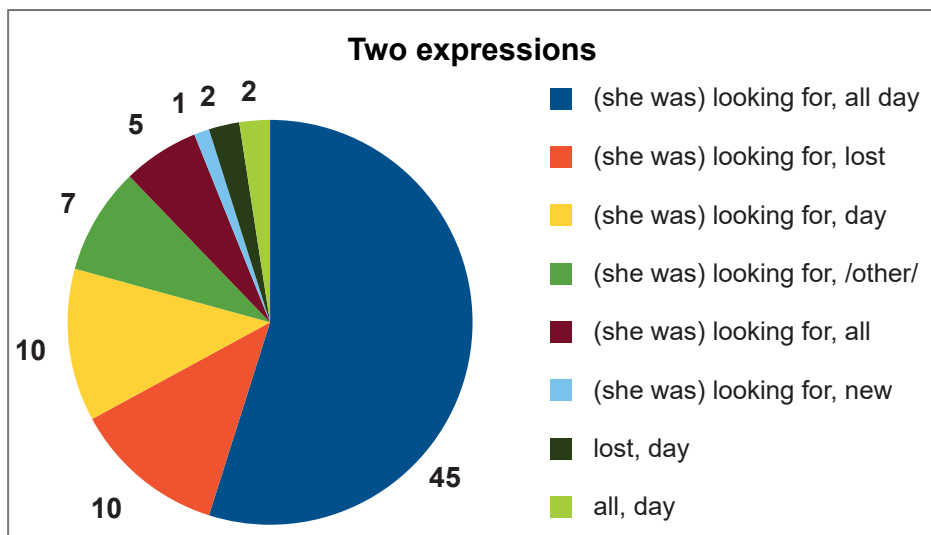

Figure 6. Two expressions

Source: own study.

2.2.3. Three expressions

Twenty-seven respondents opted for three words and all of them selected the finite verb. As demonstrated (Figure 7), twelve respondents (47%) opted for *(she was) looking for, all* and *day*. That means they did not consider the adjective *lost* relevant here, but, on the other hand, they acknowledged the semantic time perspective, even though they fragmented the adverbial *all day* into individual units (*all* and *day*). As we can see, those who opted for the adjective *new* did not include the adjective *lost*.

The preferred answer including *(she was) looking for, lost* and *all day* was chosen by four respondents (13%).

2.2.4. Four expressions

All respondents (six) who opted for four words included, besides *(she was) looking for*, the adjective *new*. A total of two students even expanded the preferred answer with this adjective, which makes their approach the most inclusive. The fragmentation of the adverbial occurred here as well. Despite four selected words, two students decided not to include the adjective *lost*, which we find worth noting.

As in the previous section, we also decided to consolidate the answers in order of frequency regardless of the selected combinations to see the cascade of the expressions. As is manifestly visible (see Fig. 9), the deverbal adjective *lost* was

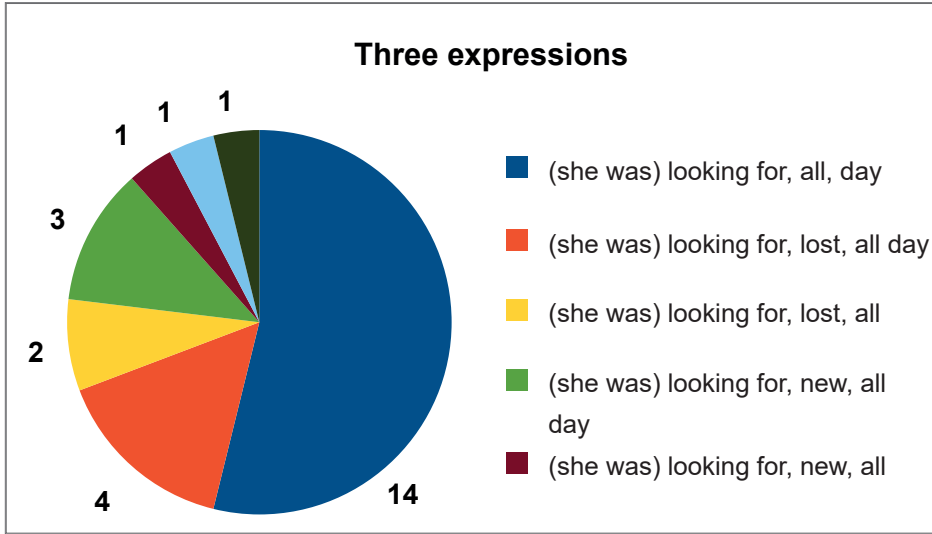

Figure 7. Three expressions
Source: own study.

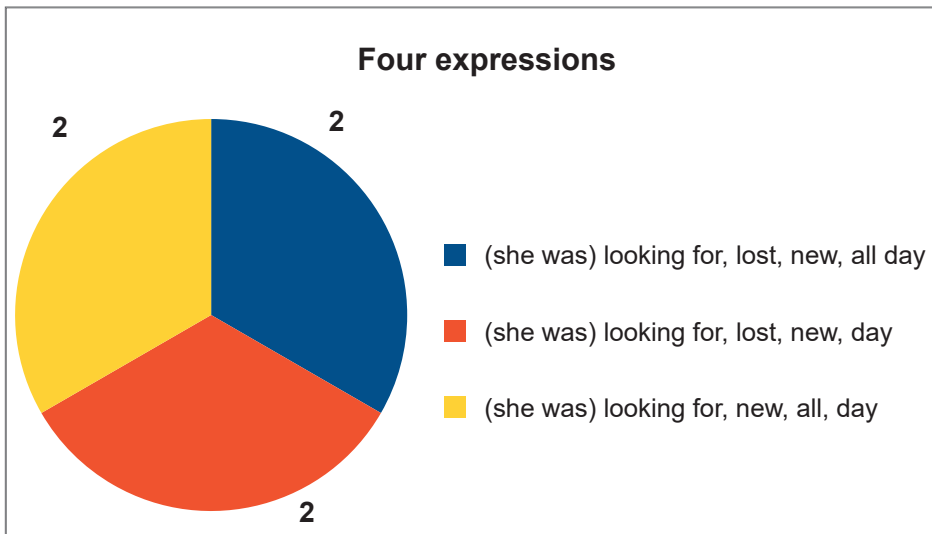

Figure 8. Four expressions
Source: own study.

not commonly regarded as time-expressing element and, in comparison to the adverbial *all day* or its fragments, it has a substantially lower frequency.

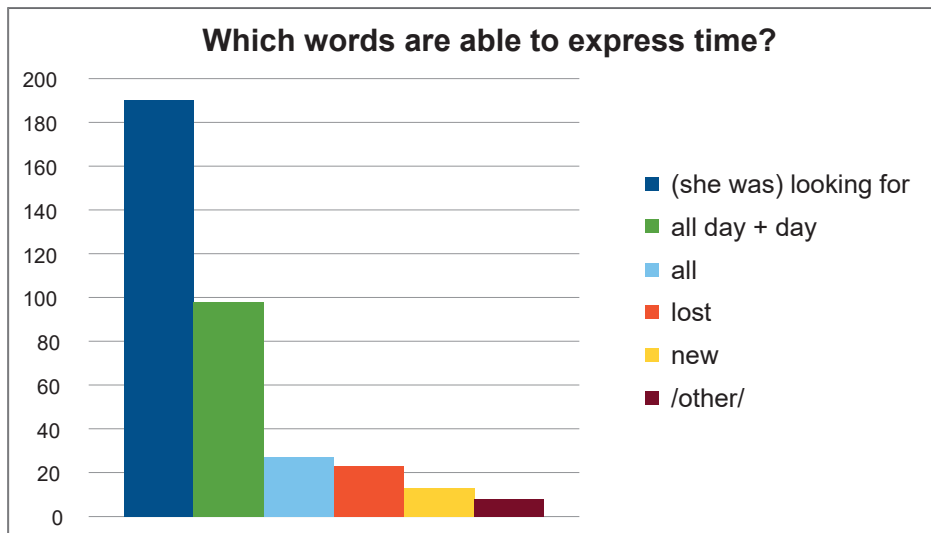

Figure 9. Which words are able to express time?

Source: own study.

The second question is an add-on on the first one and intentionally points students to a certain direction.

2.2.5. Tenses of non-verbal expressions

Tables 1 and 2 jointly demonstrate how the group of students who do believe that there are more words involved in expressing time besides the finite verb perceive these semantically and contextually engraved elements. The answers vary significantly. As *lost* is formed from the past participle of the verb *ztratit* (to lose), it positions this action to the past/past perfect but, as demonstrated, not all the students see it that way.

Table 1. What tense does the word *lost* express?

What tense does the word <i>lost</i> express?	
past	10
present	3
past perfect	2
unclear	2
∅	3

Source: own study.

Table 2. What tense does the phrase *all day* express?

What tense does the phrase <i>all day</i> express?	
semantic (duration, range, section, etc.)	37
verbal (past, present, future)	8

Source: own study.

What we find particularly interesting about Table 2 is the fact that eight respondents claimed that the time dimension the adverbial *all day* expresses is a verbal one, which is an incorrect answer. Fortunately, most students opted for the semantic time.

The adverbial *all day* triggered interesting interpretations. A few of the respondents mentioned that whole day means 24 hours. Although logical per se, it does not hold up in the context as (1) the likelihood of somebody looking for lost documents for 24 hours straight is far-fetched, (2) the working day does not (normally) last that long.

Conclusions

The studied sentence offers multiple interpretations and may be viewed from various perspectives. Some respondents opted for a traditional approach grounded primarily in grammar-determined environment, others, being aware of the relative time, mentioned temporal relations, and another group of students decided that the semantic aspect is the directing one, integrating their intuition or knowledge of pragmatics. Given the intentional lack of specification of the questions, it is hard to pronounce one approach more defective than another.

On the other hand, those who ignored the finite verb or did not take account of the extra dimensions of the deverbal adjective in any question, made a mistake. This suggests that they completely disregard the VF in the sentence and consider the explicitly designated duration (*all day*) or a modification/quality/aspect expressed by either adjective (*lost, new*) to be superior to the finite verb.

Considering deverbal adjectives, our study has demonstrated that the situation around proper linguistic determination of these expressions is unstable and more attention should be paid to them. Although we considered the more inclusive approach preferable, the less inclusive one, which is found in the results more frequently, is also acceptable. As the question regarding temporal perspective has revealed, the significant rate of students who ignored the deverbal adjective *lost* suggests that there are gaps in students' knowledge.

The potential issue is that students of linguistics need to be able not only to blend and consolidate their knowledge but also the opposite process, that is, to separate the language subcategories into individual language levels, allowing proper classification within each tier. Students of linguistics need to take in and process a huge amount of information and forgetting is a natural element of it.

Our results may have some useful implications for course design in the future. Certain linguistic courses offered at universities would probably benefit from a continuous revision and regular assessment which would potentially enhance the knowledge retention among students. Also, better understanding of the position of the deverbal adjectives within the language system in terms of their verb origin and the word formation processes they undergo may prove beneficial.

Bibliography

- Bečka, J.V. (1975). O relativních a subjektivních časech v češtině. *Naše řeč*, 58 (4), pp. 186–195.
- Bednaříková, B. (2009). *Slovo a jeho konverze*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Caha, P. (2017). Pasivní participium. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.). *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Electronic version retrieved from: <https://www.czechency.org/slovník/PASIVNÍ PARTICIPIUM> (access: 6.07.2023).
- Grepl, M. (1995). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- Hausenblas, K. (1963). Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině. *Naše řeč*, 46 (1), pp. 13–28.
- Hirschová, M., Svobodová J. (2015). *Komunikační strategie v jednom typu komunikačního diskursu (televizní talk show)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Karlík, P., Caha, P. (2017). Adjektivum. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.). *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Electronic version retrieved from: <https://www.czechency.org/slovník/ADJEKTIVUM> (access: 5.07.2023).
- Křivan, J. (2015). Adjektiva v širší perspektivě. In: O. Uličný, et al., *Preliminária k moderní mluvnici češtiny* (pp. 144–152). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ocelák, R. (2010). Časový význam aktivních deverbativních adjektiv typu -ící/-oucí a -vší. *Naše řeč*, 93 (3), pp. 125–138.
- Šmilauer, V. (1943). Slovesný čas. *Naše řeč*, 27 (8), pp. 169–179.
- Štícha, F. (1986). Systémový a funkční status konstrukcí s n-/tovými participii v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 47 (3), pp. 177–185.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.2>

Data przesłania artykułu: 3.04.2023

Data akceptacji artykułu: 1.06.2023

ANASTASIA BEZUGLAYA

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Коммуникативно-прагматический аспект формата интернет-шоу на примере авторского канала «vДудь»

Communicative and pragmatic aspects of the internet show format on the example of the “vDud” YouTube channel

Abstract

The article analyzes the network genre of interviews on the example of the “vDud” project, which is one of the most popular and most viewed internet shows in the Russian media space. The study focuses on communicative and pragmatic aspects as well as speech characteristics of the modern format of the portrait interview genre. The article examines in detail the individual style of Yury Dud (host of the “vDud” YouTube channel) and the strategies of his communicative behavior in interviews. Relevant characteristics of interviews of Yury Dud include informality, intimacy, and provocative conversation, recurring topics and thematic dominants, established communicative strategies and techniques for conducting interviews, as well as the choice of the speech code, which is distinguished by an abundance of linguistic units of colloquial style, obscene lexicon, and anglicisms. The empirical basis of the research consists of 40 interviews by Yury Dud with various interlocutors, uploaded on the YouTube video hosting platform in the period from February 2017 to February 2023.

Keywords: YouTube channel “vDud”, speech portrait of Yury Dud, network journalism, network society, portrait interview, communicative strategies

Аспект коммуникативно-прагматичный формата show интернетового на прикладzie авторского канала „vDud”

Streszczenie

W niniejszym artykule analizowany jest gatunek sieciowych wywiadów dziennikarskich na przykladzie autorskiego projektu „vDud”, który jest jednym z najpopularniejszych i najczęściej oglądanych internetowych programów w rosyjskiej przestrzeni medialnej. Badanie poświęcone jest aspektowi komunikacyjno-pragmatycznemu oraz cechom mowy nowoczesnego formatu gatunku wywiadu portretowego. W artykule szczegółowo omówiony jest indywidualny styl Jurija Dudia, prowadzącego kanał „vDud”, oraz strategie jego zachowania komunikacyjnego podczas wywiadów. Do istotnych cech wywiadu należą nieformalność, intymizacja i prowokacyjność rozmowy, powtarzające się tematy i dominanty tematyczne, ustalone techniki prowadzenia wywiadów, a także wybór kodu językowego, który charakteryzuje się bogactwem jednostek językowych stylu potocznego, leksyki wulgarnej oraz anglicyzmów. Materiał empiryczny stanowiło 40 wywiadów Jurija Dudia z różnymi interlokutorami, umieszczonych na platformie YouTube w okresie od lutego 2017 do lutego 2023.

Słowa kluczowe: kanał YouTube „vDud”, językowy portret Jurija Dudia, dziennikarstwo sieciowe, społeczeństwo sieciowe, wywiad portretowy, strategie komunikacyjne

Сетевое поколение

Мы наблюдаем стремительное развитие новых каналов передачи информации, ведущее место среди которых занимает видеохостинг YouTube. Развитие коммуникационных технологий изменило способ получения, обработки и распространения информации и сформировало сетевое поколение (поколение миллениалов, поколение Y, поколение «некст») и его медиапотребительские привычки.

Языковое сознание сетевого поколения, являющегося социокультурным феноменом нашего времени, во многом формируется благодаря видеоблогингу, ставшему одним из основных способов моделирования события и окружающей действительности. Телевизор и телевизионные передачи все меньше интересуют молодых людей, принадлежащих к сетевому поколению¹ — поколению активных пользователей Интернета, вовлеченных в цифровые технологии, в то время как сетевое измерение (интернет-пространство) оказывает огромное влияние на мировосприятие, на представление личности о своем «Я» и своем народе, формирует систему ценностных ориентаций и установок. Несомненно, современная информационная реальность сформировала новое, принципиально иное общество, обладающее своей

¹ Поколение людей, родившихся после 1980 года.

уникальной сетевой идентичностью, в основе которой лежит наличие общих идентификационных маркеров с четким делением на «свой» – «чужой».

Интернет оказывает сильное влияние на формирование общественного мнения и является важным источником информации о мире и происходящих в нем событиях. При этом наиболее привлекательной формой получения информации для миллениалов являются интернет-шоу различной тематики, размещенные на видеохостинге YouTube.

Новые формы и форматы сетевой журналистики на онлайн-видеосервисе YouTube. Трансформация жанра портретного интервью

Интернет-коммуникация породила новые формы и форматы² сетевой журналистики, и особое место среди сетевых жанров занимает видеоблог-интервью (интервью-портрет), ставший объектом настоящего исследования.

Интервью — это специфический диалогический дискурс, в котором большой интерес вызывает изучение речевого поведения не только интервьюируемого, но и интервьюера. В интервью, как в особом виде дискурса, используются определенные приемы установления контакта и развертывания беседы, воплощенные специфическими стратегиями и тактиками интервьюера (Швец, 2008, с. 3–6).

Цель портретного интервью — как можно подробнее раскрыть личность собеседника. Портретное интервью — это публицистический жанр, в котором «акцент делается на неординарности личности, чертах, выделяющих личность из числа других» (Мельник, 2005, с. 171). Кроме того, жанр портретного интервью является «своеобразным документом времени, рисующим образ не только одного человека, но и целого поколения» (Борецкий, 2002, с. 12), что, в свою очередь, также определяет наш исследовательский интерес и актуальность выбранной темы.

YouTube является наиболее популярным онлайн-видеосервисом, в том числе в России, и одной из тенденций последних лет стал переход профессиональных журналистов, ранее работающих на телевидении, на эту платформу, ср.:

Юрий Дудь — YouTube-канал «вДудь» (10,3 млн подписчиков на 16.02.2023);

Алексей Пивоваров — YouTube-канал «Редакция» (3,68 млн подписчиков на 16.02.2023);

Ирина Шихман — YouTube-канал «А поговорить?» (2,51 млн подписчиков на 16.02.2023);

² Формат — это стиль и способ представления аудиовизуального продукта.

Катерина Гордеева — YouTube-канал «Скажи Гордеевой» (1,52 млн подписчиков на 16.02.2023).

Необходимо подчеркнуть, что авторские проекты вышеназванных журналистов вызывают большой общественный интерес у интернет-зрителей. Особого внимания заслуживает также следующий факт: все из них после ввода российских войск на территорию Украины 24 февраля 2022 года и начала войны в Украине были названы Минюст России иноагентами из-за своей просветительно-журналистской деятельности и оппозиционной риторики.

Почему YouTube стал столь привлекательной площадкой для журналистов? В отличие от традиционных СМИ здесь отсутствует цензура и редакционные ограничения — здесь нет никаких рамок для свободы самовыражения (Яблоновская, Мустафаева, Езык, 2020, с. 226). Оксана Сергеевна Иссерс также отмечает этот релевантный аспект:

[...] ключевым отличием интервьюера в социальных медиа от журналиста, работающего на ТВ, является то, что это человек без редакторского «уха» (на языке телевизионщиков так называется связь с редакторской группой за кадром). Это дает журналисту максимальные возможности для самовыражения, не отвлекает от собеседника (2021, с. 265).

Наш исследовательский интерес связан с русскоязычным сегментом YouTube и с трансформацией жанра портретного интервью на платформе данного видеохостинга:

Интервью на YouTube — это не просто традиционный жанр в новой среде, это продукт специфической среды, культуры и формы коммуникации. Его отличает новый тип взаимоотношений между интервьюером и собеседником, большая свобода в выборе тем и формата общения, ориентация на эмоциональный отклик, неофициальность, человекоориентированность, наличие целого ряда технологических инноваций, направленных на установление обратной связи с аудиторией (Яблоновская, Мустафаева, Езык, 2020, с. 235).

Интервью на интернет-канале отличается тем, что интервьюер одновременно ведет два диалога: эксплицитный (диалог с приглашенным гостем) и имплицитный (диалог со своими зрителями) (Костенков, Вертинская, 2020, с. 25). В интервью ведущий и его гость «участвуют в информационном обмене для информационного насыщения главного, хотя и незримого, третьего участника коммуникации — аудитории, чьим требованиям и потребностям они должны соответствовать» (Швец, 2008, с. 8).

Во многом трансформационные процессы в сетевой журналистике русскоязычного сегмента и появление нового формата портретного интервью связаны с созданием в 2017 году канала «вДудь», автором которого является Юрий Дудь — один из самых популярных и заметных российских журналистов и видеоблогеров. Согласно данным компании «Медиалогия», занимающейся мониторингом и анализом СМИ и социальных сетей,

интернет-шоу «вДудь» находится на 2-ом месте среди самых популярных российских каналов, размещенных в YouTube (<https://www.mlg.ru/ratings/socmedia/youtube/11907/>, дата обращения: 17.01.23).

Юрий Дудь, несомненно, раскрыл новые возможности жанра портретного интервью. Согласно его мнению, интервью — это «обилие эмоций, фактов» (Березина, 2017). Именно эмоции и факты ведущий данного канала дает своей аудитории — отличительными особенностями авторского интернет-шоу «вДудь» являются раскованность, экспрессивность и оценочность. На этом канале нет запрещенных тем, а вопросы интервьюера зачастую носят характер провокационных и «неудобных».

Специфика интервьюирования, реализуемая в авторской программе «вДудь»

Предметом данного исследования являются речевые особенности формата интернет-шоу на примере портретного интервью. Цель исследования заключается в описании языкового кода YouTube-канала «вДудь» и анализе коммуникативных стратегий и тактик, применяемых ведущим данного видеоблога-интервью. Материалом исследования послужили 40 выпусков программы «вДудь»³, доступные на видеохостинге YouTube в период с февраля 2017 по февраль 2023 гг.

В качестве главных методов исследования использовались наблюдение, описание, обобщение, метод количественных подсчетов, а также принятые в прагмалингвистических исследованиях контекстуальный и интерпретационный методы.

В первую очередь попытаемся ответить на вопрос: в чем феномен Юрия Дудя? Почему он так быстро создал вокруг своего канала многомиллионную аудиторию? Почему его видео никого не оставляют равнодушным?

Оксана Сергеевна Иссерс считает, что ответ кроется в «народной журналистике»: «[...] количество просмотров и лайков рассматривается как показатель успеха и социального одобрения [...] Наиболее популярными

---

³ Эмпирическая база исследования включает интервью с Бастой, Сергеем Шнуровым (Шнуром), Ильей Прусикиным (Ильичом), Иваном Дорном, Максимом Фадеевым, Дмитрием Маликовым, Леонидом Агутиным, Джа Халибом, Федором Инсаровым (Feduk), Артемом Готлибом (Slava Marlow), Иваном Дреминым (Face), Елизаветой Гырдымовой (Монеточкой), Юрием Шевчуком, Гариком Мартиросяном, Семеном Слепаковым, Алексеем Щербаковым, Анастасией Ивлеевой, Дмитрием Нагиевым, Александром Палем, Александром Петровым, Константином Хабенским, Александрой Бортич, Юрием Борисовым, Ириной Горбачевой, Антоном Лапенко, Алексеем Ивановым, Дмитрием Глуховским, Борисом Акуниным, Верой Полозковой, Кириллом Серебренниковым, Александром Молочниковым, Надеждой Толоконниковой, Ксенией Собчак, Леонидом Парфеновым, Алексеем Венедиктовым, Катериной Гордеевой, Дмитрием Муратовым, Алексеем Навальным, Ильей Яшином, Марией Певчих.

интервьюерами становятся те журналисты, которые «падают в народ», делают свои программы для тех, кого *много*» (2021, с. 265).

Николай Николаевич Подосокорский, анализирующий «феномен Юрия Дудя» и пытающийся ответить на вопрос, в чем секрет популярности его интернет-шоу, в свою очередь, справедливо отмечает:

Юрий Дудь виртуозно овладел инструментарием т.н. «журналистики эмоций», чрезвычайно популярной среди аудитории соцсетей. Ее задача не столько объяснить явление или раскрыть человека, сколько изоциренно играть на эмоциональных раздражителях, приковывающих внимание зрителей за счет обсуждения «горячих» тем, описания табуированных ситуаций и употребления «запретных» слов (2018, с. 160–161).

Полагаем, что во многом популярность Юрия Дудя и его видеоканала связана с тем, что, во-первых, он умеет слышать собеседника, а во-вторых, содержание беседы для аудитории не только интересно, но и представлено живым доступным языком, включающим большое количество языковых элементов, относящихся к разговорному стилю речи.

Особое внимание необходимо уделить аудитории канала «вДудь». Прежде всего, это молодые люди — в том числе студенческая молодежь — критически оценивающие происходящее: «[...] успех данного блога позволяет нам говорить о том, что автор учитывает изменение ценностных ориентиров молодежи и делает на этом акцент, попадая точно в цель запроса зрителя» (Костенков, Вертинская, 2020, с. 25–26). Этому способствуют особенности вербальной (молодежный сленг, англицизмы, просторечная и обценная лексика) и невербальной (жесты, внешний вид интервьюера и интервьюируемого, положение интервьюера и интервьюируемого в кадре) коммуникации.

Изначально интернет-шоу «вДудь» носило исключительно развлекательный характер и базировалось на «звездных» интервью с известными поп-звездами, рэперами и стендаперами (комиками). Однако данный авторский проект быстро эволюционировал — изменилась его стилистика: речь ведущего стала чуть сдержанней, что во многом было обусловлено расширением списка приглашенных гостей, среди которых появились актеры, режиссеры, кинокритики, писатели, общественные деятели, ученые и интеллектуалы, зачастую смело высказывающие свою гражданскую позицию, основанную на критическом отношении к власти и политическим порядкам в России.

Эволюция канала «вДудь» связана также с появлением просветительских документальных фильмов (подробнее см. Подосокорский, 2020, с. 67–76), вызвавших огромный резонанс, а именно: фильм «Человек после войны» (2018), фильм о Колыме и сталинских репрессиях «Колыма — родина нашего страха» (2019), фильм о трагедии в Беслане в 2004 году «Беслан. Помни» (2019), фильм об эпидемии ВИЧ в России (2020), фильм «Марков — как живет русская провинция» (2020), фильм «Как просвещение может менять провинцию» (2021), фильм о пытках в российских тюрьмах «Почему

в России пытаются» (2021), документальный фильм о Беларуси и событиях 2020–2021 гг. «Как жить, если лишают родины» (2022), социально значимые фильмы «Человек во время войны» (апрель 2022)⁴ и «Пропаганда — топливо войны» (октябрь 2022).

Развитие канала «вДудь» очевидно — на данный момент времени авторский проект Юрия Дудя включает три больших неотъемлемых взаимодополняющих элемента:

- 1) «звездные» интервью;
- 2) просветительская документалистика;
- 3) оппозиционная журналистика.

Коммуникативные стратегии и речевые особенности авторского видеоблога-интервью «вДудь»

Вслед за Оксаной Сергеевной Иссерс (2021, с. 266) считаем, что к главным параметрам стратегий и тактик интервьюирования относятся:

1. тематический репертуар и тематические доминанты разговора;
2. приемы запроса / выведывания информации;
3. приемы интерпретации и оценки сказанного собеседником;
4. выбор языкового кода.

В рамках данного исследования подробно рассмотрим тематические группы, выбор языкового кода, а также стратегии и тактики коммуникативного поведения ведущего.

А. Тематические доминанты интервью

Интервью на канале «вДудь» носят нефокусированный характер (то есть сфокусированы не на одной конкретной теме, а на множестве) и отличаются тем, что ведущий задает острые провокационные вопросы, касающиеся не только личной жизни, но и сферы политики (пропаганда, отношение к власти, коррупция, внутренняя и внешняя политика России). Интернет-платформа дает возможности для такого рода интервью, поскольку здесь нет цензуры и полная свобода слова.

Затрагиваемые и актуализируемые ведущим в ходе интервью темы свидетельствуют о детабуирующей стратегии, в основе которой лежат интимизация и провокативность. Именно эта стратегия определяет набор релевантных тем, наиболее часто встречаемых в интервью.

⁴ Юрий Дудь 15 апреля 2022 года был включен Министерством юстиции России в реестр СМИ, выполняющих функции иностранного агента, [bbc.com](https://www.bbc.com) (дата обращения: 17.10.22).

Контент-анализ помог выделить главные топосы (тематические группы), которые тесно связаны с провокационными вопросами и вопросами личного характера:

- 1) тема денег и заработка — топос источников дохода;
- 2) топос-отношение к кому-либо, чему-либо:
  - а) топос-отношение к коллегам по цеху;
  - б) топос, связанный с отношением к действующей власти и политике (зачастую оппозиционного характера);
  - в) топос-отношение к какому-либо острому социальному явлению (например, отношение к ЛГБТ, бисексуальности, харассменту);
  - г) топос-отношение к актуальным событиям, происходящим в социокультурном пространстве России (к примеру, отношение интервьюируемого к пенсионной реформе, мобилизации, эмиграции⁵, группе по расследованию антироссийской деятельности, урокам политпросвещения в России⁶ и т. д.).

Детабуирующую стратегию рассмотрим на примере топоса денег и связанных с ним провокационных вопросов, которые, в свою очередь, относятся к типу поведенческих. С первых выпусков тема денег и размера заработной платы занимает ключевое место в интервью на канале «вДудь» и присутствует практически в каждом видео:

Юрий Дудь — Басте⁷:

Вася, ты только что *пригнал*⁸ из Штатов. 8 городов. Все *солдауты*? Сколько денег ты привозишь из такого тура?

Юрий Дудь — Сергею Шнурову⁹:

Сколько вся челюсть тебе *обошлась*?

Правда ли, что рекламный пост в твоём инстаграме стоит 1 млн рублей?

Юрий Дудь — Ивану Дорну¹⁰:

Бюджет этого клипа оглоси нам, пожалуйста?

Бюджет всей поездки? Сколько стоит, вот так вот съездить в Штаты на три месяца и записать там альбом?

⁵ Вопросы, касающиеся эмиграции, особенно актуальны после 24.02.2022 г. — практически все герои выпусков, снятых в 2022–2023 гг., были вынуждены покинуть страну.

⁶ В школьной программе общеобразовательных школ в сентябре 2022 г. появился новый учебный предмет «Разговоры о важном».

⁷ Выпуск от 7 февраля 2017 года.

⁸ Особое внимание необходимо обратить на широкое употребление ведущим стилистически маркированной лексики, относящейся к разговорному стилю речи. Данные языковые элементы выделены курсивом автором статьи.

⁹ Выпуск от 21 февраля 2017 года.

¹⁰ Выпуск от 11 апреля 2017 года.

Юрий Дудь — Jah Khalib¹¹:

Ты помнишь первую *котлету денег*, которая *прилетела* тебе за *музю*? Не полторы *тыщи* долларов за *биточек*, а когда ты сделал *уф*.

Юрий Дудь — Ксении Собчак¹²:

Форбс оценил твой заработок в 2 100 000 долларов.

Юрий Дудь — Семену Слепакову¹³:

Сколько ты тратишь, *чувак*?

Юрий Дудь — Лизе «Монеточке»¹⁴:

Неловко, что я *прямо* первым вопросом *доколебываю* тебя сколько, но это 15 миллионов рублей?

Юрий Дудь — Александре Бортич¹⁵:

Сколько твой съемочный день стоит?

Юрий Дудь — Александру Молочникову¹⁶:

У тебя есть запасы, чтобы прожить год-два?

Ты *прикидывал*, сколько здесь будет жизнь у тебя стоить?¹⁷

В рамках провокационных вопросов в интервью Юрия Дудя часто реализуется тактика демонстрации личного отношения к кому-либо (чаще всего речь идет о коллегах по цеху либо об общественных и политических деятелях)¹⁸:

Юрий Дудь — Басте¹⁹:

Полина Гагарина или Ваенга?

Кто хуже? Сталин или Гитлер?

Юрий Дудь — Ильичу (Илье Прусикину)²⁰:

С кем из героев Голубого огонька ты хотел выступить вместе?

Худшее на российской эстраде? Что ты не *переваришь* вообще?

¹¹ Выпуск от 15 августа 2017 года.

¹² Выпуск от 24 октября 2017 года.

¹³ Выпуск от 12 декабря 2017 года.

¹⁴ Выпуск от 20 октября 2020 года.

¹⁵ Выпуск от 18 февраля 2021 года.

¹⁶ Выпуск от 7 сентября 2022 года.

¹⁷ Последние два вопроса являются показательными примерами провокационных вопросов, относящихся к типу поведенческих.

¹⁸ В первые три года существования канала ведущий прибегает к блиц-опросу в конце интервью, делая топос-отношение к кому-либо или чему-либо их неотъемлемой частью.

¹⁹ Выпуск от 7 февраля 2017 года.

²⁰ Выпуск от 21 марта 2017 года.

Юрий Дудь — Александру Молочникову²¹:

Как ты относишься к Евгению Миронову, который, как я понимаю, после начала войны написал письмо о том, что войну надо прекратить немедленно, а потом поехал в Мариуполь, который уже оккупирован Россией?

Топос - отношение касается также острых социальных явлений (ВИЧ, бисексуальность, ЛГБТ, харассмент, депрессивные расстройства и др.), ср.: Юрий Дудь — Лизе «Монеточке»²²:

Ты записала видео в поддержку ЛГБТ? Почему ты решила это сделать?

Юрий Дудь — Леониду Парфенову²³:

Как вы думаете, что ждет эту многочисленную русскую эмиграцию, случившуюся из-за войны?²⁴

Особое значение имеет стратегия отрицательной репрезентации действующей власти. Кроме эксплицитно выраженной негативной оценки действий российского правительства (изменение Конституции РФ, электронное голосование, война в Украине, мобилизация, коррупция и др.), эта стратегия выражается также в *тактике обращения к российской провинции* и в акцентировании внимания на дихотомии «столица»²⁵ : «провинциальные города».

В России очень сильное противопоставление между Москвой, Санкт-Петербургом и остальными российскими городами, которые отличаются лишь степенью провинциальности, так как даже города-миллионники в России считаются *провинцией* (Безуглая, 2019, с. 205–211; Безуглая, 2020, с. 107–143). Именно поэтому вопрос провинциальной культуры и ментальности особенно актуален для российского социокультурного пространства, и в интервью Ю. Дудя мы находим неоднократное подтверждение данной лингвострановедческой особенности: Юрий Дудь часто обращает внимание на разрыв между столицей и провинциальными городами и интересуется тем, как живет российская провинция (см., например, интервью с Ильей Прусикиным, Алексеем Ивановым, Александром Палем, Марией Певчих).

Необходимо также отметить тактику окончания интервью. В течение первых трёх лет существования канала (в период 2017–2020 гг.) в конце интервью Юрий Дудь устраивал блиц-опрос. Изначально финальным вопросом был следующий: «Оказавшись перед Путиным, что вы ему скажете?». Однако в 2019 году журналист, вместо этого проективного вопроса, начал

²¹ Выпуск от 7 сентября 2022 года.

²² Выпуск от 20 октября 2020 года.

²³ Выпуск от 28 декабря 2022 года.

²⁴ Это хороший пример гипотетического оценивающего вопроса.

²⁵ Речь идет о Москве, географической столице России, и Санкт-Петербурге, культурной столице России.

использовать другие формулировки, касающиеся отношения собеседника к президенту России. Позже финальным вопросом блиц-опроса стал: «В чем сила?». Последние несколько лет Юрий Дудь не проводит блиц-опрос, но заканчивает интервью именно этим вопросом «В чем сила?»²⁶, отсылающим нас к ставшей прецедентным текстом цитате из фильма «Брат 2», режиссером которого является Алексей Балабанов²⁷.

Б. Типы вопросов в интервью на YouTube-канале «вДудь»

Главной целью любого интервью является получение информации о собеседнике и раскрытие его личности, именно поэтому умение строить диалог и задавать вопросы является важным и основополагающим:

Интервью — целостный акт коммуникации, предполагающий диалогическое общение журналиста с интервьюируемым в ситуации последовательного чередования вопросов и ответов с целью получения информации, мнений и суждений, представляющих общественный интерес (Ильченко, 2003, с. 50).

Анализ стратегий коммуникативного поведения Юрия Дудя показал, что журналист часто использует уточняющие вопросы. Особый интерес для нас представляют предметные вопросы, которые интервьюер задает с целью получения необходимых сведений. Предметные вопросы делятся, в свою очередь, на фактицирующие, оценивающие, интроспекционные, проективные и гипотетические (Колесниченко, 2008, с. 56–57):

1) Фактицирующие — вопросы, касающиеся реальных событий и фактов²⁸, ср.:

Твоя мама журналист? Где она работает? Где живет?

Твой отец тоже журналист? Он работал в Москве? Он работал в Украине? Что рассказывал?

У тебя есть американский паспорт? С каких пор? Хотя раз это было проблемой для тебя? <...> А в последние годы, когда ура-патриотизм захлестнул?

Тебя же манит вся эта протестная история давным-давно?

Ты ходил на марш несогласных?

Давай перечислим важных людей из русского театра, которые уже не в России?²⁹.

²⁶ Хотим обратить внимание на возможные ассоциации, вызванные этим вопросом, на примере интервью с Александром Молочниковым, ср.: «Сила в свободе», — отвечает Александр Молочников, заменяя при этом лексему «сила» на «круть», потому что слово «сила», по его мнению, имеет негативные коннотации. Согласно мнению А. Молочникова, вопрос должен звучать следующим образом: «В чем круть?».

²⁷ Алексей Балабанов снял также фильм «Груз 200» в 2007 году, который показывает нам еще одну важную часть российской истории — войну в Афганистане.

²⁸ Необходимо отметить, что именно этот тип вопросов доминирует в портретном интервью и часто строится на приеме объединения нескольких вопросов в один.

²⁹ Примеры 1–6 взяты из интервью с Александром Молочниковым — российским актером и режиссером театра и кино, сценаристом, эмигрировавшим в 2022 году в Соединенные Штаты Америки (выпуск от 7.10.2022).

Куда ты пошла работать после того, как закончила учебу?
 Сын Каддафи учился с вами?
 Есть ли у тебя квартира в Лондоне?
 Сколько метров в твоей квартире?³⁰

2) **Гипотетические** — вопросы о возможных ситуациях и событиях, а также условиях их развития, ср.:

Много ли толкового можно снимать в кино при нынешних условиях?
 Можно ли сейчас снять сериал, фильм или поставить спектакль про солдата из Бурятии, который едет на войну в Украину и отказывается там воевать?
 Как ты думаешь, настанет тот момент, когда молчать тоже будет нельзя?³¹.

Можно ли сейчас, в разгар мобилизации, — представим, что вторая волна уже началась — дать взятку военному или кому-то еще, чтобы не оказаться в армии России?

Про исправление косяков. А есть ли поступок, которым исправить свое прошлое и настоящее может Владимир Путин?³²

3) **Проективные** — вопросы о возможном поведении интервьюируемого в воображаемых ситуациях, ср.:

Что ты скажешь людям, которые послушают про то, как протестовали здесь, там <...> и подумают: людям нечем заниматься, зачем они это делают?! Что ты им ответишь?³³

Если бы Абрамович смог поучаствовать в том, чтобы эти мирные переговоры завершились выводом войск России с территории Украины, ты бы закрыла глаза на все, что было у Абрамовича до?³⁴

4) **Оценивающие** — вопросы об отношении интервьюируемого к кому-либо или чему-либо, ср.:

Как ты относишься к Евгению Миронову, который, как я понимаю, после начала войны написал письмо о том, что войну надо прекратить немедленно, а потом поехал в Мариуполь, который уже оккупирован Россией?

Что тебе не нравится в том, что происходит в России?³⁵

Что с Навальным сейчас? Он постоянно в ШИЗО³⁶. Как это выглядит для вас?³⁷

³⁰ Примеры 7–10 взяты из интервью с Марией Певчих — соратницей Алексея Навального, проживающей в данный момент в Англии (выпуск от 6.02.2023).

³¹ Примеры 1–3 взяты из интервью с Александром Молочниковым (выпуск от 7.10.2022).

³² Примеры 4, 5 взяты из интервью с Марией Певчих (выпуск от 6.02.2023).

³³ Пример взят из интервью с Александром Молочниковым (выпуск от 7.10.2022).

³⁴ Пример взят из интервью с Марией Певчих (выпуск от 6.02.2023).

³⁵ Примеры 1, 2 взяты из интервью с Александром Молочниковым (выпуск от 7.10.2022).

³⁶ Штрафной изолятор.

³⁷ Ответ Марии Певчих на заданный вопрос: *Это выглядит как форма пытки. Это выглядит как издевательство* (выпуск от 6.02.2023).

Не кажется ли тебе, что вот такая социальная несправедливость, когда есть человек, который руководит крупным бизнесом (особенно связанным с ресурсами), а его работники живут совершенно по-другому, это не только проблема России, но и кучи стран, в том числе цивилизованно-капиталистического мира?³⁸

5) Интроспекционные — вопросы, касающиеся чувств и эмоций интервьюируемого в конкретной ситуации, ср.:

Какие у вас отношения с Константином Богомоловым? Ты же сомневался идти к нему в театр или нет? Тебе казалось, что он дает Табакова?³⁹.

Когда ты поняла, что это не твоё?⁴⁰.

В. Выбор языка общения

Анализ и выявление новых приемов, характерных для портретного интервью на YouTube-каналах на примере авторского интернет-шоу «вДудь», продемонстрировал значительные изменения в речевом поведении интервьюера и интервьюируемого и выборе их языкового кода: «Интервью, как один из самых распространенных типов публичного диалога, дает возможность увидеть и зафиксировать новые тенденции развития устной и письменной публичной речи» (Швец, 2008, с. 7).

Речевое поведение ведущего определяется в первую очередь ориентацией на целевую аудиторию в лице молодежи: интервью Юрия Дудя — это протест против цензуры. В связи с этим стилистической особенностью речи Юрия Дудя и его гостей является раскованность и свобода в выборе языковых средств. Использование просторечий (*башка, ржать, хавать, сдохнуть, втюхивать / втюхиваться*), жаргонных слов и выражений (*друзаны, пацаны, чуваки, гопник, задрот, движуха, тусовщики, базар / ответить за базар, корешиться, прокачать / прокачаться, подофигеть, заткнуться, шпарить, врубаться, валить, прикидывать, напрягать, слить, настучать, проямлить / замялиться*), нецензурной лексики (*охуеть, хуёво, хуйня, пиздец*) говорит о доверительном общении между собеседниками; при этом не только стирает границы между интервьюером и интервьюируемым, но и делает их, соответственно, ближе к своей аудитории.

Отличительными чертами интернет-шоу «вДудь» являются непринужденная атмосфера интервью и простой доступный язык с многочисленными примерами использования просторечных слов и жаргонизмов, сленгизмов и обсценной лексики, а также англицизмов (ср. *фишинг, комьюнити, гадды / гриндерсы, респект, фрилансер, буллинг, хипстер, лакшери, подтянуть*

³⁸ Примеры 3, 4 взяты из интервью с Марией Певчих (выпуск от 6.02.2023).

³⁹ Пример взят из интервью с Александром Молочниковым (выпуск от 7.10.2022).

⁴⁰ О работе в международной корпорации — примечание автора; пример взят из интервью с Марией Певчих (выпуск от 6.02.2023).

скилы, поресерчить, реплай). На наш взгляд, именно в данной особенности речи, характеризующейся свободным языковым кодом, который не поддается цензуре, кроется секрет успеха и популярности Юрия Дудя и его видеоблога.

Описывая речевой портрет Юрия Дудя и анализируя выпуски, размещенные на YouTube-канале «вДудь», необходимо также обратить внимание на обороты и разговорные формулы, делающие узнаваемой его личность. В первую очередь нужно отметить в речи частое использование слова-паразита «типа», употребляемого в значении «нечто вроде того», ср.: *лучшие, типа, киношколы в Америке; это, типа, второе высшее; типа, получил такой грант; зачем тебе, типа, снова учиться; он не является спектаклем, который, типа, закрывает глаза на происходящее*⁴¹. Следующей отличительной особенностью речи Юрия Дудя является широкое употребление различного рода эмотивов, в том числе относящихся к бранной лексике (*бред, облом, дерьмо, тупость, фигня, чушь, жесть, стеб, очко, говно, охрененно, офигенно, прикольно, супер, херово* и др.), и оценочных прилагательных (ср. *хайповый, прикольный, халявный, левый, тупой, лютый, хипстерский* и др.).

Стилистическая особенность речи ведущего и его гостей, основанная на выборе некодифицированного языка общения, свидетельствует о тенденции к более понятному и искреннему диалогу с аудиторией в неформальной обстановке. Активное использование стилистически маркированных языковых средств, на наш взгляд, имеет релевантное стратегическое значение, способствующее достижению коммуникативных целей.

Оценочная лексика оппозиционного дискурса: авторский видеоблог-интервью как способ выражения отрицательной оценки действующей власти

В выпусках Юрия Дудя мы слышим живую речь, в которой доминирует актуальная современная лексика и которая насыщена культурозначимой информацией, помогающей понять особенности ментальности жителей социокультурного пространства России. Особого внимания заслуживает группа слов и выражений, связанных с политической ситуацией в стране и войной в Украине, ср.:

Патриот Патриотович (о Дмитрие Певцове⁴²) — собирательный образ человека, демонстрирующего показной и шумный патриотизм;

⁴¹ Примеры взяты из интервью с Александром Молочниковым — российским актером и режиссером театра и кино, сценаристом (выпуск от 7.10.2022).

⁴² Из интервью с Александром Молочниковым (выпуск от 7.10.2022).

Ура-патриоты — сторонники агрессивного патриотизма, поддерживающие военные действия своей страны;

ГРАД — группа по расследованию антироссийской деятельности;

«Разговоры о важном» — название нового учебного предмета, который с сентября 2022 года преподается в российских общеобразовательных школах (уроки политпросвещения).

Кроме того, необходимо отметить такие часто встречаемые в интервью 2022 г. лексемы, как *цензура*, *цензурный комитет*, *уголовная статья* (разг. *уголовка*), *иноагент*, *список агентов иностранного влияния*, эргоним *Раши Тудей* (ср. метафору «Храм Раши Тудей — RT, о российском пропагандистском телеканале «Россия сегодня»). Данные негативно маркированные примеры выражают отрицательную оценку новой реальности.

Выводы

Юрий Дудь — один из самых популярных и заметных российских журналистов и видеоблогеров, умело пользующийся инструментами новых медиа и влияющий на жанр портретного интервью в сетевой журналистике. Как отметил тележурналист Сергей Доренко (уже спустя год после появления программы «вДудь»):

Сейчас время Дудя. Его смотрят миллионы. Дудь сегодня легко покрывает половину телевизионной аудитории, а влияет на своих зрителей сильнее, чем телевидение. Исключительно за счет нецензурированных вопросов, интересных собеседников и внутренней свободы. [...] Дудь — пионер жанра. Скоро в этом жанре будут работать десятки (2018, Цит. по: Иссерс, 2021, с. 266).

Авторский проект Юрия Дудя является «ярким образцом трендов современной интернет-журналистики, а реализуемые им коммуникативные стратегии позволяют увидеть перспективы развития жанра» (Иссерс, 2021, с. 274). В качестве релевантных характеристик интервью Юрия Дудя можно назвать следующие:

1. подчеркнутая неформальность, которая, в свою очередь, служит формированию атмосферы доверительного общения (обращение к интервьюируемому, как правило, на «ты»);

2. смелость оппозиционных взглядов (чаще всего его гостями становятся оппозиционно мыслящие медийные лица);

3. обсуждение актуальных событий, табуированных и провокационных тем (*деньги*, *личная жизнь*, *секс*, *ЛГБТ-движение*, *мобилизация*, *эмиграция* и др.);

4. использование стилистически сниженной лексики: разговорных и просторечных слов, молодежного сленга, англицизмов, обценизмов и матизмов.

Анализ интервью, размещенных на канале «вДудь», помог выявить некоторые коммуникативно-прагматические приемы Юрия Дудя, которые выделяют его среди других сетевых журналистов, и обратить особое внимание на индивидуальный стиль ведущего. Итак, выводы, к которым мы пришли:

1. Речевое поведение Ю. Дудя прежде всего детерминировано ориентацией на целевую аудиторию, критически оценивающую действующую в России власть.

2. Интервью авторской программы «вДудь» отличаются интимизацией и провокативностью беседы, повторяющимися топосами и тематическими доминантами, коммуникативными приемами ведения интервью (иллюкативное вынуждение аргументации; уточняющие вопросы; провокационные вопросы, основанные на детабуирующей стратегии; предметные вопросы, включающие фактицирующие, гипотетические, проективные, оценивающие и интроспекционные вопросы), а также выбором языка общения, характеризующимся обилием субстандартной лексики. Эта языковая особенность является следствием отсутствия цензуры в сетевом медиaprостранстве, а также свидетельствует о дискурсивной адаптации ведущего к интервьюируемому.

3. Анализ коммуникативного поведения Юрия Дудя и его героев позволяет сделать также вывод о том, что основной коммуникативной стратегией является положительная (вежливая, дружелюбная) тональность интервью и кооперация со своим собеседником.

Данные выводы свидетельствуют о происходящей в сетевой журналистике трансформации жанра портретного интервью, который представляет собой новый, непривычный для телевизионного формата, тип взаимоотношений между интервьюером и интервьюируемым. Интервью-портрет в интернет-среде обладает специфическими чертами, соответствующими современным тенденциям.

Библиография

- Безуглая, А. (2019). Роль и значение ассоциативных словарей и ассоциативных экспериментов в лингвокультурологических исследованиях (на примере концепта «провинция» в русской лингвокультуре). В: В. Gasek, В. Juszczak (ред.), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Monografia I*, s. 197–213. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe IKR[i]BL. [Bezuglaya, A. (2019). Rol' i znachenie assotsiativnykh slovarey i assotsiativnykh eksperimentov v lingvokul'turologicheskikh issledovaniyakh (na primere kontsepta «provintsiya» v russkoy lingvokul'ture). W: В. Gasek, В. Juszczak (red.), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Monografia I*, s. 197–213. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe IKR[i]BL].
- Безуглая, А. (2020). *Концепт «провинция» и медийный образ нестоличного театра в русской лингвокультуре*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT [Bezuglaya, A. (2020). *Kontsept «provintsiya» i mediynny obraz nestolichnogo teatra v russkoy lingvokul'ture*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT].

- Бережина, Н. (2017). *Как Юрий Дудь создал один из самых сильных персональных брендов в медиа*. Режим доступа: <https://www.rbc.ru/magazine/2017/06/592555cc9a7947d4c8585415> (доступ: 17.02.2023) [Berezina, N. (2017). *Kak Yuriy Dud' sozdal odin iz samykh sil'nykh personal'nykh brendov v media*].
- Борецкий, Р. А. (2002). *Телевизионная журналистика: учебник для вузов*, Москва: Высшая школа [Boretskiy, R. A. (2002). *Televizionnaya zhurnalistika: uchebnik dlya vuzov*, Moskva: Vysshaya shkola].
- Ильченко, С. Н. (2003). *Интервью в журналистском творчестве*, Санкт-Петербург: СПбГУ [Il'chenko, S. N. (2003). *Interv'y u v zhurnalistском tvorchestve*, Sankt-Peterburg: SPBGU].
- Иссерс, О. С. (2021). Коммуникативные стратегии интервьюера Юрия Дудя: взгляд лингвиста на медийный феномен массовой культуры. *Вестник НГУ. Серия: История, филология. Т. 20, № 6: Журналистика*, с. 263–277. DOI: 10.25205/1818-7919-2021-20-6-263-277 [Issers, O.S. (2021). *Kommunikativnyye strategii interv'yuyera Yuriya Dudy: vzglyad lingvista na mediynnyy fenomen massovoy kul'tury. Vestnik NGU. Seriya: Istoriya, filologiya. T. 20, № 6: Zhurnalistika*, s. 263–277. DOI: 10.25205/1818-7919-2021-20-6-263-277].
- Колесниченко, А. В. (2008). *Практическая журналистика*, Москва: Издательство Московского университета. [Kolesnichenko, A. V. (2008). *Prakticheskaya zhurnalistika*, Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta].
- Костенков, И. А., Вертинская, О. М. (2020). *Феномен канала «вДудь»: видеоблог как новая форма сетевой журналистики*. Режим доступа: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/95826/1/978-5-7996-3164-2_2020_004.pdf (доступ: 17.02.2023) [Kostenkov, I. A., Vertinskaya, O. M. (2020). *Fenomen kanala „vDud“: videoblog kak novaya forma setevoy zhurnalistiki*].
- Мельник, Г. С. (2005). *Общение в журналистике: секреты мастерства*. Санкт-Петербург: Питер [Mel'nik, G. S. (2005). *Obshcheniye v zhurnalistike: sekrety masterstva*. Sankt-Peterburg: Piter].
- Подосокорский, Н. Н. (2018). *Лицо с экрана. В чем секрет популярности ток-шоу «вДудь»*. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/litso-s-ekrana-v-chem-sekret-populyarnosti-tok-shou-vdud> (доступ: 17.02.2023) [Podosokorskiy, N. N. (2018). *Litso s ekrana. V chem sekret populyarnosti tok-shou „vDud“*].
- Подосокорский, Н. Н. (2020). *Эволюция Юрия Дудя: от популярного видеоблогера до общественного деятеля*. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-yuriya-dudya-ot-populyarnogo-videoblogera-do-obschestvennogo-deyatelya> (доступ: 17.02.2023) [Podosokorskiy, N. N. (2020). *Evolyuksiya Yuriya Dudy: ot populyarnogo videoblogera do obshchestvennogo deyatelya*].
- Швец, Е. В. (2008). *«Звездное» интервью в коммуникативно-прагматическом аспекте: Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Режим доступа: <https://cheloveknauka.com/zvezdnoe-intervyu-v-kommunikativno-pragmaticheskom-aspekte> (доступ: 17.02.2023) [Shvets, Ye. V. (2008). *«Zvezdnoye» interv'y u v kommunikativno-pragmaticheskom aspekte: avtoreferat na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk*].
- Яблоновская, Н. В., Езык, А. В., Мустафаева, Н. Д. (2020). *Жанр интервью на платформе русскоязычного сегмента YouTube: трансформации и медиатеchnологии*. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanr-intervyu-na-platforme-russkoyazychnogo-segmenta-youtube-transformatsii-i-mediatehnologii> (доступ: 17.02.2023) [Yablonovskaya, N. V., Yezyk, A. V., Mustafayeva, N. D. (2020). *Zhanr interv'y u na platfome russkoyazychnogo segmenta Youtube: transformatsii i mediatekhnologii*].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.3>

Data przesłania artykułu: 13.03.2023

Data akceptacji artykułu: 29.08.2023

SYBILLA DAKOVIĆ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Zapożyczenia z języka angielskiego w polskich i chorwackich nazwach półbutów sznurowanych

Loanwords from English in Polish and Croatian names of lace-up shoes

Abstract

The article analyses Anglicisms in Polish and Croatian from the semantic field of the names of lace-up shoes. The ways of adaptation of particular borrowings from the point of view of morphology, orthography, and semantics are analysed. The presence of particular lexemes in lexicographical sources is also examined. The linguistic material is obtained from websites dealing with fashion and the production and sale of footwear.

Keywords: loanwords, names of footwear, language of fashion, Polish, Croatian

Posuđenice iz engleskog jezika u poljskim i hrvatskim nazivima cipela na vezanje

Sažetak

U članku se analiziraju anglicizmi u poljskom i hrvatskom jeziku iz semantičkog polja naziva cipela na vezanje. Istražuju se načini prilagodbe pojedinih posuđenica na morfološkoj, grafijskoj i značenjskoj razini. Ispituje se također prisutnost pojedinih leksema u leksikografskim izvorima. Jezična građa koja se opisuje prikupljena je na internetskim stranicama koje se bave modom te proizvodnjom i prodajom obuće.

Ključne riječi: posuđenice, nazivi obuće, jezik mode, poljski jezik, hrvatski jezik

Wprowadzenie

Obuwie jest nieodłączną częścią stroju dla większości cywilizacji i obok pierwotnej, czysto praktycznej funkcji, czyli ochrony stóp przed chłodem lub oparzeniami, brudem oraz urazami, pełniło także funkcję ozdobną oraz symboliczną. Dawniej samo noszenie obuwia oznaczało uprzywilejowanie społeczne, potem wyrażane to było za pomocą formy i materiałów, z jakich but został wykonany. Obuwie jako część ubioru przedstawia także wzorce, na przykład męskości i kobiecości, a w niektórych kulturach może być metaforą aktu miłosnego lub łączenia się w pary (Drażkowska, 2011, s. 23–25).

Niektóre rodzaje butów stały się także elementem tożsamości narodów i społeczeństw, odzwierciedlają ich historię, warunki geograficzne, w których te funkcjonują, relacje społeczne panujące wewnątrz nich, na przykład etykieta ubioru, a także kontakty z innymi nacjami czy kulturami. Język odzwierciedla to w doskonały sposób. Sama polska nazwa *but* jest zapożyczeniem z języka staroczeskiego lub starofrancuskiego (WSJP¹, hasło *but*), podobnie jak chorwacka *cipela* z języka węgierskiego (VRHSJ, hasło *cipela*), co pokazuje, jak ważne są kontakty międzykulturowe i jak istotnym ich nośnikiem jest warstwa językowa. W omawianych w niniejszej pracy zapożyczeniach z języka angielskiego ujawnia ona procesy obejmujące nie tylko jeden kraj, lecz pokazuje ogólne tendencje przedstawione na materiale dwóch języków słowiańskich.

1. Cel badań oraz metoda badawcza

Celem badania jest analiza zapożyczeń z języka angielskiego w nazwach kilku modeli półbutów sznurowanych w języku polskim i chorwackim. Praca o takiej tematyce nie powstała dotychczas. Brakuje także prac poświęconych wyłącznie nazwom butów w wymienionych językach, co nie znaczy, że pojedyncze nazwy modeli butów nie pojawiły się w tekstach dotyczących anglicyzmów w ogóle lub w opracowaniach badających język mody. Najszerzej omawiany i najaktualniejszy polski materiał związany z obuwem znajduje się w pracy Anny Surendry (2019). Pojedyncze nazwy butów wymieniane są też u Anny Kaczmarek (2014), Katarzyny Malinowskiej (2017), Marii Borejszo (2001), Alicji Witorskiej (1990), Alicji Witalisz (2018), Darii Zarzecznej (2021) oraz w źródłach dotyczących anglicyzmów w ogóle, na przykład u Elżbiety Mańczak-Wohlfeld (1995, 1994). Źródła chorwackie są jeszcze rzadsze — tutaj pojedyncze nazwy butów pojawiły się w publikacji Vlatki Štimac (2008), Željki Fink-Arsovski (1998), Rudolfa Filipovicia (1990).

Zadaniem tej pracy jest prześledzenie sposobu adaptacji pożyczek nazywających trzy modele półbutów wiązanych, pierwotnie będących obuwem męskim,

¹ Wykaz słowników wraz z zastosowanymi w pracy skrótami znajduje się w bibliografii załącznikowej.

lecz obecnie noszonym także przez kobiety. Analizie podlega warstwa pisowni, morfologii oraz semantyki. Za Witalisz (2016, s. 45) przyjmuję, że adaptacja fonologiczna dotyczy wszystkich wyrazów przejętych z innych języków, nie będzie więc ona przedmiotem opisu.

Materiał językowy pozyskany jest z internetowych publikacji prasowych i stron specjalizujących się w tematyce mody, a szczególnie obuwia, oraz stron producentów lub sprzedawców obuwia, którzy zamieszczają teksty o tematyce obuwiczej.

W analizie materiału wychodzę od opisu nazwy w języku-dawcy, opierając się na źródle leksykograficznym brytyjskim oraz amerykańskim ze względu na występujące niekiedy różnice semantyczne, rzadziej graficzne. Następnie nazwy zapożyczone opisane zostają w języku polskim oraz chorwackim. W opisie określony zostaje rodzaj zapożyczenia, a następnie przedstawione sposoby adaptacji danej nazwy, których ilustracją są przykłady użyc w kontekście.

Istotnym składnikiem badania jest też informacja o obecności lub nieobecności danego wyrazu w źródłach leksykograficznych. Z jednej strony słowniki są źródłem definicji danego wyrazu oraz informacji ortograficznych i gramatycznych, z drugiej pokazują, czy wyraz jest zakorzeniony w języku lub nowy, nieodnotowany jeszcze przez słowniki ogólne i wyrazów obcych, takich jak polskie: USJP, WspSJP, WSJP, WSWO i chorwackie: RHJ, HJP, VRHSJ, NRSR. Dane dotyczące języka-dawcy pozyskuję z CDict, ODict, OLDict i MW. W sytuacjach, gdy źródła leksykograficzne nie odnotowują danego wyrazu, definicje zaczerpnięte są z innych źródeł poświęconych tematyce obuwia.

Na podstawie opisu nazw w badanych językach wyciągnięte zostają wnioski dotyczące analizowanych aspektów językowych.

2. Podstawowe pojęcia

Za zapożyczenie uważam element językowy przejęty z języka obcego: głoskę, fonem, częśćkę słowotwórczą, leksem, wyrażenie, zwrot, znaczenie czy konstrukcję składniową (*Encyklopedia języka polskiego*, 1991, s. 394). Zapożyczenia w niniejszej pracy to anglicyzmy, czyli językiem-dawcą jest język angielski, przy tym badane są tylko zapożyczenia leksykalne.

Za zapożyczenia z języka angielskiego uważam także te leksemy, dla których język angielski jest językiem pośrednikiem (Mańczak-Wohlfeld, 1994, s. 7; Witalisz, 2016, s. 19–20), a sam wyraz angielski ma źródło w innym języku.

Do określenia rodzaju anglicyzmów wykorzystywana jest terminologia, taka jak: *zapożyczenie leksykalne (właściwe)*, w którym dochodzi do importacji zarówno znaczenia, jak i formy obcego leksemu (Witalisz, 2016, s. 37), *cytat (wtręt)*, to jest: zapożyczenie niezasymlowane (Witalisz, 2016, s. 37), *półkalka* – formacja o charakterze hybrydalnym, w której zachodzi substytucja morfemowa oraz importacja, na przykład *but oxford* <ang. *oxford shoe*. Elementy obce zostają

częściowo zastąpione przez wyraz rodzimy lub dobrze przyswojone pożyczki. W wypadku badanego materiału leksykalnego mamy do czynienia z półkalkami nominatywnymi. Określenia półkalk *odwrócona* i *zgodna* wskazują na szyk elementów (Witalisz, 2016, s. 125).

3. Analiza materiału

nazwa polska	nazwa chorwacka	nazwa angielska
<i>oxford/ oksford</i> <i>oxfordka/oksfordka</i> <i>but oxford</i> <i>but typu oxford</i>	<i>oxfordica/ oksfordica</i> <i>oxford</i> <i>oxford cipela</i>	<i>Oxford/ oxford,</i> <i>Oxford shoe</i>

Źródło: opracowanie własne.

Nazwa angielska:

lp. *Oxford/oxford* lub *Oxford shoe*; lm. *Oxfords/oxfords* lub grupa imienna *Oxford shoes*

W CDict. przedstawione nazwy wskazane są jako słownictwo amerykańskie², jako typ butów definiowane następująco: „a type of fairly formal man’s shoe, usually made of leather, that fastens with laces” (hasło *Oxford*). Z kolei MW³ wymienia nazwę *oxford*: „a low shoe laced or tied over the instep” (hasło *oxford*), a definicja jest mniej szczegółowa i odnotować należy różnice w pisowni dotyczące wielkości inicjalnej litery.

Pochodzenie nazwy nie jest całkowicie pewne, lecz niektóre źródła twierdzą, że buty te są potomkami obuwia na obcasie noszonego na francuskich i brytyjskich dworach w XVII i XVIII wieku, które pierwotnie zapinane na guziki, z wyższym obcasem i cholewką pod nazwą *Oxonian* (Johnston, Woolley, 2005, s. 70) noszone były w pierwszej połowie XIX wieku przez studentów Uniwersytetu Oxfordzkiego (*Is The Oxford Menswear’s Most Enduring Shoe?*, 7.04.2017). Ze względu na wygodę skrócono cholewkę, obniżono obcas, zaś guziki zastąpiono sznurówkami (Pendergast, Pendergast, Hermsen, 2003, s. 718).

Nazwa polska:

- a) lp. *oxford*, lm. *oxfordy* lub lp. *oksford*, lm. *oksfordy*, r.m.
- b) lp. *oxfordka*, lm. *oxfordki* lub lp. *oksfordka*, lm. *oksfordki*, r.ż.
- c) *but(y) oxford*
- d) *but(y) typu oxford*

² Jako leksem brytyjski odnotowana jest tylko nazwa miasta Oxford.

³ Drugie znaczenie wyrazu to rodzaj bawełnianej tkaniny.

Jedyny słownik odnotowujący wyraz *okxford* w znaczeniu typu obuwia to WSJP⁴ z definicją: „wiązany, niski but na małym obcasie, ozdobiony dziurkami przy szwach i na czubkach”, uzupełnioną o informację, że wyraz pochodzi od nazwy własnej *Oxford*. Z innych źródeł dowiadujemy się, że druga nazwa tego modelu obuwia to *wiedenki* (*Rodzaje butów męskich #1. Derby, oksfordy i eskarpiiny*, 23.03.2021). Buty te uważane są za najbardziej elegancki typ obuwia męskiego i charakteryzują się zamkniętą przyszwą, spod której wystaje jedynie górna krawędź języka (wszycie pod przyszwę obłożyny/ kwatery domykają ją) (Roetzel, 2014, s. 158). Definicja WSJP nie jest więc trafna, gdyż nie wskazuje istotnej dla modelu cechy — zamkniętej przyszwy, ponadto wymienia cechę niedefiniującą tego typu buta, to jest dziurkowania.

Z kolei znaczenie opisywane przez źródła internetowe oraz specjalistyczne publikowane pokrywa się ze znaczeniem w języku-dawcy.

W języku polskim funkcjonuje pięć wariantów zapożyczonej nazwy. Nazwa *oxford* z wariantywną pisownią *okxford* jest zapożyczeniem właściwym i przyjęła w języku polskim rodzaj męski. Wyraz ten jest odmienny i tworzy liczbę mnogą przez dodanie końcówki *-y*. W pierwszej postaci zapis został przejęty z pisowni oryginału, w drugim został częściowo zaadaptowany do wymowy zapożyczenia, tak jak ma to miejsce we wcześniej zasymilowanej nazwie miasta.

Nazwa *oxfordka* i wariant *okxfordka* utworzone zostały przez dodanie rodzimemu sufiksowi *-ka*, przyjęły więc inny rodzaj niż wcześniej wymieniona forma, to jest: rodzaj żeński. Wariacja pisowni jest analogiczna do wcześniej omówionych przykładów.

Trzecia, najrzadsza w źródłach nazwa, jest najsłabiej zaadaptowana. Jest to nazwa dwuczłonowa, półkalka frazeologiczna nominatywna *but(y) oxford*, mogąca odwzorowywać źródłową nazwę *oxford shoe*. W tej nazwie złożonej jeden z elementów pochodzi z języka angielskiego i jest nieodmienny, drugi zaś został przetłumaczony na język polski, przy czym kolejność elementów została w języku polskim odwrócona: wyraz oznaczający model buta znalazł się na drugim miejscu.

Kolejna nazwa złożona to *but typu oxford*, w której nieodmienny wyraz-cytat oznaczający model buta wprowadzony został wyrażaniem *typu*.

W materiale zaobserwować też można nieujednoliczoną pisownię pierwszej litery w wyrazie *Oxford/ oxford*.

Przykłady użycia:

*Skórzana podeszwa w **okxfordach** raczej źle znosi codzienną eksploatację. (Oxfordki buty damskie, bdw)*

*Jeśli lubisz bawić się modą, nasze wielokolorowe **oxfordki** są Twoim **must-have**. (Što svaki džentlmen mora znati o cipelama, 16.01.2020)*

⁴ W innych słownikach odnotowywana jest nazwa miasta *Oxford/ Oksford* oraz nazwa jego mieszkanki *okxfordka*.

Nazwa chorwacka:

- a) lp. *oxfordica*, lm. *oxfordice* lub lp. *oksfordica*, lm. *oksfordice*, r.ż.
- b) lp. *oxford*, lm. *oxfordi*, r.m.
- c) lp. *oxford cipela*, lm. *oxford cipele*

W źródłach leksykograficznych i monografiach omawiających problem angi-
cyzmów żadna z wymienionych nazw nie jest odnotowana w znaczeniu nazwy bu-
ta⁵. Natomiast źródła internetowe potwierdzają zgodność znaczenia chorwackiej
nazwy obuwiu ze znaczeniem w języku-dawcy.

W języku chorwackim funkcjonują trzy nazwy o różnej frekwencji. Wyrazy
oxfordica i wariant pisowni *oksfordica* zostały zaadaptowane do chorwackiego
systemu gramatycznego przez dodanie sufiksu *-ica*, tworząc liczbę mnogą i od-
mieniając się zgodnie z odpowiednią deklinacją dla rodzaju żeńskiego. Forma *ox-
fordica* graficznie zaadaptowana jest w oparciu o angielską pisownię, zaś w po-
staci *oksfordica* w temacie doszło do częściowego zapisu na podstawie wymowy,
na wzór wcześniej zaadaptowanych wyrazów.

Druga nazwa, *oxford*, została przejęta z języka angielskiego wraz z pisownią,
a wyraz został przyswojony do systemu języka chorwackiego przez nadanie mu
rodzaju męskiego. Wyraz tworzy liczbę mnogą i jest odmienny.

Złożona nazwa *oxford cipela* jest półkalką frazeologiczną nominatywną zgod-
ną — kolejność elementów została zachowana względem angielskiego oryginału
Oxford shoe.

Pisownia wielkości pierwszej litery nazw bywa niejednolita, szczególnie
w nazwie złożonej.

Przykłady użycia:

Nazwy bywają stosowane wymiennie w jednym tekście:
Oksfordica je cipela bezvremenskog i formalnog izgleda odjevnih cipela i dobro
je polazište ako želite klasični stil.; ***Jednodjelni oxford*** ima jedinstveni zatvoreni
sustav vezanja, a ova osobina uz jedinstvenu strukturu daje izvanredno čist i gla-
dak izgled. (Što svaki džentlmen mora znati o cipelama, 16.01.2020),

niekiedy w obu graficznych wariantach:

Oxfordice su idealna vrsta obuće za vrijeme rane jeseni obok... ***oksfordice***
su vrlo udobne i praktične. (*Oxfordice*, bdw)

⁵ HJP odnotowuje hasło *Oxford/Oksford* jako nazwę miasta, zaś formy *oxford/oksford* jako
nazwę tkaniny, rasę owcy oraz nazwę uderzenia w piłce nożnej. NRSR notuje tylko postać *oksford*
w znaczeniu tkaniny i rodzaju kopnięcia, zaś Filipović (1990, s. 207) tylko jako nazwę tkaniny.
W znaczeniu tkaniny wymieniana jest także przez Štimac (2008, s. 220).

nazwa polska	nazwa chorwacka	nazwa angielska
<i>derby/Derby</i> <i>but derby/Derby</i> <i>but typu/ w stylu derby/Derby</i>	<i>derbi</i> <i>derby cipela</i> <i>cipela Derby</i>	<i>Derby</i> <i>Derby shoe</i>

Źródło: opracowanie własne.

Nazwa angielska:

Nazwa angielska w lp. *Derby* w lm. *Derbies*⁶ lub *Derbys*⁷ jako nazwa obuwia nie pojawia się w słownikach powszechnie⁸. W znaczeniu tym obok innych znaczeń wystąpiła w ODict (s. 386): „a boot or shoe having the eyelet tabs stitched on top of the vamp”. Pochodzenie nazwy wywodzone jest od pierwotnego przeznaczenia tego rodzaju butów, to jest butów sportowych. Nazwa ta według niektórych odnotowywana była już w drugiej połowie XIX wieku (*Men's Derby Shoes*, bdw), jednak w źródłach drukowanych anglojęzycznych, szczególnie amerykańskich, dominuje nazwa *bluchers* na buty z tym rodzajem wiązania, zaś wyraz *derby* zarezerwowany jest dla typu kapelusza (Shoeffler, Gale, 1973). Ten model obuwia nosi też nazwy *Gibson* lub *Molière* (Späti, 2021, s. 93). *Derby* są uważane za buty półformalne.

Pisownia w języku angielskim przeważnie od wielkiej litery, choć zdarza się także od małej.

Nazwa polska:

- a) *derby* nieodmienna lub jako forma lm. r.m.
- b) *but(y) derby*
- c) *but(y) typu/ w stylu derby*

Nazwa ta w odniesieniu do typu butów nie jest odnotowana przez źródła leksykograficzne ani też w pracy o charakterze leksykograficznym Mańczak-Wohlfeld (1994)⁹. Model buta w polskich źródłach definiowany jest podobnie jak w źródłach angielskich. Są to półbuty wiązane z otwartą przyszwą: boki buta — obłożyny/kwaterny naszyte są na przyszwę (Roetzel, 2014, s. 160). Inna polska nazwa tego typu butów to *angielki* (*Derby*, bdw).

⁶ Niniejsza forma liczby mnogiej podawana jako forma ogólna dla wszystkich znaczeń wyrazu *Derby* w słowniku.

⁷ Forma liczby mnogiej występująca w publikacjach dotyczących obuwia, na przykład Johnston, Woolley (2005: 105) oraz na stronach znanych brytyjskich producentów obuwia, jak Church's.

⁸ Pozostałe znaczenia wyrazu to nazwa miejscowości, rodzaj kapelusza — melonik, nazwa gonitwy konnej lub wyścigów samochodowych, rowerowych, sportowa rywalizacja dwóch miejscowych drużyn, rodzaj sera (MW, hasło *derby*).

⁹ Nazwa *derby* w słownikach pojawia się natomiast regularnie w znaczeniu gonitwy konnej lub meczu.

Pierwsza z wymienionych nazw, *derby*, w źródłach jest przeważnie nieodmienna jako zapożyczenie-cytat. Bardzo rzadko jest zapożyczeniem właściwym traktowanym jako forma liczby mnogiej rodzaju męskiego i odmieniana w ten sam sposób, jak leksem oznaczający gonitwę konną czy mecz (G. *derbów*, L. *derbach*). Zapożyczenie nie ma formy liczby pojedynczej. Wyraz zachowuje grafikę oryginalną, w źródłach jednak stosowana jest wielka lub mała litera inicjalna.

W nazwie złożonej *but derby* pochodzącej od angielskiej nazwy *Derby shoe* mamy do czynienia z półkalką frazeologiczną nominatywną odwróconą. W nazwie złożonej typ buta wprowadzony bywa też wyrażaniem *typu/ w stylu*, które w nazwach butów i odzieży często używane są do wprowadzania zapożyczonych niezasymilowanych członów.

Przykłady użycia:

*Tego typu zdobienia stosuje się we wszelkich typach butów: oxfordach, **derby**, monkach... (Brogsy, bđw)*

*Czyni to z **derbów** buty o niższym stopniu formalności. (Rodzaje butów męskich #1. Derby, oksfordy i eskałpiny, 23.03.2021)*

*Brogsy mogą więc być zarówno **derbami**, oksfordami oraz monkami... (Unikatowe buty męskie, czyli brogsy na niejedną okazję, 27.09.2019)*

Nazwa chorwacka:

- a) lp. *derbi*, lm. *derbiji*, r.m.
- b) *derby cipele*
- c) *cipele Derby*

Chorwackie źródła leksykograficzne nie odnotowują nazwy w znaczeniu typu obuwia¹⁰. Jako nazwa butów opisywana w portalach specjalistycznych oddaje ona znaczenie wyrazu-modelu.

Wymienione nazwy różnią się w badanych źródłach frekwencją. Najczęstsza jest nazwa dwuczłonowa *derby cipele* — półkalka frazeologiczna nominatywna zgodna, rzadka jest półkalka odwrócona *cipele Derby*.

Pojedyncze wypadki stanowi adaptacja wyrazu *derbi*, który traktowany jest jako wyraz rodzaju męskiego tworzący liczbę mnogą w postaci *derbiji*. Adaptacji uległa także pisownia zgodnie z przybliżoną wymową dostosowaną do systemu fonetycznego języka chorwackiego. Jest to zapożyczenie właściwe, zaś postać nazwy i cechy gramatyczne pokrywają się z dobrze zasymilowanymi leksemami o znaczeniu meczu i gonitwy konnej.

Pisownia początkowej litery zapożyczenia nie jest ujednoczona.

¹⁰ Leksem *derbi* odnotowywany jest w znaczeniu gonitwy konnej, zawodów piłkarskich i rodzaju antylopy (VRHSJ, hasło *derbi*) oraz rodzaju kapelusza podobnego do cylindra (HJP, hasło *derbi*).

Przykłady użycia:

Nazwy mogą się pojawiać wymiennie w jednym źródle, na przykład:

Do 20. stoljeća, cipele Derby postale su prepoznate kao prikladna obuća za grad.

Derbiji se uglavnom greškom zamjenjuju za oxford cipele, jer je njihov oblik vrlo sličan i razlike su im vrlo malene. (Što svaki džentlmen mora znati o cipelama, 16.01.2020).

nazwa polska	nazwa chorwacka	nazwa angielska
<i>brogs</i> <i>but brogue</i> <i>but typu brogue(s)</i>	<i>brogue</i> <i>brougsica</i> <i>brogsica</i> <i>brogue cipela</i> <i>'brogues'</i> <i>cipela modela brogue</i>	<i>brogue</i> <i>brogue shoe</i>

Źródło: opracowanie własne.

Nazwa angielska:

Angielskie źródła leksykograficzne dla wyrazu *brogue*, lm. *brogues* wymieniają dwa znaczenia: pierwsze wskazuje na „a strong shoe which usually has a pattern in the leather” — OLDict (hasło *brogue*), a podobną definicję zawiera CDict. Drugim wymienianym tam znaczeniem jest rodzaj akcentu w języku angielskim, szczególnie akcentu irlandzkiego i szkockiego.

Z kolei amerykański słownik MW formę *brogue* oznaczającą rodzaj obuwia rozbija na trzy znaczenia – dwa dotyczące obuwia historycznego: solidny but noszony dawniej w Irlandii i Szkocji (XVI wiek), ciężki but często z ćwiekowaną podeszwą (XVII wiek) i trzecie — but współczesny typu oxford zdobiony perforacją, szczególnie przyjmującą kształt litery W.

Przyglądając się definicjom w anglojęzycznych źródłach zajmujących się modą, można zauważyć, że nazwa *brogue* używana jest nie tylko do oksfordów z ozdobnymi perforacjami, a także do innych modeli półbutów, a niekiedy także od wyższych butów z tym rodzajem zdobienia. Termin *brogue* odnosi się do różnych modeli butów ze specyficznym zdobieniem przez perforację¹¹, jednak najczęściej używany jest do określenia obuwia niskiego wiązanego, co potwierdza definicja: „a laced shoe with punched decoration” (Johnston, Woolley, 2005, s. 148).

Pochodzenie wyrazu *brogue* w znaczeniu typu buta upatrywane jest w XVI-wiecznym wyrazie *bróg* z języka szkockiego gaelickiego i irlandzkiego oraz staronordyckiego *brók* (OLDict, hasło *brogue*). Perforacje na wierzchniej

¹¹ „Oxfords are not always brogues, and brogues are not always Oxfords. The lacing system and the absence or presence of broguing are the determining features” (*Brogues & Wingtip Shoes Guide for Men*, 12.04.2023).

warstwie buta, które obecnie definiują typ buta, pierwotnie pełniły funkcję praktyczną na bagnistych terenach Szkocji i Irlandii, gdyż dzięki nim przemoczone buty szybciej schły. Same buty nie miały wówczas języka i były wiązane na łydce — dziś nazywane są *ghillie shoes* lub *ghillie brogues* (*Unikatowe buty męskie, czyli brogisy na niejedną okazję*, 27.09.2019). W XIX wieku ich kontynuanty używane były do polowań lub wędkarstwa i generalnie kojarzone były z wsią, od początku wieku XX zyskały charakter bardziej powszechny (Johnston, Woolley, 2005, s. 86). Obecnie obuwie z tego typu zdobieniem uważa się za półformalne.

Nazwa polska:

- a) lp. *brogis*, lm. *brogisy*, r.m.
- b) *but(y) brogue* — bardzo rzadko
- c) *but(y) typu brogue* — rzadko

Znaczenie prezentowane na polskich stronach specjalistycznych, gdyż słowniki nie odnotowują interesującego nas leksemu, określa *brogisy* jako buty skórzane charakteryzujące się perforacją noska lub linii buta bez względu na rodzaj przyszwycy i wysokość cholewki (*Brogisy*, bdw; *Encyklopedia obuwia*, bdw). Tym samym nazwa nie w pełni pokrywa się z definicją buta współczesnego ze słownika MW, nie oddaje też znaczenia butów historycznych z definicji w słownikach brytyjskich. Z kolei pokrywa się ze znaczeniem przedstawianym przez angielskie źródła specjalistyczne. Inne wymieniane polskie nazwy tego modelu to *golffy* i *szkoty* (*Brogisy czyli szkoty*, 16.09.2020).

W języku polskim używane są trzy nazwy: pierwsza, najczęstsza, jest zapożyczeniem właściwym, zasymilowanym z systemem języka polskiego ze względu na morfologię oraz pisownię. Nazwa *brogis* przyjęła rodzaj męski, zaś temat wyrazu utworzony został od formy liczby mnogiej wyrazu angielskiego *brogues*, doszło zatem do depluralizacji. Wyraz tworzy w języku polskim liczbę mnogą przez dodanie końcówki *-y* i jest odmienny.

Zapis zapożyczenia opiera się na przybliżonej wymowie wyrazu angielskiego.

Dwie pozostałe nazwy to nazwy złożone, zaś w materiale badawczym występują one rzadko. Są to półkalka nominatywna odwrócona *but brogue* <ang. *brogue shoe* oraz nazwa *but typu brogue/ brogues*, w której zacytowane jest określenie modelu buta w liczbie pojedynczej lub mnogiej i wprowadzone przez wyraz *typu*.

Przykłady użycia:

Wiejska i stricte użytkowa kariera brogów zakończyła się już dawno temu. (Brogisy buty męskie, bdw)

Buty brogue przebyły długą drogę, aby zagościć na salonach angielskiej arystokracji. (Buty męskie typu brogue czyli brogisy, bdw)

Najbardziej znana warszawska pracownia Jana Kielmana proponuje buty typu brogues... (Na jesienne słoty, 23.09.2014)

Nazwy mogą występować w jednym tekście naprzemiennie ze znaczną przewagą zapożyczenia właściwego.

Nazwa chorwacka:

- a) *brogue*
- b) *'brogues'*
- c) lp. *brougsica*, lm. *brougsice*, r.ż. — pojedyncze wystąpienia
- d) lp. *brogsica*, lm. *brogsice*, r.ż. — pojedyncze wystąpienia
- e) *brogue cipela*
- f) *cipela modela brogue*

Wśród chorwackich słowników tylko HJP (hasło *brogue*) zawiera leksem *brogue*. Opiswane tam dwa znaczenia dotyczą butów historycznych: „irski i szkotski opanak od jednego koma da nebojane kože vezane uzicom” oraz współczesnych: „šivena muška cipela s rupičastim ukrasnim uzorkom na kožnim nadšivenim dijelovima (oxford-cipela¹²)”.

Drugiego znaczenia, które nas interesuje, nie potwierdzają źródła internetowe, w których *brogue* jest nazwą butów z perforacjami bez względu na rodzaj przyszwyy i cholewki:

Brogue je stil cipela ili čizama s niskim potpeticama koje tradicionalno karakteriziraju višeslojni, čvrsti kožni gornji dijelovi s ukrasnim perforacijama i nazubljenjem. Brogue se najčešće nalaze u jednom od četiri stila kape [...] i četiri stila zatvaranja (Oxford, Derby, ghillie i monk). Danas, osim tipičnog oblika čvrstih kožnih cipela ili čizama, brogue mogu imati i oblik poslovnih cipela, tenisica, ženskih cipela s visokim potpeticama ili bilo koji drugi oblika cipela koji podsjeća na perforirane nazubljene rubove karakteristične za brogue (*Ove brogue cipele sa srcima nećete brzo zaboraviti!*, 31.08.2021).

Znaczenie to jest więc szersze od cytowanej wcześniej definicji ze słownika MW, ale pokrywa się ze znaczeniem ze źródeł specjalistycznych.

W języku chorwackim pojawiło się kilka nazw i przeważnie są to nazwy niezasymilowane. Zapożyczenia-cytaty *brogue* i *'brogues'* pochodzą odpowiednio od formy liczby pojedynczej i formy liczby mnogiej wyrazu-modelu. W wypadku formy *'brogues'* obcość w systemie podkreśla cudzość. HJP określa wyraz *brogue* jako nieodmienny rodzaju męskiego, jednak w źródłach internetowych można zaobserwować próbę odmiany: G. lp. *brogue-a*. Słownik nie podaje formy liczby mnogiej. Pisownia, jak to w zapożyczeniach-cytatach, przeniesiona jest z nazwy wyrazu-dawcy.

¹² Jak wcześniej była mowa, samodzielne hasło *oxford-cipela* nie występuje ani w tym, ani w żadnym innym słowniku języka chorwackiego, tutaj nazwa występuje w definicji innego hasła.

Pojedyncze poświadczenia stanowiły nazwy użyte w tekście w liczbie mnogiej *brougsice* i *broglice* zasymilowane do rodzaju żeńskiego przez dodanie sufixu *-ica*. Pisownia tematu jest w obu wyrazach zasymilowana, oparta na przybliżonej wymowie, jednak dźwięk /əʊ/ w pierwszym wyrazie oddany jest przez *ou*, w drugim zaś *o*.

Kolejne pożyczki to nazwy złożone: półkalka nominatywna zgodna *brogue cipela* oraz nazwa *cipela modela brogue*, w którym nazwa *brogue* określa typ butów i wprowadzona jest wyrażeniem *modela*.

Przykłady użycia:

Ako je sudeći prema riječima modnih stručnjaka i analizama tržišta, cipele koje ćemo uskoro prestati kupovati su brogue... (Cipele kojima smo bili zalučeni sad više nitko ne želi, 9.03.2017)

Niže možete vidjeti različite vrste brogue-a. (Što svaki džentlmen mora znati o cipelama (16.01.2020)

Ako s njim želite nešto više, zaboravite na sve moguće varijacije oksfordica i brogsica. (5 stvari koje on nikako ne želi vidjeti na tebi, 20.12.2011)

...zaljubljena sam u brougsice — jer su udobne i (meni barem) prekrasne... (Ne mislim da odijelo čini čovjeka, no o tome bi se dalo razgovarati!, 23.03.2014)

Podsumowanie

Przedstawione nazwy jawią nam się jako nowe w systemie języków-biorców, stąd występujące we wszystkich wypadkach warianty, niekiedy liczne. Zjawisko przenikania nowego wyspecjalizowanego słownictwa z jednej strony wypełnia lukę leksykalną, z drugiej dochodzi do wypierania starszych nazw, na przykład polskich *wiedenki* czy *angielki*, które przestają lub przestaną być identyfikowane przez współczesnych użytkowników języka, gdyż nowe nazwy pojawiają się nie tylko na stronach dla pasjonatów mody lub profesjonalistów, ale także jako słownictwo obuwniczych sklepów internetowych, trafiając do ogromnej rzeszy odbiorców.

Ważny jest tu też fakt, że w wypadku wymienionych nazw nowe słownictwo wskazuje na istniejący od bardzo dawna desygnat. Może to wskazywać na zjawiska społeczne, jak bogacenie się społeczeństwa, które jest zainteresowane bardzo szerokim wachlarzem produktów niekoniecznie pierwszej potrzeby, czy konsumpcjonistyczny charakter mody nie tylko dla wybranych warstw społecznych, jak to nie tak dawno miało miejsce w naszej części Europy. Ponadto kierunek przepływu leksemów odwzorowuje kierunek przepływu trendów także w stylu życia.

Badanie językowych cech pożyczek pokazuje nam wiele zjawisk. Jedną z nich jest równoczesne występowanie nazw jednoczłonowych i złożonych, a dotyczy to nie tylko języków-biorców, ale także języka-dawcy. Nazwa złożona składa się

z hiperonimu, który wskazuje na kategorię, i hiponimu, zacytowanego wyrazu nazywającego konkretny typ obuwia. W językach-biorcach wykorzystanie tego schematu ułatwia wprowadzenie nazwy obcej do języka.

W wypadku nazw złożonych istotną różnicą w półkalkach nominatywnych polskich i chorwackich była kolejność elementów. W języku polskim wyraz określany stawiany jest na pierwszy miejscu, zaś w chorwackim na drugim, odzwierciedlając strukturę składniową języka angielskiego, która coraz częściej przenoszona jest na grunt chorwacki.

Jednak bardziej zasymilowane są nazwy przejmujące cechy gramatyczne języka-biorcy, a konkurowanie z sobą dwóch nazw z innym sufiksem, na przykład pol. *oxfordy* i *oxfordki*, chorw. *oxfordica* i *oxford* lub o różnej pisowni, na przykład chorw. *brougsica* i *brogsica*, pokazuje, jak badane języki są otwarte na włączanie nowych wyrazów do systemu.

Wyjątkową łatwość przyswojenia mają wyrazy, w których zaszło zjawisko neosemantyzacji, na przykład chorw. *derbi* — *derbiji* lub które wykorzystują istniejące w języku schematy zapożyczania związane na przykład z depluralizacją — na przykład pol. *brogs* – *brogsy* (por. *jeansy*, *legginsy*). Takie nazwy mogą być używane częściej przez użytkowników języka, co potwierdza właśnie nazwa pol. *brogs*.

Trudno jednak na podstawie tak niewielkiej ilości materiału jasno określić zasady wskazujące, dlaczego jedna z nazw jest łatwiejsza w asymilacji w jednym czy drugim języku. Tutaj poza czynnikami gramatycznymi, w tym fonetycznymi, istotne mogą okazać się czynniki z nimi niezwiązane, na przykład wielkość rynku zbytu produktów, która wpływa na powstawanie stron internetowych, poradnikowych czy sprzedażowych, często zresztą z sobą powiązanych, przez które wraz z towarem wprowadzany jest leksem. Towarem ponadto może być sama informacja, a wzorem są tu także blogi i vlogi anglojęzyczne. Liczba tworzonych wypowiedzi może sprawiać, że jednocześnie wykorzystywane są różne sposoby adaptacji, a proces jest na tyle aktualny, że nie została jeszcze ustalona jedna powszechna forma, stąd wariantywność nazw, nawet dotycząca jednego tekstu. Potwierdza to znaczny brak omawianych jednostek w słownikach języka ogólnego, także tych w wersji internetowej, czyli z możliwością szybkiej aktualizacji. Przedstawione w słownikach definicje często też różnią się od znaczeń zaprezentowanych w źródłach specjalistycznych.

Problemem ortograficznym w obu badanych językach był zapis wielką lub małą literą nazw pochodzących od nazw własnych, co także pokazuje, że proces przyswajania słownictwa trwa.

Niniejsze badanie ujęło tylko kilka z zapożyczonych nazw półbutów sznurowanych. Zbadanie pozostałych nazw oraz innych nazw obuwia przyniesie bardziej szczegółowe i miarodajne wnioski. Obecna analiza może zostać wykorzystana w leksykografii i glottodydaktyce oraz stanowić przyczynek do dalszego opisu podobnego słownictwa.

Bibliografia

- Borejszo, M. (2001). *Nazwy ubiorów we współczesnej polszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo WiS.
- Drażkowska, A. (2011). *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do końca XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Filipović, R. (1990). *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fink-Arsovski, Ž. (1998). Anglicizmi kojima se u hrvatskom i ruskom jeziku imenuje odjeća i obuća (o nekim aspektima posuđivanja). W: L. Badurina, B. Pritchard, D. Stolac (red.), *Jezična norma i varijeteti* (s. 143–146). Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Johnston, L., Woolley, L. (2005). *Shoes*. London: Thames & Hudson.
- Kaczmarek, A. (2014). Świat fashion, czyli o anglicyzmach modowych w polskiej współczesnej prasie kobiecej. *Słowo*, 5, s. 82–95.
- Malinowska, K. (2017). „Blogaskowy fejm”, czyli o języku blogerów modowych. W: U. Sokółska (red.), *Socjolekt — idiolekt — idiolekt — idiolekt: historia i współczesność* (s. 167–184). Białystok: Wydawnictwo Prymat, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mańczak-Wohlfeld, E. (1994). *Angielskie elementy leksykalne w języku polskim*. Kraków: Universitas.
- Mańczak-Wohlfeld, E. (1995). *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków: Universitas.
- Pendergast, S., Pendergast, T., Hermsen, S. (2003). *Fashion, Costume, and Culture: Clothing, Headwear, Body Decorations, and Footwear Through the Ages, Volume 4*. USA: UXL.
- Roetzel, B. (2014). *Gentleman*. Ożarów Mazowiecki: Wydawnictwo Olesiejuk.
- Shoeffler, O.E., Gale, W. (1973). *Esquire's Encyclopedia of 20th Century Men's Fashions*. USA: McGraw–Hill Book Company.
- Späti, D. (2021). The Development of Utility Shoes, Their Differentiation and Interfaces with Fashion. W: A. Schlittler, K. Tietze (red.), *Bally — A History of Footwear in the Interwar Period* (s. 77–94). Bielefeld: transcript Verlag. DOI: <https://doi.org/10.14361/9783839457382>.
- Surendra, A. (2019). *Moda językowa na zapożyczenia angielskie w prasie kobiecej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Silva RERUM.
- Štimac, V. (2008). *Hrvatsko modno-odjevno nazivlje. Jezična analiza modnih časopisa od 1918. do 1941.* Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada.
- Urbańczyk, S. (red.). (1991). *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Witalisz, A. (2016). *Przewodnik po anglicyzmach w języku polskim*. Kraków: Wydawnictwo Jak.
- Witalisz, A. (2018). Polish anglicisms in the fields of leisure, fashion and entertainment against historical background. *Revista de Lenguas para Fines Específicos*, 24.1, s. 142–165. DOI: 10.20420/rife.2018.226.
- Witowska, A. (1990). Zapożyczenia w słownictwie współczesnej mody. *Poradnik Językowy*, 4, s. 265–273.
- Zarzeźna, D. (2021). Nazwy ubiorów damskich (na podstawie postów na blogu modowym Macademian Girl z lat 2017–2019). *Studia językoznawcze*, 20, s. 229–241. DOI: 10.18276/sj.2021.20-16 | 229–24.

Słowniki wraz ze skrótami

- CDict. — *Cambridge Dictionary*. Pobrane z: <https://dictionary.cambridge.org/> (dostęp: 5.09.2022).
- HJP — *Hrvatski jezični portal*. Pobrane z: <http://hjp.znanje.hr> (dostęp: 5.09.2022).
- ODict — Stevenson, A., Waite, M. (2011). *Concise Oxford English Dictionary*. New York: Oxford University Press.

- OLDict — *Oxford Learner's Dictionaries*. Pobrane z: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> (dostęp: 3.01.2023).
- MW — *The Merriam-Webster Dictionary*. Pobrane z: <https://www.merriam-webster.com/> (dostęp: 7.09.2022).
- NRSR — Klaić, B. (2012). *Novi rječnik stranih riječi*. Zabreb: Školska knjiga.
- RHJ — *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.
- USJP — Dubisz, S. (red.). (2004). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- VRHSJ — Jojić, Lj. (red.). (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- WSJP — *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Pobrane z: <http://www.wsjp.pl> (dostęp: 3.01.2023).
- WspSJP — Dunaj, B. (red.). (2009). *Współczesny słownik języka polskiego*. Knurow: Langenscheidt, LexLand.
- WSWO — Bańko, M. (red.). (2017). *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: PWN.

Źródła internetowe

- 5 stvari koje on nikako ne želi vidjeti na tebi* (20.12.2011). Pobrane z: <https://www.cromoda.com/5-stvari-koje-on-ne-zeli-vidjeti-na-tebi> (dostęp: 2.09.2022).
- Brogys* (bdw). Pobrane z: <https://klasycznbuty.pl/pl/c/Brogys/19> (dostęp: 7.09.2022).
- Brogys* (bdw). Pobrane z: <https://www.shoepassion.pl/kompendium-wiedzy/zycie-reczne/brogys> (dostęp: 7.09.2022).
- Brogys buty męskie* (bdw). Pobrane z: <https://modini.pl/64-brogys-meskie> (dostęp: 7.09.2022).
- Brogys czyli szkoty* (16.09.2020). Pobrane z: <https://janadamski.eu/2020/09/brogys-czyli-szkoty> (dostęp: 7.09.2022).
- Brogues & Wingtip Shoes Guide for Men* (12.04.2023). Pobrane z: <https://www.gentlemansgazette.com/brogues-shoe-guide-men> (dostęp: 25.04.2023).
- Buty męskie typu brogue czyli brogys* (bdw). Pobrane z: <https://eleganckipan.com.pl/produkty/buty/brogys> (dostęp: 7.09.2022).
- Cipele kojima smo bili zaludeni sad više nitko ne želi* (9.03.2017). Pobrane z: <https://www.tportal.hr/lifestyle/clanak/cipele-kojima-smo-bili-zaludeni-sad-vise-nitko-ne-zeli-20170309> (dostęp: 2.09.2022).
- Derby* (bdw). Pobrane z: <https://slovníkmody.domodi.pl/buty/derby> (dostęp: 5.02.2023).
- Encyklopedia obuwia* (bdw). Pobrane z: <https://www.apia.pl/encyklopedia-obuwia> (dostęp: 7.09.2022).
- Is The Oxford Menswear's Most Enduring Shoe?* (7.04.2017). Pobrane z: <https://therake.com/stories/style/oxford-menswear-enduring-shoe> (dostęp: 7.09.2022).
- Men's Derby Shoes* (bdw). Pobrane z: <https://www.trickers.com/trickerpedia/anatomy-shoe/derby-shoe> (dostęp: 5.02.2023).
- Na jesienne sloty* (23.09.2014). Pobrane z: <https://www.forbes.pl/life/styl/na-jesienne-sloty/mmdth3q> (dostęp: 7.09.2022).
- Ne mislim da odijelo čini čovjeka, no o tome bi se dalo razgovarati!* (23.03.2014). Pobrane z: <https://www.fashion.hr/celebrity/ne-mislim-da-odijelo-cini-čovjeka-no-o-tome-bi-se-dalo-razgovarati-64267.aspx> (dostęp: 2.09.2022).
- Ove brogue cipele sa srcima nećete brzo zaboraviti!* (31.08.2021). Pobrane z: <https://www.elegant.hr/clanci/ove-brogue-cipele-sa-srcima-necete-brzo-zaboraviti> (dostęp: 7.09.2022).
- Oxfordice* (bdw). Pobrane z: <https://www.mass-shoes.com/blog/oxfordice> (dostęp: 7.09.2022).
- Oxfordki buty damskie* (bdw). Pobrane z: <https://allani.pl/q-oxfordki-buty-damskie> (dostęp: 7.09.2022).

Oxfordki buty damskie (bdw). Pobrane z: <https://allani.pl/q-oxfordki-buty-damskie> (dostęp: 7.09.2022).

Rodzaje butów męskich #1. Derby, oksfordy i eskarpiny (23.03.2021). Pobrane z: <https://www.elle.pl/artukul/rodzaje-butow-meskich-1-derby-oksfordy-i-eskarpiny> (dostęp: 7.09.2022).

Rodzaje butów męskich #1. Derby, oksfordy i eskarpiny (23.03.2021). Pobrane z: <https://www.elle.pl/artukul/rodzaje-butow-meskich-1-derby-oksfordy-i-eskarpiny> (dostęp: 7.09.2022).

Što svaki džentlmen mora znati o cipelama (16.01.2020). Pobrane z: <https://www.lependesign.com/post/%C5%A1to-svaki-d%C5%BEentlmen-mora-znati-o-cipelama> (dostęp: 7.09.2022).

Unikatowe buty męskie, czyli brogisy na niejedną okazję (27.09.2019). Pobrane z: <https://www.recman.pl/blog/brogisy-meskie-buty-na-niejedna-okazje.html> (dostęp: 7.09.2022).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.4>

Data przesłania artykułu: 3.03.2023

Data akceptacji artykułu: 14.07.2023

JASMINA DRAŽIĆ

Uniwersytet w Nowym Sadzie, Serbia

(University of Novi Sad, Serbia)

JELENA AJDŽANOVIĆ

Uniwersytet w Nowym Sadzie, Serbia

(University of Novi Sad, Serbia)

Insta-priče vs. priče sa Instagrama – novi tip determinativa u srpskom jeziku: semantičko-sintaksička i pragmatička perspektiva

Insta-priče vs. priče sa Instagrama (i.e. *Insta-Stories vs. Stories on Instagram*) – A new type of determinative in the Serbian language: semantic-syntactic and pragmatic perspective

Abstract

This paper analyzes a particular formal and semantic type of lexical binary compounds originating from the English language and adopted in Serbian. After a brief theoretical and methodological review of the study of the anglo-Serbian language phenomenon and anglicisms in domestic literature, there is a selection and semantic identification of lexical connections taken in the form of the original model (e.g. binge-watchers). The aim of the paper is to (a) identify semantic groups based on relevant semantic features of the governing word of the two-part lexical compound from a sample of 200 examples recorded in the Serbian Dictionary of Recent Anglicisms, (b) determine competing syntactic means of expressing these connections, (c) present linguistic and extralinguistic reasons for the dispersion of observed connections, structurally and semantically unacceptable and irregular in Serbian language, (d) provide solutions for the orthographic shaping of noun-noun compounds and (e) suggest future possibilities of this phenomenon.

Keywords: lexical binary compounds, anglicisms, Serbian language

Insta-opowieści vs opowieści na Instagramie – nowy typ określenia w języku serbskim: semantyczno-syntaktyczna i pragmatyczna perspektywa

Streszczenie

W artykule analizowany jest szczególny formalny i semantyczny typ leksykalnych związków binarnych, pochodzący z języka angielskiego i zaadoptowany w języku serbskim. Po krótkim teoretyczno-metodologicznym przeglądzie nauki o zjawisku anglo-serbskiego języka i anglicyzmach w literaturze krajowej, następuje selekcja i semantyczna identyfikacja związków leksykalnych, zaczerpniętych w formie oryginalnego modelu (np. oglądający maraton serialowy). Celem artykułu jest (a) identyfikacja grup semantycznych na podstawie istotnych cech semantycznych słowa nadrzędnego dwuczłonowego związku leksykalnego z próbki 200 przykładów zapisanych w Słowniku serbskich anglicyzmów; (b) określenie konkurencyjnych środków syntaktycznych wyrażania tych związków; (c) przedstawienie językowych i pozajęzykowych przyczyn rozproszenia zaobserwowanych związków, które są strukturalnie i semantycznie nieakceptowalne i nieregularne w języku serbskim; (d) przedstawienie rozwiązań dla ortograficznego ukształtowania związków rzeczownik-rzeczownik i (e) zaproponowanie dalszych możliwości tego zjawiska.

Słowa kluczowe: leksikalne związki binarne, anglicyzmy, język serbski

1. Uvod

1.1. U radu se ispituju veze tipa *Insta-priče* kao, kako pokazuje građa prikupljena za *Srpski rečnik novijih anglicizama*, izrazita odlika tzv. anglosrpskog jezika. Veze ovoga tipa važno je ispitati iz najmanje dva razloga. Prvi je razlog to što one najplastičnije ilustruju tipične karakteristike ovoga varijeteta, danas, čini se, najzastupljenijeg u javnoj upotrebi srpskog jezika (Prčić, Dražić, Milić, 2021, s. 9). Anglosrpski jeste nasumična i proizvoljna mešavina (*Insta-priče*), čija je glasovna struktura srpska (*bečelor diploma*), sa mnoštvom, najčešće nepotrebno, pozajmljenih leksema, često loše prilagođenim sistemu srpskog jezika (*benefit svirka*) (Prčić, Dražić, Milić, 2021, s. 9). Navedeno vodi upotrebi anglicizama bez ustaljenih pravopisnih (*Insta-priče*, ali i *insta priče*, na *iskustvima beat književnosti*), gramatičkih (*veličina bekstejdž sobe*) ili izgovornih oblika, ponekad i bez ustaljenog značenja (*bindž gledaoci*) (Prčić, Dražić, Milić, 2021, s. 9). Drugi razlog ogleda se u uklopljenosti ovoga tipa determinativa u morfosintaksički sistem srpskog jezika s obzirom na indeklinabilnost imenica (preuzetih iz engleskog jezika) u prepoziciji, a u funkciji atributiva.

U gramatikama srpskog (srpskohrvatskog) jezika opis atributiva (ili imeničkog atributa) sveden je na iznošenje osnovnih podataka. Uglavnom se daje kratka definicija – atributiv jeste imenica sa funkcijom određenja druge imenice. Pri tome, navedena su, po pravilu, samo neka njegova tipična i osnovna značenja, ilustrovanu uvek istim primerima, te se kaže da atributivi označavaju:

- a. pojam vrste ili roda (npr. *Žive u selu Bistrici*),
- b. titule ili zvanja (npr. *Gospodin Petrović se odselio*),
- c. osobine (npr. *zmija otrovnica, ptica selica*),

d. nazive knjiga ili romana (npr. *Pročitali smo roman Seobe*) (v. npr.: Стевановић, 1979, s. 62–65; Станојчић, Поповић, 2008, s. 274; Пипер, Клајн, Драгићевић, 2022, s. 350).

Prilikom opisa funkcije atributiva u recentnijim gramatikama fokusira se pitanje kongruencije kao relevantno – ukazuje se na to da ona ili nije potpuna (izostaje, na primer, slaganje u rodu, ilustrovano primerom *grad Kragujevac : grad Venecija* (Пипер, Клајн, Драгићевић, 2022, s. 350) ili pak u potpunosti izostaje tako što jedna sastavnica jeste indeklinabilna, uz neusaglašen pravopisni obrazac (up. npr. *u hotelu Mažestik i baba-Mara, baba-Mari* (Пипер, Клајн, Драгићевић, 2022, s. 350; Станојчић, Поповић, 2008, s. 274)).

Upotreba determinativa tipa *Insta-priče* (najšire, atributiva ili imeničkog atributa) i u pisanom i u usmenom iskazu sve je zastupljenija. Ovo potvrđuju primeri uočeni samo letimičnim pregledom tekstova na internetu, ali i oni koji se svakodnevno mogu čuti u medijima i u razgovornom jeziku. Ovakvi spojevi, što je još značajnije, izlaze iz očekivanih, u gramatikama opisanih semantičkih okvira atributiva – indeklinabilna imenica vezuje se kao odredba za imenice različite semantike razvijajući pritom nova značenja. Ovakav se morfosintaksički obrazac do sada smatrao neobičnom, nefrekventnom i neproaktivnom pojavom, uz upitan status u vezi sa standardnojezičkom normom, s obzirom na indeklinabilnost jedne od sastavnica. Ipak, zbog primetne učestalosti ovakvih spojeva u savremenom jeziku u različitim domenima njegove upotrebe i složenosti njihovog značenja, te iz ovoga proisteklih teškoća lake zamene eventualnim domaćim ekvivalentima, čini se da je neophodno posvetiti im više pažnje. Stoga je osnovni cilj ovoga istraživanja sagledati upotrebu ovakvih spojeva. To uključuje sledeće: utvrditi značenja imenica u funkciji atributiva (uz utvrđivanje eventualnih novih značenja do sada nenavedenih u gramatikama), ustanoviti funkcionalno-stilske (tematske, prevashodno) domene njihove upotrebe, identifikovati konkurentnu formu i njihove moguće diferencijalne crte na pragmatском planu. Ovakav pristup mogao bi ponuditi odgovor na pitanje u kojoj su meri analizirani spojevi frekventni i, još važnije, jesu li i u kojoj meri produktivna jezička sredstva, što bi dalje rasvetlilo nedoumicu – radi li se o novom tipu determinativa u savremenom srpskom jeziku¹.

¹ Na pojavu engleskog kao odomaćenog stranog jezika u srpskom i na sve negativne posledice ovoga fenomena ukazuje Tvrtko Prčić (v. npr. Prčić, 2011). Kao naročito važan problem, svakako, ističe se zadiranje anglicizama, gotovo na svim jezičkim nivoima, u gramatički sistem srpskog jezika – u fokusu je i anglistima i srbistima. U tom smislu T. Prčić daje sveobuhvatan opis načelno ukazujući na *hibridizaciju* srpskog jezika i na nastanak *anglosrpskog*, novog varijeteta koji sve više odstupa od svojih normi i koji se sve više upotrebljava u skladu sa normom engleskog jezika (Prčić, 2011, s. 78). Baveći se analizom prevoda sa engleskog na srpski, anglisti ukazuju na greške na semantičkom, gramatičkom i pragmatičkom planu, što dalje otvara put usvajanju neodgovarajućih obrazaca (gramatičkih i, onih teže uočljivih, a prisutnih u govornom jeziku urbanih govornika

1.2. Primeri na kojima će se ispitivati upotreba predočene strukture, nastale sasvim sigurno pod uticajem engleskog jezika, ekscerpirani su iz *Srpskog rečnika novijih anglicizama* (SRNA) iz, najmanje, dva razloga. Prvi razlog očigledan je – SRNA, objavljen 2022. godine, jeste najaktuelniji i najbogatiji rečnik anglicizama u savremenoj srpskoj leksikografiji. Dodatni razlog za izbor ovoga rečnika kao izvora za istraživanje, ali svakako ne manje važan, jeste struktura korpusa za SRNA – čine ga „žanrovski i tematski vrlo raznovrsni onlajn-tekstovi, počev od onih na informativnim, obrazovnim i zabavnim portalima pa do komentara čitalaca, foruma, blogova i društvenih mreža, na kojima se piše o najširem spektru tema vezanih za društvo, kulturu, nauku, informacione tehnologije, način života, slobodno vreme i sport” (Prčić, Dražić, Milić, 2021, s. 11). Na osnovu ovako osmišljenog korpusa, pritom veoma obimnom (sadrži oko 12.000 autentičnih paragrafa, prikupljenih između 2018. i 2020. godine), može se steći reprezentativan i pouzdan uvid u rasprostranjenost i funkcionisanje posmatrane strukture.

2. Analiza

U istraživanju se sprovodi višeslojna analiza. Saobrazno postavljenim ciljevima istraživanja zabeleženi indeklinabilni determinativi grupišu se najpre prema značenjskim kategorijama, nakon čega se sagledava mogućnost njihove supstitucije odgovarajućim domaćim ekvivalentima. Potom se ekstrahuju primeri upotrebe – uz dovoljno širok kontekst, što omogućuje, dalje, izdvajanje tematskih oblasti u kojima se realizuju, tj. identifikaciju domena njihove upotrebe. Prilikom klasifikacije primera, prvo prema značenju, a zatim prema tematskim poljima, osnovni je kriterijum frekvencija – značenja determinativa i tematske oblasti u kojima se ostvaruju navode se prema opadajućoj frekvenciji.

---

i javnoj upotrebi (Мишић Илић, Лопачић, 2011, s. 261), pragmatičkih) u odnosu na gramatički sistem i na strukturu srpskog jezika (Panić Kavgić, 2010, s. 99–113; Мишић Илић, Лопачић, 2011, s. 261–273; Panić Kavgić, Kavgić, 2015, s. 245–258). U srbišćkoj literaturi obrađeni su mahom gramatički anglicizmi (uključujući i strukture koje poreklom ne moraju biti iz engleskog jezika, ali se u savremenom srpskom jeziku šire pod njegovim uticajem) (na pravopisnom, morfosintaksičkom i sintaksičkom nivou), s ciljem da se da mogući nacrt kako usmeriti postojeće procese – analizirana je upotreba konstrukcije *za* + infinitiv na morfosintaksičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou (Ajdžanović, Dražić, 2016, s. 21–31), obrađene su indeklinabilne imenice u funkciji determinatora, njihov ortografski status (Вујовић, 2019, s. 129–139), ispitivana morfološka adaptacija prideva preuzetih iz engleskog jezika (Ајдановић, 2021, s. 219–229) i sl. Kako se može videti, anglicizmi i njihova (ne)uklopljenost u gramatički sistem srpskog jezika česta su tema u jezičkim ispitivanjima. Ipak, s obzirom na nesmanjenu žestinu kojom prodiru u naš jezik, neprestano se javljaju nove konstrukcije, manje ili više (ne)integrirane u gramatički sistem srpskog jezika, te stoga zahtevaju pažnju jezičkih stručnjaka.

2.1. Značenjski tipovi determinativa

2.1.1. U prikupljenoj građi indeklinabilni determinativi u najvećem broju slučajeva ostvaruju značenje namene. Očekivano, realizovano značenje u korelaciji je sa značenjem upravne imenice, što zahteva izdvajanje pojmova koje nominuju upravne imenice. Indeclinabilne imenice determinišu imenice konkretnog, ali i apstraktnog značenja, uglavnom s obeležjem [živo -], dok se one markirane [živo +] realizuju ređe i, ponekad, tek u metonimijskom značenju. Upravne imenice semantički su vrlo raznolike i izdvajaju se sledeća značenjska polja koja denotiraju.

2.1.1.1. Najbrojnije su imenice *nomina loci* – lekseme koje označavaju prostor na kojem se realizuje kakva radnja: *teren, kabina, salon, fabrika, kućica* i sl. Očekivano bi bilo da su uz njih najzastupljenije indeklinabilne imenice koje upućuju na radnju koja se ostvaruje na denotiranom mestu: *kamp kućica, gruning salon, šoping sajt* i sl. Prikupljena građa pokazuje pak drugačiju sliku. Uz imenice *nomina loci* realizuju se dominantno imenice koje denotiraju objekat radnje: *basket teren, fišendčips prodavnica, kompjuter šopovi, >street food<² kamionet, >event< klub*. Ovakvi spojevi predstavljaju metonimijski model u čijoj je osnovi odnos OBJEKAT ZA RADNJU (Раден, Кевечеш, 2014, s. 320) (*teren na kojem se igra basket, kamionet u kojem se prodaje/kupuje brza hrana, prodavnica u kojoj se prodaju/kupuju računari* i sl.). Ovakvi spojevi svedoče o još jednoj važnoj činjenici. Opisani metonimijski modeli zasnovani su na kognitivnom principu VAŽNO PRE NEGO MANJE VAŽNO (Раден, Кевечеш, 2014, s. 330) i odraz su važnog jezičkog principa – ekonomičnost iskaza. Predstavljaju elidirane spojeve u kojima je redukovana informacija o realizovanoj radnji budući da je sadržana u leksičkoj semantici upravnih imenica (npr. *teren* – „otvoreno, nepokriveno **igralište, igralište** uopšte” (PMC, s. 189) i sl.). Isto tako, ovakvi spojevi poseduju određenu ilokucionu snagu – princip iskazivanja istaknutijeg člana (OBJEKTA radnje koja se realizuje), što ih čini sredstvima za skretanje pažnje.

2.1.1.2. Sledeću grupu upravnih leksema, drugu po zastupljenosti, čine imenice sa značenjem različitih pojmova kojima se omogućuje vršenje radnje (*nomina instrumenti*³): *bejzbol palica, bording karta, >dating< aplikacija, gejming uređaj, skrining test*. I ovi spojevi metonimijski su motivisani – SREDSTVO ZA RADNJU (Раден, Кевечеш, 2014, s. 320), a podatak o radnji koja se realizuje impliciran je i iščitava se iz upravne, determinisane imenice: *palica kojom se igra bejzbol, karta koja nam omogućuje ukrcavanje* i sl.

2.1.1.3. Dalje se u korpusu registruju upravne imenice koje denotiraju različite događaje, manifestacije, ali i procese: *bajk tura, čirliding seminar, >crowdfunding< kampanja, multikasting protokol, >networking< događaj, >rent-a-bike< usluga, smartvoč tehnologija* i sl. Zajednička obeležja iščitavaju se iz upravnih

² Originalno ili neprilagođeno pisanje anglicizama u SRNA navođeno je u uglastim zagradama. Preuzet je model ovoga beleženja i u ovome radu.

³ O imenicama tipa *nomina instrumenti* v. više u Штасни, 2017.

imenica udruženih s indeklinabilnim imenicama u funkciji determinatora – [namenena +] i [namera +], kao npr.: >rent-a-bike< usluga: ‘usluga ZA osobu koja NAMERAVA da vozi (iznajmljen) bicikl’.

2.1.1.4. Kao najmanje frekventne pojavljuju se imenice s obeležjem [živo +], tj. one koje metonimijskim pomeranjem INSTITUCIJA; ORGANIZACIJA ZA ČLANOVE označavaju živa bića, markirane, pritom, obeležjem [profesija +], koje se precizira indeklinabilnim determinatorom: *marketing stručnjak*, *skreč majstor*, *skauting tim*. Manja zastupljenost primera ovoga tipa može se razumeti u kontekstu dominantnijeg preuzimanja leksičkih spojeva kojim se denotiraju predmeti i pojave iz različitih domena ljudskog života i aktivnosti, čije je širenje uzrokovano širokom lepezom novih entiteta. Kvalifikacija čoveka, pojedinca ili grupe, tj. njegovih zanimanja, pozicija ili afiniteta u savremenom svetu, kako pokazuju primeri novih reči preuzetih iz engleskog, kao odraza savremene kulture i supkulture, ostaje u nešto ograničenijem obimu jer se domeni zanimanja, čini se, manje specifikuju u odnosu na opredmećene entitete.

2.1.2. U analiziranoj građi visoku frekventnost imaju indeklinabilni determinativi sa kvalifikativnim značenjem, iskazujući čitav spektar raznovrsnih osobina. Upravne imenice su značenjski vrlo razudene, uz jasnu diferencijaciju prema obeležju [živo +/-]. Brojnije su imenice markirane obeležjem [živo -] i označavaju najčešće entitete iz oblasti urbane kulture, mode, savremenog života (>*underground*< *strip*, >*art-rock*< *numera*, >*unplugged*< *zvuk*, >*arthouse*< *filmovi*, >*hard talk*< *intervju*, *retro haljina*, *gliter šminka*, >*beauty*< *svet*, *koncept bar*, *biznis svet* i sl.) i, donekle neočekivano, ređe kakvu tehničku opremu (npr. *ful oprema*, *spikerfon uređaj*, *blutut uređaj* i sl.). Manju grupu čine imenice sa obeležjem [živo +], pri čemu se kao restriktivno pojavljuje obeležje [ljudsko +/-] jer izostaju one markirane kao [ljudsko -]. Ovo pokazuju primeri iz građe budući da indeklinabilni determinatori stoje samo uz imenice koje označavaju osobe: *bindž gledaoci*, >*backpack*< *nostalgicari*, *eks devojka*, *dislajk likovi*, >*phubbing*< *osoba*, >*fashion*< *devojke*.

2.1.3. Nakon indeklinabilnih determinativa sa značenjem namene i kvalifikativnosti u najširem smislu slede determinativi niske frekvencije. Među njima su najzastupljeniji oni sa spacijalnim značenjem. Pri tome, determinativi nose sledeća podznačenja iz semantičke kategorije spacijalnosti – značenje spacijalne identifikacije (npr. *instagram nalozi*, *jutjub kanal*, *internet portal*, *glamping odmor*) i značenje ablativnosti (npr. *insta priče*, *brojler piletina*).

2.1.4. Niske su frekvencije determinativi sa posesivnim značenjem. Pri tome, uočava se sledeće. Po izuzetku determinativi razvijaju samo značenje pripadnosti (>*office*< *ambijent*). Češće se oni na dubinskom planu diferenciraju na one sa subjekatskim i objekatskim značenjem. Objekatska interpretacija moguća je kada se udružuju sa imenicama tipa *nomina agentis* ili sa deverbativnim imenicama: *soul pevačica* ← koja peva *soul muziku*, *čirlider trener* ← koji trenira *čirlidersice*, *stajling takmičenje* ← takmičenje u stajlingu. Subjekatsko značenje determinativi razvijaju kada se vezuju uz deverbativne imenice: *frik šou* ← frikovi prave šou.

2.1.5. Na kraju slede indeklinabilni determinativi zabeleženi u veoma malom broju primera. To su determinativi sa gradivnim značenjem udruženi sa imenicama markiranim obeležjima [živo -] i [predmetnost +]: >juice< sok, lateks čizme, mikrofiber krpe, spandeks draperija, streč haljina. Zatim, indeklinabilne imenice u funkciji determinativa sa poredbenim značenjem uz imenice koje denotiraju odeću: *bebidol haljina, bodi majica, blejzer haljina*. Jednim primerom je potvrđeno i temporalno značenje posmatranih determinativa: >Cyber Monday< akcija.

2.2. Konkurentna jezička sredstva indeklinabilnim determinativima

2.2.1. Relativna klauza je konkurentno jezičko sredstvo za sve značenjske tipove indeklinabilnih determinatora: *šoping sajтови : sajтови koji služe za kupovinu; benefit svirka : svirka koja će doneti korist; trener čirlidersica : osoba koja trenira čirlidersice* i sl. Izgleda da upravo to što se klauza pojavljuje kao odgovarajući domaći ekvivalent u značajnoj meri povećava zastupljenost i dalje produktivnost ustaljenih veza. Ovo se može objasniti time što one predstavljaju sažetu formu, čime doprinose ekonomičnosti i ekspresivnosti jezičkog izraza.

2.2.2. Ređe se kao konkurentna sredstva realizuju padežni oblici, pri čemu realizacija konkretne padežne forme korelira sa značenjem indeklinabilnog determinatora – indeklinabilne determinatore sa značenjem namene može zameniti akuzativ sa predlogom *za* (npr. >Helloween< ukrasi : ukrasi za Helovin); one sa subjekatskim ili objekatskim značenjem zamenjuje posesivni genitiv (npr. *soul pevačica : pevačica soul muzike; frik šou : šou frikova*); forme sa adverbijalnim značenjem mogu supstituisati spacijalne (*insta priče : priče sa instagrama*) ili temporalne padežne forme (>Cyber Monday< akcija : akcija za sajber ponedeljak).

2.3. Upotreba novog tipa determinativa

U pregledanom korpusu registrovan je izrazito velik broj primera sa indeklinabilnim determinativima – registrovano je preko 200 takvih spojeva. Ovo, svakako, svedoči o frekventnosti datog jezičkog sredstva. Osim visoke zastupljenosti opisanih formi, uočava se i njihova rasprostranjenost u različitim domenima upotrebe srpskog jezika. Spojevi ovoga tipa široko su rasprostranjeni i beleže se u tekstovima koji se bave raznolikim temama vezanim za društvo (npr. *advertajzing agencija*), kulturu (npr. *bestseller lista*), posebno popularnu (npr. *fanpit ulaznica*), nauku (npr. *buster doza*), informacione tehnologije (npr. *GPS praćenje*), način života (npr. *detoks program*), slobodno vreme (npr. >fast food< restorani) i sport (npr. *doping kontrola*)⁴.

⁴ Prikupljena građa pokazala je da se spojevi sa indeklinabilnim determinativom registruju u svim tematskim oblastima izdvojenim i navedenim u SRNA (2021, s. 27–29).

Sasvim očekivano, veliki broj indeklinabilnih determinativa registruje se u tematskoj oblasti *informacione tehnologije*, koja obuhvata sledeće podoblasti i delatnosti: informatika, internet, hardver, softver, igranje kompjuterskih igrica (onlajn i oflajn), mobilni telefoni, mobilne komunikacije i digitalna fotografija i videografija (Prčić, Dražić, Milić, 2021, s. 28). Motivisući faktor za visoku frekvenciju ispitivanih spojeva u sferi savremenih tehnologija jeste potreba da se nominuju novi vanjezički entiteti. Stvaranjem i upotrebom ovakvih spojeva popunjavaju se leksičke praznine u srpskom jeziku jer denotiraju nove entitete, predstavljajući, pritom, jezički odraz savremenih društvenih, ali i kulturnih tokova.

Indeklinabilni determinativi imaju visoku frekvenciju i u tematskim oblastima čiji bi zajednički imenitelj bio način života – česti su ovakvi spojevi u tekstovima koji se bave popularnom kulturom, lepotom i zdravljem, sportom. Postavlja se pitanje šta je motivisući faktor njihove upotrebe u ovim domenima savremenog života, te, shodno tome, u kojem je stepenu opravdana njihova upotreba. Pojava spojeva sa indeklinabilnim determinativom u ovoj sferi javnog života, poput *>event< klub* ili *detoks program* i sl., ne mora uvek biti uslovljena leksičkom prazninom u srpskom jeziku. Njihovi uzročnici mogu, čini se, biti drugačije prirode – upotreba datih veza odraz je poistovećivanja sa stranim uzorima (npr. *skinhend prodavnica*, *fišendčips prodavnica* i sl.), preuzimanja stranog kulturnog obrasca i stranih obrazaca u oblasti zabave, mode i sporta (npr. *frend zona*, *mejkap trikovi*, *fitnes centar* i sl.), te, vrlo često, jeste odraz običnog pomodarstva (*>party< look*) (Prčić, 2011, s. 87).

3. Zaključak

Na pitanja postavljena na početku rada može se načelno odgovoriti da jezička realnost svedoči o nastajanju novog tipa determinativa u srpskom jeziku iz više razloga. Ispitivane veze imaju visoku frekvenciju pojavljivanja, ali, osim toga, one jesu i produktivna jezička sredstva iz najmanje dva razloga – prvo, indeklinabilni determinativi zabeležene visoke frekvencije vezuju se za semantički raznovrsne i raznolike imenice, razvijajući pritom čitav spektar novih, dosad u gramatikama nezabeleženih i neopisanih značenja i, drugo, njihova upotreba vezuje se za sve sfere našeg društva i kulture. S obzirom na to da „готово на дневној бази искрсавају нове појаве које се именују *ad hoc* или њихови називи остају у некој форми англицизма, за који се неће, или не сме, или пак не жели тражити адекватан српски еквивалент” (Дражић, 2018, s. 77), novi tip determinativa mora biti i dalje predmet analize i ispitivanja. Smernice za dalja istraživanja uključuju ispitivanje ovakvih veza na svim jezičkim nivoima, na bogatom, stilski i žanrovski vrlo raznovrsnom korpusu, ali i na interdisciplinarnom planu.

Nakon što se ustanovi stepen opravdanosti upotrebe svakog pojedinačnog spoja, on se mora posmatrati na pravopisnom planu. Prikupljeni primeri za ovo istraživanje

pokazuju neusaglašenost pisanja ovakvih veza koja se ne tiče samo postojanja izvornog, netranskribovanog oblika (>party< look), već i njihovog neujednačenog pisanja – kao polusloženice ili kao slobodnih spojeva (up. npr. *Insta-priče*, ali i *Insta (insta) priče*). Navedeno implicira neophodnost postavljenja jasnog kriterijuma za određene ovakvih spojeva, te formulisanje ustaljenog pravopisnog oblika. Indeklinabilnost determinativa jedan je od najrelevantnijih faktora da se normira polusloženičko pisanje, što bi odgovaralo postojećem normativnom rešenju datom u *Pravopisu srpskoga jezika* (npr. *veš-mašina, doboš-torta, spomen-biblioteka* itd.) (Пешикан, Јерковић, Пижурица, 2016). Ovo se odnosi na slučajeve kada je upravna imenica domaćeg porekla, odomaćena, prozirnog značenja (npr. *lanč-paket*). Što se tiče leksike stranog porekla u vezi s pravopisnim rešenjem dvočlanih leksičkih spojeva, *Pravopis* propisuje dvostruku praksu: ili se primenjuju rešenja kao u domaćim rečima (npr. *grejs-period, fri-šop, onlajn-seminar* itd.), ili se prenose pravila iz jezika davaoца, pri čemu se kao važan faktor uzima neprozirnost sastavnica (npr. *bandžidžamping, be(j)bisiter, imejl, laptop, rentakar* itd.). Budući da je priliv novih leksema i leksičkih spojeva neprestan, dosta njih ostaje u sivoj pravopisnoj zoni i otuda postoje razumljivo različita pravopisna rešenja u praksi. Korisnici bi trebalo da imaju jasnu instrukciju u pogledu pravopisnog sintetizma ili analizizma, koja treba da počiva na praksi i tendencijama u pravopisnim rešenjima u drugim slovenskim jezicima, koji, prema relevantnim istraživanjima, pokazuju težnju ka sintetizmu.

Morfološka analiza mogla bi ponuditi inventar indeklinabilnih imenica u poziciji determinativa, dok bi njihovo ispitivanje na sintaksičko-semantičkom planu sagledalo, s jedne strane, inventar značenja indeklinabilnih determinativa, uz praćenje njegovog širenja, i, s druge strane, uvek nudilo adekvatna domaća (ili odomaćena) konkurentna rešenja. Ispitivanja ovoga tipa na pragmatičkom planu mogla bi pružiti odgovore na pitanja *kada? kako?* i, možda, najvažnije, *zašto?* smo stigli od *pite sa jabukama u pekari* ili *poslastičarnici* do *apple pie u koncept baru*. Šta se postiže iskazima sa ovakvim spojevima? Istraživanje ovakvih spojeva važno je i u metodici nastave srpskog jezika kao maternjeg i u metodici srpskog jezika kao stranog. U prvom slučaju zadatak bi mogao biti razvijanje metoda za ukazivanje na opravdanost/neopravdanost njihove upotrebe, uz upute u kojoj komunikativnoj situaciji su dozvoljeni, u kojoj ne. U drugom slučaju osmisliti različite zadatke i vežbanja za njihovo razumevanje, budući da ovakvi, ponekad delimično adaptirani anglicizmi često jesu problem onima koji uče/usvajaju srpski jezik kao strani.

Konačno, sagledavanje upotrebe indeklinabilnog determinativa, posebno kada se uzimaju u obzir entiteti koje nominuju, relevantno je iz lingvokulturološke perspektive jer svedoče o savremenoj društvenoj pozadini koja je motivišući faktor za nastajanje novih reči ili novih veza. Sociolingvistička istraživanja mogla bi dati odgovor na pitanje *ko* (mlađi ili stariji govornici srpskog jezika) *u kakvoj komunikativnoj situaciji* (u formalnoj ili zvaničnoj) koristi indeklinabilne determinative, te da li u svom leksikonu poseduje adekvatan srpski ekvivalent *i*, ako poseduje, kada koristi njega, a kada anglicizam.

Literatura

- Ajdžanović, J., Dražić, J. (2016). Sintaksičko-semantička analiza konstrukcije *za* + infinitiv i njene pragmatičke implikacije. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XLI (1)*, s. 21–31. Dostupno na: <https://godisnjak.ff.uns.ac.rs/index.php/gff/article/view/1836/1857>
- Panić Kavgić, O. (2010). Prevodilačke greške u novinskim člancima u rubrici „Meridijani” nedeljnika *Vreme*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LIII (2)*, s. 99–115.
- Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2015). Uperedna analiza prevoda na srpski jezik animirane serije i dečijih knjiga *Pepa Prase 1. Primenjena lingvistika, 16*, s. 245–258. Dostupno na: http://dpls-alas.rs/pdf/Primenjena%20lingvistika_16_2015.pdf
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom* (3. elektronsko izdanje). Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-512-9-1.pdf>
- Prčić, T., Dražić, J., Milić, M. i saradnici (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama* (1. elektronsko izdanje). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu. Dostupno na: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-636-2.pdf>
- Ајдџановић, М. (2021). Принципи морфолошке адаптације придева у *Српском речнику новијих англицизама*. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XLVI (1)*, с. 219–229. Доступно на: <https://godisnjak.ff.uns.ac.rs/index.php/gff/article/view/2247/2121> [Ajdžanović, M. (2021). Principi morfološke adaptacije prideva u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XLVI (1)*, s. 219–229. Dostupno na: <https://godisnjak.ff.uns.ac.rs/index.php/gff/article/view/2247/2121>].
- Вујовић, Д. (2019). Ортографски статус двочланих назива са позиционо индеклинабилном именицом у функцији детерминатора. У: М. Ковачевић (ур.). *Нови прилози српском правопису* (с. 129–139). Нови Сад – Вишеград: Матица српска – Андрићев институт. [Vujović, D. (2019). Ortografski status dvočlanih naziva sa poziciono indeklinabilnom imenicom u funkciji determinatora. U: M. Kovačević (ur.). *Novi prilozi srpskom pravopisu* (s. 129–139). Novi Sad – Višegrad: Matica srpska – Andrićev institut].
- Дражић, Ј. (2018). Нове колокације у савременом друштвеном и културном контексту. У: С. Гудурић, Б. Радић Бојанић, Ј. Дражић, Ј. Ајдџановић (ур.), *Језици и културе у времену и простору VII/2* (с. 71–79). Нови Сад: Филозофски факултет [Dražić, J. (2018). Nove kolokacije u savremenom društvenom i kulturnom kontekstu. U: S. Gudurić, B. Radić Bojanić, J. Dražić, J. Ajdžanović (ur.), *Jezi i kulture u vremenu i prostoru VII/2* (s. 71–79). Novi Sad: Filozofski fakultet].
- Мишић Илић, Б., Лопачић, В. (2011). Прагматички англицизми у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LIV (1)*, с. 261–275 [Mišić Ilić, B., Loračić, V. (2011). Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, LIV (1)*, s. 261–275].
- Пешикан, М., Јерковић, Ј., Пижурица, М. (2016). *Правопис српскога језика* (треће издање). Нови Сад: Матица српска [Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2016). *Pravopis srpskoga jezika* (treće izdanje). Novi Sad: Matica srpska].
- Пипер, П., Клајн, И., Драгићевић, Р. (2022). *Нормативна граматика српскога језика*. Нови Сад: Матица српска [Piper, P., Klajn, I., Dragičević, R. (2022). *Normativna gramatika srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska].
- Раден, Г., Кевечеш, З. (2014). Ка теорији метонимије. У: К. Расулић, Д. Кликовац (ур.), *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике* (с. 307–337). Београд: Филолошки факултет [Raden, G., Kevečes, Z. (2014). Ka teoriji metonimije. U: K. Rasulić, D. Klikovac (ur.), *Jezik i saznanje. Hrestomatija iz kognitivne lingvistike* (s. 307–337). Beograd: Filološki fakultet].
- Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI (1967–1976)*, М. Стевановић, С. Марковић, С. Матић, М. Пешикан (ур.). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска

- [*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–VI* (1967–1976), M. Stevanović, S. Marković, S. Matic, M. Pešikan (ur.), Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska].
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (2008). *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике [Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (2008). *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike].
- Стевановић, М. (1979). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига [Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) II. Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga].
- Штасни, Г. (2017). Nomina instrumenti u srpskom jeziku. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XLII (1)*, с. 339–356. Доступно на: <https://godisnjak.ff.uns.ac.rs/index.php/gff/article/view/1933/1927> [Štasni, G. (2017). Nomina instrumenti u srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XLII (1)*, s. 339–356. Dostupno na: <https://godisnjak.ff.uns.ac.rs/index.php/gff/article/view/1933/1927>].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.5>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 1.07.2023

DAVOR JANKULOSKI

Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna
(Macedonian Academy of Sciences and Arts, North Macedonia)

Семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен *vi- (*viti, *vьjǫ, *vьjetь) во македонскиот јазик

Semantic derivation of the Proto-Slavic verbal root *vi- (*viti, *vьjǫ, *vьjetь) in Macedonian language

Abstract

In the recent years the employees of the Research Center for Areal Linguistics at the Macedonian Academy of Sciences and Arts have been working on a new approach for the description of the word formation system in the Macedonian language. The approach consists of researching groups of lexemes derived from the same root attested in the Proto-Slavic language. According to Markovikj and Topolińska (Марковик и Тополињска, 2019), one of the most important processes that presents the systematic transfer of information from the semantic continuum to the lexicon of the language is the semantic derivation. This process allows the observation of the associative sequences, which retain the basic, initial semantic components, transmitted from the man and from the real physical world to the human mental world. The research is based on the anthropocentric-spatial language theory which helps to analyse how the basic semantic component embedded in some verbal roots representing basic human conditions and activities can transfer and rise through evolution of the conceptualization. In this paper, the author analyzes the formal and the semantic derivation of the Proto-Slavic root *vi- in the Macedonian language, which has developed several variations since the Proto-Slavic period.

Keywords: Macedonian language, word formation nest, semantic concept, anthropocentric-spatial language theory

Derywacja semantyczna prasłowiańskiego rdzenia czasownika **vi-* (**viti*, **vbjo*, **vbetb*) w języku macedońskim

Streszczenie

W ostatnich latach w Centrum Badawcze Lingwistyki Arealnej Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk trwają prace nad nowym podejściem do opisu systemu słotwórczego w języku macedońskim. Podejście to polega na badaniu grup leksemów wywodzących się z tego samego rdzenia zaświadczonych w języku prasłowiańskim. Według Markovik i Topolińskiej (Марковиќ и Тополињска, 2019) jednym z najważniejszych procesów przedstawiających systematyczny transfer informacji z kontinuum semantycznego do leksykonu języka jest derywacja semantyczna. Proces ten pozwala na obserwację ciągów asocjacyjnych, które zachowują podstawowe, inicjalne komponenty semantyczne, przekazywane z człowieka z realnego świata fizycznego do ludzkiego świata mentalnego. Badania opierają się na antropocentryczno-przestrzennej teorii języka, która pomaga przeanalizować, w jaki sposób podstawowy komponent semantyczny osadzony w niektórych rdzeniach czasownikowych reprezentujących podstawowe uwarunkowania i działania człowieka może przenosić się i rozwijać poprzez ewolucję konceptualizacji. W artykule autor analizuje formalną i semantyczną derywację rdzenia prasłowiańskiego **vi-* w języku macedońskim, który od czasów prasłowiańskich rozwinął kilka odmian.

Słowa kluczowe: język macedoński, gniazdo słotwórcze, koncepcja semantyczna, antropocentryczno-przestrzenna teoria języka

Вовед

Семантичката деривација претставува процес во јазичната еволуција преку кој може да се набљудува системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Овој процес овозможува анализа на развојот на семантичките компоненти вградени во лексичките единици.

Нашиот пристап се состои во истражување на групите лексеми деривирани од иста зборообразувачка база во форма на коренска основа засведочена во прасловенската јазична заедница. Марковиќ и Тополињска (2019) покажаа дека овој процес најдобро го отсликуваат прасловенските глаголски основи, кои што се однесуваат на прототипните човекови позиции и движења со рака. Тие ги задржуваат базичните семантички компоненти, коишто понатаму преку процесите на деривација се пренесуваат од човекот и неговиот однос кон просторот и материјалниот свет до мисловниот, апстрактниот, т.е. менталниот свет. Селекцијата на овие основи се базира на уверувањето дека основен клуч кон човековата концентуализација на светот е совладувањето на просторот во којшто човекот се нашол, како и искористувањето на тој простор за подобрување на животните услови и изградба на една осмислена визија на светот што го опкружува, а јазикот во текот на својот развој се

обидува на најверодостоен начин да ја отслика таа човекова концептуализација. Оваа теоретска поставка се базира на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот (Topolińska, 1996):

Во основата на оваа теорија е човекот и неговото кодирање во јазикот, односно пренесувањето информација за човекот од семантичкиот континуум на граматичко ниво. Токму човекот, односно информацијата за +/- човек, +/- фактивност и +/- определеност стојат највисоко на скалата на информации кои под влијание на семантичките импулси добиваат јасни и транспарентни граматички показатели. Во тој контекст го ставаме и просторот, односно прототипниот однос човек – простор кој е меѓу првите односи кои имале највисока потреба да бидат изразени преку човековиот јазик. (Марковиќ, Тополињска, 2019, с. 18)

Во овој текст ќе ги проследиме процесите на формалната и на семантичката деривација на прасловенскиот корен *vi- (*viti, *vbjǫ, *vbjetь) во македонскиот јазик, како еден од оние глаголски корени кои во себе имаат вграде-на семантика којашто се однесува на човековото совладување на просторот.

Етимолошка анализа

Прасловенската глаголска форма *viti, *vbjǫ (1 sg.), *vbjetь (3 sg.) со значење ‘(се) витка, (се) искривува и сл.’ наоѓа свои континуанти во современите словенски јазици, сп. пол. *wić*, чеш. *vít*, слч. *vit*, г.луж. *wić*, д.луж. *wiś*, рус. *вить*, белорус. *віць*, укр. *вiти*, слн. *víti*, срп. *vȋти*, хрв. *viti*, буг. *вія*, мак. *vie*.

Сродство на прасл. *viti се согледува во балтичките јазици, сп. литв. *výti* ‘искривува, извиткува’, латв. *vīt* – со истото значење (Dersken, 2015, с. 508). Паралели се бележат и во латинското *viēre* ‘врзува, плете’, староиндиското *váyati* ‘плете, ткае’ итн., а заедничкото потекло се лоцира во праиндоевропскиот корен *u₂eh₁- / *u₂ei_h-, чија основна семантика се претполага ‘(се) врти, витка’ (Rix, 2001, с. 695; Boryś, 2005, с. 689; Derksen, 2008, с. 522; Snoj, 2016, с. 846).

Уште во прасловенскиот период биле развиени неколку превојни основи: *vi- / *vbj- (< пие. *u₂ih₁- / *u₂ei_h), *voj- (< пие. *u₂oi_h-V-), а засведочена е и основата *věj- (< пие. *u₂ēi_h-).

Формална деривација

Прасловенската глаголска основа *vi- во македонскиот јазик станала продуктивна особено во рамките на глаголската деривација. Од неа се развила основната непрефиксирана глаголска форма *vie*. Суфиксот *-e(-a)* овозможил формирање на уште еден имперфективен глаголски дериват – *viva*¹,

¹ За моделите на имперфектни глаголи види повеќе кај Видоески (1999, с. 231).

додека со суфиксот *-не* се добил глаголот *вивне* од свршен вид, чијшто видски парник, *вивнува*, се образувал со повторна имперфективизација со суфиксот *-ува*.

Од основната непрефиксирана форма се формирале низа префиксирани деривати, кои со вторична имперфективизација со суфиксот *-в-*, образувале видски парови: *завие – завива, извие – извива, навие – навива, надвие – надвива, обвие – обвива, одвие – одвива, повие – повива, подвие – подвива, превие – превива, попрвие – попрвива, преповие – преповива, отповие – отповива, развие – развива, расповие – расповива, совие – совива, свие – свива*.

Од прасл. **viti* во македонскиот јазик се развила и несвршената глаголска форма *витка*, добиена со суфиксација на глаголот со *-ка* (Конески, 2003, с. 136). И оваа глаголска форма овозможила да се образуваат префиксирани деривати, од кои со вторична имперфективизација со суфиксот *-ува*, се формирале видски парови: *довитка – довиткува, доизвитка – доизвиткува, доразвитка – доразвиткува, завитка – завиткува, извитка – извиткува, иззавитка – иззавиткува, изнавитка – изнавиткува, исповитка – исповиткува, испревитка – испревиткува, навитка – навиткува, обвитка – обвиткува, одвитка – одвиткува, подвитка – подвиткува, подзавитка – подзавиткува, поразвитка – поразвиткува, потсвитка – потсвиткува, превитка – превиткува, призавитка – призавиткува, развитка – развиткува, свитка – свиткува*.

Меѓу именските деривати од основата **vi-* во македонскиот јазик ги регистрираме: *вивка, завивка, извив/извивка, навивка, обвивка, повивка, превивка, свивка, свијок; вит, вител, виток, завиток, свиток, развиток*.

Превојната основа **voj-* била продуктивна единствено во рамките на именската деривација: *завој, навој, повој, повојница, превој, развој*. Од основата **věj-* во македонскиот јазик ја среќаваме лексемата *вејка*, како континуант на именката **vėja*, позната уште во прасловенскиот.

Семантичка деривација

Човекот и неговиот однос во просторот заземаат централно место при анализата на процесот на семантичка деривација. Како што истакнавме во воведот, преку овој процес се набљудуваат асоцијативните низи кои водат потекло од основните човекови позиции, движења, активности итн., до апстрактните содржини од мисловниот свет на човекот. Овде ќе ја претставиме семантичката деривација на прасловенскиот корен **vi-* низ призмата на македонскиот јазик.

Прасловенскиот глаголски корен **vi-* е еден од оние глаголски корени коишто подразбираат еден вид човеково совладување на просторот. Во оваа група спаѓаат и предикатите на другите глаголски корени кои се однесуваат на основното преместување на човекот во просторот, како **sta-/sto-*,

*ved-/*vod-, *slěd-, *pad- (повеќе кај Topolińska, 2017; Марковиќ и Тополињска, 2019), но и *vьrt-/*vort- (Марковиќ, 2021) итн., каде што е вграден и правецот на просторната оска.

Кај прасловенскиот корен *vi- одликувачката вградена семантичка компонента се однесува на **‘спирално движење кон нешто’**. Прототипната врска со еден вид човеково совладување на просторот, овозможила оваа семантичка компонента лесно да се пренесе во различни сегменти од материјалниот свет. Да ги разгледаме примерите²:

1. *Момите танец виеја.*
2. *Патот извива покрај свиокот на реката.*
3. *Навива жица на макара.*
4. *Снегот ги повил доземи гранките на дрвјата.*
5. *Таа се превеи од силната болка во стомакот.*
6. *Мајката го отпови бебето.*
7. *Ќе одиш по оваа врвица, па после ќе свиеш десно.*
8. *Развиј го пакетот да видиме што има.*
9. *Стеблинките на гравот се виткаа околу стеблата на пченката.*
10. *Го довитка подарокот со шарена хартија.*
11. *Ги доизвитка шипките за оградата.*
12. *Змиите се завиткаа околу ногалките од столовите.*
13. *Ја изнавитка косата на виклери.*
14. *Одвај ја одвитка жицата.*
15. *Се подзавитка со шалот и излезе надвор по вода.*
16. *Змијата се позавиткала околу пленот и полека го голта.*

Примерите ни укажуваат дека појдовната семантичка компонента би можеле да ја сведеме на две поврзани значенски нишки – првата што се однесува на ‘процесот на движењето’, кое е ‘неправолиниско, криво, спирално’, и втората која се однесува на резултатот од тоа движење што подразбира ‘опфаќање (нешто) во просторот’. Во овој контекст приведуваме уште неколку примери:

17. *Жолтата трева се навила на цвеќињата.*
18. *Пламените јазници ја обвија куката.*
19. *Развила шумата.*
20. *Грамот беше завиткан во облаци од чад и прав.*

Појдовната семантичка компонента е присутна кај сите прикажани глаголки деривати во примерите. Таа не се менува ниту кај префиксираните

² Сите примери се преземени од *Дигиталниот речник на македонскиот јазик*: <http://www.makedonski.info/>.

деривати, туку различните префикси единствено влијаат на интензитетот на дејството, или, пак, носат одредена модификација во однос на правецот на движењето.

Базичната семантика на оваа коренска основа ја откриваме и кај именските деривати, одразена врз материјализираниот резултат од ваквото движење: **вивка** ‘колак што се подметнува на главата за носење товар’ (Конески, 2003, с. 238); **извив** ‘брановидно искривување, менување на правецот на пат или река’ (Конески и др., 2005, с. 259); **свивка** ‘тоа што е свиткано како ролна...’, ‘лист од папирус, животинска кожа или пергамент свиткан како книга’ (Конески, 2011, с. 315); **свијок/свиток** ‘место каде што завива пат или река’ (Конески, 2011, с. 316); **навивка** ‘парче платно за обвивање на нозете наместо чорапи’, ‘едно обвивање, навиткување околу нешто (околу столб, макара)’ (Конески, 2006, с. 204); **обвивка** ‘тоа во што е нешто обвиено, завиткано, со што е покриено од сите страни’ (Конески, 2006, с. 412); **превивка** ‘нешто што служи за превивање, за завиткување’ (Конески, 2008, с. 447); **повивка** ‘тоа што служи за повивање (пелена, платно)’ (Конески, 2008, с. 133); **вител** ‘кружно движење на течност или гас (вода, воздух) околу една точка или оска’ (Конески, 2003, с. 254); **завиток** ‘нешто што е завиткано, спакувано’ (Конески, 2005, с. 30); **завој** ‘долга лента од газа или платно што служи за преврзување и заштита на повреден дел од телото’ (Конески, 2005, с. 32); **навој** ‘место каде што се навива преѓа’; **повој** ‘тоа во што се повива новородено дете’ (Конески, 2008, с. 136).

* * *

По пат на асоцијативни поврзувања овој семантички концепт, од човекот и неговото материјално окружување, се пренел до човековиот ментален, или т.н. апстрактен свет. Да ги разгледаме примерите:

1. *Не можеше да го **надвие** чувството на разочарување.*
2. *Внатрешното движење ги **надви** надворешните сили.*
3. *Не можеше да ги **развије** своите мисли.*
4. *Тој ја **разви** науката за јазикот.*
5. *Требаше да се извршат радикални **завои** и престојувања*
6. *Таа индустриска гранка кај нас уште е во **повој**.*
7. *Нема можности за понатамошен стопански **развој**.*
8. *Никој не може да го запре историскиот **развиток**.*

Од примерите кои се однесуваат на менталниот свет забележуваме дека семантиката се воопштува со губењето на просторната компонента. Оттука доаѓа до поголема метафоризација на семантичкиот концепт: ‘**движење**’ – ‘**преминување**’ – ‘**промена**’. Овој семантички концепт е појдовен и обединувачки за дериватите без разлика на нивните речнички дефиниции. За

споредба ќе ги приведеме толкувањата на именските деривати од примерите во *Толковниот речник на македонскиот јазик*. Лексемата **завој** второстепено се дефинира како ‘промена во развојот на нешто’ (Конески, 2005, с. 32), под **новој** среќаваме ‘почеток на развојот на нешто, на некоја дејност’ (Конески, 2008, с. 136), додека **развој** примарно се дефинира како ‘развиток’ (Конески, 2011, с. 32), а **развиток** – ‘процес на преминување на една состојба во друга, посовршена’, ‘степен на умствена, духовна зрелост, ширина на видокругот’ (Конески, 2011, с. 30).

Заклучок

Прегледот на деривациските процеси на наследениот прасловенски корен *vi- и превојната варијанта *voj- во македонскиот јазик ни ја претстави нивната продуктивност во рамките на лексичкиот фонд и ни овозможи да проследиме како македонскиот јазик ги искористил наследените, но и како ги употребил сопствените механизми со цел подлабоко да ја истакне семантичката диференцијација, а притоа пообјективно да го претстави светот во кој суштествува.

Од спроведената анализа на семантичката деривација на глаголските корени кои во себе носат семантички компоненти поврзани со човекот и неговиот однос кон просторот, го согледуваме потенцијалот за нивното пренесување, преку метафоризација и асоцијација, од реалниот, материјален свет до човековиот мисловен, нематеријален свет. И покрај различните процеси на деривација, дериватите на анализираните словенските превојни варијации *vi- и *voj- ја задржуваат прототипната, вградена семантика на основата, макар во нејзиното највоопштено разбирање. Во реалниот свет семантичката компонента цврсто се вградила во соодветните глаголски и именски деривати, додека во менталниот свет, со губењето на концептот за ‘простор’, семантичката компонента се развила во правецот ‘движење/преминување/промена’. Сето ова ја верификува антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот што се однесува на прототипните човекови движења, активности и состојби како основа за преносот на семантичките компоненти од реалниот до менталниот човекот свет.

Библиографија

- Видоески, Б. (1999). *Дијалектите на македонскиот јазик*, 3. Скопје: МАНУ. [Vidoeski, B. (1999). *Dijalektite na makedonskiot jazik*, 3. Skopje: MANU].
- Конески, К. (2003). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“. [Koneski K. (2003). *Zboroobrazuvanjeto vo sovremeniот makedonski jazik*, Skopje: Filološki fakultet “Blaže Koneski”].

- Марковиќ, М. (2021). Анализа на формалната и семантичка деривација на прасловенскиот корен **vьrt-* во македонскиот јазик. *Прилози ОЛЛН – МАНУ, XLVI-1*, с. 315–324. [Markovikj, M. (2021). Analiza na formalnata i semantičkata derivacija na praslovenskiot koren **vьrt-* vo makedonskiot jazik. *Prilozi OLLN – MANU, XLVI-1*, p. 315–324].
- Марковиќ, М., Тополинска З. (2019). *Македонски – полски. Семантичка деривација на одбраните прасловенски корени*. Скопје: МАНУ. [Markovikj M., Topolińska Z. (2019) *Makedonski - polski. Semantička derivacija na odbrani praslovenski koreni*, Skopje: MANU].
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Derksen R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Derksen R. (2015). *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Rix, H. (2001). *Lexikon der indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Snoj, M. (2016). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Topolińska, Z. (1996). Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System. *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*, 52, p. 57–72.
- Topolińska Z. (2017). Derywacja semantyczna. In: Rajna Dragičević (ed.), *Putevima reči, Zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk* (pp. 341–344). Beograd: Univerzitet u Beogradu.

Извори

- Дигитален речник на македонскиот јазик [Digitalen rečnik na makedonskiot jazik]* <http://www.makedonski.info/>
- Конески, К. (ред.). (2003). *Толковен речник на македонскиот јазик, 1*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2003). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 1*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2005). *Толковен речник на македонскиот јазик, 2*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2005). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 2*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2006). *Толковен речник на македонскиот јазик, 3*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2006). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 3*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2008). *Толковен речник на македонскиот јазик, 4*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2008). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 4*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].
- Конески, К. (ред.). (2011). *Толковен речник на македонскиот јазик, 5*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. [Koneski, K. (ed.). (2008). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik, 5*. Skopje: IMJ “Krstе Misirkov”].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.6>

Data przesłania artykułu: 7.03.2023

Data akceptacji artykułu: 10.07.2023

LUCIE JÍLKOVÁ

Akademia Nauk Republiki Czeskiej, Praga, Czechy

(Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic)

Hezitace v televizní talk show*

Abstrakt

Tento článek je lingvistickou analýzou hezitací. Nejprve jsou v něm uvedeny základní definice a funkce hezitací, jež se objevují v lingvistických studiích. K analýze je využit videozáznam a přepis televizní talk show *Uvolněte se, prosím* z 30. 10. 2009. V tomto pořadu, trvajícím 41 minut a 9 sekund, se vyskytlo 163 hezitací o celkové délce 2,21 min. Frekvence hezitací činila cca 4 hezitace za minutu. Hezitace nabývaly následujících funkcí: plánování/rozmýšlení, signalizace neobvyklého slova, signalizace opravy, delimitace (ohraničení vsuvky), hledání vhodného slova, signalizace předání slova, signalizace změny tématu, vyjádření rozpaků/překvapení. V jednom případě hezitace tvořila jediný obsah dialogické repliky.

Klíčová slova: hezitace, televizní talk show, frekvence hezitací, funkce hezitací

Hesitations in a TV talk show

Abstract

This article deals with hesitations from a linguistic perspective. First I present the basic definitions and functions of hesitations as found in linguistic studies. My analysis uses a video recording and transcription of the TV talk show *Uvolněte se, prosím* of 30. 10. 2009. Within this programme of 41 minutes and 9 seconds, 163 hesitations occurred with a total length of 2.21 minutes. The hesitation frequency was around 4 per minute. The following hesitation functions were identified: planning, signalling an unusual word, signalling repair, delimitation (marking of parenthesis), searching for an appropriate word, signalling handover, signalling topic change, awkwardness. I also found one case in which hesitation constituted the only content of the dialog turn.

Keywords: hesitation, TV talk show, frequency of hesitations, function of hesitations

---

* Článek byl napsán s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Úvod – definice a funkce hezitací

Sledujeme-li lingvistické práce v průběhu několika posledních desetiletí, ukazuje se, že jsou v nich hezitace chápány s různou šíří. Platí přitom, že čím je práce starší, tím je definice hezitací širší, tj. hezitacemi autoři rozumějí často značně různorodé jevy, zatímco v novějších lingvistických studiích převažuje jejich užší vymezení. Příkladem studie, v níž jsou hezitace chápány široce, je článek H. Maclaye a Ch. E. Osgooda (Maclay – Osgood, 1956). Tito autoři pod pojem hezitace zahrnují 1. opakování (*repeats*), 2. chybné začátky (*false starts*), 3. vyplněné pauzy (*filled pauses*) a 4. nevyplněné pauzy (*unfilled pauses*).¹

Naopak pozdější studie H. H. Clarka a E. Fox Treeové (Clark – Fox Tree, 2002), která je hojně citována, vymezuje hezitace úzce, a to nejprve z fonetického hlediska – jako souhláskové [m] a samohláskové [ə]. Dále se uvádí konvencionalizovaná písemná podoba hezitací v angličtině, *um* a *uh*, a také výklad jejich významu ve slovnících. Konečně jsou určeny funkce, jichž mohou hezitace v mluvených (především dialogických²) textech nabývat, např. rozmyšlení, udržení, převzetí či předání slova v dialogu, signalizace opravy aj.³ Stejně jako v této studii chápe hezitace i autorka tohoto článku.

Materiál

V tomto článku je popsán výzkum hezitací v jednom díle televizní talk show *Uvolněte se, prosím*, která byla v České televizi vysílána 30. 10. 2009. Videonahrávka je zahrnuta do korpusu DIALOG (<http://dialogy.ujc.cas.cz>), kde je k dispozici také její přepis, vypracovaný podle zásad vyložených na stránkách korpusu DIALOG (<http://ujc.dialogy.cz/?q=cs/node/29>). Moderátorem pořadu byl Jan Kraus, jeho hosty Bohumil Klepl, herec, Vladimíra Dvořáková, profesorka politologie, latinoamerikanistka, předsedkyně Akreditační komise ČR a Lada a Zdeněk Přibyslavští, specialisté na výhry. Talk show trvala 41 minut a 9 vteřin. Pořad je možné zhlédnout také na kanále YouTube nebo v elektronickém archivu České televize.⁴ V prepisech jsou mluvčí označováni iniciálami, tj. Jan Kraus – JK, Bohumil Klepl – BK, Vladimíra Dvořáková – VD, Zdeněk Přibyslavský – ZP.

¹ K širšímu pojetí hezitací viz dále Blankenship – Kay (1964), z novějších prací např. Lic-kley (2015).

² Funkce hezitací v monologických textech inspirativně analyzuje J. Rendle-Short (2007). K frekvenčním rozdílům hezitací v textech dialogických a monologických viz článek M. Kopřivové et al. (2021).

³ K užšímu pojetí hezitací viz i encyklopedické heslo M. Krčmové (2017), článek R. Skar-nitzla a P. Machače (2012) a drobnost J. Volína (2016).

⁴ Viz příp. <https://www.youtube.com/watch?v=a5DnzK1z2W0m>, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1176221164-uvolnete-se-prosim/209522161800034/>.

Užité transkripční značky

Úseky v hranatých závorkách pod sebou byly proneseny simultánně.

JK: občana [teda]

VD: [ə] tak já si myslím

Tečka v jednoduchých kulatých závorkách značí krátkou pauzu.

JK: kolegyní (.) a hostem

V jednoduchých kulatých závorkách je předpokládán, ne zcela srozumitelný výraz.

BK: začaly ženy dělat (plll)

Ve dvojitých kulatých závorkách je komentář přepisovatele.

JK: jako kompjútrovou ((míněno: computerovou))

Dvojtečka značí prodloužení.

přijdou ty:

Metoda

V průběhu celé talk show byla změřena délka všech hezitací v programu PRAAT.⁵ Dále byla určena jejich fonetická charakteristika, tj. u každé hezitace bylo určeno, zda se jedná o hezitaci vokalickou, či konsonantickou a zda je přítomna nazalizace. Posléze byla u každé z hezitací určena její funkce.

Analýza – měření hezitací

Celková stopáž pořadu je 41 minut a 9 vteřin, tj. celkem 2 649 vteřin. Celkový počet zaznamenaných hezitací činí 163. Celková délka hezitací je 2,12 min ze stopáže pořadu. Frekvence hezitací činí cca čtyři hezitace za jednu minutu. Průměrná délka hezitace je 311 ms. Nejdelší hezitace je dlouhá 1 114 ms, nejkratší 80 ms.

Analýza – funkce hezitací

Běžnou funkcí hezitací, která byla ve sledovaném pořadu zaznamenávána, bylo rozmyšlení či plánování. Tuto funkci prezentují příklady (1) a (2).⁶ V obou je

⁵ Hezitace změřila Tereza Průchová, studentka FF UK, které tímto velmi děkuji za pomoc.

⁶ Samotný přepis se nemusí jevit jako průkazný, neboť při určování funkce hezitace je důležitý také její intonační průběh, resp. začlenění hezitace do celku repliky. K ověření lze použít

daná funkce naplňována ještě dalšími prostředky. V příkladu (1) je to slovo *prostě*, v příkladu (2) je to pauza a prozodicky prodloužená spojka *a*. Hezitace jsou v obou případech realizovány jako šva, tj. neutrální středová samohláska, která je v prepisech značena *ə*. V příkladu (1) byla hezitace prozodicky prodloužena.

(1) BK: *postava vendy maňase z hlubočep ktorej ə: prostě šéfuje*

(2) ZP: *přišli lidi normálně z davu a zahráli si tam ə hru mezi sebou*
 JK: *jako kompjútrovou ((miněno: computerovou))*
 ZP: *mhm (.) a: ə ten vlastně kdo vyhraje tak měl slíbenej*

Další identifikovanou funkcí je signalizace neobvyklého slova, v příkladu (3) šlo o hezitování v bezprostřední blízkosti keňských toponym.⁷ Obě hezitace byly opět realizovány jako prozodicky prodloužené šva.

(3) BK: *ty dětičky choděj do škol a ə: v tom itibu a blízko kakamega ə:*

Funkci signalizování opravy ukazuje příklad (4). Kromě hezitace, realizované opět prozodicky prodlouženou středovou samohláskou, lze za signál opravy považovat také pauzu.

(4) JK: *protože tehdy kolegyní (.) ə: hostem byla anife vyskočilová*

V příkladu (5) mluvčí BK hezituje při hledání vhodného výrazu. Výrazem, který pro něj mohl být problematický, je pravděpodobně přídavné jméno *černošského*. Hezitováním mluvčí patrně dává najevo, že si je vědom toho, že tento výraz může někdo považovat za nevhodný, nekorektní, proto je doprovázen hezitacemi. Hezitace, realizované opět prostřednictvím šva, se vyskytují jak před potenciálně problematickým slovem *černošského*, tak před slovem předcházejícím (*kolegy*).

(5) BK: *tak jsem požádal ə kolegy ə z černošského keteringu ((cateringu))*

Hledání vhodného slova představuje i příklad (6). Kromě hezitace zde došlo k prozodickému prodloužení samohlásky v předcházejícím zájmenu (*ty:*). Také toto zájmeno, navíc prodloužené, lze považovat za součást pasáže, během níž BK hledá vhodný výraz.

(6) BK: *přijdou ty: ə mimozemšťani*

např. korpus DIALOG, kde je možné zadat několik slov z repliky do vyhledávače a daný úsek si poslechnout.

⁷ Herec Bohumil Klepl právě hovořil o svých zkušenostech z filmového natáčení v Keni.

Příklad (7) ukazuje delimitační funkci hezitací. Ve vyprávění BK o menších městech v Keni se objevila vsuvka, a to informace o hlavním městě, Nairobi, která je z obou stran oddělena hezitacemi. Začátek a konec vsuvky je tedy signalizován shodným způsobem.

(7) BK: *musim říct to mě hodně překvapilo a vylučuju jako město nairobi nairobi jako každý velký město je komplikovaný ale a tydlety naguru kakamega kisumi a já nevím to*

Funci převzetí slova představuje příklad (8). K hezitování dochází v překryvu, tj. mluvčí BK přebírá slovo, resp. prostřednictvím hezitace signalizuje směrem ke svému dialogickému partnerovi, že se chystá k převzetí slova, ještě v průběhu promluvy JK. Po první hezitaci následují slova *chci říct* a další hezitace. Za signál převzetí slova lze považovat celou pasáž *a chci říct a*.

(8) JK: *tak to je úplně jinej [kontinent jinej svět]*
BK: *[a chci říct] a zlatej topolánek i paroubek*

Analogickým příkladem je k tomu také (9). Mluvčí VD hezituje v překryvu, tj. ještě v průběhu promluvy moderátora JK, čímž VD dává najevo, že se chystá převzít slovo.

(9) JK: *motivovat k té aktivitě toho občana [teda]*
VD: *[a] tak já si myslím že může minimálně teda hovořit o těch problémech*

V příkladu (10) prostřednictvím hezitace, společně se slovem *pardon* (jemuž předchází totéž slovo nedokončené), mluvčí JK přerušuje dosavadního mluvčího BK, aby se na něco doptal, aby si ujasnil význam slov, která BK právě pronesl.

(10) BK: *do toho najednou začaly ženy dělat (plll)*
JK: *pa- pardon a měly to dělat nebo*

Jak ukazuje příklad (11), hezitace mohou být také signálem změny tématu. Moderátor JK ukončuje téma, na které BK delší dobu hovořil (natáčení filmu v Keni), a nastoluje téma další (konec světa). Hezitace je signálem změny tématu společně s dalšími prostředky (*tohle je určitě zajímavý ale*).

(11) JK: *málokdo asi ví bobe ale to je taky zajímavá kapitola a tak tohle je určitě zajímavý ale m ty seš pak ještě m jeden z těch lidí co sou trošku přesvědčený že bude ten konec světa*

Příklad (12) demonstruje, že hezitace může být jediným obsahem dialogické repliky. Host BK se (na podnět moderátora, jak ukazuje příklad (11)), právě vyjadřuje k tématu „konec světa“.⁸ BK se v první replice snaží podpořit hodnověrnost svého názoru tím, že mimo jiné studuje mayskou kulturu. Moderátor na to reaguje pohotově, ale dosti nezdvořile otázkou na počet hodin, který BK studiem strávil. Tato reakce hosta BK zjevně zaskočila, hezitace v tomto případě vyjadřují jeho rozpaky, evidentní překvapení.

(12) *BK: já jsem studoval mayskou kulturu*

JK: kolik hodin jsi to studoval

BK: a:

((smích publika))

Závěr

Analýza jedné televizní talk show ukázala, že hezitace se mohou podílet jak na utváření struktury jednotlivých dialogických replik, tak na realizaci mechanismu turn-taking. Hezitace, často společně s dalšími prostředky, nabývají různých funkcí. Ve vybraném televizním pořadu to byly tyto: plánování/rozmýšlení, signalizace neobvyklého slova, signalizace opravy, delimitační funkce (ohraničení vsuvky), signalizace změny tématu, vyjádření rozpaků/překvapení, signalizace převzetí slova. Pořad nabídl také případ, v němž byla hezitace jediným obsahem dialogické repliky.

Značný počet hezitací a jejich celková délka velmi pravděpodobně souvisí také s typem pořadu. Pro analýzu byla záměrně vybrána talk show obsahující předem spíše nepřipravené dialogy, resp. moderátor má předem zřejmě otázky či témata, o nichž hodlá se svými hosty hovořit, připraveny, ale hosté se na rozhovor v tomto pořadu pravděpodobně spíše připravit nemohou. Případná příprava hostů navíc může vzít velmi rychle za své, neboť Jan Kraus je velmi pohotový moderátor, často reagující na jednotlivá slova, jichž jeho hosté užili, běžně kladoucí nepřijemné osobní otázky, někdy – jak ukázal příklad (11) – hraničící až s nezdvořilostí.

Vysoký počet hezitací je dán také tím, že mezi pozvanými hosty byli manželé Přibyslavští – specialisté na výhry, kteří velmi pravděpodobně vůbec nejsou zvyklí vystupovat na veřejnosti. Zároveň je potřeba zmínit, že se jedná o pořad sestříhaný, takže nějaké pasáže z původních rozhovorů mohly být odstraněny, např. právě hezitace.

⁸ Jednalo se o fenomén z roku 2012 (talk show se vysílala v roce 2009), tj. nevědecké předpovědi o možné fatální katastrofě, či naopak duchovní obnově světa na základě mayského astro-nomického kalendáře.

Literatura

- Blankenship, J., Kay, Ch. (1964). Hesitation Phenomena in English Speech: A Study in Distribution. *Word* 20 (3), s. 360–372.
- Clark, H. H., Fox Tree, J. E. (2000). Using uh and um in spontaneous speaking. *Cognition* 84, s. 73–111.
- Kopřivová, M., Komrsková [Laubeová], Z., Lukeš, D. (2021). Designing a corpus of Czech monologues: ORATOR v2. *Jazykovedný časopis* 72 (2), s. 520–530.
- Krčmová, M. (2017). HEZITACNÍ ZVUK. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/HEZITACNÍ_ZVUK (poslední přístup: 10. 7. 2023).
- Lickley, J. R. (2015). Fluency and Disfluency. In: M. A. Record (ed.), *The Handbook of Speech Production*, Malden: Wiley-Blackwell, s. 445–469.
- Maclay, H. – Osgood, Ch. E. (1959). Hesitation Phenomena in Spontaneous English Speech. *Word* 15 (1), s. 19–44.
- Rendle-Short, J. (2007). Showing Structure: Using Um in the Academic Seminar. *Pragmatics* 14 (4), s. 479–498.
- Skarnitzl, R., Machač, P. (2012). Míra rušivosti parazitních zvuků v řeči mediálních mluvčích. *Naše řeč* 95 (1), s. 3–14.
- Volín, J. (2016). Kolik řeči je vlastně v řeči? *Naše řeč* 99 (1), s. 52–55.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.7>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 22.06.2023

NATALIA KONDRATENKO

Odeski Uniwersytet Narodowy im. Ilji Miecznikowa, Ukraina

(Odesa I. I. Mechnykov National University, Ukraine)

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

(University of Białystok, Poland)

Мовні маркери стратегії маніпуляції в заголовках українського, польського і російського медіадискурсу

Linguistic markers of manipulation strategy in Ukrainian, Polish, and Russian media discourse headlines

Abstract

The article analyzes headlines and headline complexes of electronic media publications of Ukraine, Poland and Russia. The focus is on media texts for 2022 dedicated to the events of the war in Ukraine. The purpose of the study is to determine the main linguistic means of implementing a manipulative strategy of interaction with potential addressees in the modern media discourse in a comparative aspect. The specifics of manipulative influence and manipulation are defined, and the linguopragmatic parameters of the analysis of media texts are characterized. The researcher focused on the communicative strategy of manipulation. This resulted in the representation of the definition of manipulation as a destructive phenomenon in communication. Graphical, lexical and grammatical means of implementing a manipulative strategy are analyzed in the headlines of media texts. The main attention is paid to semantic aspects. The main concepts of the implementation of the manipulation strategy in media headlines have been determined. The analysis was carried out in a comparative aspect. I compared the headlines in the media publications of Ukraine, Poland and Russia. The dominance of manipulative strategy in Russian media texts and suggestive influence in Ukrainian and Polish media discourse is analyzed. The typology of language means of implementing the strategy of manipulation in media headlines is represented.

Keywords: media discourse, headline, manipulation, communicative strategy, Ukrainian language, Polish language, Russian language.

Языковые маркеры стратегии манипуляции в заголовках украинского, польского и российского медиадискурса

Резюме

В статье анализируются заголовки и заголовочные комплексы электронных медиализаций Украины, Польши и России. В центре внимания — медиатексты за 2022 год, освещающие события полномасштабной российско-украинской войны. Цель исследования — определить основные языковые средства реализации манипулятивной стратегии взаимодействия с потенциальными адресатами в современном медиадискурсе в сравнительном аспекте. В статье охарактеризованы специфика манипулятивного воздействия и манипуляции в медиа и лингвопрагматические параметры анализа медиатекстов. В центре внимания исследователя предстает коммуникативная стратегия манипуляции, что обусловило репрезентацию дефиниции манипуляции как деструктивного явления в коммуникации. В заголовках медиатекстов анализируются графические, лексические и грамматические средства реализации манипулятивной стратегии. Основное внимание уделяется семантическим аспектам анализа. Определяются основные концепты реализации стратегии манипуляции в медиазаголовках. Анализ проведен в сопоставительном аспекте, в частности анализируются заголовки в медиаизданиях Украины, Польши и России. Доказано доминирование манипулятивной стратегии коммуникации в российских медиатекстах и суггестии — в украинском и польском медиадискурсе. Описана и охарактеризована типология языковых средств реализации стратегии манипуляции в медиазаголовках.

Ключевые слова: медиадискурс, заголовок, манипуляция, коммуникативная стратегия, украинский язык, польский язык, русский язык

Вступ

Медіадискурс перебуває в центрі уваги лінгвістів, насамперед, в аспекті репрезентації інформації та здійснення впливу на адресатів. Саме впливовий потенціал, що охоплює різні канали взаємодії (візуальний, аудіальний, вербальний), за сучасних умов набуває особливого значення. Збройна агресія Росії проти України, що перейшла в 2022 році в активну фазу, стала основною темою європейських засобів масової інформації. При цьому ту саму ситуацію висвітлювали по-різному залежно від ідеологічної позиції відповідного медіа та загальнодержави. У центрі нашої уваги постав медіадискурс України, Польщі і Росії, що презентують інколи діаметрально протилежні трактування та оцінки війни. Найбільше це вияскравлено в заголовкових комплексах електронних ЗМІ, які містять оперативну та актуальну інформацію та швидко реагують на ситуацію.

Однак «сильна» позиція заголовка та його лінгвосеміотичне навантаження уможливають використання заголовкових комплексів з манипулятивною метою. У такому разі вдаються до різноманітних засобів привернення уваги адресата, спонукаючи його до прочитання цілісного медіаматеріалу.

Зважаючи на це, в умовах війни медіадискурс не лише виконує функцію інформування та впливу, а й моделювання дійсності, оскільки «ЗМІ стають своєрідним фільтром для ідей, підвищуючи цінність однієї, знецінюючи другу і замовчуючи третю» (Голубовська та ін., 2019, с. 11). Відповідно картина світу, насамперед ціннісна, різниться залежно від представленої в медіадискурсі інтерпретації подій та моделювання «потрібного» світогляду в адресатів. Обрані для аналізу українські, польські та російські ЗМІ демонструють суттєві відмінності як у виборі тем медіаматеріалів, так і векторів впливу на читача.

Об'єктом дослідження є медіадискурс у зіставному аспекті, а предметом — комунікативна стратегія маніпуляції, що реалізована задля репрезентації та інтерпретації подій вторгнення Росії в Україну в 2022 році в заголовках українських, польських і російських ЗМІ.

Мета дослідження — визначити основні мовні засоби реалізації маніпулятивної стратегії взаємодії з потенційними адресатами в сучасному медіадискурсі в зіставному аспекті. Це зумовило розв'язання таких завдань: визначення поняття медіадискурсу, маніпуляції та комунікативної стратегії; аналіз заголовкових комплексів українських, польських і російських медіавидань; характеристика мовних маркери маніпулятивності в заголовках; окреслення специфіки реалізації маніпулятивної стратегії в заголовках медіаматеріалів 2022 року, присвячених повномасштабній війні в Україні.

Основним методом дослідження став лінгвопрагматичний аналіз, використаний для виокремлення комунікативних стратегій маніпулятивного типу, а також особливостей мовленнєвої взаємодії мовця з потенційними реципієнтами. Додатково використано лінгвосугестивний аналіз, що допоміг визначити мовні маркери маніпулятивного впливу в медіадискурсі. Зіставний аналіз дозволив простежити спільні та відмінні риси в заголовкових комплексах українського, польського та російського медіадискурсу. Дискурс-аналіз допоміг виявити специфіку взаємодії автора медіатексту з потенційними читачами-адресатами.

Досліджено заголовки і заголовкові комплекси наступних електронних видань: українських (Українська правда, BBC Україна, Громадське, Дзеркало тижня, РБК Україна та ін.), польських (Wiadomosci, tvn24.pl) і російських (Газета.ру, Вести.ру, Лента.ру, ТАСС та ін.) за 2022 рік, присвячених тематиці російсько-української війни. Загальна кількість проаналізованих заголовків становить понад 1200 одиниць.

Дискусії

У сучасному мовознавстві визначають два підходи до поняття медіадискурсу. На думку лінгвістів, перший підхід передбачає, що «медіадискурс — це

специфічний тип мовленнєво-мисленнєвої діяльності, властивий інформаційному полю масмедіа. У цьому розумінні варто розрізняти медіадискурс та інші самостійні типи дискурсу. За другим підходом, медіадискурс — це будь-який вид дискурсу, який реалізується у сфері масової комунікації» (Шугаєв, 2019, с. 127). Переважно лінгвісти обґрунтовують широкий підхід до поняття медіадискурсу, який передбачає уналежнення до цього явища як власне медіатекстів, так і рекламних, політичних, іміджевих тощо, тобто тих, що опосередковані через засоби масової інформації як основний канал комунікації. Натомість витлумачуємо медіадискурс у вузькому значенні — як сукупність медіатекстів інформаційно-аналітичного характеру, що представлені в засобах масової інформації. У такий спосіб обмежено сферу функціонування й жанри аналізованих медіатекстів засобами масової інформації (ми виокремили електронні медіаресурси) і текстами інформаційно-аналітичного скерування.

Дослідження сучасного медіадискурсу ґрунтуються на комплексі лінгвістичних підходів, серед яких особливої актуальності набув лінгвопрагматичний. Одним із його засадничих завдань є виокремлення, кваліфікація та характеристика комунікативних стратегій, за допомогою яких автор інформує, аналізує та досягає впливу на читача. Комунікативну стратегію потрактовують як «певну схему дій у рамках комунікативного процесу, що визначає вибір мовних засобів і способів вираження змісту, безпосередньо пов'язаного з досягненням мети» (Корольова, 2008, с. 50); «загальний план комунікації, підпорядкований практичним цілям мовця» (Голубовська, Орлова, 2017, с. 13). Тлумачимо комунікативну стратегію як основний напрям комунікативної взаємодії, вектор, схему комунікативної поведінки. У медіадискурсі комунікативна стратегія задана мовцем, який прогнозує і визначає комунікативну поведінку адресата.

Серед представлених у сучасному мовознавстві типологій комунікативних стратегій переважає поділ на кооперативні та конфліктні стратегії; конфронтаційні, кооперативні і нейтральні з визнанням необхідності розгляду стратегій універсального типу, наприклад, риторичних. Остання група використовується як у кооперативному, так і в конфліктному спілкуванні.

Конфліктні стратегії охоплюють неоднорідні явища й скеровані передусім на дискредитацію адресата в інтерактивному спілкуванні, а в медіадискурсі підпорядковані здійсненню негативного впливу на реципієнта. А. Корольова наголошує на тому, що конфліктна (конфронтаційна) стратегія «зорієнтована на те, щоб активно і самостійно домагатися власних цілей/інтересів, не звертаючи уваги на інтереси партнера/партнерів, що беруть участь у конфлікті, і відбиває прагнення одного з учасників спілкування взяти перевагу, самоутвердитися, на'язати своє бачення і рішення проблеми, не прагнучи до спільних дій» (Корольова, 2008, с. 52). Виокремлення кооперативних стратегій ґрунтується на принципі кооперативного спілкування

та його максимумах якості, кількості, відношення і способу вираження (Grice 1975). Кооперація передбачає спільну комунікативну настанову обох учасників взаємодії та реалізацію принципу «комунікативного внеску», що відповідає кожному етапу спілкування для кожного з учасників.

Як конфліктні, так і кооперативні стратегії мають маніпулятивний потенціал. Дослідники зазначають: «Основним принципом маніпулятивного впливу є створення ілюзорної дійсності на основі зниження критичного сприйняття з боку адресата повідомлення» (Голубовська та ін., 2019, с. 11). У такому разі зниження критичного сприйняття й домінування ірраціональності не залежить від кооперації чи конфлікту, оскільки адресати одержують інформацію в «обробленому» вигляді із запрограмованими оцінками, реакціями, ставленням. Виникнення нового фрагмента реальності, раніше відсутнього в картині світу адресатів (а саме таким стало повномасштабне вторгнення в Україну в 2022 році), потребувало формування комплексу підходів до їх витлумачення та інтерпретації. Зіткнення із жахливою дійсністю зумовило пошук у медіадискурсі тих захисних механізмів, які б дозволили дистанціювання, психологічний захист і прогнозування розвитку подій для адресата. У такому разі процес маніпулятивного впливу пришвидшився, оскільки не було потреби змінювати наявні в адресатів настанови, а достатньо сформувати потрібні «з нуля». Активне залучення різноманітних мовних прийомів комунікативної взаємодії передбачало і подання суперечливих сигналів, і намагання вберегти психіку адресатів, і відверте «нав'язування» цінностей та оцінок, оскільки «одні й ті ж комунікативні прийоми в одних випадках служать для того, щоб з їхньою допомогою вміло вводити в оману, а в інших — просто для того, щоб зробити повідомлення коротшим, легшим для сприйняття або виразнішим і естетичнішим. Тим самим маніпулятивним є не прийом сам по собі, а його впливове навантаження в конкретній ситуації» (Архипова, 2016). Зважаючи на це, маніпулятивну стратегію тлумачать не лише як конфліктну, а й як кооперативну, виокремлюючи в її межах тактики позитиву. Так, А. Кондрук зазначає, що маніпулятивна стратегія позитиву вживається з метою кооперації, «оскільки вона базується на функціональному принципі позитивного оцінювання, схвалення, виявлення прихильності та симпатії до комунікативного партнера» (Кондрук, 2019, с. 129).

У медіадискурсі дистанційний та опосередкований характер інтеракції не передбачає безпосереднього позитивного оцінювання адресата, але актуалізує демонстрацію симпатії та пристосування до його інтересів. Це також вказує на можливість використання маніпулятивної стратегії з кооперативною метою, зокрема задля згуртування, консолідації масового адресата. І. Голубовська і Т. Орлова, аналізуючи інавгураційну промову Д. Трампа як вияв політичного дискурсу, виокремлюють у межах маніпулятивної стратегії такі тактики: «1) аргументація; 2) ідентифікація; 3) інтимізація; 5) позитивної самопрезентації; 6) звинувачення; 7) сакральної символізації;

8) об'єднання суспільних зусиль та спонукання до кооперації з владою; 9) позитивного прогнозування» (Голубовська, Орлова, 2017, с. 13). Як бачимо, заявлені тактики підтверджують не лише конфліктний, а й кооперативний характер маніпулятивної стратегії.

Проте в лінгвосугестології актуальним є розмежування маніпуляції і сугестії в аспекті виокремлення негативних наслідків першого поняття: «Головною ознакою маніпулювання вважаємо не прихованість, а деструктивність, патогенність, негативність поставленої маніпулятором мети. Негативними наслідками маніпуляції також є те, що нав'язують переважно непотрібне, некорисне людині, завдаючи шкоди, в тому числі й моральної та навіть психофізіологічної — викликається штучно стан тривоги, страху, роздратованості, і подальше подання позитивної інформації не сприяє стовідсотковому збалансуванню, гармонізації психологічного стану» (Кутуза, 2018, с. 142). З огляду на це визначаємо маніпулятивну стратегію як вплив на свідомість і підсвідомість адресата в межах кооперативної або конфліктної комунікативної взаємодії з метою створення відповідних оцінок, поведінкових моделей, нав'язування сприйняття певної ситуації.

Основне дослідження

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну медіадискурс, як і раніше, є одним із інструментів ведення інформаційної війни. Найчіткіше стратегію маніпуляції вияскравлено в зіставному аспекті. Ми дослідили заголовки електронних медіа України, Польщі та Росії й проаналізували матеріали, присвячені найбільш трагічним подіям війни: початок повномасштабного вторгнення, відступ російських військ з Київщини, ракетні атаки житлових кварталів українських міст, вибух на Керченському мосту тощо. У центрі уваги — використання мовних засобів з маніпулятивною метою задля створення ідеологічно маркованої ціннісної картини світу.

Вплив на підсвідомість адресатів, актуалізація ірраціонального сприйняття змісту тексту здійснюється за допомогою відповідних мовних засобів. Передусім їх використовують у заголовках та заголовкових комплексах, як змістовно навантажені та семіотично актуалізовані компоненти медіадискурсу. Розглянемо основні групи мовних засобів, що репрезентують стратегію маніпуляції.

1. Графічні засоби охоплюють такі групи:

1) використання лапок й актуалізоване вживання розділових знаків привертає увагу адресатів та вказує на підтекст, іронію, подвійний зміст висловлювань, наприклад:

Мародери і гвалтівники. Резніков закликав партнерів перестати боятися «другу армію світу» (РБК Україна, 6.10.2022).

Wasilij Nebenzia kilkakrotnie użył słowa «wojna» w odniesieniu do wydarzeń w Ukrainie, a to w Rosji jest zabronione (wiadomosci.wp.pl, 6.04.2022).

Кадыров: «знаменитое» контрнаступление ВСУ «трещит по швам» (Газета.ру, 22.09.2022).

Лукашенко рассказал, кто устроил «показуху» в Буче (Вести.ру, 5.05.2022).

2) графодеривація — виокремлення літер або літерних сполучень у певному слові задля актуалізації нової семантики, зокрема це стосується виділення літерного символу агресії проти України — латинської літери Z (руZZкий мир), наприклад:

Litera «Z» stała się symbolem rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Czy to «nowa swastyka» Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej? (tvn.pl, 22.03.2022).

3) деонімізація — написання власних назв з маленької літери. Цей прийом набув особливого поширення в українському медіадискурсі, заголовки якого містять написання топонімів, розташованих на території Росії та антропонімів, прізвищ російських політиків, з маленької літери: *рф, росія, путін, москва, кремль* тощо. Метою такого вживання вираження негативної оцінки дій Росії в Україні, демонстрація зневаги, принизливого ставлення, наприклад:

В **рф** за вимогою прокуратури заблокували сайт, де росіяни можуть здатися в полон ЗСУ (РБК Україна, 17.10.2022).

У Китаї заявили, що **росія** готова до перемовин із Україною та США (Українська правда, 27.10.2022).

2. Лексичні засоби становлять найчисленнішу групу мовних маркерів маніпулятивної стратегії, насамперед актуалізуючи певні концепти у свідомості адресатів й моделюючи концептосферу медіатексту. У медіаматеріалах, темою яких є повномасштабне вторгнення Росії в Україну, основним концептом стає ВІЙНА. Основним мовним репрезентантом цього концепту є лексема «війна», що за тлумачними словниками різних мов має такі значення: в українській мові «» — «1. Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо. 2. перен. Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» (СУМ, 1970, Т. 1, с. 669); у польській мові «wojna» — «1. zorganizowana walka zbrojna między państwami, narodami lub grupami społecznymi, religijnymi itp.; 2. kłótnia, bójka (Słownik języka polskiego); у російській мові «война» — «1. Вооруженная борьба, боевые действия между племенами, народами, государствами и т.п., направленные на уничтожение кого-либо или чего-либо. 2. Конфликтные отношения между государствами, при которых обе стороны используются средства экономического и идеологического воздействия. разг. 3. Состояние вражды, непримиримого противостояния между отдельными лицами или группами. 4. Соперничество» (Толковый словарь русского языка). В усіх дефініціях лексеми пряме значення охоплює

семи: «боротьба», «наявність зброї», «учасники боротьби», при цьому в польській і російській мовах ще актуалізовано семи «організованість». Ядерною семою в усіх мовах виступає «боротьба», «сутичка», «подолання супротивника». На периферії фіксуємо в українській мові семи «збройний» і «міждержавний»; у польській мові — «збройний» та «організований», розширено і коло учасників (не лише держави або класи, а й конкретизовано інші групи суб'єктів), в російській мові — «збройний» і «учасники війни», але додано периферійні семи «скерування» і «знищення». На нашу думку, дуже показовим є поява семи «знищення» саме в російській мові, що вказує на актуалізацію у лінгвосвідомості носіїв мови війни як тотального усунення супротивника.

У проаналізованих заголовках медіадискурсу концепт ВІЙНА вербалізований за допомогою різних лексем залежно від медіаресурсів України, Польщі та Росії. В українських ЗМІ заголовкові комплекси містять лексеми *війна, вторгнення, агресія*:

Війна може закінчитися швидко (Газета по-українськи, 5.05.2022).

Примусове **вторгнення**: що змінює участь військ Білорусі на боці РФ (Українська правда, 2.03.2022).

Молдова закриває повітряний простір на тлі російської **агресії** (Главком, 24.02.2022).

В польських ЗМІ фіксуємо такі лексеми на позначення війни:

Atak Rosji na Ukrainę. Polski rząd reaguje (wiadomosci.wp.pl, 24.02.2022).

Putin zaczął **wojnę**, w którą świat nie wierzył (wiadomosci.wp.pl, 24.02.2022).

Agresja Rosji na Ukrainę (wiadomosci.wp.pl, 24.02.2022).

Dramat na Ukrainie (wiadomosci.wp.pl, 25.02.2022).

У російських ЗМІ поширене використання лексем і словосполучень: *спецоперація, военная спецоперація, СВО* тощо, наприклад:

Кремль опроверг данные об «оккупации» Украины. Песков: слово «оккупация» в отношении **операции по демилитаризации** Украины неприменимо (Лента.ру, 24.02.2022).

Путин объявил о проведении **спецоперации** в Донбассе (Лента.ру, 24.02.2022).

У цьому разі маніпуляція здійснюється за допомогою маркування засадничого концепту ВІЙНА через семантично нейтральні лексеми та вживання перифразів замість прямих номінацій.

Серед лексичних засобів реалізації стратегії маніпуляції виокремлюємо такі:

1) абстрактні іменники та іменники з широким значенням вживають у заголовках для нівелювання конкретики медіадискурсу і «розмивання»

основного змісту. У такий спосіб мовець зменшує емоційно-експресивне забарвлення заголовків, коли йдеться про події і теми, що потребують емоційної реакції читачів: *смерть, вбивство, загибель людей, наприклад: операція, диверсія, рішення* тощо, натомість вживають лексеми нейтральної семантики, наприклад.:

Гауляйтер Сальдо оголосив про «організоване **переміщення**» населення на лівий берег Дніпра (Українська правда, 18.10.2022);

Taktyczna **broń** jądrowa — co to jest? (tvn24.pl.13.10.2022).

В Криму обвинили Україну в **інциденті** на Крымском мосту (ТАСС, 8.10.2022).

Глава Запорожской области анонсировал **референдум о вхождении** региона в состав РФ (Газета.ру. 20.09.2022).

2) суспільно-політичні терміни з прозорою внутрішньою формою, що покликані нав'язати певні оцінки і думки адресатам, наприклад: *денацифікація, денаціоналізація, надзвичайна подія* (рос. ЧП) тощо, наприклад:

Ердоган вважає, що в **енергетичній кризі** винна сама Європа (Дзеркало тижня, 6.09.2022); Wspólny zakup systemów **obrony powietrznej** (tvn24.pl.17.10.2022.);

ЧП на Крымском мосту (ТАСС, 9.10.2022).

Россия пообещала обеспечить **демилитаризацию** Украины (Лента.ру, 25.02.2022).

3) лексеми з невизначеним денотативним значенням, наприклад.:

Під Лиманом знайшли штаб окупантів з **важливими документами** (РБК Україна, 7.10.2022).

Wpadka za wpadką. Ambasador Rosji przy ONZ używał **zakazanego słowa** (wiadomosci.wp.pl, 6.04.2022);.

Сообщение о взятых в плен российских военных содержит **признаки недостоверного** (Лента.ру. 24.02.2022.);

В многоэтажном доме в Киеве произошел пожар из-за попадания **неизвестного объекта** (Лента.ру. 24.02.2022).

4) жаргонізми, що переважно використовуються з метою орозмовлення публіцистичного стилю і наближення його до звичайного спілкування, зокрема використовуються неолексеми, що виникли в останній час в українській мові, наприклад.: *прильот, тро, боневтік, чмобики* тощо, наприклад:

Росія «**віджала**» майно Google у Москві на півмільярда рублів за закритий канал Газпрому на YouTube (Дзеркало тижня, 27.04.2022);.

ТрО потребує негайної реформи (Дзеркало тижня, 6.10.2022);.

У Казані «**чмобики**» дезертують та вчиняють суїцид, не доїхавши до України (Ділова столиця, 3.11.2022).

5) позитивно або негативно марковані оцінні лексеми, що створюють в адресатів відповідні настанови щодо сприйняття змісту медіатекстів, наприклад:

Союз **фашистів** та **кримнашистів**: як нова коаліція Італії почала роботу зі скандалів (Українська правда, 13.10.2022);

Путин заявив о поддержке странами НАТО **неонацистов** на Украине (Лента. Ру. 24.02.2022).

Alarmy i **paraliż** na Krymie. Rosjanie zarządzili ewakuację (wiadomosci.wp.pl, 17.10.2022).

У такому разі дублювання, нав'язування і повторення оцінної лексики закарбовується на рівні підсвідомості як своєрідні лексичні маркери утворення «ярликів». Так, у свідомості адресатів російських ЗМІ позитивно оцінні лексеми *мир, порятунк, звільнення* парадоксально утворюють єдине лексико-семантичне поле з лексемами *війна, обстріл, ракета, знищення* тощо.

До позитивно маркованих належать слова тематичних груп: *життя, порятунк, мир, підтримка* тощо:

Шойгу заявил о **спасении** российскими военными сотен **жизней** при проведении референдумов (Газета.ру. 4.10.2022).

Москвичам продлили **отдых** в санаториях Крыма (ТАСС, 8.10.2022).

Kolejna wymiana jeńców. «20 ukraińskich żołnierzy wróciło do **domu**» (tvn24.pl, 13.10.2022).

Stevie Wonder **wspiera** Ukrainę (tvn24.pl, 8.03.2022).

Окремо варто наголосити на вживанні лексеми «дитина» і слів відповідної тематичної групи, що завжди викликає прогнозовану емоційну реакцію, наприклад:

Росіяни хочуть депортувати із Херсонщини до 30000 жителів, серед них — і **дітей** (Лівий берег, 9.10.2022).

Як Росія краде і вивозить українських **дітей** (BBC Україна, 22.11.2022).

Większość czasu **dzieci** spędzają teraz w schronie, to jedyne bezpieczne miejsce (tvn24.pl, 18.10.2022).

8-latek przez kilka tygodni śpiewał na ulicy i zbierał pieniądze. Chciał wesprzeć ukraińską armię (tvn24.pl, 8.08.2022).

Українці в Афинах избили **ребенка** с российским флагом (Лента.ру, 4.04.2022).

До негативно маркованих насамперед належить лексика семантичного поля «смерть»: *загибель, вбивство, знуцання, знищення* тощо:

РФ розігрує карту з заручниками: що криється за **вбивствами** і **знуцаннями** над військовополоненими (Дзеркало тижня, 29.07.2022).

За добу окупанти **вбили** чотирьох мирних жителів в Донецькій області, ще 12 людей зазнали поранень (ТСН, 19.10.2022).

Sytuacja jest **krytyczna**. Zelenski **alarmuje**, że Kreml zmienił taktykę (wiadomosci.wp.pl, 18.10.2022).

Dotkliwie **straty** Rosjan. **Zginął** cały doborowy oddział specnazu (wiadomosci.wp.pl, 14.10.2022).

Michał Piróg wspomina pobyt w **moskiewskim areszcie** (tvn24.pl, 25.02.2022).

Стремоусов заявил, что ВСУ **расстреляли** 16 мирных жителей на севере Херсонской области (Газета.ру, 6.10.2022)

Украинские националисты опять **обстреляли** мирных жителей (Вести.ру, 23.04.2022)

— стилістичні і семантичні синоніми: *військові* — *найманці*, *загарбники* — *освободителі*, *вторгнення* — *звільнення*, що використовуються для актуалізації різних відтінків значень слів, наприклад:

Примусове вторгнення: що змінює участь **військ** Білорусі на боці РФ (Українська правда, 2.03.2022)

Polska nie zagra z Rosją. Prezydent chwali PZPN. «Nie gra się z **bandytami**» (wiadomosci.wp.pl, 26.02.2022)

Военкор Руденко сообщил об уничтожении автобуса с **наемниками** и бензовоза в тылу ВСУ (Газета.ру, 7.10.2022).

Наприклад, в українському медіадискурсі на позначення загибелі військовополонених у колонії в Оленівці було вжито лексеми: *страта*, *теракт*, *вбивство*. Порівняймо заголовки в українському виданні «Дзеркало тижня» в день вибуху в Оленівці:

У Пентагоні відреагували на **масове вбивство** українських військовополонених, застерігши не вірити росіянам (Дзеркало тижня, 30.07.2022).

Росія на офіційному рівні підтримала **страту** бійців «Азова» — повідомлення посольства (Дзеркало тижня, 30.07.2022).

Зеленський провів термінову нараду щодо **теракту** в Оленівці (Дзеркало тижня, 29.07.2022).

Вибухи в Оленівці — свідомий **акт тероризму**, здійснений за командою власника ПВК «Вагнера» — ГУР (Дзеркало тижня, 29.07.2022).

Вживання синонімічного ряду *вбивство* — *страта* — *теракт* — *акт тероризму* не лише дає загальну негативну оцінку події, а актуалізує різні відтінки значення: *запланованість*, *агресивність*, *порушення норм* тощо.

— антоніми вживаються в медіатекстах різного скерування. Наприклад, на позначення одного явища в українському та польському медіадискурсі вжито таку лексему, до якої в російських ЗМІ дібрано слово з протилежним

значенням: укр. *окупанти* — рос. *освободители*; укр. *військові* — рос. *террористы*, укр. *вторгнення* — рос. *освобождение* тощо, наприклад: український медіадискурс:

Партизани захоплюють танки і розстрілюють окупантів (Газета по-українськи, 05.05.2022).

Польські ЗМІ:

Українці żołnierze zginęli broniąc Wyspy Węży (tvn24.pl. 25.02.2022).

Російський медіадискурс:

США признали, что их оружие может попасть к украинским **террористам** (Вести.ру. 21.04.2022).

В Авдеевке могут находиться 50 тысяч украинских боевиков (Вести.ру. 14.04.2022).

Украинские радикалы не дают эвакуировать роддом в Мариуполе (Вести.ру. 31.03.2022).

3. Фразеологічні засоби охоплюють насамперед новітні ідіоми й прецедентні тексти й висловлювання, з-поміж яких:

— політичні штампи і кліше: укр. *тимчасово окупований, політична еліта, повномасштабне вторгнення, волонтерська допомога, точкові удари*; рос. *украинские нацисты, киевский режим*, польськ. *alarm bombowy, Rosyjska inwazja, bezpieczeństwo Europy*, наприклад:

У Москві все ще думають, що можуть **диктувати умови** для зустрічі президентів (Дзеркало тижня, 6.09.2022).

Jak przygotować się do **alarmu bombowego**? Mieszkanka Lwowa przygotowała instrukcję (tvn24.pl. 1.03.2022).

Rosyjska **inwazja na Ukrainę**. «Мамы до czynienia z tym scenariuszem, którego najbardziej się baliśmy» (tvn24.pl. 24.02.2022).

Лавров заявил, что Москва **сохраняет приверженность** постулату о недопустимости ядерной войны (Газета. Ру. 8.10.2022);.

Военный эксперт **оценил ущерб** для НАТО после операции по демилитаризации Украины (Газета.ру. 24.02.2022).

— політичні перифрази і метафори, що використовуються для описового позначення певної ситуації, предмета, явища без називання денотата: *червоні лінії, сіра зона, закрите небо, ядерний пил*, наприклад:

Росія бомбить пологові та зриває евакуацію, Україна все ще просить **закрити небо** (Українська правда, 11.03.2022).

G7 вслід за ЄС запровадила стелю цін на **найважливіше джерело доходів Путіна** (BBC Україна, 10.12.2022).

Deszcz ognia. Rosjanie użyli «**najokrutniejszej amunicji**» (wiadomosci.wp.pl, 16.10.2022).

Fake newsy związane z wojną w Ukrainie zalewają Internet — **gazowy black-out**, koniec gotówki, ataki w Przemysłu. W co nie wierzyć? (tvn24.pl, 25.02.2022).

В МИД РФ назвали поставки дальнобойных средств поражения Киеву **красной линией** для России (ТАСС, 9.10.2022).

Стремоусов: жителей «**серых зон**» вывезли, чтобы спасти от издевательств ВСУ (Газета.ру, 5.10.2022).

— новітні ідіоми на позначення реалій війни: *тривожна валізка, прихована мобілізація, західні санкції, носії калібрів*, наприклад:

Як евакуюватися з домашніми тваринами: **тривожна валізка**, документи, перебування в бомбосховищі (Українська правда, 25.02.2022);

ЄС оприлюднив деталі «**пекельних санкцій**», які схвалюватимуть у четвер (Українська правда, 23.02.22.);

У Києві після **атаки дронів** змінили рух низки тролейбусів (Громадське, 17.10.2022).

Дрони-камікадзе вдарили по Одещині: без електрики тисячі споживачів (BBC Україна, 10.12.2022).

Українська армія: на Білорусі trwa **potajemna mobilizacja** (tvn24.pl, 19.10.2022).

— створення нових прецедентних текстів: *Доброго ранку, ми з України!; Російський воєнний корабль; примара Києва* та використання відомих прецедентних феноменів, наприклад.:

Доброго вечора, ми з України! Діти малюють війну (Українська правда, 10.03.2022).

Диявол носить форму російського солдата. Як катували на Київщині (Українська правда, 6.04.2022.);

Putin **przekroczył Rubikon**. «Strach jest powszechny. To doświadczenie pokoleniowe» (wiadomosci.wp.pl, 24.02.2022).

Wyspa Węży zajęta przez Rosjan. Po tej **odpowiedzi pogranicznika ukraińskiego** zaczął się ostrzał (wiadomosci.wp.pl, 25.02.2022).

Putin napadł na Ukrainę. Chiny **weszły do gry** (wiadomosci.wp.pl, 24.02.2022).

Jak Dawid z Goliatem. Samotny ukraiński czołg wywołał panikę Rosjan (wiadomosci.wp.pl, 7.04.2022).

4. Граматичні засоби реалізації комунікативної стратегії маніпуляції охоплюють морфологічні та синтаксичні.

До морфологічних передусім належить вживання числівників у російському медіадискурсі, наприклад:

МО РФ: российская авиация уничтожила **до 100** наемников и бойцов ВСУ в районе Святогорска (Газета.ру. 26.09.2022).

Минобороны России: в районе Краматорска уничтожены **до 200** националистов и артобстрелов (Газета.ру. 30.09.2022).

МО РФ: ВСУ за трое суток потеряли **более 900** военных на Краснолиманском направлении (Газета.ру. 3.10.2022).

Минобороны РФ: ВСУ на Николаево-Криворожском направлении потеряли **свыше 110** человек (Газета.ру. 25.09.2022).

Минобороны сообщило об уничтожении **более 200** украинских военных в Николаевской области (Газета.ру. 25.09.2022).

У російському медіадискурсі вживають числівники з метою актуалізації надмірної кількості подій чи предметів, при цьому переважають складні числівники. Наявність цифрової інформації сприймається адресатами як фактологічність змісту тексту, тому додає йому переконливості. Цей прийом використовують і в українських медіа, проте обмежено, наприклад:

Майже 600 окупантів і два танки: у Генштабі назвали втрати ворога за добу (Українська правда, 18.12.2022).

Втрати окупантів переважили **за 53 тисячі** осіб (Українська правда, 13.09.2022).

Втрати ворога: **більше 38 тисяч** російських загарбників загинули (Українська правда, 13.09.2022).

У польському медіадискурсі ми зафіксували поодинокі випадки такого вживання числівників, наприклад:

Українцы odkryli **ponad 800** grobów zamordowanych przez Rosjan ludzi (wiadomosci.wp.pl, 16.04.2022).

На синтаксичному рівні фіксуємо специфічну рису структурування заголовків і заголовкових комплексів у російському медіадискурсі: мовець подає інформацію не від власного імені, а з оперттям на певне джерело. Такий тип актуалізації в позиції агенса особи, яка є джерелом інформації надає висловлюванням імпліцитної перформативності, наприклад:

Путин рассказал о приблизившейся к границам России военной машине НАТО; (Лента.ру, 24.02.2022).

Кадыров заявил о получивших прибежище на Украине террористах (Лента.ру, 26.02.2022).

Глава ДНР **Пушилин заявил**, что жители республики проголосуют за вхождение в состав РФ (Газета.ру. 20.09.2022).

Общественный **совет** Херсонской области **попросил** о немедленном референдуме о вступлении в РФ (Газета.ру. 20.09.2022).

У такому разі спостерігаємо маніпулятивну технологію використання переповідності задля уникнення фактичних тверджень. Йдеться не про факти дійсності, а про відтворення мовленнєвих дій певних суб'єктів. Мовець не стверджує, що певний факт або подія мали місце, а лише вказує на джерело інформації й переповідає цю інформацію.

В українському і польському медіадискурсі цей прийом не використовується, а заголовки побудовано у формі фактичних тверджень, наприклад:

Росія почала наступ на Україну (Українська правда, 24.02.2022).

Росія напала на Україну (Українська правда, 24.02.2022).

У Херсонській області окупанти змушують підприємців співпрацювати з ними (РБК-Україна, 11.05.2022).

«Укрзалізниця» через російське вторгнення скасовує поїзди до Сум і Шостки (Главком, 24.02.2022).

Atak na budynki mieszkalne w Żytomierzu. Zginęły cztery osoby, w tym dziecko (tvn24.pl, 2.03.2022).

Якщо ж виникає потреба навести думку третіх осіб, використовується цитування або пряма мова, наприклад:

«Втратили час». Кулеба розповів про пошуки зброї до повномасштабного вторгнення Росії (РБК-Україна, 11.05.2022).

«Дякую, що взяли в полон»: російський солдат із хробаками в рані передав привіт ЗСУ (РБК Україна, 6.10.2022).

Absurdalne wywody Putina. «Nie mieliśmy innego wyjścia» (wiadomosci.wp.pl, 24.02.2022).

Wojna w Ukrainie. Blinken: mamy trzy główne cele (wiadomosci.wp.pl, 6.04.2022).

Ця відмінність характерна саме для висвітлення подій війни Росії проти України. У такий спосіб журналісти перекладають відповідальність за подану інформацію на джерело, тому і не використовують репрезентативів у заголовках.

Висновки

У сучасному медіадискурсі маніпулятивна стратегія використовується як в конфліктній, так і в кооперативній взаємодії, залежно від інтенції мовців. На концептуальному рівні маніпуляція в медіадискурсі здійснюється за допомогою маркування засадничого концепту ВІЙНА через семантично нейтральні лексеми та вживання перифразів замість прямих номінацій. Лексичні та граматичні засоби реалізації маніпулятивного потенціалу

в заголовкових комплексах відрізняються в українському, російському та польському медіадискурсі. В українському медіадискурсі домінують такі мовні засоби вираження маніпулятивної стратегії: деонімізація, вживання жаргонізмів, позитивно і негативно маркованої лексики, утворення неологізмів: перифразів і фразеологізмів, нових прецедентних текстів. У польському медіадискурсі переважають негативно марковані лексеми, слова тематичних груп з негативно оцінної семантикою, фразеологізми і прецедентні тексти як засоби репрезентації стратегії маніпуляції. У російському політичному дискурсі фіксуємо позитивно марковану лексику, лексеми з абстрактним значенням і невизначеним денотатом, суспільно-політичні лексеми і кліше, числівники, переповідне мовлення в заголовкових комплексах.

Бібліографія

- Архипова, С. О. (2016). Використання маніпуляційної стратегії комунікації в інформаційному суспільстві. 2016. Взято з: http://novyn.kpi.ua/2007-2-2/16_Arhipova.pdf (дата звернення: 23.02.2023). [Arkhipova, Y. O. (2016). Vykorystannya manipulyatsiynoyi stratehiyi komunikatsiyi v informatsiynomu suspil'stvi. 2016].
- Голубовська, І. О., Орлова Т. В., (2017). Політичний дискурс як інструмент маніпулювання свідомістю електорату (на матеріалі інавгураційної промови Дональда Трампа 20 січня 2017 р.). *Studia Linguistica*, 11, с. 9–28. [Golubovska, I. O., Orlova T. V., (2017). Political discourse as a tool for manipulating the consciousness of the electorate (based on the material of Donald Trump's inaugural speech on January 20, 2017). *Studia Linguistica*, 11, pp. 9–28].
- Голубовська І. О., Левко О. В., Поліщук А. С. (2019). Маніпулятивний дискурс як інституціональний: сучасність VS античність. *Мовознавство*, 1, с. 9–30. [Holubovs'ka I. O., Levko O. V., Polishchuk A. S. (2019). Manipulyativnyy dyskurs yak instyuttsional'nyy: suchasnist' VS antychnist'. *Movoznavstvo*, 1, pp. 9–30].
- Ефремова, Т. Ф. (2000). *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва: Русский язык. Взято з: <https://gufo.me/dict/efremova> (дата звернення: 23.02.2023). [Yefremova, T. F. (2000). *Novyy slovar' russkogo yazyka. Tolkovo-slovoobrazovatel'nyy*. Moskva: Russkiy yazyk].
- Кондрук, А. Ю. (2019). Маніпулятивна стратегія позитиву як одна зі стратегій комуніканта-лицеміра. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 30 (69/3), с. 127–132. [Kondruk, A. Yu. (2019). The manipulative strategy of positivity as one of the strategies of the hypocrite communicator. *Scholarly notes of V. Vernadskyi TNU. Series: Philology. Social Communications*, 30 (69/3), pp. 127–132].
- Корольова, А. В. (2008). Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту. *Studia Linguistica*, 1, с. 48–53. [Koroleva, A. V. (2008). Strategies and tactics of communicative behavior of communication participants in conflict situations. *Studia Linguistica*, 1, pp. 48–53].
- Кутуза, Н. В. (2018). Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Kutuza, N. V. (2018). *Komunikativna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psykholinhvistychnyy aspekt*: Kyuyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho].
- Словник української мови: в 11 томах, (1970–1980). Київ: Наука [Slovnyk ukraiyins'koyi movy, (1970–1980). Kyiv: Nauka].

- Шугасв, А. В. (2019). Медіадискурс крізь призму когнітивної прагматики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія германістика та міжкультурна комунікація*, 1, с. 125–129. [Shuhayev, A. V. (2019). Mediadyskurs kriz' pryzmu kohnityvnoyi prahmatyky. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya hermanistyka ta mizhkul'turna komunikatsiya*, 1, pp. 125–129].
- Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation. Syntax and Semantics*. N. Y.: Academic Press. Vol. № 3, с. 41–58.
- Słownik języka polskiego. Взято з: <https://sjp.pwn.pl/sjp/wojna;2537281.html> (дата звернення: 20.02.2023).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.8>

Data przesłania artykułu: 17.03.2023

Data akceptacji artykułu: 11.06.2023

AGNIESZKA KURZYŃSKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska

(Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Poland)

Wojna czy specoperacja? O leksykalnych środkach łagodzenia (?) rzeczywistości w nagłówkach prasowych

Special operation or war?
Concerning lexical means of smoothing (?) the reality
in press headlines

Abstract

The analysis presented in the article has been inspired by press headlines published on Polish and German Internet sites after the Russian invasion of Ukraine in February 2022. The subject of my research are the linguistic means utilised in the press headlines collected from two specific sites in September 2022. The analysis is focused on the strategies and tactics implemented by Western journalists in order to make the difficult topic of war more accessible to their public. The aim of the analysis is therefore to compare the structure of Polish and German corpora of units and to present the lexical means of expression they contain. With a wide selection of examples to support the findings, the article demonstrates not only the similarities and differences of the lexical units, but also their role in the perlocutionary act.

Keywords: headline, news headline, lexical means of expression, war, special operation

Война или спецоперация? Лексические средства для смягчения (?) действительности в газетных заголовках

Резюме

Непосредственной инспирацией для написания данной статьи явились заглавия газетных текстов, касающихся войны в Украине, которые были опубликованы на польских и немецких веб-сайтах. Предметом анализа являются языковые средства, использованные в заголовках текстов на двух избранных порталах в сентябре 2022 года. Анализ проводится в контексте актуальных событий в Украине и пропаганды Кремля. Его главной целью является ответ на вопрос, каким образом западные журналисты (в том числе польские и немецкие) знакомят адресатов своих текстов с непростой темой войны. Таким образом исследование сосредоточено, во-первых, на структуре заголовков, находящихся в корпусе и, во-вторых, на характеристике употребляемой в них лексики. В выводах, богато иллюстрированных примерами, подчеркиваются не только лексические сходства и различия, но и значение выбора лексики, а также её участия в успешной реализации речевого акта.

Ключевые слова: заголовок, газетное заглавие, выбор лексических средств, война, спецоперация

Wprowadzenie

Trwająca od lutego 2022 roku wojna między Rosją a Ukrainą od początku stanowiła temat numer jeden w światowych mediach, ale też w rozmowach zwykłych obywateli. Prowadzony na rozkaz Władimira Putina akt agresji wobec innego, niepodległego kraju europejskiego, skala zniszczeń i dokonanych zbrodni wojennych niezmiennie szokuje zarówno mieszkańców państw ościennych, jak i opinię publiczną w Europie i na świecie. Jeszcze bardziej niż sam fakt ataku na suwerenne państwo oburza towarzysząca mu narracja oficjalnie prowadzona przez Kreml. Propaganda w rosyjskich mediach państwowych, blokowanie dostępu do rzetelnych informacji czy wreszcie zakaz mówienia o wojnie w kontekście toczącego się konfliktu¹ i nazywanie go „specoperacją” to jej najbardziej jaskrawe przykłady². Głównym celem tych działań jest przekonanie rosyjskiego społeczeństwa

¹ Jak podaje Amnesty International, „dziesiątkom osób w Rosji grozi do 10 lub więcej lat pozbawienia wolności za rozpowszechnianie »fałszywych informacji o siłach zbrojnych«. Jest to nowe przestępstwo wprowadzone do porządku prawnego w celu ścigania krytyków wojny. Wśród oskarżonych są studenci, prawnicy, artyści i politycy”. Od marca 2022 roku określanie trwającego konfliktu mianem wojny jest w Rosji oficjalnie zabronione (także w prywatnych rozmowach, nie tylko w dyskursie publicznym), a za złamanie zakazu grozić może kara pozbawienia wolności (od 5 do 10 lat) lub grzywny (w wysokości od 3 do 5 milionów rubli) — *Rosja: Władze wprowadzają nowe przepisy karne by stłumić krytykę wojny w Ukrainie* (b.d.).

² Od 6 października 2022 roku, po nielegalnej aneksji części okupowanych terenów Ukrainy, zaczęto stosować również określenie „wojna z terroryzmem”.

o słuszności prowadzonej wojny i uzasadnienie jej z wykorzystaniem wszelkich możliwych środków. Ich skutkiem jest zakłamywanie rzeczywistości zarówno przy użyciu strategii siłowych (takich jak na przykład wymierne kary dla obywateli przewidziane kodeksem prawnym), jak i stosowanych w przekazie medialnym środków językowych³.

O wojnie w kontekście dalszej analizy — cel badania

Tak jak ewidentne w komunikowaniu masowym są intencje strony rosyjskiej, tak samo wart uwagi jest sposób, w jaki o wojnie w Ukrainie piszą media zachodnie, w tym polskie. Dobrym punktem wyjścia do rozważań na ten temat może być porównanie haseł dotyczących trwającego konfliktu, jakie znaleźć można na polskiej i niemieckiej stronie popularnej encyklopedii internetowej Wikipedii⁴:

Inwazja Rosji na Ukrainę, wojna rosyjsko-ukraińska (w Rosji oficjalnie „wojskowa operacja specjalna”, ros. специальная военная операция) — inwazja na Ukrainę rozpoczęta 24 lutego 2022 roku przez Federację Rosyjską, stanowiąca eskalację trwającej od 2014 roku wojny. Została poprzedzona rosyjskim żądaniem wykluczenia możliwości dalszego poszerzania NATO i redukcji potencjału militarnego sojuszu w Europie Środkowo-Wschodniej do stanu sprzed 1997 roku⁵.

Der russische Überfall auf die Ukraine, der am 24. Februar 2022 begann, ist eine vom russischen Präsidenten Wladimir Putin befohlene Invasion, die auf das gesamte Staatsgebiet der Ukraine zielt und den seit 2014 schwelenden Russisch-Ukrainischen Krieg eskalieren ließ⁶.

Der Russisch-Ukrainische Krieg (bis Februar 2022 hauptsächlich als Ukraine-Konflikt, allgemein als Ukraine-Krise, Ukraine-Krieg, Krieg gegen die Ukraine oder russisch-ukrainischer Konflikt bezeichnet) begann Ende Februar 2014 in Form eines hybriden regionalen bewaffneten Konflikts auf der ukrainischen Halbinsel Krim⁷.

Określeniem, które powtarza się we wszystkich trzech hasłach, jest słowo „wojna”, zasadne wydaje się zatem przypomnienie jego słownikowej definicji. Jak podaje *Słownik współczesnego języka polskiego*, „wojna” to

1. zorganizowana walka zbrojna między państwami, narodami lub grupami religijnymi albo społecznymi mająca różne cele, np. zagarnięcie obcego terytorium, wyniszczenie przeciwnika, itd.; konflikt zbrojny;

2. ostry konflikt z kimś, wzajemne zwalczanie się skłóconych ze sobą osób. (Sikorska-Michalak, Wojniłko, 1998, s. 533)

Dla odbiorcy wynikające stąd konotacje są jednoznacznie negatywne. Wskazują one na poczucie zagrożenia, strachu, trwogi, ale też implikują wrogość wobec

³ Jak między innymi uogólnienia i eufemizmy.

⁴ Pod uwagę wzięto wpisy z www.wikipedia.pl i www.wikipedia.de.

⁵ *Inwazja Rosji na Ukrainę* (b.d.).

⁶ *Russischer Überfall auf die Ukraine seit 2022* (b.d.).

⁷ *Russisch-Ukrainischer Krieg* (b.d.).

agresorów i współczucie dla ofiar. Zwraca na to uwagę między innymi Jerzy Bralczyk, który w swojej najnowszej książce *Strach się bać* tak pisze o wojnie:

Wojna jest, zwłaszcza dla tych, którzy doznali jej i jej skutków, rzeczą omal najstraszniejszą, i samo słowo „wojna” u wielu wywołuje odruch przerażenia. Pewnie w długich bezwojennych czasach słowo traci na mocy, jego przesadne użycia w odniesieniu do różnych swarów, sporów i nieporozumień wycierają znaczenie, oddalają skojarzenia i w ogóle łagodzą. [...] Nadmiernie chętnie realizowana przesadna skłonność do uwyrażnienia własnych postaw, wagi chwili, nasilenia konfliktu bywa, że desensualizuje, odwrażliwia nasze reakcje na to słowo. Ale gdy przyjdzie użyć go serio, strach wywoływać wciąż powinno. (Bralczyk, 2022, s. 288)

Na tle aktualnych zdarzeń słowa te nabierają szczególnego znaczenia, bo dziś znów dużo mówi się i pisze o wojnie, jednak o tej, która trwa, a nie która przeminęła, która toczy się w pobliżu, a nie w odległym kraju. Światowe serwisy informacyjne stale śledzą sytuację na froncie i na bieżąco komentują wydarzenia. Nie jest to zresztą niczym nowym, bo, jak zauważa Łukasz Szurmiński:

prawie każdy toczący się obecnie konflikt zbrojny może liczyć na dużą oprawę medialną. Jest wydarzeniem, którego nie mogą pominąć ani agencje prasowe, ani nadawcy telewizyjnych serwisów informacyjnych, ani wydawcy prasy drukowanej. Olbrzymi skok technologiczny, jaki dokonał się na przestrzeni ostatnich lat (w głównej mierze chodzi o procesy cyfryzacji i miniaturyzacji), doprowadził do stanu, w którym przeciętny widz może mieć wrażenie współuczestnictwa w pokazywanych konfliktach, siedząc wygodnie na kanapie z pilotem w ręku. (Szurmiński, 2011, s. 77)

Obecnie zainteresowania tematem dowodzi mnogość artykułów poświęconych nie tylko samemu konfliktowi w Ukrainie, ale też uchodźcom, światowemu bezpieczeństwu i działaniom dyplomatycznym podejmowanym na całym świecie. Towarzyszące im reakcje mediów, podobnie jak podczas pandemii COVID-19, stanowią niejako odpowiedź na oczekiwania odbiorców, równie przerażonych, zaniepokojonych i niepewnych dalszego rozwoju wypadków. Jednak zawsze to cel, jaki autor danego tekstu uznał za nadrzędny, a nie psychiczny dobrostan odbiorcy determinuje sposób prezentowania danych treści i wybór środków. Wiadomo, że świat mediów masowych rządzi się swoimi prawami, a zgodnie ze starym dziennikarskim powiedzeniem nadal „nic tak nie ożywia gazety, jak trup na pierwszej stronie”. Dlatego też centralne znaczenie ma przyciągnięcie uwagi jak największej liczby odbiorców, czy to dzięki barwnej szacie graficznej, kontrowersyjnym zdjęciom, czy wreszcie chwytliwym tytułom.

W przypadku ogólnej prasy informacyjnej właśnie tu, na nagłówkach i lidach prasowych, w pierwszej kolejności koncentruje się potencjalny czytelnik. Wynika to głównie stąd, że nagłówek to „wyeksponowany [podkreślenie własne — A.K.] tytuł artykułu w gazecie lub czasopiśmie; też: wyodrębniony [podkreślenie własne — A.K.] napis umieszczony nad tekstem” (Sikorska-Michalak, Wojniłko, 1998, s. 554). Wojciech Furman definiuje wprawdzie nagłówek jedynie jako „początkowy element materiału dziennikarskiego (wypowiedzi dziennikarskiej) składający się z tytułu oraz podtytułu lub nadtytułu” (Furman, 2006, s. 127). Jak

jednak słusznie zauważa Ilona Pawłowska, o znaczeniu nagłówka prasowego stanowi dodatkowo fakt, że jest to

element przyciągający uwagę czytelnika, zawierający myśl lub hasło odnoszące się do artykułu [...] [i to w nim] kreatywność dziennikarza jest [...] tak samo ważna jak możliwości techniczne, a sam nagłówek to nie tylko produkt rynkowy, ale także przemyślany kompozycyjnie tekst. (Pawłowska, 2010, s. 106)

Korpus i kryteria badawcze — część analityczna

Tym istotniejsze jest zatem dobranie przez autora danego tekstu adekwatnych środków językowych również w nagłówku. Wobec wspomnianych wcześniej negatywnych konotacji ze słowem „wojna”, aktualnych zdarzeń w Ukrainie i towarzyszącej im rosyjskiej propagandy warto zastanowić się, jak z tym problemem radzą sobie zachodni dziennikarze. Bezpośrednią inspirację do dalszych rozważań stanowiły tytuły tekstów prasowych zamieszczanych na niemieckich i polskich portalach informacyjnych po napaści Rosji na Ukrainę⁸. Ze względu na ich mnogość w skład korpusu weszły wyłącznie nagłówki artykułów opublikowanych we wrześniu 2022 roku na stronach www.gazeta.pl i www.spiegel.de⁹. W rezultacie wyekscerpowano 308 jednostek na portalu polskim i 170 jednostek na portalu niemieckim, które następnie zostały poddane analizie ze względu na dobór środków leksykalnych. Oto wyniki przeprowadzonego badania.

⁸ To jest po 24 lutego 2022 roku.

⁹ Wybór tych właśnie portali wynikał z tego, że obydwa mają znaczący zasięg, szerokie grono odbiorców, poruszają tematy z różnych dziedzin, przy czym od lat fachowo i zwięźle realizują główne funkcje mediów, to jest: funkcję informacyjną, opiniotwórczą, rzadziej — rozrywkową. Jak bowiem podaje wikipedia.pl, portal gazeta.pl to jeden „z największych polskich portali internetowych, prezentujący informacje i porady, a także zapewniający rozrywkę oraz przestrzeń do wymiany opinii”. Od momentu założenia w 2001 roku jego wydawcą jest spółka Agora S.A. „Po raz pierwszy treści z dodatków do *Gazety Wyborczej* były udostępniane w Internecie [sic!] przez spółkę Agora już w 1994 roku pod domeną gazeta.pl. Pierwsze zarchiwizowane strony witryny informacyjnej pisma zamieszczone w domenie gazeta.pl pochodzą z grudnia 1996. W maju 2001 roku witryna informacyjna *Gazety Wyborczej* została przeniesiona na domenę internetową gazeta.pl/*wyborcza*, a serwis funkcjonujący w domenie gazeta.pl, początkowo będący wersją internetową dziennika, został wtedy przekształcony w osobny informacyjny portal internetowy. W 2006 roku z portalu Gazeta.pl wydzielono odrębną witrynę gazetawyborcza.pl będącą elektroniczną wersją *Gazety Wyborczej*. W sierpniu 2021 roku łączny zasięg serwisów grupy Gazeta.pl (Agora) wśród polskich internautów wyniósł 60,3%, a liczba użytkowników osiągnęła poziom 17,5 mln, co dało dziewiąte miejsce na rynku” — *Gazeta.pl* (b.d.). Z kolei www.spiegel.de to oficjalna strona internetowa niemieckiego tygodnika *Der Spiegel*, zaliczanego do najbardziej wpływowych i największych opiniotwórczych czasopism w tym kraju. *Der Spiegel* w tradycyjnej drukowanej wersji ukazuje się nieprzerwanie od 1947 roku (obecnie ma swoją siedzibę w Hamburgu), jego aktualny nakład wynosi 654 484 egzemplarzy, a od 1994 roku działa także w wersji online, z zespołem redaktorów niezależnych od podstawowej redakcji tygodnika — por. Dwornik (2019).

W pierwszej kolejności należy zauważyć, że analizowane nagłówki w różny sposób nazywają rosyjską inwazję. I tak, w jednostkach polskich dominuje grupa wyrazowa „wojna w Ukrainie”, która jednoznacznie i wprost określa naturę trwającego konfliktu. Tym samym autorzy polskich tekstów nie pozostawiają niedomówień, a ich przekaz jest jasny i czytelny. Od pierwszego słowa wiadomo bowiem, że przedmiotem danego artykułu będą prowadzone na terenie Ukrainy działania wojenne lub zdarzenia z nimi związane. Dodatkowo w dalszej części nagłówka wskazuje się od razu na ich szczegóły, niekiedy drastyczne, na przykład „Wojna w Ukrainie. Zatrzymano rosyjskiego żołnierza. Brał udział w zabójstwie cywilów pod Buczą”; „Wojna w Ukrainie. Kim jest kat z Chersonia?”; „Wojna w Ukrainie. Dlaczego Putin ogłosił mobilizację? »Rosja potrzebuje przymusowego zaciągu«”. W nagłówkach niemieckich widać większe zróżnicowanie leksykalne (o czym szerzej będzie mowa dalej), niemniej znaczna ich część również rozpoczyna się od bezpośredniego wskazania na wojnę w Ukrainie. Ponadto, tak samo jak polskie, składają się one z dwóch lub trzech krótkich zdań, spośród których pierwsze pozwala zidentyfikować wiodący temat artykułu, a kolejne naprowadzają na treści bardziej szczegółowe, na przykład:

(1) „Krieg in der Ukraine. Selenskyj verbreitet »gute Neuigkeiten« von der Front, Betreiber beklagen Folter in Atomkraftwerk” [„Wojna w Ukrainie. Zeleński przekazuje »dobre wiadomości« z frontu, pracownicy elektrowni atomowej skarżą się na tortury”¹⁰];

(2) „Krieg in der Osteuropa. Die Ukraine gehört in die NATO — jetzt” [„Wojna w Europie Wschodniej. Miejsce Ukrainy jest w NATO”];

(3) „Ukrainekrieg und die Folgen. Putin hofft auf einen harten Winter — und die Spaltung des Westens” [„Skutki wojny w Ukrainie. Putin liczy na ostrą zimę — i na rozłam wśród państw Zachodu”].

Jak stąd wynika, badane nagłówki niezależnie od języka wykazują spore podobieństwa strukturalne, a układ poszczególnych elementów jest w nich zbliżony. Z kolei pod względem doboru określeń trwającego konfliktu zbrojnego stanowią one grupę bardziej heterogeniczną. Przede wszystkim, jak już wspomniano, widać dużą różnorodność leksykalną w jednostkach niemieckich, inaczej niż w polskich, na przykład:

(4) „Krieg in der Ukraine” [„Wojna w Ukrainie”];

(5) „Ukrainekrieg” [„Wojna Ukrainy/Wojna w Ukrainie”];

(6) „Krieg in Osteuropa” [„Wojna w Europie Wschodniej”];

(7) „Russlandskrieg in der Ukraine” [„Rosyjska wojna w Ukrainie”];

(8) „Russlandskrieg gegen die Ukraine” [„Rosyjska wojna przeciwko Ukrainie”];

(9) „Angriff auf die Ukraine” [„Napaść na Ukrainę”];

(10) „Russischer Angriffskrieg” [„Rosyjska wojna zaczepna”];

¹⁰ Wszystkie tłumaczenia w tekście — własne, A.K.

- (11) „Putins Angriff auf die Ukraine” [„Napaść Putina na Ukrainę”];
- (12) „Putins Angriffskrieg” [„Zaczepta wojna Putina”];
- (13) „Russlands neue Eskalation” [„Nowa eskalacja ze strony Rosji”].

W przywołanych przykładach różnice w doborze środków leksykalnych są ewidentne. Dodatkowo przekłada się to także na stopień neutralności danych grup wyrazowych. Spośród wymienionych tylko „Krieg in der Ukraine”/„Krieg in Osteuropa” mają względnie neutralny wydźwięk, a jedyna rozbieżność dotyczy w nich terytorium prowadzonych działań — od lokalizacji ogólnej („Osteuropa”) do konkretnej („in der Ukraine”). Natomiast kolejne określenia, to jest: „Russlandskrieg in der Ukraine”, „Russlandskrieg gegen die Ukraine”, „Angriff auf die Ukraine”, „Russischer Angriffskrieg”, „Putins Angriff auf die Ukraine”, „Putins Angriffskrieg”, „Russlands neue Eskalation” wskazują wprost, która strona jest w tym konflikcie agresorem (Federacja Rosyjska, Rosja, Rosjanie, Putin), a która jest bezprawnie atakowana i zmuszana do obrony (Ukraina). Dowodzą one równocześnie jawnego spolaryzowania stanowisk wobec trwającego konfliktu, z jednej strony eksponując inicjowanie działań wojennych przez Rosję/Rosjan/Putina, z drugiej zaś podkreślając ich rodzaj.

Na szczególną uwagę wśród wymienionych określeń zasługuje słowo *Angriff* (pochodzące od czasownika *angreifen*), które ma charakter prymarnie wartościujący (wartościujący negatywnie).

Angriff, der — ‚das Angreifen eines Gegners, Offensive, Eröffnung eines Kampfes’ (*DUDEN*, 1996, s. 111) [atak, napaść — ‚zaatakowanie przeciwnika, ofensywa, wszczęcie walki’];

angreifen — ‚in feindlicher Absicht den Kampf mit jmdm./ gegen etw. beginnen’ (*DUDEN*, 1996, s. 111) [tj. zaatakować, napaść — ‚z wrogiem zamiarem rozpocząć walkę z kimś, przeciwko czemuś’].

Pejoratywny wydźwięk słowa *Angriff* ulega jeszcze wzmocnieniu przez jego produktywnie użycie w złożeniu *Angriffskrieg*.

Angriffskrieg, der — ‚Krieg, der im Angriff auf fremdes Territorium geführt wird; Aggressionskrieg’ (*DUDEN*, 1996, s. 111) [tj. wojna zaczepna — ‚wojna, która jest prowadzona w wyniku napaści na obce terytorium; wojna agresywna’].

Dodatkowo w badanych nagłówkach znaczenie to intensyfikuje się w połączeniu z jawnym nazwaniem napastnika (Rosja, Rosjanie, Putin). Taki dobór leksyki jasno wskazuje, z kim sympatyzuje autor tekstu i kto według niego działa niezgodnie z przyjętymi normami, ale też implikuje, jaki w związku z tym powinien być odbiór społeczny zarówno samego tekstu, jak i komentowanych w nim wydarzeń.

Wnioski z analizy dotyczą jednak nie tylko samej struktury nagłówków. Jak już wspomniano, jednostki w korpusie (zarówno polskie, jak i niemieckie) są zwykle dwu- trzyzdaniowe, niekiedy zbudowane z wykorzystaniem równoważników zdań lub cytowań. Na pierwszym miejscu znajdują się w nich zwykle krótkie odsyłacze do głównego tematu artykułu i to one sygnalizują wiodący wątek w tekście. Taką funkcję pełnią omawiane wcześniej grupy wyrazowe „wojna w Ukrainie”,

„Russlandskrieg in der Ukraine”, „Russlandskrieg gegen die Ukraine”, „Angriff auf die Ukraine”, „Russischer Angriffskrieg”, „Putins Angriff auf die Ukraine”, „Putins Angriffskrieg”. Jednak oprócz nich w analogicznej roli występują także pojedyncze słowa-klucze, które nie zawsze lokuje się na pierwszym miejscu w nagłówku, chociaż ich status jest ewidentny. Dla przejrzystości niniejszego tekstu można je pogrupować następująco. Są to:

1) nazwy geograficzne odnoszące się do państw będących stroną w konflikcie (Rosja, Ukraina; Russland, Ukraine); na przykład: „Rosja. Absurdy mobilizacji. Otrzymał wezwanie do wojska, choć porusza się na wózku inwalidzkim”; „Rosja. Caryca propagandy krytykuje mobilizację. »Wkurzają ludzi. Jakby przysłał ich Kijów«”; „Rosja. Zastępca Szojgu zdymisjonowany. Zastąpi go »rzeźnik Mariupola«”; „Teilmobilisierung in Russland. Erste Soldaten verabschieden sich offenbar von Familien” [„Częściowa mobilizacja w Rosji. Pierwsi żołnierze żegnają się publicznie z rodzinami”]; „Ukraina. Dlaczego Rosji tak się spieszy z referendami na okupowanych terenach? Ekspertka: Straszak atomowy”; „Ukraina. Pseudoreferenda w okupowanych regionach. Putin ma wygłosić przemówienie”; „Ukraina — zbrodnie wojenne w Kupiańsku. Rosjanie mieli wypalać na ciałach cywilów hitlerowski symbol”; „Ukraine und EU versus Putin. »Einschüchterungstaktiken sind alles, was er noch hat«” [„Ukraina i UE versus Putin. »Taktyka zastraszania to wszystko, co [Putin] jeszcze ma«”];

2) nazwy państw zaangażowanych w niego w dowolny sposób (Białoruś, Łotwa, Finlandia; die USA/Stany Zjednoczone, Deutschland/Niemcy), na przykład: „Łotwa reaguje na mobilizację w Rosji. Wprowadza stan sytuacji nadzwyczajnej i zamyka przejścia graniczne”; „Finlandia rozważa budowę zapory na granicy z Rosją. »Potrzeba wzmocnienia bezpieczeństwa«”; „Krieg in Osteuropa. Weißes Haus: USA werden Scheinreferenden niemals anerkennen” [„Wojna w Europie Wschodniej. Biały Dom: Stany Zjednoczone nigdy nie uznają ważności pseudoreferendów”];

3) nazwy miejscowe związane z toczącymi się walkami na froncie (Izium/Isjum, Bałaklija/Balaklija, Krym, Butscha, Charkiw, Saporischschja); na przykład: „Izium. Rosjanie mieli prosić przełożonych o zwolnienie ze służby. Pisali o »wyczerpaniu moralnym«”; „Bałaklija. »Ojcie nasz«, 72 kreski i młotek. Oto co zostało po torturowaniu Ukraińców przez Rosjan”; „Krym. Samochód rosyjskiego propagandy »płonął ze wstydu«. Wcześniej Kisielow groził między innymi Johnsonowi”; „Russischer Angriffskrieg. Kiew sieht zurzeit keinen Sinn in direkten Gesprächen mit Putin” [„Rosyjska wojna zaczepna. Kijów nie widzi obecnie sensu w bezpośrednich rozmowach z Putinem”]; „Krieg in der Ukraine. Russland setzt Beschuss auf Region Charkiw fort” [„Wojna w Ukrainie. Rosja kontynuuje ostrzał w regionie Charkowa”];

4) nazwiska (rzadziej imiona i nazwiska) polityków i osób publicznych, niekiedy w połączeniu z informacją o pełnionej przez nich funkcji¹¹ (Wołodymyr

¹¹ W nawiasach podawane są imiona wymienionych osób w zależności od ich występowania w korpusie.

Zełenski/Selenskyj, [Władimir] Putin, [Dmitrij] Miedwiediew, [Siergiej] Ławrow/Lawrow, [Ramzan] Kadyrow; [Dmitrij] Pieskow/der Kremlsprecher, Scholz¹², Baerbock¹³, Zacharowa¹⁴/Russlands Chefpropagandistin, papież Franciszek/der Papst), na przykład: „Putin und die Niederlagen seiner Armee. Diktator unter Druck” [„Putin i porażki jego armii. Dyktator pod presją”]; „Krieg in der Ukraine. Russlands Chefpropagandistin kritisiert chaotische Teilmobilmachung” [„Wojna w Ukrainie. Główna propagandystka Rosji krytykuje chaotyczność częściowej mobilizacji”];

5) nazwy organizacji (NATO/die NATO, Rada Bezpieczeństwa ONZ/Uno-Sicherheitsrat), na przykład: „Diskussion über Krieg in der Ukraine. Lawrow verlässt Uno-Sicherheitsrat direkt nach der Rede” [„Dyskusja o wojnie w Ukrainie. Ławrow opuszcza posiedzenie Rady Bezpieczeństwa ONZ zaraz po przemówieniu”].

W identycznej funkcji występują również niektóre rzeczowniki pospolite, takie jak „mobilizacja”/„(Teil-)Mobilisierung”, „kontrofensywa”/„Gegenoffensive”, „ofensywa”/„Offensive”, „zbrodnie wojenne”/„Kriegsverbrechen”, „pseudoreferenda”/„Scheinreferenden” i „zagrożenie nuklearne”. Ich podwyższona frekwencja w nagłówkach z września 2022 roku wynika z aktualnych zdarzeń, które w danym okresie znacząco rzutowały na sytuację geopolityczną i wywołane nimi reakcje społeczne¹⁵. Należy przy tym zauważyć, że nie są one zwykle używane w sposób neutralny, a raczej implicytnie ukierunkowują odbiorcę. Przykładowo zamiast obojętnego emocjonalnie i stylistycznie komunikatu o prowadzonej przez stronę ukraińską ofensywie (na przykład „Ukrainische Offensive”) w niemieckich nagłówkach pojawia się dodatkowa informacja o ukraińskich sukcesach militarnych, udanej kontrofensywie czy wręcz ofensywie wobec rosyjskiego okupanta, na przykład „erfolgreiche Gegenoffensive”, „Militärerfolge gegen Russland”, „Offensive gegen russische Besatzung”. Ilustrują to również nagłówki dotyczące referendum przymusowo zorganizowanych przez Rosjan na terenie okupowanych terenów (między innymi Ługańskiej Republiki Ludowej i okolic Chersonia). Przeprowadzono je, jak wiadomo, z użyciem siły, stanowiły one wstęp do formalnej aneksji tych terenów przez Federację Rosyjską, przy czym ich wynik nie został uznany za wiążący ani przez Ukrainę, ani przez większość państw zachodnich. Fakt ten zaznacza się także w całym badanym korpusie, gdzie określa się je jako „pseudoreferenda”. Obecność w złożeniu cząstki *pseudo-* (a w wersji niemieckiej *Schein-*) otwarcie podważa legalność zastosowanych procedur, co wynika wprost z jej znaczenia:

pseudo- — ‘pierwszy człon wyrazów złożonych oznaczający: fałszywy, udany, rzekomy; mający pozór czegoś, podobny do czegoś; rzekomo, niby-’ (Pakosz, Sobol, Szkiładź, Szkiładź, Zagrodzka, 1993, s. 708).

¹² Czyli Olaf Scholz, kanclerz Niemiec.

¹³ Czyli MSZ Niemiec, Annalena Baerbock.

¹⁴ Czyli rzeczniczka MSZ Rosji, Maria Zacharowa.

¹⁵ Mowa tu między innymi o masowych ucieczkach obywateli rosyjskich poza granice kraju po ogłoszeniu przez Władimira Putina częściowej mobilizacji.

schein-, Schein- — ‘drückt in Bildungen mit Substantiven oder Adjektiven aus, dass eine Person oder Sache nur scheinbar jmd. oder etw. ist’ (*DUDEN*, 1996, s. 1311).

Ilustrują to przykłady: „Są wyniki pseudoreferendów we wschodniej Ukrainie. Rosjanie zmuszali do uczestnictwa w głosowaniu”; „Bandyci wyważają drzwi, zmuszają do głosowania. Tak mają wyglądać rosyjskie pseudoreferenda”; „Wyniki pseudoreferendów w Ukrainie. »Farsa i imitacja«. Miedwiediew: Witajcie w domu!”; „Rosja organizuje pseudoreferenda. Rada Najwyższa Ukrainy wydała specjalne oświadczenie”; „Separatyści planują referenda w Ukrainie. Andrzej Duda: To lipa. Wynik zaplanowany jest na Kremlu”; „Scheinreferenden in der Ukraine — Wählen unter vorgehaltener Waffe” [„Pseudoreferenda w Ukrainie — wybory na muszce”]; „Scheinreferenden in der Ostukraine — Putins Pflichtveranstaltung” [„Pseudoreferenda we wschodniej Ukrainie — wydarzenie obowiązkowe (zorganizowane) przez Putina”]; „Scheinreferenden unter Moskaus Kontrolle — Putin eskaliert” [„Pseudoreferenda pod kontrolą Moskwy — Putin eskaluje (konflikt)”]; „Besetzte Gebiete in der Ukraine. Cherson und »Volksrepubliken« im Donbass wollen Referenden zu Beitritt zu Russland inszenieren” [„Okupowane tereny Ukrainy. Chersoń i samozwańcze republiki w Donbasie za inscenizują (podkreślenie własne — A.K.) referenda w sprawie przystąpienia do Rosji”].

Można zatem przyjąć, że poprzez odpowiedni dobór środków leksykalnych autorzy tekstów uzyskują lub wzmacniają efekt spolaryzowania stanowisk wobec stron konfliktu. Jednocześnie ujawniają własne preferencje, przede wszystkim stosując słownictwo prymarnie wartościujące i świadomie nadając nagłówkom emocjonalny wydźwięk. Ponadto niekiedy już w tytule podaje się drastyczne szczegóły relacjonowanych zdarzeń, niezależnie od jego krótkiej i zwięzłej formy. Co równie ważne, w korpusie praktycznie nie występują eufemizmy, a okoliczności wojenne opisuje się dosadnie, bez werbalnych środków łagodzenia rzeczywistości.

W badanych nagłówkach uwagę zwraca również to, że równocześnie obydwu stronom konfliktu przypisuje się konkretne cechy, postawy i zachowania. I tak:

– Ukraina to strona zaatakowana, pokrzywdzona, broniąca się, usprawiedliwiona w swojej walce: „ofiary rosyjskiej okupacji”; „cywile”; „zamordowani”; „ekshumowane ciała ze śladami gwałtownej śmierci”; „kolejne ciało cywila zamordowanego przez Rosjan”; „ten umęczony naród”; „mieszkańcy Mariupola”; „infrastruktura cywilna”; „szlachetni męczennicy”; „torturowani Ukraińcy”; „jeńcy”; „obrońcy z Azowstalu”; „ukraińscy żołnierze”; „ukraińska armia”; „die Ukrainer” [„Ukraińcy”], „Ukraine-Kämpfer” [„wojownicy, bojownicy z Ukrainy”], „Gefangene” [„jeńcy”], „Massengräber” [„masowe groby”], „gefesselte Leichen” [„skrzepowane, związane ciała”], „ukrainische Armee” [„armia ukraińska”], „Flüchtlinge” [„uchodźcy”];

– Federacja Rosyjska to strona atakująca, działająca bezprawnie, nielegalnie, wbrew przyjętym zasadom społecznym i moralnym: „rosyjskie oddziały”; „zmobilizowane masy”; „rosyjscy rezerwiści”; „rosyjscy żołnierze”; „rosyjscy poborowi”; „armia rosyjska”; „prestżowa rosyjska armia”; „rosyjskie służby”; „okupanci”;

„okupacyjne władze Krymu”; „separatyści”; „Rosja państwo terrorystyczne”; „Rosja wszędzie zostawia śmierć”; „bandyci”; „kat z Chersonia”; „rzeźnik z Mariupola”; „kucharz Putina”; „morderca”; „kat”; „gwałciciel”; „grupa Wagnera”; „kadrowcy”; „propagandyści”; „russische Kriegsverbrechen” [„rosyjskie zbrodnie wojenne”]; „Russen” [„Rosjanie”]; „russische Truppen” [„rosyjskie oddziały”]; „Russland” [„Rosja”]; „russische Deserteure” [„rosyjscy dezercerzy”]; „barbarischer Putin” [„barbarzyński Putin”]; „Reservisten” [„rezerwiści”]; „russische Häftlinge” [„rosyjscy więźniowie”]; „russische Elitesoldaten” [„rosyjscy elitarni żołnierze”]; „russische Söldner” [„rosyjscy najemnicy, żołdacy”]; „Russlands Armee” [„rosyjska armia”]; „Putins Armee” [„armia Putina”]; „Putins Truppen” [„oddziały Putina”]; „Putins Koch” [„kucharz Putina”, to jest: Jewgienij Prigożyn].

Jak stąd jasno wynika, zarówno w polskich, jak i niemieckich nagłówkach w wyłącznym adresatem współczucia i empatii jest Ukraina i jej obywatele. Podkreśla się w nich bowiem ukraińską waleczność, odwagę, upór i niezłomność, ale też zwraca się uwagę na mnogość cierpień, jakich doświadczają przede wszystkim niewinni cywile. Po stronie rosyjskiej eksponuje się z kolei bezprawność podjętych działań, agresję, łamanie wszelkich zasad, także w świetle prawa międzynarodowego, okrucieństwo i stosowanie przemocy. Tym samym neutralne do tej pory słowa „Rosjanin”/ „rosyjski” konotuje się jako synonim przestępcy, człowieka bez honoru, który niepowodzenia na froncie brutalnie odreagowuje na mieszkańcach okupowanych terenów — na przykład „»Torturowali mnie przez 12 dni. Bili, łamali ręce, razili prądem«. Wstrząsająca relacja z Iziumia”; „Służby przechwyciły rozmowę rosyjskiego żołnierza, który mówi o gwałtach. »Wyładowują nienawiść«”; „Vorwürfe der Ukraine an Russlands Armee — Massengräber, gefesselte Leichen, Folterräume” [„Zarzuty wobec armii rosyjskiej — masowe groby, skrzepowane ciała, miejsca tortur”]; „Gewaltforscher über russische Soldaten in der Ukraine — Ganz normale Familienväter verüben Kriegsverbrechen” [„Badacze przemocy o rosyjskich żołnierzach w Ukrainie — całkiem zwyczajni ojcowie rodzin dokonują zbrodni wojennych”].

Co ważne, tak samo charakteryzuje się osoby indywidualne, jak i ogólnie cały naród (Rosjanie, Ukraińcy), daną mentalność i dane państwo (Rosja, Ukraina). Szczególnym uosobieniem tych cech w nagłówkach stają się konkretne postacie, politycy, osoby sprawujące i reprezentujące władzę oraz osoby publiczne. Wymienienie ich w tytule z nazwiska (jedynie czasami z imienia i nazwiska) służyć może uruchomieniu u odbiorcy odpowiednich konotacji (pozytywnych lub negatywnych), do których nawiązują informacje w dalszej części nagłówka. W przypadku Ukrainy taką rolę pełni przede wszystkim wzmianka o prezydencie kraju, Wołodymyrze Zełenskim, którego popiera około 91% społeczeństwa Ukrainy¹⁶. Jeśli chodzi o Rosję, przypisane jej negatywne cechy najsilniej reprezentuje Władimir Putin, którego postrzega się jako inicjatora wojny i głównego winnego

¹⁶ W oparciu o dane sondażowe na 27 lutego 2022 roku, już po wybuchu wojny z Rosją — por. *Ukraina wygra wojnę, olbrzymie poparcie dla Zełenskiego [SONDAŻ]* (b.d.).

tragedii ukraińskich obywateli. Podobnie negatywnie ocenia się polityków wspierających imperialistyczne plany Putina (jak na przykład Dmitrij Miedwiediew, Siergiej Ławrow, Ramzan Kadyrow, Dmitrij Pieskow, Alaksandr Łukaszenka, rzeczniczka rosyjskiego MSZ Marija Zacharowa), wojskowych (Siergiej Szojgu) czy osoby publiczne (patriarcha moskiewski Cyryl I, dziennikarz i propagandysta Władimir Sołowjow).

Podsumowanie

Jak wynika z przeprowadzonego badania, dobór środków leksykalnych ma wielorakie znaczenie dla tekstu już na poziomie nagłówka. Jego rezultatem jest między innymi jednoznaczne przypisanie ról stronom konfliktu i idące za nim spolaryzowanie stanowisk, tak autora danego artykułu, jak i jego potencjalnych odbiorców. Pozwala on nadać tekstowi prześmiewczy albo jawnie współczujący ton, który wspomaga intencję autora oraz realizację celu perlokucyjnego. O ile w korpusie silniej ukierunkowane są nagłówki polskie, o tyle niemieckie są raczej zachowawcze, na przykład „Rosja. Absurdy mobilizacji. Otrzymał wezwanie do wojska, choć porusza się na wózku inwalidzkim”; „Miedwiediew znów się uruchomił. Straszy bronią hipersoniczną”; „Mobilizacja po rosyjsku. Dowódca do rekrutów: Sam jestem półślepy i mam przepuklinę”; „Rosja. Szef MSZ Siergiej Ławrow w formie. Twierdzi, że Zachód chce rozbioru Rosji”; „Rosja uczy dzieci patriotyzmu: Jesteśmy wnukami zwycięzców! Rośnie nowe putlerjugend”; „Wojna w Ukrainie. Czym walczą zmobilizowani Rosjanie? Zardzewiałe kałasznikowy, »żeby mieć coś w rękach«”. W niemieckich nagłówkach unika się ośmieszania strony rosyjskiej czy ironizowania na jej temat, nawet jeśli autor tekstu przynajmniej pośrednio ujawnia swoje przekonania i preferencje, na przykład „Russlands Rückzug aus dem Nordosten der Ukraine — Die Niederlage, die nicht so heißen darf” [„Odwrót Rosji w północno-wschodniej Ukrainie — porażka, której nie wolno tak nazywać]. Wprawdzie wskazuje się na przykład na manipulowanie przez Rosjan faktami czy na ich nieudolność na froncie, jednak nie czyni się tego w formie szyderstwa czy otwartej kpiny — „Reaktionen auf Putins Teilmobilmachung — »Zeichen der Schwäche, des russischen Versagens«” [„Reakcje na częściową mobilizację Putina — [to] oznaka słabości, rosyjskiej porażki”]; „Manipulationsvorwürfe — Kremlpartei siegt bei Regionalwahlen” [„Zarzut manipulacji — partia Kremla wygrywa w wyborach regionalnych”]; „Massive Manipulationsvorwürfe — Hohe Ergebnisse für Kremlpartei bei Regionalwahlen in Russland” [„Poważne zarzuty o manipulacji — wysokie wyniki dla partii Kremla w wyborach regionalnych w Rosji”]. Co jednak ważne, niezależnie od języka tekstu w badanych nagłówkach przeważa ton empatii, współczucia i poparcia dla działań ukraińskich. Podkreśla się go między innymi przez podawanie jednoznacznych

i związanych informacji o agresji Rosjan, na przykład „Wołodymyr Zełeński o odnalezieniu kolejnych masowych grobów w Iziumie: Całe rodziny były torturowane”; „W Ukrainie popełniono zbrodnie wojenne. »Bicie, rażenie prądem«. Komisja śledcza ONZ o zebranych dowodach”; „Prokurator trybunału w Hadze o rosyjskich zbrodniach w Ukrainie: Echa Norymbergi powinny być słyszane”; „»Torturowali mnie przez 12 dni. Bili, łamali ręce, razili prądem«. Wstrząsająca relacja z Iziumia”; „Służby przechwyciły rozmowę rosyjskiego żołnierza, który mówi o gwałtach. »Wyładowują nienawiść«”; „Präsident Selenskyj bestätigt Fund von Massengrab in Isjum” [„Prezydent Zełeński potwierdza znalezienie masowego grobu w miejscowości Izium”]; „Vorwürfe der Ukraine an Russlands Armee — Massengräber, gefesselte Leichen, Folterräume” [„Zarzuty Ukrainy wobec rosyjskiej armii — masowe groby, skrępowane ciała, sale tortur”]; „Gewaltforscher über russische Soldaten in der Ukraine — Ganz normale Familienväter verüben Kriegsverbrechen” [„Badacze przemocy o rosyjskich żołnierzach w Ukrainie — całkiem zwyczajni ojcowie rodzin dopuszczają się zbrodni wojennych”]; „Grausamkeiten im Ukrainekrieg — Der Folterknast von Balaklija” [„Okrucieństwa na wojnie w Ukrainie — więzienie tortur w Balakliji”]; „Hohe Zahl an Exekutionen — Uno-Menschenrat dokumentiert zahlreiche russische Kriegsverbrechen” [„Duża liczba egzekucji — Rada Praw Człowieka ONZ dokumentuje liczne rosyjskie zbrodnie wojenne”]. W całym badanym korpusie o wojnie mówi się zatem dosadnie, z użyciem leksyki *stricte* militarnej lub bez jej udziału, niemniej jednak zawsze wprost. Nie tylko nie upiększa się w nim brutalnej rzeczywistości, chcąc oszczędzić wrażliwszego odbiorcę — raczej niekiedy z rozmysłem epatuje się czytelników grozą i okrucieństwem działań wojennych.

Czy można pisać i mówić o wojnie inaczej niż dosłownie? Przedstawione w niniejszym artykule przykłady zdają się temu przeczyć. Obecna w analizowanych nagłówkach leksyka to tylko częściowo słownictwo militarne, nie ma w nich też miejsca na rozwlekłość ani oględność. Czy wolno o niej mówić inaczej niż dosłownie? Choć samo słowo „wojna”, zwłaszcza w obecnej sytuacji geopolitycznej, wywołuje strach i niepewność, celem dziennikarzy nie jest chronienie kogokolwiek przed negatywnymi odczuciami, lecz rzetelne informowanie. Przeprowadzone badanie pokazuje, że zastosowane w tym celu środki są niezwykle różnorodne, choć nie zawsze do końca neutralne, stonowane czy obiektywne. Konfrontacja niemieckich i polskich nagłówków poświęconych wojnie w Ukrainie pokazała, że można o niej pisać inaczej, w zależności od nastrojów panujących w danym społeczeństwie i od jego mentalności. Być może tym właśnie można uzasadnić większy dystans w nagłówkach niemieckich, ich bardziej wyważony ton, a nawet pewną zachowawczość, czego nie ma w nagłówkach polskich. Niezależnie jednak od tego wszystkie przywołane przykłady mają jedną cechę wspólną — wprost nazywają to, co jest złem, co jest niemoralne i na co nie powinno być przyzwolenia w cywilizowanym świecie.

Bibliografia

- Bralczyk, J. (2022). *Strach się bać*. Olszanica: Wydawnictwo BOSZ.
- Dwornik, M. (2019). *Historia Der Spiegel. Kontrowersyjny tygodnik z największym archiwum*. Pobrane z: <https://reporterzy.info/3822,historia-der-spiegel-kontrowersyjny-tygodnik-z-najwiekszym-archiwum.html> (dostęp: 27.02.2023).
- DUDEN (1996). *Deutsches Universalwörterbuch A–Z*. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: DUDEN.
- Furman, W. (2006). Nagłówek (hasło). W: Pisarek, W. *Słownik terminologii medialnej*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Gazeta.pl* (b.d.). Pobrane z: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Gazeta.pl> (dostęp: 27.02.2023).
- Inwazja Rosji na Ukrainę* (b.d.). Pobrane z: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Inwazja_Rosji_na_Ukrain%C4%99_\(2022\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Inwazja_Rosji_na_Ukrain%C4%99_(2022)) (dostęp: 16.02.2023).
- Pakosz, B., Sobol, E., Szkiładź, C., Szkiładź, H., Zagrodzka, M. (1993). *Słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pawłowska, I. (2010). *Nagłówki w sieci: budowa i funkcja nagłówków prasowych na przykładzie internetowego portalu miejskiego e-sosnowiec.pl*. Pobrane z: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Prasoznawczy/Rocznik_Prasoznawczy2010t4/Rocznik_Prasoznawczy-r2010-t4-s105-118/Rocznik_Prasoznawczy-r2010-t4-s105-118.pdf (dostęp: 27.02.2023).
- Rosja: Władze wprowadzają nowe przepisy karne by stłumić krytykę wojny w Ukrainie* (b.d.). Pobrane z: <https://amnesty.org.pl/rosja-nowe-przepisy-karne-by-stlumic-krytyke-wojny-w-ukrainie/> (dostęp: 27.02.2023).
- Russisch-Ukrainischer Krieg* (b.d.). Pobrane z: https://de.wikipedia.org/wiki/Russisch-Ukrainischer_Krieg (dostęp: 16.02.2023).
- Russischer Überfall auf die Ukraine seit 2022* (b.d.). Pobrane z: https://de.wikipedia.org/wiki/Russischer_%C3%9Cberfall_auf_die_Ukraine_2022 (dostęp: 16.02.2023).
- Sikorska-Michalak, A., Wojniłko, O. (red.). (1998). *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo „Przegląd Reader’s Digest”.
- Szurmiński, Ł. (2011). *Media na wojnie — modele relacji wojsko–dziennikarze na przykładzie konfliktów zbrojnych w XX i XXI wieku*. Pobrane z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/1149> (dostęp: 27.02.2023).
- Ukraina wygra wojnę, olbrzymie poparcie dla Zelenskigo [SONDAŻ]* (b.d.). Pobrane z: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8367709,ukraina-wygra-wojne-olbrzymie-poparcie-dla-zelenskigo-sondaz.html> (dostęp: 27.02.2023).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.9>

Data przesłania artykułu: 4.03.2023

Data akceptacji artykułu: 11.07.2023

MAGDALENA MATKOWSKA-JERZYK

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Tomáša Bati „boj proti drahotě” i kilka uwag o retoryce jego kampanii reklamowej*

Tomáš Baťa’s “boj proti drahotě” and some comments on the rhetoric of his advertising campaign

Summary

The author first presents the state of research on the language used by Tomáš Baťa in general, presenting a few works created in the Czech Republic. In the further part of the article, based on the methodology of Piotr Lewiński, she focuses on identifying selected means of rhetoric in the advertising texts of the company Bata, which appeared in Czech newspapers at the end of August 1922 as part of the advertising campaign “boj proti drahotě”. She analyzes selected issues, providing examples from the content of the announcement and summarizing that Baťa deliberately used rhetoric to achieve his goal — selling shoes.

Keywords: Tomáš Baťa, advertising, 1922, rhetoric, language

Tomáše Bati „boj proti drahotě” a několik poznámek k rétorice jeho reklamní kampaně

Resumé

Autorka nejprve představuje stav výzkumů o jazyce Tomáše Bati obecně a představuje několik děl vytvořených v České republice. V další části článku, vycházející z metodiky Piotra Lewińskiego, zaměřuje své úvahy na identifikaci vybraných prostředků rétoriky v reklamním textu společnosti Baťa, který se koncem srpna 1922 objevil v českých novinách v rámci reklamní

---

* Artykuł powstał dzięki dofinansowaniu działania naukowego Miniatura-6 nr 2022/06/X/HS2/00038 przez Narodowe Centrum Nauki.

kampaně „boj proti drahotě. Analyzuje vybrané problémy, uvádí příklady z obsahu oznámení a shrnuje, že Baťa záměrně použil rétoriku k dosažení svého cíle — prodeje bot.

Klíčová slova: Tomáš Baťa, reklama, 1922, rétorika, jazyk

Twórca jednego z najbardziej prężnych przedsiębiorstw obuwniczych na świecie, czeski biznesmen stulecia, Tomáš Baťa, choć swoje imperium stworzył ponad wiek temu, zdawał sobie doskonale sprawę, że dobra komunikacja marketingowa jest podstawą sukcesu każdej marki. Jego dwuetapowa kampania reklamowa pod nazwą „Baťa drtí drahotu”¹ składająca się z plakatu (pięść rozbijającą wyraz „drahota” — ‘drożyzna’ na pół) i ogłoszenia reklamowego w prasie była jedną z najlepszych i najbardziej znanych w historii czeskiej reklamy. Wspomniany plakat stał się znakiem rozpoznawczym firmy (Vošahlíková, 2007, s. 286; Hlouchová, 2015, s. 69.) Ogłoszenie reklamowe, które dopełniało kampanię reklamową w 1922 roku, do tej pory było omawiane przez badaczy jedynie ogólnie, bez analizy językowej. Mimo że słowa stanowiły dla Tomáša Bati niezwykle ważną kwestię, a każdy jego czyn poprzedzały właśnie one (Cekota, 1932, s. 2), język najśłynniejszego czeskiego szewca nie doczekał się opracowania lingwistycznego, chociaż poszczególne zabiegi reklamowe, a według współczesnej nomenklatury — marketingowe, wymieniane są wybiórczo w niektórych monografiach, artykułach czy pracach dyplomowych, które powstają na czeskich uczelniach.

Stan badań

Kateřina Hlouchová poświęca reklamie przedsiębiorstwa Baťa jeden z rozdziałów swojej monografii *Proměny československé reklamy 1918–1989*. Opisuje przede wszystkim podstawę systemu zarządzania firmą, którą rozumie jako zbiór praktyk i metod krok po kroku wdrażanych w przedsiębiorstwie (Lešingrová, 2008, s. 8). Hlouchová prezentuje także historię powstania działu reklamy przedsiębiorstwa Baťa oraz jego amerykańskie inspiracje (Hlouchová, 2015, s. 54–68).

O historii wspomnianego działu reklamy pisze także Gabriela Culík Končítíková z zespołem, która w monografii *Služba Prodej Reklama Baťa* prezentuje szczegółowo rozwój działu sprzedaży przedsiębiorstwa od momentu jego powstania po czasy prosperity. W rozdziale poświęconym działowi reklamy czy ogłoszeniowemu przedsiębiorstwa T.A. Baťa opisano szczegółowo ich strukturę, dokładne wytyczne dla każdego z jego członków oraz na przykład zasady tworzenia odpowiednich tekstów reklamowych. I właśnie temu zadaniu poświęcony jest jeden z rozdziałów wspomnianej monografii. Są to informacje, które zostały opracowane na podstawie materiałów archiwalnych firmy Baťa i stanowią swoiste

¹ Za nazwę kampanii przyjmuję zamiennie „Baťa drtí drahotu” za Kateřiną Hlouchovou; Vošahlíková posługuje się nazwą: „Boj proti drahotě”.

kompedium wiedzy historycznej dotyczące struktury i zasad funkcjonowania wspomnianych działów zakładów (Končítíková, 2015, s. 91, 114).

Monika Oravová w swojej pracy dyplomowej, która ukazała się później drukiem, przeprowadziła analizę dotyczącą zagadnienia reklamy i promocji prowadzonej przez firmę Bat’a w Zlinie w latach 1894–1945 pod kątem marketingowym. W swoim opracowaniu prezentuje wyniki badań materiałów dotyczących działu reklamy, który funkcjonował w firmie T.A. Bat’a od lat 20. XX wieku. Autorka zwraca uwagę na różnicę w postrzeganiu kwestii reklamy przez Tomasza i Jana Antonina Batię, podkreśla przy tym, że wszyscy kolejni przedstawiciele firmy zdawali sobie sprawę z tego, że stanowi ona jeden z filarów zarządzania. Autorka koncentruje się w swoich rozważaniach na chronologicznym ujęciu rozwoju promocji poprzez wykorzystywanie kolejnych środków przekazu reklamy, nie podnosi zagadnień dotyczących języka (Oravová, 2002, s. 33–35).

Kwestie językowe porusza ogólnie w swoim artykule *Tomáš Bat’a a česká reklama* Pavla Vošahlíková — historyczka zwraca uwagę na dostosowywanie przez Batię języka wykorzystywanego w reklamie do panującej sytuacji politycznej (Vošahlíková, 2007, s. 286). Obszerny stan badań, będący efektem projektu realizowanego w latach 2011–2012, dotyczącego historii czeskiej (czeskosłowackiej) reklamy przełomu XIX i XX wieku do 1939 roku, w kontekście światowym przedstawia prof. Dušan Pavlů z Fakulty sociálních studií Vysokiej školy finanční a správní (Pavlů, 2014, s. 1–6). Zaprezentowane wyniki analizy materiałów z badanego okresu, choć nie dotyczą bezpośrednio firmy Bat’a, pozwalają stwierdzić, że jej twórca wraz ze swoim zespołem stał na czele garstki czechosłowackich przedsiębiorców, którzy zdawali sobie sprawę z wagi reklamy dla przyszłości ich biznesu, a wizje promocji produktów twórcy obuwicznego imperium kojarzyły się zawsze z rozmachem (Frýdl, 1940, s. 331). Świadczy o tym chociażby burzliwa współpraca z jednym z najwybitniejszych twórców kampanii reklamowych — Josefem Slabým, posługującym się także zmienionym na potrzeby promocji imieniem i nazwiskiem Jiří Solar lub pseudonimem Josef Jordan — który założył „pierwszą czechosłowacką agencję reklamową” (Štěpánek, 2017, s. 17). Solar pracował dla Bati w latach 1925–1927, a gdy panowie nie doszli do porozumienia finansowego, przeprowadził się do Pragi. Firma Bat’a dała więc ogłoszenie do „Lidových novin” o poszukiwaniu szefa działu reklamy. Na ogłoszenie to odpowiedział Solar, który powrócił na swoje poprzednie stanowisko, ale już na swoich warunkach (Štěpánek, 2017, s. 16). Solara wymienia też Pavlů wśród specjalistów reklamy z Reklubu² i za Janem Brabcem dzieli ich na dwie grupy. Pierwszą z nich stanowią ci, którzy odpowiadają za warstwę merytoryczną (treść), drugą — ci zajmujący się stroną artystyczną. Na podstawie dostępnych materiałów archiwalnych można stwierdzić, że Tomáš Bat’a w swoim uwielbieniu dla słów cenił sobie zdecydowanie tych pierwszych i to tłumaczyłoby trudną relację z Solarem,

² Czechosłowacki Klub Reklamy.

który w 1927 roku krytykował podejście swoich kolegów: „Mnoho pozornosti se věnuje reklamě po stránce malířské, se stanoviska architektury, grafické úpravy, ale málo je dosud porozumění pro text, pro slovo a větu v reklamě” [„Wiele uwagi poświęca się reklamie w aspekcie malarstwa, architektury i układu graficznego, nadal jednak mało tekstowi, słowom i zdaniom”] (Pavlů, 2014, s. 4).

Pierwszym znanym czeskim teoretykiem reklamy, który też pracował dla Tomasza Bati, był Zdenko Šindler. W swoich podręcznikach dla czeskich przedsiębiorców przypominał o złotej zasadzie amerykańskiego finansisty i przedsiębiorcy Cornelia Vanderbilta, która brzmiała: „Skąd świat ma wiedzieć, że masz na sprzedaż coś dobrego, skoro nikomu o tym nie mówisz?” (Vošahlíková, 2007, s. 283). Już w młodym wieku Tomáš Bat’a zdawał sobie sprawę, że Vanderbilt ma rację, bo nie tylko dobrze zorganizowana produkcja ma znaczenie, ale liczy się przede wszystkim sprzedaż (Cekota, 1932, s. 5). Pavla Vošahlíková podkreśla, że szewc widział w reklamie nie tylko możliwość rozpropagowania nazwy firmy na świecie, lecz głównie szansę na bezpośredni kontakt z klientem. Maksyma „nasz klient, nasz pan”³, która przyświecała Bati od początku prowadzenia działalności, miała dla niego znaczenie nadrzędne. Niewątpliwie też Tomasz Bat’a zdawał sobie doskonale sprawę z siły języka i wykorzystywał go na każdym polu swojej działalności (Vošahlíková, 2007, s. 285). We wstępie do książki *Uvahy a projevy* T. Bati jego najbliższy współpracownik, Antonín Cekota, podkreśla, że słowa, zarówno te wypowiedane, jak i te odbierane (bo Bat’a umiał słuchać potrzeb ludzi), miały dla jego szefa-wizjonera ogromne znaczenie:

TAK HO VIDÍME PŘED SEBOU [...] jak hledá cestu i slovo, jak tvrdě útočí a povzbuzuje, jak rozdává sílu, nadšení, odhodlání a víru [...]. A tak ho vidíme skloněna nad drobnými lístečky papíru, jak těžce, poctivě a důkladně uvažuje každé slovo, brousi je, hladí, piluje, zkouší jeho účín na lidskou duši a srdce, jež potřebuje získati pro díla, která viděl a v něž věřil nejprve sám [...]. Nejsou to akademické nebo teoretické úvahy národohospodáře, sociologa, filosofa a politika, který smí volně povoliti své fantazii a stavěti ze svých myšlenek a názorů souvislý, uzavřený svět, bez odpovědnosti vůči skutečnému světu. Jsou to projevy muže, u něhož slovo bylo předchůdcem a součástí činu a které proto nelze odloučiti od jeho práce [...]. (Cekota, 1932, s. 6)

Widzimy go [...] jak szuka rozwiązania i słowa, jak nie ustępuje i zachęca, jak daje siłę, zapał, determinację i wiarę [...]. I widzimy go pochylonego nad małymi kartkami papieru, jak mocno, szczerze i z pietyzmem waży każde słowo, wyostrza je, gładzi, segreguje, bada jego wpływ na ludzką duszę i serce, którymi musi zawładnąć, by zrealizować dzieła, które zna i w które najpierw sam uwierzył [...]. Nie są to akademickie czy teoretyczne rozważania narodowego ekonomisty, socjologa, filozofa czy polityka, który może swobodnie puścić wodze fantazji i bez odpowiedzialności za świat realny je sobie snuć. Tutaj mamy wypowiedź człowieka, dla którego słowo było zapowiedzią i częścią czynu i dlatego nie można ich odizolować od dzieła jego pracy. [...].

³ Slogan powstał podczas ogłoszenia jednego z konkursów na hasła reklamowe firmy Bat’a — zob. Oravová, 2002, s. 42.

Zdaniem dr. Zdenka Pokludy⁴ z Centrum informacji Bat’a przy Uniwersytecie im. Tomasza Bati w Zlinie trudno dziś wyrokować, które znane dziś hasła są autorstwa Tomasza, które jego współpracowników, a które Jana Antonina Bati, który po tragicznej śmierci swojego przyrodniego brata w 1932 roku przejął przedsiębiorstwo. Pokluda twierdzi, że Tomasz potrafił porozumieć się z każdym, miał dar ubierania w słowa swoich myśli, dzięki czemu trafił do szerokiego grona odbiorców. Zdaniem Pokludy Bat’a był prawdziwym wizjonerem i człowiekiem wybitnym. Jedną z jego zdolności była niewątpliwie ta, dzięki której wykorzystywał zastane warunki historyczno-polityczne i finansowe do osiągnięcia sukcesu, potrafił też przewidywać pewne wydarzenia, a każdy swój czyn poprzedzał słowem. W 1922 roku był to niewątpliwie wyraz „drahota”, który mieli na ustach wszyscy.

„Bat’a drtí drahotu”

Warto podkreślić, że pod względem treści tematycznych reklama w monarchii austro-węgierskiej wykorzystywała narrację narodowościową oraz socjalną. Taka tendencja utrzymywała się przez pierwsze dekady XX wieku (Šindler, 1906, s. 9). Idąc za ciosem, w 1922 roku T. Bat’a rozpoczął skuteczną kampanię pod nazwą „Bat’a drtí drahotu”. Po tych zabiegach promocyjno-informacyjnych nie było już, zdaniem Marka Tomaštíka, zlińskiego historyka, nikogo, kto nie znałby nazwiska Bat’a (Fuksová, 2022, s. 22). Sztandarowym plakatem tej akcji promocyjnej było wyobrażenie pięści miażdżącej słowo *drahota*, obwieszczające kluczowe dla całej przyszłej działalności firmy obniżenie cen o 50%.

Jak pisze przedsiębiorca w swoich wspomnieniach, pomysł z obniżeniem cen o połowę wynikał niekoniecznie z zabiegu marketingowego (choć przecież takim był), lecz z potrzeby dostosowania się do warunków na rynku światowym, gdzie panował kryzys (Cekota, 1932, s. 65). Ówczesny minister finansów Czechosłowacji Alois Rašín przeprowadził reformę, która spowodowała wzrost wartości korony o ponad 100%. Dla przedsiębiorców oznaczało to podwyższenie o kilkaset procent cen produktów oferowanych za granicą i sprawiło, że sprzedanie ich było zwyczajnie niemożliwe. Bat’a obniżał już wcześniej ceny swoich produktów, wprowadzając między innymi tzw. batiowe ceny — zabieg z niezaokrąglanymi kwotami zakończonymi na 99, jednak wobec szalejącej inflacji to nie wystarczyło, dochodziło do masowych zwolnień pracowników w fabrykach, które zaczęły zwyczajnie bankrutować (Lešingrová, 2008, s. 54). 25 sierpnia 1922 roku w Pradze odbyło się spotkanie największych czechosłowackich przedsiębiorców, w którym uczestniczył także Tomasz Bat’a. Jego pomysł radykalnej obniżki cen o połowę nie spotkał się ze zrozumieniem pozostałych przedsiębiorców, mimo to wizjoner

⁴ Rozmowę z dr. Zdenkiem Pokludą, historykiem specjalizującym się w dziejach przedsiębiorstwa i rodziny Batów, odbyłam 2 marca 2023 roku na Uniwersytecie im. Tomasza Bati w Zlinie podczas wyjazdu badawczego realizowanego w ramach działania naukowego Miniatura-6 NCN.

Ilustracja 1. Plakat z symboliczną pięścią miażdżącą ceny — najbardziej znana treść kampanii

Źródło: <https://cz.pinterest.com/batuvodkaz/bata-a-reklama-bata-and-advertising/> (dostęp: 15.01.2023).

postanowił, że swój plan wprowadzi w życie. Nie chodziło mu jednak tylko o przyciągnięcie klientów i sprzedaż. W swoim oświadczeniu z 29 sierpnia 1922 roku pisał: „Nám nestačí udělati nyní něco, co by nám umožnilo práci v našem závodě. My musíme vykonati něco, aby i ostatní, jmenovitě exportní průmysl, mohl pracovati a aby nebyl porušen celý hospodářský život státu” (Cekota, 1932; Fuksová, 2022). Końcem sierpnia 1922 roku wystartowała najbardziej znana kampania reklamowa Bati, która dzięki wykorzystaniu — zdaniem specjalistów (Oravová, 2002, s. 42) — jednego z najlepszych i najbardziej skutecznych plakatów w historii czeskiej reklamy (zob. Cekota, 1932, s. 34) stała się znakiem rozpoznawczym firmy.

Zabieg obniżenia cen i zakrojona na szeroką skalę akcja informacyjna sprawiły, że w szybkim czasie udało się przedsiębiorcy wyprzedzić zapasy obuwia, a wraz z obniżeniem kosztów produkcji na niekorzyść wynagrodzeń pracowników rozpoczął się złoty okres firmy Bat’a (Vošahlíková 2007, s. 286). Badania dotyczące reklamy firmy Bat’a koncentrują się dziś na warstwie artystycznej plakatu „Baťa drtí drahotu!” (Maňasová-Hradská, 2010, s. 75; Hlouchová, 2015, s. 60), tymczasem w rzeczonyj kampanii Bat’a zastosował dwa środki reklamy — plakat i ogłoszenie. Półstronicowy „inzerat” został opublikowany we wszystkich najważniejszych czechosłowackich dziennikach końcem sierpnia 1922 roku i zawierał niniejszy tekst:

LIDOVÉ NOVINY. V Brně 29. srpna 1922.

NAŠÍ VEŘEJNOSTI!

*Abychom umožnili obyvatelstvu nákup obuvi pro podzim.
 Abychom učinili zbytečnými cesty do Německa.
 Abychom udrželi výrobu v plném chodu.
 Abychom nemušili propustit dělníky.
 Abychom udrželi náš vzpříčený nočníp v nezaměstnanosti.
 Abychom razili cestu k odbourání cen.
 Abychom napomáhali překonat rychle velkou hospodářskou krizi, která nás zachytí následkem rozdílu nákupní síly naší koruny za hranicemi a v zemi,*

snižíme od 1. září t. r. ceny obuvi ve všech našich prodejnách průměrně na polovinu cen z letošního jara.

Ověšm této slevy nemůžeme již dosáhnouti šetřením na režích a jama nucení snížit měry našich dělníků průměrně o 40 proc. Naproti tomu zaručujeme našim zaměstnancům, že jim dodáme životní potřeby za polovinu cen platěných letos v květnu.

*Tak na příklad: 1 kg chleba stál v květnu Kč 4— nyní Kč 1/10.
 1 ltr mléka stál v květnu Kč 4— nyní Kč 2.—
 1 kg cukru stál v květnu Kč 7— nyní Kč 3/50 atd.*

BAŤA.

POLYGRAFIE
Zhotovuje veškeré
TISKOPISY
pro školní i občanské společnosti
naše provedení na nejvyšší úrovni
v každém směru.
Telefon 111. Základna v ulici. Telefon 111.
BRNO, VEVEŘÍ ULICE Č. 39.

Rotterdam - New - York
Cuba - Mexico
První spojená bez přestávky
Holandsko - Americká linie
Koblenzova ulice č. 402
Praha, Václavské náměstí 2.
Ad. vpr. : Šum. 1207. Telefon 2020

BENNOVA SPOJKA
NEJLEPŠÍ NEJLACHTĚJŠÍ
TELEF. SPOJKA

SPECIALNÍ TOVÁRNA
HEINKA DĚDICI I SPOL.
PRAHA, MOUČKA. 480-7

**Československá Obchodní a spediciční
příručka právě vyšla.**

2. číslo této příručky vyšlo v únoru. Obsahuje: — Telex. — Celní právo. — Právo občanů
státní a občanské. — Ústavní zákon o státním občanství. — Právo mezinárodního práva občanů. — Právo
mezinárodního práva občanů. — Ústavní zákon o státním občanství. — Právo mezinárodního práva občanů.
ad. vpr. : Šum. 1207. Telefon 2020

Dr. Emil Grosz, Brno
Pulverové síta 80 a 100. — Sítky 4. 405-11

Dr. Hering, kožní a pohraniční
ord. 4010-4. Brno, Mlýnský 27, první sála 12

Dr. Stix, Brno, Panská ul. 7.
Ord. 4010-4. Brno, Panská ul. 7. — Sítky 4. 405-11

MAKULATURA
Sítka i 100 a 120. — Sítky 4. 405-11
i 100 a 120. — Sítky 4. 405-11
i 100 a 120. — Sítky 4. 405-11

Smalované nádobí
Sítka i 100 a 120. — Sítky 4. 405-11
i 100 a 120. — Sítky 4. 405-11

Se svou bránu dědíte se jím —
K nezdánímu hoří našemu opatření ať sarkazm vše více ni-
lovaná mluvíme a přetváříme halibka yast

Markéta Sinderhaufová,
vдова po tečické tovární a majitelka obchodu.

Odešla ille a tržena v sobotu 30. srpna t. r. v Kolíně v Čechách,
opřevážně si byla živa zanechala práci čestně a pravdě.
Těsně otevírá dráh všem lidem ve věku dne 30. 8. m.
a 1/2 hod. předtím v prosklené křesle, v kterémžto křesle
jeli lidé všichni lidé v věku všech, kteří měli přitáhnouti pozornost
dělnictvu 1922.

Za truchlivé rodiny
Jan Štejn Štejn Štejn Štejn,
578.

(Msto zvláštního oznámení.)

PRESVĚDČTE SE, ŽE JSOU!
HERKULES Mench. Izoserv. osvětlov.
HERKULES Jádové světlo osvětlovací.
HERKULES Tečické světlo osvětlovací.
HERKULES Světlo světlo osvětlovací.
HERKULES Všechny výrobky seřizovací.

Hlavní zastoupení a sklad
KLOUZEK A JURENKA,
Brno, Panská ulice číslo 14.
Telefon číslo 1527. 402-4
Všechny objednávky řádně číst.

Setřete palivem!

Platně! Doporučí regulátory vložky ve spouště
Setřete palivem bez smůle, bez oleje i škůt!
OČIŠŤOVATEL PRŮMYŠL. 402-7
DOPROŠOVATEL PRŮMYŠL. 402-7
REKUPČOVATEL PRŮMYŠL. 402-7

Představitel a odpovědný redaktor Dr. Fr. Holáček. — Tisková Lidové Noviny, s. r. o. — Hlavní redakce, administrace, tiskárna a redakce v Brně, Ústřední 6. Telefon 1111.
 Administrace 111. — Příloha: Lidové Noviny. — Tisková redakce: Lidové Noviny, s. r. o. — Korespondenční redakce: Lidové Noviny, s. r. o. — Brněnská redakce: Lidové
 Noviny, s. r. o. — Tiskárna: Lidové Noviny, s. r. o. — Vydání: 22. 8. 1922. — Cena: 1 Kč. — Vydání: 22. 8. 1922. — Cena: 1 Kč. — Vydání: 22. 8. 1922. — Cena: 1 Kč.

Ilustracja 2. Druga część ogłoszenia prasowego — mniej znana treść kampanii

Źródło: <https://www.lidovenoviny.cz/ctecka.aspx?d=29.08.1922&e=LN1#strana=8> (dostęp: 3.01.2023).

„Bat’a drtí drahotu” — retoryka kampanii reklamowej

W moich rozważaniach lingwistycznych (Szumska, 1999, s. 69) dotyczących treści ogłoszenia prasowego będącego częścią rewolucyjnej kampanii reklamowej firmy Bat’a z 1922 roku wykorzystuję założenia zaprezentowane przez Piotra Lewińskiego, który przedstawił możliwość opisanie reklamy jako wizualno-werbalnego aktu komunikacyjnego o prymarnej funkcji perswazyjnej poprzez retorykę klasyczną (Lewiński, 2008, s. 9). Prowadzona przeze mnie ogólna analiza krótkiego tekstu wyklucza możliwość zaprezentowania całego spektrum stanowisk dotyczących obszarów nowoczesnej lingwistyki, której cechy są mocno zbliżone do wspomnianego zagadnienia. Z tego względu w dalszych rozważaniach wychodzę z założenia, że „głównym przedmiotem lingwistyki — staje się — nie proces językowy — nie system czy mechanizm języka, ale sam człowiek mówiący (*homo loquens*) — a centralne miejsce zajmuje ukazanie związków językowego zachowania się człowieka z jego myśleniem, kulturą i rozwojem cywilizacyjnym” (Mamcarz-Plisiecki, 2018, s. 116; Kinneavy, 1983, s. 27; Lachmann, 1977, s. 259; Bonsiepe, 1985, s. 303). Uważam bowiem, że ta definicja oddaje bardzo dobrze osobowość Tomasza Bati i jego koncepcję stworzenia obuwniczego imperium. Natomiast jeśli chodzi o sam komunikat reklamowy, przyjmuję teorię Karela Šebesty, który wyróżnia trzy podstawowe jego cele: a) perlokucyjny — pożądane działanie odbiorcy, b) perswazyjny — skłonienie odbiorcy do działania, c) informacyjny — informacja o pożądanej sytuacji. Cel perlokucyjny przy tym ma miejsce poza zasięgiem samego komunikatu, a w przypadku analizowanego tekstu sprawia, że wszystkie zalegające zapasy magazynowe butów, po wprowadzeniu obniżki, zostają wyprzedane (Šebesta, 1990, za: Lewiński, 2008, s. 30). W tekście wybiórczo wyszczególniam przez pryzmat retoryki charakterystyczne cechy komunikatu reklamowego stworzonego przez Tomáša Batię w Czechosłowacji.

Analizując retorykę ogłoszenia reklamowego z 1922 roku, posłużę się także, za Lewińskim, teorią cycerońską. Autor wyróżnia dwa rodzaje tematów: *quaestiones infinitae* i *quaestiones definitae*, a reklamę zalicza do tego drugiego. Zgodnie z teorią retoryki mamy siedem okoliczności zawartych w odpowiedziach na pytania: *quis?*, *quid?*, *ubi?*, *quibus auxiliis?*, *cur?*, *quomodo?*, *quando?*⁵ (Lewiński, 2008, s. 78). W pierwszym pytaniu o podmiot reklamy przychodzi na myśl obraz Bati — przedsiębiorcy, wizjonera, który dba o swoich pracowników i klientów i z tych właśnie pobudek zwraca się do nich w swoistym apelu przypominającym litanie (Michałowski, 2003, s. 221). Używając formy 1 os. liczby mnogiej *my*, sprawia wrażenie jednoczenia się z podmiotem. Powtórzona siedmiokrotnie partykuła *abychom* wskazuje, że Bat’a w swoim orędziu wyraźnie wychodzi od stwierdzeń uznawanych przez osoby, które chce przekonać, a więc potencjalnych klientów oraz pracowników. Bat’a, chcąc ratować swoje przedsiębiorstwo,

⁵ Czyli: kto?, co?, gdzie?, za pomocą czego?, dlaczego?, w jaki sposób?, kiedy?.

wykorzystuje znaną odbiorcy polityczną agitację i odwołuje się do najważniejszych (zgodnie z panującą teorią etosu narodowościowego skierowanego przeciwko Austro-Węgrom) potrzeb audytorium. Z jednej więc strony poprzez plakat będący utożsamieniem walki dobra (Bat’a z całym zapleczem, również rolnym)⁶ ze złem (utożsamianym z niemczyzną, biedą, nadużyciem władzy, z wojną), z drugiej zaś apel uwzględniający wszystkie potrzeby ówczesnego Czechosłowaka trafia idealnie, a jego tekst-orędzie pokrywa się zarówno z typologią potrzeb psychologicznych Abrahama Masłowa, jak i z modelem AIDA (Lewiński, 2008, s. 98, 165; Sokół-Klein, 2014, s. 106).

Zgodnie z kompozycją komunikatów reklamowych, w których wyróżniamy pięć faz: wstępną, nawiązanie dialogu, właściwą, nakłaniania i rekapitulacji, Bat’a najpierw przyciąga uwagę, następnie wzbudza zainteresowanie, przedstawia stan rzeczy. Zgodnie zaś z teorią retoryki klasycznej to właśnie wstęp stanowi najważniejszą część wystąpienia, określa bowiem cel i rodzaj perswazji. Przed przystąpieniem do tworzenia wstępu należy więc odpowiednio dobrać jego rodzaj, dostosowując konkretne źródła i możliwości perswazji (Lewiński, s. 165). W tekście stworzonym przez Batię widać wyraźnie chęć odpowiedniego przygotowania odbiorcy do odbioru treści. Na początku mamy do czynienia z rozpoczęciem apelu, zwrotem do adresata, później następuje wyliczenie od siedmiokrotnie powtórzonej partykuły *abychom* (faza właściwa), następnie występuje informacja o obniżce cen (faza nakłaniania) oraz na końcu informacja o obniżeniu pensji pracowników i produktach pierwszej potrzeby w promocyjnej cenie (rekapitulacja). Siedem jest tu nieprzypadkowe — to symbol całości, dopełnienia, a wraz z drugą częścią kampanii — plakatem reklamowym z pięścią rozbijającą drożyznę, symbolizującą walkę dobra ze złem i odwołaniem do Pisma Świętego — stanowi idealny obraz walki ojca o naród (Hlouchová, 2015, s. 65). Cała kampania reklamowa zorientowana była na pozyskanie przychylności odbiorcy (i wywołanie w efekcie pierwszej na ziemiach czechosłowackich gorączki zakupów — Šulc, 2022).

Wykorzystując utarte schematy sztuki oratorskiej, nadawca zwraca się do wszystkich zwięźle, ale z szacunkiem, w wołaczku, wykorzystuje też utarte słowo, stosowny, zwięźły zwrot — *veřejnosti*, aby podkreślić troskę, dodaje zaimek dzierżawczy *naší*. Lewiński wymienia tradycyjne elementy wykorzystywane w retoryce i reklamie, a ogłoszenie w formie apelu, które stanowiło jedną z dwóch składowych kampanii reklamowej z 1922 roku, jakiej do tej pory Czechosłowacja nie

⁶ Tomasz Bat’a w swojej wizji idealnego miasta nie zapomniał o uprawie rolnej podstawowych produktów. Dzięki temu mógł zaoferować swoim pracownikom w swoich sklepach atrakcyjne (obniżone o 50%) ceny podstawowych produktów spożywczych (*vide* oferta cenowa na dole ogłoszenia z „Lidových novin”). Zdeněk Pokluda wyjaśnia, że w latach 1917–1918 Bat’a kupił rozległe grunty w Lužkovicach i w Loučce koło Valašskiego Meziříčí, dysponował więc już w okresie szalejących cen własną produkcją mleka, mięsa, zboża, w związku z tym mógł pozwolić sobie na sprzedawanie tych produktów po obniżonych cenach swoim pracownikom, rekompensując im w ten sposób obniżenie pensji. Zob. https://www.idnes.cz/zlin/zpravy/tomas-bata-drsti-drahotu-sleva-akce-obuv-zlin-1922.A220902_681431_zlin-zpravy_ppr (dostęp: 10.02.2023).

znała, zdaje się zawierać każdy z nich (Lewiński, 2008, s. 34). Pierwszy to autorytet — Bati nie trzeba było nikomu przedstawiać, a jeśli jeszcze ktoś nie znał jego nazwiska, po sukcesie kampanii poznał już na pewno; wystarczy wspomnieć, że rok po sukcesie analizowanej kampanii Tomáš Bat’a wystartował w wyborach na starostę Zlina, które wygrał i rządził aż do swojej tragicznej śmierci w 1932 roku. Drugi element to okazanie szacunku słuchaczowi — Bat’a w swoim apelu daje odbiorcy odczuć nie tylko, że jest on (klient, pracownik) dla niego niezwykle ważny, ale także że troszczy się o niego w tak niezwykle trudnych czasach. Wystarczy tylko, że pójdzie za głosem charyzmatycznego przedsiębiorcy — i dotyczy to każdego: zarówno potencjalnego klienta, jak i (w drugiej części komunikatu) pracownika (któremu przecież obniżona zostanie pensja: „jsme nuceni snížiti mzdy našich dělníků průměrně o 40 procent”, choć zyska możliwość zakupu żywności na preferencyjnych warunkach, ale tylko u Bati): „Naproti tomu zaručujeme našim zaměstnancům, že jim dodáme životní potřeby za polovinu cen, platných letos v květnu”. Przez kolejną składową komunikatu — poważanie słuchacza — Bat’a zapewnia konsumentów (a bezpośrednio właściwie ogół społeczeństwa) o współczuciu w nieszczęściu poprzez zwrot: *naši veřejnosti!*. Przede wszystkim mówi potencjalnym klientom, że umożliwi im zakup obuwia na jesień, potem rozwiąże problemy produkcyjne, bezrobocie i wreszcie zwalczy kryzys gospodarczy. Ta wiadomość z pewnością zainteresuje każdego odbiorcę. Po ustaleniu problemów reklama podaje ich rozwiązanie — rabat na zakup obuwia za połowę ceny, a następnie obniżka płac dla pracowników. Bat’a jawi się jako czołowa postać, która prowadzi ludność do dobrobytu i lepszego jutra. Wyprofilowana jest specjalnie na potrzeby reklamy, kojarzy się swoim klientom, ale też pracownikom, z czymś tylko pozytywnym, bo przecież daje możliwość zakupu butów już teraz za połowę ceny: „Abychom umožnili obyvatelstvu nákup obuvi pro podzim”. Bierze pod uwagę (w swej wykreowanej łaskawości) także to, że zbliża się zima, a więc wychodzi naprzeciw oczekiwaniom audytorium.

Wśród wybranych zabiegów nie mogło zabraknąć hiperboli jako tropu przypisanego reklamie, będącego zabiegiem wyolbrzymiania, przesadnego rozdmuchiwania zalet prowadzonej kampanii (Kołodziejczyk, 2021, s. 77; Michałowski, 2003, s. 221), który dominuje w całości komunikatu reklamowego będącego częścią akcji „Boj proti drahotě”. Bat’a przekonuje odbiorcę, że jedyną drogą do rozwiązania wszystkich problemów mieszkańców Czechosłowacji jest kupno butów — jak w pierwszy zdaniu: „Abychom umožnili obyvatelstvu nákup obuvi pro podzim” (‘Abyśmy umożliwili obywatelom zakup obuwia na jesień’) — kampania nie bez powodu rozpoczęła się pod koniec sierpnia, kiedy najwyższa pora zmienić buty na cieplejsze/nowe (Vaňhara, 1992, s. 65). W zdaniu drugim konsumenci są zapewniani, że nie będą musieli jeździć już do Niemiec: „Abychom učinili zbytečnými cesty do Německa” — dr Zdeněk Pokluda zauważa, że wówczas, kiedy wartość korony wzrosła o ponad 100%, Czechosłowacy mogli zrobić pokaźne zakupy właśnie po niemieckiej stronie granicy, dokąd udawali się często z powodu

panującej inflacji, a później, w 1923 roku hiperinflacji⁷. Kolejnym zapewnieniem o niewątpliwych znamionach wyolbrzymienia jest to mówiące o stuprocentowym utrzymaniu ciągłości produkcji i miejsc pracy (w domyśle chodzi tu o rzesze pracowników Bati, którzy obawiali się zwolnień, a do których kampania była także skierowana, choć trzeba zaznaczyć, że już wcześniej, bo w sierpniu, byli przygotowani na wszelkie ewentualności i rewolucyjny „Boj proti drahotě”; w numerze 22. czasopisma „Sdělení zřízení firmy T.&A. Bat’a”⁸ z 3 czerwca 1922 roku zamieścił Tomáš Bat’a swój apel do pracowników — zob. Cekota, 1932, s. 33): „Abychom udrželi výrobu v plném chodu. Abychom nemusili propustiti dělníky”. W tej części swojego apelu Bat’a załatwia problemy pracowników, do których jeszcze się zwróci, na samym dole ogłoszenia, ale nie mógłby pominąć ich spraw w swoim wyliczeniu będącym kolejną figurą stylistyczną polegającą na uszczegółowieniu wypowiedzi. Celowo powtarza słowo i formę całych zwrotów na początku kolejnych segmentów ogłoszenia. Anaforę stosował zresztą Bat’a wielokrotnie w celu semantycznego uwydatnienia myśli (Zob. Cekota, 1932).

Po pracownikach Bat’a wymienia przedsiębiorca państwo i wskazuje na troskę o kraj: „Abychom ušetřili státu vypláčení podpór v nezaměstnanosti” (‘Żeby państwo oszczędziło na zasiłkach dla bezrobotnych’). Dalej porusza Bat’a już problem światowego kryzysu: „Abychom razili cestu k odbourání cen” (‘Żebyśmy utorowali drogę do obniżenia cen’), „Abychom napomáhali překonati rychle velikou hospodářskou krizi” (‘Żebyśmy szybko pomogli opanować wielki kryzys gospodarczy’), „která nás zachvátí následkem rozdílu nákupní síly naší koruny za hranicemi a v zemi, snížili jsme ceny obuvi od 1. září t. r. ve všech našich prodejnách průměrně na polovinu cen z letošního jara. Ovšem, této slevy nemůžeme již dosáhnouti šetřením na režiiích a jsme nuceni snížit mzdy našich dělníků průměrně o 40 procent. Naproti tomu zaručujeme našim zaměstnancům, že jim dodáme životní potřeby za polovinu cen, platných letos v květnu” (‘z powodu którego zmieniła się wartość naszej korony za granicą i w kraju, od 1 września tego roku obniżyliśmy ceny butów o połowę w stosunku do tych z wiosny tego roku. Oczywiście takiej obniżki nie da się już osiągnąć poprzez cięcie kosztów i jesteśmy

⁷ Z rozmowy autorki z dr. Z. Pokludą, przeprowadzonej 2 marca 2023 roku w Zlinie.

⁸ T. Bat’a zdawał sobie doskonale sprawę z tego, jak ważna jest prasa w działalności każdego przedsiębiorcy, jeśli chodzi zarówno o ogłoszenia reklamowe, jak i kontakt z pracownikiem. Pomysł gazety zakładowej „Sdělení zaměstnancům firmy T.A. Bat’a” powstał w marcu 1918 roku, kiedy w przedsiębiorstwie zaczęło pracować prawie 4 tys. osób i komunikacja z nimi była po prostu trudna. Doszły do tego strajki pracowników wynikające z niewystarczających płac, oferowanych warunków socjalnych oraz bunt rosyjskich jeńców pracujących w fabryce. Tomasz udał się wówczas do zaprzyjaźnionej redakcji „Lidových novin” w Brnie i z właściwą sobie pewnością powiedział: „Dějte mi tři redaktory a dva sázecí stroje. Budeme ve Zlině delat časopis. Odvezu si je hned”. (‘Dajcie mi trzech redaktorów i dwie maszyny do pisania. Będziemy wydawać gazetę w Zlinie. Zabiorę ich od razu’). Jak pisze Valušek, nikt do Zlina z Batą nie odjechał, ale 25 maja 1918 roku pracownicy jego przedsiębiorstwa dostali do rąk dwustronicowy numer „Sdělení zřízení firmy T.&A. Bat’a”. Zob. Valušek, 2006, s. 274; Pokluda, 2006, s. 69; Vaňhara, 1992, s. 107.

zmuszeni obniżyć wynagrodzenia naszych robotników średnio o 40%. Przy czym z tego powodu gwarantujemy naszym pracownikom, że dostarczymy im towary pierwszej potrzeby za połowę cen z maja tego roku'). Na końcu, poza wyliczeniem, wymienia rzecz najważniejszą, dzięki której siedem wymienionych problemów się rozwiąże, a mianowicie obniżkę cen o 50%. Później, w myśl zasady, że nie ma nic za darmo, chociaż się staramy („cięcie kosztów”), aby ową pełnię szczęścia gospodarczego osiągnąć (jak wspominałam, 7 również nie jest tutaj przypadkowa), będzie trzeba obniżyć pracownikom pensje o 40%, ale za to Bat'a zapewni im możliwość zakupu podstawowych środków do życia za połowę ceny. Cały tekst ma charakter apostroficzny — jest to bezpośredni zwrot do adresata, którym jest społeczeństwo, a wrażenie osobistej relacji i troski nadaje mu zastosowanie przydawki *naši* (czyli ‘nasze’). Zgodnie z teorią Perelmana (1984) każda argumentacja powinna wychodzić ze stwierdzeń, które uznają osoby nakłaniane czy przekonywane. Bat'a doskonale wiedział, jakie potrzeby są najważniejsze, stąd jego konsekwentne odwoływanie się do potrzeb audytorium, zgodne z jego preferencjami. Warto wspomnieć tu o neutralności etycznej analizowanego komunikatu, a raczej intencji jego twórcy. Joanna Kołodziejczyk za Lichańskim podnosi, że ci, którzy posługują się perswazją, winni, *ex definitione*, wykazać się uczciwością w konstruowaniu swojego przekazu. Już Platon podkreślał, że celem wystąpienia mówcy powinna być idea dobra i piękna. Bat'a w swej wizji wielkiego Zlina zdaniem historyków taki właśnie był. A biorąc pod uwagę postulat teorii retoryki, że należy mieć odpowiednie kompetencje albo upoważnienie do wygłaszania mów, co wynikało z poczucia odpowiedzialności za przekaz publiczny, należy potwierdzić, że zliński przedsiębiorca te warunki spełniał (Kołodziejczyk, 2021, s. 33).

Wstępna analiza retoryki wykorzystywanej przez Tomáša Batię w tworzeniu marki jego przedsiębiorstwa nie mogłaby pominąć toposów⁹. Nie wdając się w szczegółowe rozważania dotyczące tychże (zob. na przykład: Lewiński, 2008; Korolko, 1990; Lichański, 1996) w analizowanej kampanii reklamowej, należy wymienić okoliczności wykorzystywane w celu ułatwienia identyfikacji celowości, słuszności, pożyteczności zakupu butów w obniżonej cenie. W ogłoszeniu reklamowym w poszczególnych segmentach Bat'a wskazuje na ważne nie tylko dla lokalnej społeczności, ale i dla świata okoliczności, które uzasadniają zakup butów po obniżonej cenie. W tym wypadku są to okoliczności zewnętrzne — kryzys światowy, który stanowi istotny kontekst sytuacyjny i ma podstawowe znaczenie zarówno dla odbiorców, jak i dla samego przedsiębiorstwa (Kołodziejczyk, 2021, s. 54). Gui Bonsiepe napisał, że są dwie odmiany retoryki: pierwsza wiąże się z użyciem środków przekonywania (*rhetorica utens*), druga zaś — z opisem

⁹ Określam je za Kołodziejczyk, jako miejsce (czyli źródło), z którego czerpie się argumenty popierające daną tezę. Wśród różnych prób systematyki toposów inwencyjnych w poantycznych podręcznikach retoryki utrwalił się podział na toposy wewnętrzne (tkwiące wewnątrz tematu) i zewnętrzne (umiejscowione poza tematem). (Kołodziejczyk, 2021, s. 42).

i analizą (*rhetorica docens*); praktyka i teoria są jednak w retoryce ściśle z sobą połączone. Określa się ją zazwyczaj jako sztukę przekonywania bądź jako badanie środków perswazji; ma ona na celu przede wszystkim kształtowanie poglądów, nakłanianie innych ludzi do przyjęcia pewnej postawy lub wywieranie wpływu na ich działania. Tam, gdzie rządzi siła, retoryka jest niepotrzebna. Jak mówi Burke, „kierowana jest do człowieka tylko wtedy, gdy jest on wolny. Jeśli musi on coś zrobić, retoryka jest zbyteczna” (Bonsiepe, 1985, s. 303). Niewątpliwie warunki wolnego wyboru panowały w Czechosłowacji na początku lat 20. XX wieku. Konkurencyjność na rynku obuwniczym, na którym działało przedsiębiorstwo T.A. Bat’a, była bardzo duża i to od konsumenta zależało, na jaki produkt się zdecyduje. Tomáš Bat’a doskonale zdawał sobie sprawę z tego, że musi przekonać ludzi do zakupu swoich produktów, w przeciwnym razie, wobec szalejącej inflacji, skończyłby jako bankrut (czego doświadczył już wcześniej). Dzięki kampanii reklamowej „Boj proti drahotě” wywarł wpływ na wybór tysięcy osób, obniżeniem cen obuwia o połowę wygrał rynek. I parafrazując Bonsiepe, można stwierdzić, że to rynek, za sprawą Bati, właśnie wkroczył w domenę klasycznej triady retoryki — obok polityki, wymiaru sprawiedliwości i religii (Bonsiepe, 1985, s. 300).

Jak już wspomniano, rok po sukcesie kampanii reklamowej „Boj proti drahotě” Tomáš Bat’a wygra wybory na burmistrza Zlina i będzie pełnił tę funkcję aż do swojej tragicznej śmierci w 1932 roku. Dziś, sto lat od rewolucyjnej kampanii reklamowej, którą wymyślił, mit Tomáša Bati pozostaje wciąż żywy. Poprzez wykorzystanie w rewolucyjnej kampanii reklamowej symbolu archetypowego ojca (Wheelwright, 1990, s. 275), który troszczy się o swoich podopiecznych w niezwykle trudnych czasach — zarówno poprzez pięść umieszczoną na plakacie, jak i treść ogłoszenia reklamowego — Bat’a, dzięki swojej odważnej, ale też przemyślanej decyzji, stał się dla tysięcy mieszkańców Czechosłowacji bohaterem, kimś pomiędzy hazardzistą a czarodziejem (Pokluda, 2014, s. 13).

Bibliografia

- Bárta, A. (2017). *Reklamní strategie periodik v Kutné Hoře v období 1918–1938*. Bakalařská práce. Pobrane z: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/69130/BartaA_Reklamni_strategie_VH_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 11.02.2023).
- Beliczyński, J. (1999). *Planowanie mediów w zarządzaniu reklamą*. Kraków: Antykwa.
- Bonsiepe, G. (1985). Retoryka wizualno-werbalna. *Pamiętnik Literacki*, 76, 2. Pobrane z: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1985-t76-n3/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1985-t76-n3-s303-309/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1985-t76-n3-s303-309.pdf (dostęp: 11.01.2023).
- Brabec, J. (1946). *Reklama a její technika*. Praha: Orbis.
- Bralczyk, J. (2004). *Język na sprzedaż*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Burke, K. (1969). *A Rhetoric of Motives*. New York: University Of California Press.
- Cekota, A. (1932). *Úvahy a projevy*. Zlín: nákladem vlastním.
- Cekota, A. (1981). *Geniální podnikatel Tomáš Baťa*. Toronto: Sixty-Eight Publishers.
- Cieciura, P. (2005). Porównania i ich innowacje frazeologiczne w tekstach reklamy czeskiej. *Bohemistyka*, 2, s. 117–132.
- Cieciura, P. (2007). Frazeologiczne innowacje kontekstowe w czeskiej reklamie prasowej. *Bohemistyka*, 1, s. 43–56.
- Cieciura, P. (2009). Wymiany komponentów związków frazeologicznych w tekstach czeskich reklam. *Bohemistyka*, 4, s. 261–278.
- Cook, G. (1992). *The discourse of Advertising*. London: Routledge.
- Čmejrková, S. (1993). *Když pohřeb, tak do země, když svěžest, tak beze mne (O básnickémkánou reklamy, zejména televizní)*. Pobrane z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7147> (dostęp: 12.01.2023).
- Čmejrková, S. (2000). *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*. Praha: Leda.
- Doliński, D. (1998). *Psychologia reklamy*. Wrocław: AIDA.
- Frýdl, A. (1940). *Reklama lepšího oblékání*. Praha: Reklamní klub.
- Fuksová, J. (2022). *Před sto lety Baťa šokoval slevovou akcí a vyčaroval hospodářský zázrak*. Pobrane z: https://www.idnes.cz/zlin/zpravy/tomas-bata-drsti-drahotu-sleva-akce-obuv-zlin-1922.A220902_681431_zlin-zpravy_ppr (dostęp: 12.01.2024).
- Hloučková, K. 2015. *Proměny československé reklamy 1918–1989*. Brno: Václav Klemm – Vydavatelství a nakladatelství.
- Imioło, I. (2001). *Język czeskiej reklamy końca XX wieku*. Pobrane z: https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/9293/1/04_Iwona%20Imioło_Język%20czeskiej%20reklamy%20końca%20XX%20wieku_153-169.pdf (dostęp: 23.12.2022).
- Kall, J. (2001). *Silna marka. Istota i kreowanie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kinneavy, L. (1983). *Contemporary Rhetoric*, W: W.B. Horner, *The Present State of Scholarship in Historical and Contemporary Rhetoric*, s. 16–213. London: Columbia.
- Kołodziejczyk, J. (2021). *Toposy, tropy i figury retoryczne w reklamie książki u progu XXI wieku*. Kraków: Instytut Spraw Publicznych. Pobrane z: <https://isp.uj.edu.pl/documents/2103800/139368467/Toposy%2C+tropy+i+figury+retoryczne+w+reklamie+ksiazki+u+prog+XXI+wieku/30e18c4b-751b-4cf0-8cc3-54f6894edccc> (dostęp: 15.01.2023).
- Končítíková G. a kol (2015). *Služba Prodej Reklama Baťa*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Korolko, M. (1990). *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kraus, J. (1965). *K stylu soudobé české reklamy*. Pobrane z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5137> (dostęp: 20.10.2020).
- Kraus, J. (1998). *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia.
- Kraus, J. (2010). *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2., dopln. vyd. Kraus, J. (1981). *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Academia.
- Lachmann, R. (1977). Retoryka a kontekst kulturowy. *Pamiętnik Literacki*, przeł. W. Bialik, 2, s. 257–273.
- Leah, G. (1966). *English in Advertising. A linguistic study of Advertising in Great Britain*. London: Longmans.
- Lešingrová, R. (2008). *Baťova soustava řízení*. Uherské Hradiště: Romana Lešingrová.
- Lewiński, P.H. (2008). *Retoryka reklamy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lichański, J.Z. (1996). *Co to jest retoryka?*. Kraków: PAN.
- Mamcarz-Plisiecki, A. (2018). Retoryka i językoznawstwo — obszary spotkania. *Roczniki Humanistyczne*, 61, 6, s. 111–134. DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rh.2018.66.6-7> (dostęp: 29.12.2022).
- Maňasová-Hradská, H. (2010). *Vizualizace metaforý pokroku v reklamě meziválečného Československa Disertační práce*. Pobrane z: https://is.muni.cz/th/22069/fj_d/disertace-K_TISKU.pdf (dostęp: 11.12.2022).

- Michałowski, P. (2003). Hiperbola w reklamie i panegiryku. *Napis*, 9, 2003, s. 219–228. Pobrane z: https://rcin.org.pl/Content/56621/PDF/WA248_68772_P-I-2795_michalow-hiperbola.pdf (dostęp: 12.01.2023).
- Mikeš, J., Vysekalová, J. (2003). *Reklama: Jak dělat reklamu*. Praha: Grada Publishing.
- Oravová, M. (2002). Reklama a propagace firmy Baťa ve Zlíně (1894–1945). W: *Zlínsko od minulosti k současnosti: sborník Státního okresního archivu ve Zlíně*, 19, 2002, s. 33–78.
- Pavlu, D. (2014). *Vznik reklamního průmyslu v českých zemích. Počátky institucionalizace reklamního průmyslu v českých zemích od poloviny 19. století do 20. let 20. století*. Pobrane z: <https://communicationtoday.sk/vznik-reklamního-prumyslu-v-ceskych-zemich-pocátky-institucionalizace-reklamního-prumyslu-v-ceskych-zemich-od-poloviny-19-století-do-20-let-20-století/> (dostęp: 12.12.2022).
- Perelman, Ch. (1984). *Logika prawnicza. Nowa retoryka*. Warszawa: PWN.
- Peprníková, T. (2010). *Značka Baťa v reklamě v letech 1920–1925*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Vedoucí bakalářské práce ing. Ladislav Kopecký. Pobrane z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/29051/BP_TX_2008_2_11230_0_198698_0_86720.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 12.12.2022).
- Pisarek, W. (1993). Słowa na usługach reklamy w Polsce (1962–1993). *Zeszyty Prasoznawcze*, 3–4, s. 65–77.
- Pokluda, Z. (1991). *Sedm století zlínských dějin*. Zlín: Klub novinářů.
- Pokluda, Z. (2004). *Ze Zlína do světa — příběh Tomáše Bati*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Pokluda, Z. (2006). *Sedm století zlínských dějin*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati.
- Pokluda, Z. (2014). *Bat'a v kostce*. Zlín: Albatros Media.
- Poštolka, V. (1940). *Knihla o reklamě: čili jak dělat reklamu, aby se vyplácela*. Praha: Reklamní klub. *Sdělení zaměstnanců firmy T. a A. Baťa*. Vydává tiskárna firmy T. a A. Baťa ve Zlíně, 1922. roč. 5.
- Sinclairová, S. (1991). *Švec pro celý svět*. Praha: Melantrich.
- Sokół-Klein, A. (2014). *Specyfika komunikatu reklamowego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Srpová, H. (2007). *Od informace k reklamě*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Srpová, H. (2008). *Knížka o reklamě*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Staňková, P. (2005). Přínosy Tomáše Bati marketingové komunikaci. W: *Tvůrčí odkaz Tomáše Bati a současné podnikání: mezinárodní vědecká konference sborník referátů*. 19.–20. Května, s. 183–188. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Zlín: Univerzita Tomáše Bati.
- Szczygieł, M. (2006). *Gottland*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Szumská, D. (1999). W poszukiwaniu standardów semantycznych. W: A. Awdziejew (red.), *Gramatyka komunikacyjna*, s. 69–86. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Šebesta, K. (1990). *Reklamní texty. Jejich funkce a výstavba*. Praha: s.n.
- Šebesta, K. (1995). K zahajování reklamní (marketingové) komunikace v češtině. *Časopis pro moderní filologii*, 77, 2, s. 82–90.
- Šebesta, K. (1998). Reklama jako funkční styl?. *Čeština doma a ve světě*, 6, 3–4, s. 193–197.
- Šindler, Z. (1906). *Moderní reklama*. Praha: Šimáček.
- Šmid, W. (2008). *Język reklamy w komunikacji medialnej*. Warszawa: CeDeWu.
- Štěpánek, O. (2017). *Pražská reklama v meziválečném období*. Diplomová práce. Pobrane z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/93238/DPTX_2014_2_11210_0_436803_0_163680.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 12.12.2022).
- Šulc, D. (2022). *Před sto lety začala prodejní akce „Baťa drtí drahotu“*. *Vyvolala první nákupní horečku v Československu*. Pobrano z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/ekonomika/3526246-pred-sto-lety-zacala-prodejni-akce-bata-drti-drahotu-vyvolala-prvni-nakupni> (dostęp: 10.01.2023).
- Tkaczewski, D. (2005). *Czeska reklama telewizyjna i jej język*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Valušek, D. (2006). Tomáš Baťa a tisk. W: M. Tomašík (red.), *Tomáš Baťa. Doba a společnost, Sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference pořádané ve dnech 30. listopadu – 1. prosince*, s. 274–281. Zlín: UTB.
- Vaňhara, J. (1992). *Pohledy do včerejška Zlína. Zlínsko od minulosti k současnosti*, s. 41–172. Zlín: Státní okresní archiv.
- Veselý, V. (2007). *600 hesel*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, Fakulta managementu a ekonomiky.
- Vošáhlíková, P. (1999). *Zlaté časy české reklamy*. Praha: Karolinum.
- Vošáhlíková, P. (2007). Tomáš Baťa a česká reklama. W: M. Tomašík (red.), *Tomáš Baťa: Doba a společnost*, s. 282–289. Brno: Viribus Unitis.
- Vykoukal, P. (2006). *Baťa aneb boty pro každého*. Pobraeno z: <https://archiv.hn.cz/c1-65234100-krach-jako-pozehnani-batovy-myslenky-ktere-inspiruji-ceske-manazery-dodnes> (dostup: 11.02.2023).
- Wheelwright, P. (1990). Symbol archetypowy. W: M. Głowiński (red.), *Symbole i symbolika*, s. 265–311. Warszawa: Czytelnik.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.10>

Data przesłania artykułu: 16.02.2023

Data akceptacji artykułu: 17.08.2023

TANJA MILOSAVLJEVIĆ

Serbska Akademia Nauk i Sztuk, Belgrad, Serbia

(Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, Serbia)

Експресивна вербализација концепта (не)хигијене у призренско-тимочким говорима српског језика*

The expressive verbalization of the concept of (non-) hygiene in the speeches of the Prizren-Timok area

Abstract

The overall statistics for the negative verbal representations of the macro-concept of man in the speeches of South-East Serbia point to the linguistic fact that micro-groups identified by the integral semantic component of 'messy' can be found among the first ten most frequent groups of synonyms. This finding related to the associative field 'man' in the Prizren-Timok image of the world represents a stimulus for a lingua-culturological description of the concept of non-hygiene, which corresponds to a lack of tidiness in physical appearance, apparel, one's household, the work one does. The attitude towards hygiene is culturally coded. Society has clear esthetic criteria and standards of acceptability and neatness. Expressives which include the identifier 'neat / messy' have a subjective-axiological semantic component – an evaluation of the outward appearance and a moral evaluation, reflecting the characteristic features of dialectical lexis (the frequency of the expressive with a pronounced emotional component, increased intensity of expressivity, and an increased affective tone), along with the traditional spiritual culture and mentality of this speech community.

Keywords: the concept of (non-)hygiene, expressives, speeches of the Prizren-Timok area

---

* Овај рад финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Экспрессивная вербализация концепта (не)гигиены в призренско-тимокских говорах

Резюме

Общие статистические данные об отрицательных вербальных выражениях макроконцепта *человек* в говорах юго-восточной Сербии показывают, что среди десяти самых богатых синонимических рядов занимают места микроряды с интегральным семантическим компонентом 'неопрятный'. Данная ситуация в ассоциативном поле *человек* в призренско-тимокской картине мира представляет собой стимул для лингвокультурологического описания концепта негигиены, подразумевающей неаккуратность во внешнем виде, одежде, домашнем хозяйстве и работе. Отношение к гигиене обусловлено культурным кодом. Общество владеет четкими эстетическими критериями и стандартами аккуратности и чистоплотности. Экспрессивы с идентификаторами 'опрятный/неопрятный' имеют субъективно-аксиологические элементы значения — оценку внешнего вида и моральную оценку, показывая характерные особенности диалектной лексики (частотность экспрессивов с выраженным эмоциональным компонентом, повышенной интенсивностью экспрессивности и аффективной тональностью), традиционную духовную культуру и менталитет общества данного речевого региона.

Ключевые слова: концепт (не) гигиены, экспрессивы, призренско-тимокские говоры

1. Увод

1.1. Предмет истраживања

Општи закључак славистичких лексиколошких истраживања у домену квалификације и номинације човека јесте да и у стандардном (националном) језику и у народним говорима доминирају јединице негативне конотације. Испитивање човека са антропоцентричког становишта показује да је човек у средишту менталног лексикона и да су у когнитивном и језичком фокусу говорника оне људске особине које одступају од прототипичних вредности заједнице (Драгићевић, 2001, с. 251; Вольф, 2006, с. 66; Крылова, 2009, с. 32; Штасни, 2013, 65–91; Јовановић, 2021, с. 129). Такве особине су углавном негативне ('оно што је лоше'), а носиоци тих особина подвргнути су колективној оцени у којој је изражен емоционални однос (презир, одбојност, гнушање, грубост) и вредносни суд (неодобравање, прекор, поруга, ниподаштавање) језичке личности. Емотивна модалност даје ефекат експресивне модалности значењу номинација негативног денотативног садржаја, а лексеме са таквим значењима врше експресивну функцију језика и чине експресивни лексички слој (Ристић, 2004, с. 47–48). У дијалекту тенденција маркирања негативних физичких, психичких и моралних црта и њихових носилаца још је изразитија него у књижевном језику, с обзиром на изражајност, сликовитост, афективност, неформалност језичког израза дијалекатске личности (Литвинова,

2011; Милосављевић, 2017). Субјективна оцена манифестује вредности говорне заједнице, а аксиолошки аспект значења у основи је језичке слике света (Бартмињски, 2011, с. 78–92). Вредности садржане у конотативној семантичкој равни експресива представљају кодове чијим се тумачењем описују и реконструишу менталитет и култура одређене језичке личности.

1.2. Грађа

Лексичко-семантичка и когнитивно-семантичка анализа антропографске лексике призренско-тимочких говора, на грађи из *Антропографског речника југоисточне Србије* (Богдановић, 2016) и *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерицића, потврдила је аксиом који важи за словенске језике и дијалекте, одражавајући притом локални лингвокултурни спецификум.

1.3. Синонимски ред

Говорна заједница перципира типичне психичке или физичке црте као доминантна својства личности и, процењујући их у односу на прототип, креира лексичку ознаку у чији садржај уноси свој вредносни суд. Стога, језичке јединице овога типа садрже субјективно-аксиолошке значењске елементе, који чине конотативни макроплан њихове семантичке структуре. Сет субјективних семантичких чинилаца пуни денотативно значење лексема емотивним и експресивним садржајем и нијансира га одређеним степеном експресивности и афективним тоналитетом. Доминанта синонимског реда експресивно је најнеутралнија, док се остали конституенти градативно распоређују према интензитету емотивно-експресивних компонената. Избор лексичке варијанте зависи од говорне ситуације и комуникативног циља. Неформални карактер колоквијалног дискурса дијалекатској језичкој личности омогућава слободнији језички израз и обезбеђује флексибилнија комуникациона средства, тако да носилац дијалекта бира синониме снажнијег интензитета и тоналитета да изрази свој став, суд, презир, негодовање према појави која се датом речју именује и на тај начин пројектује менталитет заједнице и њен наивни (традиционални) поглед на свет. Семантичке карактеристике многочланих синонимских редова садрже негативне асоцијације, на основу којих се може реконструисати прототипичан профил становника југоисточне Србије.

Табела 1. Најбројнији синонимски редови са архисемом ‘човек’ у говорима југоисточне Србије

Квалификација	Номинација мушке особе	Номинација женске особе
‘луд’ (65)	‘глуп човек’ (143)	‘бестидна жена’ (121)
‘глуп’ (64)	‘лењ човек’ (127)	‘неуредна жена’ (60)
‘обестан’ (58)	‘непоуздан човек’ (100)	‘глупа жена’ (50)
‘слаб’ (57)	‘брбљив човек’ (94)	‘лења жена’ (46)

Квалификација	Номинација мушке особе	Номинација женске особе
‘мршав’ (42)	‘обестан човек’ (86)	‘зла жена’ (44)
‘ неуредан ’ (41)	‘зао човек’ (85)	‘брбљива жена’ (40)
‘хром’ (30)	‘ неуредан човек ’ (67)	‘непоуздана жена’ (33)
‘дебео’ (29)	‘халапљив човек’ (56)	‘мршава жена’ (32)
‘тврдоглав’ (28)	‘мршав човек’ (44)	‘халапљива жена’ (29)
‘који је са телесном маном’ (27)	‘немиран човек’ (44)	‘жена са говорном маном’ (24)
‘низак’ (25)	‘хром човек’ (43)	‘хрома жена’ (23)
‘рохав’ (23)	‘низак човек’ (42)	‘чупава жена’ (23)
‘брбљив’ (21)	‘луд човек’ (41)	‘луда жена’ (21)
‘халапљив’ (21)	‘шкрт човек’ (41)	‘обесна жена’ (21)
‘чупав’ (20)	‘сиромашан човек’ (40)	‘дебела жена’ (21)

Извор: Милосављевић, 2018, 331–332.

1.3.1. Укупна статистика негативних вербалних репрезентација показује да пет најбројнијих синонимских редова садржи следећа идентификациона семантичка обележја: ‘глуп’ (257 лексичких ознака), ‘лењ’ (173), ‘неуредан’ (168), ‘брбљив’ (151), ‘непоуздан’ (133). На самом врху вредносне скале јесте ментално здравље, затим спремност на рад и уредност. Народ са овог подручја изнад свега цени бистар ум и пристојан, уредан спољашњи изглед, који је у вези и са менталним развојем и са радним активностима човека (Милосављевић, 2018, с. 341). Оваква ситуација у асоцијативном пољу *човек* на призренско-тимочкој језичкој слици света стимулативна је за детаљнију когнитивно-семантичку и лингвокултуролошку анализу дијалекатске лексике са интегралним идентификационим семантичким обележјем ‘неуредан’ (са 168 ознака у *Антропографском речнику* и 25 јединица у Чемерићићевом лексикону)¹.

2. Анализа

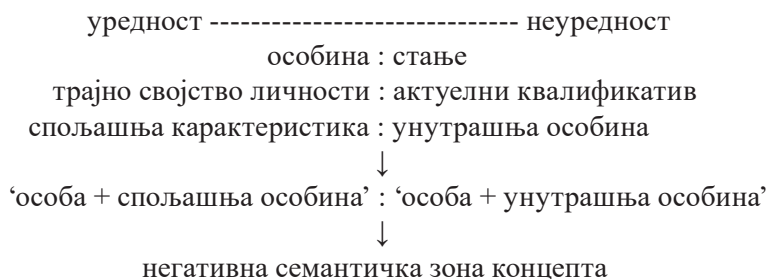
2.1. Когнитивне ознаке концепта (не)хигијене

Актуелизација спољашњег и унутрашњег плана карактеризације човека у овом домену доводи до укрштања два аспекта човековог бића – физичког (спољашњи изглед) и моралног, односно психичког (однос према изгледу, хигијени, раду), што компликује и усложњава лексичко-семантичку

¹ Актуелност теме потврђују типолошка и контрастивна истраживања концептуализације појма чистоте/чистоте и његове основне и пренесене семантике, присутна у руској лингвистици последње деценије (Архангелскиј, Тагабилева, Холкина, 2013; Дронова, Александровна, 2013; Печникова, 2017; Резникова, Печникова, 2021).

парадигму овог микросистема. Појам хигијене подразумева још један когнитивни знак у оцени личности који се заснива на дистинкцији категорија ‘особина’ / ‘стање’ – ‘трајно својство личности’ / ‘актуелни квалификатив’ (‘уредност/неуредност’). У аксиолошкој равни стање се ретко оцењује, углавном се неутрално констатује, док социјум перципира и снажно језички маркира оно што препознаје као трајну карактеристику. Уредност/неуредност двоструко се перципирају на нивоу карактеризације личности: као спољашња одлика човека — ефекат који се чулно региструје и констатује и као унутрашња (психичка) карактеристика – немарљивост, лењост, слабост духа. У пресеку те две когнитивно-мотивационе равни конструисана је негативна семантичка зона концепта базирана на укрштању два модела: ‘особа + спољашња особина’ и ‘особа + унутрашња особина’, попуњена експресивима.

Когнитивне ознаке концепта (не)хигијене (на основу карактеризације човека)

2.2. Појам уредности/педантности

Прототипична, неутрална вредност у естетском сазнању призренско-тимочке дијалекатске личности јесте појам уредности, педантности. Социјум има јасне естетске критеријуме и стандарде пристојности и уредности, којих би свака индивидуа која држи до свог угледа требало да се придржава када излази у јавност. Однос према хигијени културно је кодиран, тако да свака врста претеривања подлеже строгој критици колектива, што се читава у организацији елемената концепта.

Објективне денотативне вредности ‘уредан’ и ‘неуредан’ формирају биполарну структуру концепта. Позитивном пољу припадају јединице које репрезентују стереотип уредног човека – *мазан*, *ч’ел’ебија* (тур. *çelebi*), односно жене *кокóна*, *џ’ил’имóнда* и *ч’икл’имóна*². У семантичком језгру номинација ситуирана је идентификациона компонента ‘господин’, односно ‘госпођа’, што имплицира значење ‘онај/она који/која пази на своју спољашњост’

² Наведени примери афирмативног семантичког садржаја преузети су из српског призренског говора. У *Антропографском речнику југоисточне Србије* у овој категорији карактеризације човека изостају именована са вредносним ‘плус’.

и даље ‘онај/она који/која је уредног изгледа’. Садржај упућује на модел концептуализације хигијене као својства градског становништва, и то виших слојева грађанства, и поима се као норматив лепог, пристојног и уредног спољашњег изгледа. Уколико прелази границе естетског формиране у свести колектива, особа је изложена подсмеху, ругању и вербалном етикетирању. Тако се на оси негативне номинације нашао експресив *и’ул’назм’она*, којим се погрдно означава ‘особа која се дотерује, кити, кинђури’ и приписује се и мушкарцима и женама.

2.3. Појам неуредности

Негативно поље концепта далеко је обимније и садржајније. Дескриптивно-аксиолошко значење ‘неуредан’ интегрални је семантички знак који повезује јединице којима се означавају особине или носиоци особина вредновани естетским и етичким принципима заснованим на објективној оцени ‘лоше’ уграђеним у естетски и етички кодекс носилаца дијалекта. Конституенти реализују субјективно-аксиолошки тип лексичког значења, тј. манифестују емотивно-експресивно значење, што је детерминисано логиком мишљења говорника на когнитивном плану и улогом денотата и самом комуникативном ситуацијом на прагматичко-мотивационом плану функционисања.

2.3.1. Денотативне компоненте значења

Неекспресивном садржинском слоју припадају денотативна компонента која експресивну јединицу повезује са изванјезичком реалијом – са одређеном особом, неким њеним својством и компонента негативне објективне оцене ‘бити неуредан, не одржавати хигијену – то је лоше’, које чине идентификатор номинационог значења.

2.3.2. Конотативне компоненте значења

Конотативни смисао експресивних јединица остварује се у интеграцији типова компонената као што су: негативна субјективна оцена, емоционалност (гађење, презир, гнушање, одбојност), афективност (интензитет), намера (подсмех, поруга, омаловажавање, критика, осуђивање), илокуциона снага (прагматички садржај), социјална и ситуациона употреба јединице.

2.3.3. Концептуализација појма

Бројност језичких ознака за вербализацију значењских сегмената концепта основни је параметар у реконструкцији концепта нехигијене, која се у призренско-тимочком сазнању у најопштијем смислу концептуализује као неуредност.

2.4. Структура концепта

Опште семантичко обележје ‘неуредан – који не одржава личну хигијену’ раслојава се диференцијалним концептуалним знацима рангирајући распоред елемената у структури концепта.

2.4.1. Лексичко-семантичко језгро концепта

У средишту концепта груписани су експресиви који реализују допунску компоненту ‘неуредан у одевању’, која обједињује редувантне семе ‘(онај) који је у неуредној, поцепаној, подераној, прљавој одећи или обући’.

Семантичко језгро:

‘неуредан’

‘неуредан у одевању’

‘(онај) који је у неуредној, поцепаној, подераној, прљавој одећи или обући’.

Лексичка реализација:

Прид.: *вљачопѣтив, дрѣнав, дрѣшав, дрѣшљав, дрѣндав, дрѣњава, дрѣњес, дрѣпљав, дрѣпљив, дрѣнав, дрѣтав, жвѣкав, жмѣкав, засмакљавен, кѣстрѣв, пѣрѣв, смѣкљав, смакљѣсан, смѣдрѣсан, сопѣсан, чѣпѣв, чѣпѣтав, чѣрљав, шљѣмѣтав, штрѣкав;*

Им. м. р.: *вљачопѣтина, вљачопѣтоња, дрѣпац, дрѣпља, дрѣпѣша, дрѣпѣшља, дрѣпѣча, дрѣпѣша, дрѣња, дрѣнѣча, дрѣпѣча, дрѣпѣк, жвѣкѣља, надрагузѣна, надрамѣљ, неперѣтина, неперѣчина, парамѣнко, прѣља, развљечѣтина, развљечѣнко, распарѣнда, распарѣнга, сарамѣнда, смѣкѣља, смакљѣвко, смакљѣан, смакљѣч, смакнѣтина, чѣлта, чѣлтѣн, шмѣкѣља, шмѣкѣља, шмѣкѣлѣн;*

Им. ж. р.: *дрѣпла, дрѣпка, дрѣпѣвица, дрѣпѣна, дрѣпѣча, дрѣнда, дрѣња, дрѣпла, дрѣпѣља, дрѣпѣна, дрѣпла, дрѣпѣна, жвѣкѣна, надрагузѣна, неперѣчина, развљечѣтина, распарѣнда, распарѣнга, скѣпла, смѣкѣла, смакљѣвѣка, смакљѣана, смакнѣтина, црѣла, чѣлтѣна, шмѣкѣла, шмѣкѣјана, шмѣкѣјанѣка.*

2.4.2. Лексичко-семантички центар концепта

Централну зону концепта попуњавају именована са идентификационом компонентом ‘неуредан у изгледу’, чији језгени садржај ‘који не одржава личну хигијену’ допуњају квалификатори ‘запуштен / прљав / нечист / неумивен, неопран’.

Семантички центар:

‘неуредан’

‘неуредан у изгледу’

‘(онај) који је запуштен / прљав / нечист / неумивен / неопран’.

Лексичка реализација:

Прид.: *галáтан, галатъѝв, глóтан, ел'ач', жму̀кав, кáстрав, м̀рикав, му̀сав, м̀сес, м̀шкав, неаљѝв, нѝмит, óљав, ф̀р, ф̀ран, п̀рчав, уáчкан.*

Им. м. р.: *алосáник, áјдук, бивóлар, вáмпир, вѝштер, вѝшл'áвац, габел', дѣрвиш, дрл'áвац, дрл'áвко, глóт, глóтеш, глóтник, др̀ько, др̀ьян, др̀ьча, замазóтина, заразóтина, заразотљáк, љóпча, љóпа, љóпиша, мѣч'кар, мр̀ьян, мр̀ьча, мршкóљ, м̀соња, неперóтина, смр̀дља, смр̀адља, ци́броња, шљáпча, шљáпча, штрокавиштина, штрóкљан, штрóкча.*

Им. ж. р.: *алосани́ца, арамза́да, бивол'и́ца, бунџу́ла, вѝшл'ави́ца, габѣлка, глотни́ца, глотѣшка, љубришѣрка, замазóтина, заразóтина, каљавиштина, љóпна, мр̀ьна, мурдáрка, мурдару́ша, неперóтина, пепел'у́ша, смр̀дла, смр̀адла, смр̀дљивка, смр̀дљуга, смр̀дна, штрокави́ца, штрокавиштина, штрóкла, штрóкна.*

2.4.3. Лексичко-семантичка ближа периферија концепта

Концептуализација нехигијене у призренско-тимочким говорима обухвата и оне спољашње ефекте који изазивају емоционалну реакцију околине и провоцирају вербалну креативност говорника, а посебно су упечатљиве чупавост, слинавост и рохавост као периферни стимулуси лексикализације основног појма.

Семантичка ближа периферија:

‘неуредан’

‘неуредан у изгледу’

‘(онај) који је дуге, запуштене, неочешљане, чупаве косе’

‘(онај) који је слинав’

‘(онај) који је рохав (бубуљичав)’.

Лексичка реализација:

Прид.: *бу̀хогла́вес, г̀реурав, г̀рчав, г̀ржав, д̀рмес, љ̀умес, косáт, космáт, косму́рат, котруљѝв, кудрав, раишч̀умен, ску̀бав, см̀кљав, тршав, тршљав, чу̀мав, чу̀мљав, чу̀нав, чу̀пес; бáлав, гм̀рчав, љ̀игав, мрсољѝв, сомурáс, сомурѣс, слíнав, цивкаѝв, ц̀инкав, ц̀инњав, ц̀ињкав, с́ивав, с́инсав, с́инџав, шмркутљѝв; бубуљáв, бубуљáс, бубуљичав, в̀ржав, г̀укав, ж̀с̀мбав, кв̀ржав, кóчав, кóчкав, крáстав, лунњав, луњав, наж̀с̀мбав, п̀ришав, рóшав, ушљáмен, шáнтав, шантѝв, шантињáв, шф̀гав, шкбав, шóндрав.*

Им. м. р.: *бу̀хогла́вко, бѝтлез, грбуљáн, г̀рчља, љ̀умча, косáф, косму́ран, косу́ран, котрáвац, котруљáн, нестри́жља, сколубáн, ску̀бља, трша, тршáвко, тршиáн, тршља, тршљáвко, љубáн, чумило, чу̀мља, чу̀павац, чупáвко, чупља; бáлча, љ̀игавац, љ̀игáвко, љ̀игáн, љ̀игча, љ̀игóша, љ̀игша, мрсољѝвко, мрсољ́ко, мрсол'áвко, мрсолáвац, сомурáн, сомурáнко, сомур́ко, сомурљáвко, сомурљáн, сомур́ча, сопуљáн, усмркóја, усмрџан, ц̀ивков, ц̀ивкан, цивкáна, ц̀имбоња, ц̀иња, сиван, с́ивља, с́ингов, синсáвко, с́инџа, шмркља, шмркљáн,*

шмркољаќ, шмркутљивко; абраш, белодробина, бубуљањ, врџља, врџча, гужша, кочил, кочко, луња, луњавац, луњавчина, луњавитина, луњаф, роша, рошавко, рошча, шкбља.

Им. ж. р.: *бућоглавка, гргуљана, ђуђумача, ђума, ђумка, ђумна, космурана, котрāvка, котруљача, кудравица, скубџа, скубла, скубна, скубoљина, скубуља, триљāvка, ђубāнка, чумава, чумавица, чумџа, чупавица, чуњна, мумја; љигāvка, љигна, мрсољивица, мрсол'āvка, сомурана, сомурāнка, сомурљāvка, сомурљана, сомурāча, сопуљана, сопуљāнка, усмркoјла, усмркyља, усмркyша, сивāча, синсāvка, шмркла; бубуљана, бубуљāча, врeна, кoчка, крастāча, луња, луњāvка, луњавитина, луњафка, рошāvка, рошка, рошла.*

2.4.4. Лексичко-семантичка даља периферија концепта

На крајњој периферији концепта орбитирају јединице са дистинктивним семантичким знаком 'неуредан у послу': *аљкав, ајтав, ајтoсан, аљав; аљкавац, аљкаvко, аљавитина, аљтoв, аљча, мурда; аљавица, аљавитина, аљка, аљкавица, аљкаvка*, удаљавајући се од примарног значења концепта нехигијене који се односи на неуредан спољашњи изглед човека, одржавајући појам неуредности који продире у сферу човековог односа према раду. У основи номинација налази се придев *аљкав*, односно *ајтав*, колоквијално веома искоришћен, који у конкретним говорним ситуацијама актуелизује неку од имплицитних сема 'неуредан у понашању', 'неуредан у завршавању обавеза', 'неуредан у обављању радних задатака' и сл.

3. Модели формирања експресива у југоисточним српским говорима – лингвокултурне специфичности

Степен интензитета експресивности зависи од изванјезичких фактора (комуникативна ситуација, природа односа међу учесницима акта говорења, емоционалност, афективност субјекта говорења итд.), који спадају у прагматичке чиниоце при формирању експресивног лексичког значења. Језички механизми којима се емоционалност претаче у експресивни говор јесу деривација и семантичка трансформација.

3.1. Експресивна семантика творбених форманата

Продуктивност појединих творбених основа такође сугерише модел концептуализације хигијене у свести призренско-тимочке дијалекатске личности. Најбројнија лексичка гнезда граде се од мотивних основа *дрoљ-* (14 лексема) и *дрп-/дрип-* (9), што језички потврђује идеографску чињеницу да се нехигијена првенствено поима као неуредност у одевању. Томе доприноси

и бројност изведеница од придева *смакнут* (9) и *шмокљав* (5). Други концептуални знак односи се на поимање нехигијене као нечистоће тела, који је на ПТ слици света вербализован са 87 јединица регистрованих у дијалекатским речницима. Лингвокултурна специфичност огледа се у детаљнијим информацијама садржаним у семантичком садржају вербалних ознака. Призренско-тимочку дијалекатску језичку личност посебно иритирају непријатан мирис као последица неодржавања личне хигијене (од именице *смрад* изведено је осам лексема) и *дрљавост* (седам деривата). Од придевске основе *дрл'ав-* деривирани су *nomina attributiva* које шире перспективизацију значења мотивног придева 'који је крмељив' и добијају општију номинативну вредност, означавајући неуредну особу која не води рачуна о личној хигијени. Најинтензивнију функционално-стилску вредност у призренско-тимочким говорима за маркирање онога који не води рачуна о хигијени реализују експресиви са придевом *штрокав*, актуелизујући у конкретној ситуацији уже спецификоване аспекте значења појма нехигијене.

Експресиви се заснивају на типским представама повезаним са одређеним именима и афиксима. За постизање повишеног степена експресивности, поред оних који су познати на ширем дијалекатском подручју (*-ина*, *-етина*, *-ана*, *-оња*) призренско-тимочка дијалекатска личност употребљава пејоративне суфиксе који у комбинацији са пејоративном дијалекатском основном дају карактеристичне облике за ову област: *-ља*, *-ша*, *-ча*, *-ољ* за мушке особе (*дрипља*, *жвакља*, *дришља*, *дрипша*, *дрољша*, *дрољча*, *дрољча*, *дропча*, *мрикољ*), односно за женске *-на*, *-ла*, *-ља* (*дропна*, *дрпна*, *жвакна*, *љигна*, *скапла*, *смакла*, *смрадла*, *дропља*). Средњи ниво експресивности

Табела 2. Најфреквентнији суфикси у грађењу пејоратива у категорији номинације 'неуредна особа' у призренско-тимочким говорима.

Виши степен експресивности (пејоративна основа + пејоративни суфикс)	Средњи степен експресивности (пејоративна основа + неутрални суфикс)	Нижи степен експресивности (пејоративна основа + деминутивни суфикс)
<i>-ља</i>	<i>-ац</i>	<i>-ко</i>
<i>-ша</i>	<i>-ик</i>	
<i>-ча</i>	<i>-ар</i>	
<i>-ољ</i>	<i>-ица</i>	
<i>-на</i>	<i>-ина</i>	
<i>-ла</i>		
<i>-ља</i>		
<i>-етина</i>		
<i>-ољ</i>		

Извор: резултат актуелног истраживања.

постиге се стилски неутралним суфиксима у комбинацији са експресивном основном пејоративног карактера (-ац, -ик, -ар: *дрипац, дрл'авац, вьшл'авац, глотник; -ица: дрл'авица, алосаница, вьшл'авица, глотница*). Афективна тоналност ублажава се употребом деминутивно-хипокористичног суфикса -ко у реализацији са пејоративном основном, што је још једна језичка особеност ових говора: *смакљавко, параманко, дрл'авко, дрљко, мрсол'авко*.

3.2. Семантичка трансформација

Највиши степен пејоративности остварује се семантичком трансформацијом јединица, при чему метафоре настале варирањем једног семантичког знака полазног садржаја одражавају стереотипе носилаца дијалекта о изворима нечистоће и прљавштине и уврежено мишљење о представницима „прљавих” занимања и „прљавих” нација. У Призрену су прототипични носиоци ове особине Цигани (Габелји), хајдуци, дервиши, мечкари, биволари, па се ови називи приписују особама које изгледају запуштено, неуредно, одрпано, прљаво. Прототипично је асоцијативно поређење са апстрактним вредностима из појмовног домена народног веровања за изражавање субјективног односа према појави са наглашеном афектизацијом: *вампир, вештер*.

Табела 3. Метафорични називи за 'неуредну особу'

Метафоризација		
носилац занимања	етник	митолошко биће
<i>мечкар, биволар, хајдук, дервиш</i>	<i>Циганин (Габелј)</i>	<i>вампир, вештац</i>

Извор: резултат актуелног истраживања.

4. Закључак

Експресивна вербална репрезентација концепта нехигијене на призренско-тимочкој језичкој слици света сведочи о високо развијеној свести носилаца југоисточних српских говора у вези са значајем одржавања личне хигијене и уредне спољашњости. Хигијена у традиционалном поимању стварности призренско-тимочке језичке личности функционише истовремено и као естетски и као аксиолошки принцип. Естетска димензија личности није одређена само телесним карактеристикама, већ у великој мери зависи и од хигијенских навика и од односа појединца према сопственој спољашњости. Чланови подгрупе са варијантом 'уредан' углавном припадају реду именовања женских лица, с обзиром на чињеницу да су женске особе склоније неговању спољашњег изгледа. Подгрупа лексема са варијантом 'неуредан' далеко је бројнија, а номинационе јединице које јој припадају изражавају

висок степен пејоративности и негативне оцене, маркирајући референта према конкретној перманентној особини.

Концептуална мрежа хигијене у свести призренско-тимочке језичке личности обухвата стварносне категорије:

- спољашњи изглед
  - одржавање чистоће лица, тела и одеће;
  - пристојно одевање;
  - уредна фризура;
- рад
  - одржавање чистоће животног простора;
  - педантно обављање послова.

Нехигијена се концептуализује као неуредност, и то примарно као неуредан изглед, преко неуредности у одећи (одрпаности, поцепаности, похабаности, нечистоћи одеће и обуће) и неуредности лица и тела (некупање, немивање, нечешљање, смрад). У свести носилаца говора неуредност се неопредно доводи у везу са одрпаном, неопраном одећом, изгледом који изазива гађење, непријатним мирисом, сврабом, краставошћу. На следећем когнитивном нивоу нехигијена се повезује са одржавањем домаћинства, а домен се логично шири на однос према раду, где се појам нехигијене трансформише у идеографску слику неуредности, немарности. Нечистоћа асоцира са лењошћу, затим са непристојним изражавањем и на крају са ометеним менталним развојем. Потврду за модел концептуализације нехигијене као одраза негативних унутрашњих својстава личности налазимо у самој семантичкој структури већине лексичких јединица, где је једно од значења, поред ‘неуредан’ управо ‘лењ’ (пр. *алкавица* ‘неуредна жена; нерадница’) или ‘брбљив, непристојан у говору’ (пр. *мурдар*) и даље ‘ментално заостао’.

Табела 4. Концептуализација хигијене у свести призренско-тимочке језичке личности

1. когнитивни ниво	2. когнитивни ниво	3. когнитивни ниво
одрпана, неопрана одећа	лењост	
упрљаност, запуштеност, изглед који изазива гађење	непристојно понашање	заосталост у менталном развоју
смрад, свраб, краставост	непристојно изражавање	

Извор: резултат актуелног истраживања.

Занимљиво је да концепт хигијене у језичком сазнању представника ПТ дијалекта не експлицира директну изванјезичку каузалност хигијене и здравља, тј. нехигијене и болести, што је универзална одлика концепта. Брига о спољашњем изгледу, према схватању носилаца јужних и источних српских говора, корелира са менталним и карактерним склопом личности; чистоћа лица, тела и одеће еквивалентна је бистрини ума и чистоти духа. Висока рангираност хигијене у систему вредности патријархалног човека,

концептуализација хигијене тела као одраза менталне хигијене, вербална интерпретација односа дијалекатске личности према овом сегменту објективне стварности и дијалекатски обојена експресивна вербална манифестација (богати синонимски редови, језички механизми грађења синонима, висок степен афективности, наглашена емотивна компонента) обележја су лингвокултурног спецификаума у којем је рефлектован менталитет и поглед на свет ове говорне заједнице.

Литература

- Архангелскиј, Т. А., Тагабилева, М. Г., Холкина, Л. С. (2013). Качественные признаки 'чистый', 'грязный', 'прозрачный', 'мутный': к построению семантической типологии. *Acta Linguistica Petropolitana, VII (3)*, с. 257–260. Преузето с: <https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvennye-priznaki-chisty-gryazny-prozrachny-mutny-k-postroeniyu-semanticheskoy-tipologii/viewer> (приступ: 08.07.2022) [Arkhangel'skiy, T. A., Tagabileva, M. G., Kholkina, L. S. (2013). Kachestvennyye priznaki 'chisty', 'gryazny', 'prozrachny', 'mutny': k postroyeniyu semanticheskoy tipologii. *Acta Linguistica Petropolitana, VII (3)*, s. 257–260. Preuzeto s: <https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvennye-priznaki-chisty-gryazny-prozrachny-mutny-k-postroeniyu-semanticheskoy-tipologii/viewer> (pristup: 08.07.2022)].
- Бартмињски, Ј. (2011). *Језик, слика, свет: етнолингвистичке студије*, прир. Дејан Ајдачић, прев. Марта Бјелетић. Београд: SlovoSlavia. [Bartminjski, J. (2011). *Jezik, slika, svet: etnolingvističke studije*, priir. Dejan Ajdačić, prev. Marta Bjeletić. Beograd: SlovoSlavia].
- Богдановић, Н. (2016). *Антропoграфски речник југоисточне Србије*, СДЗБ LXIII. Београд: Институт за српски језик САНУ [Bogdanović, N. (2016). *Antropografski rečnik jugoistočne Srbije*, SDZB LXIII. Beograd: Institut za srpski jezik SANU].
- Вольф, Е. (2006). *Функционална семантика оцeнки*. Москва: Едиториал УРСС [Vol'f, Ye. (2006). *Funktsional'naya semantika otsenki*. Moskva: Yeditorial URSS].
- Драгићевић, Р. (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику – творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ [Dragičević, R. (2001). *Pridevi sa značenjem ljudskih osobina u savremenom srpskom jeziku – tvorbena i semantička analiza*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU].
- Дронова, Л. П., Александровна, Г. Ю. (2013). Особенности концептуализации представления о чистоте в английском и немецком языках. *Вестник Томского государственного университета, 368*, с. 7–10. Преузето с: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-kontseptualizatsii-predstavleniya-o-chistote-v-angliyskom-i-nemetskom-yazykah> (приступ: 08.07.2022) [Dronova, L. P., Aleksandrovna, G. Yu. (2013). Osobennosti kontseptualizatsii predstavleniya o chistote v angliyskom i nemetskom yazykakh. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 368*, s. 7–10. Preuzeto s: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-kontseptualizatsii-predstavleniya-o-chistote-v-angliyskom-i-nemetskom-yazykah> (pristup: 08.07.2022)].
- Јовановић, Ј. (2021). Пејоративи у номинацији човека у српском језику. *Јужнословенски филолог, 77 (1)*, с. 127—161. DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2101127J> [Jovanović, J. (2021). Pejorativi u nominaciji čoveka u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog, 77 (1)*, s. 127—161. DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2101127J>].
- Крылова, О. Н. (2009). *Пејоративне номинације лица в гендерном аспекте (на материале немцкогo језика)* [Диссертација на соискание ученој степени кандидата филолошких

- наук]. Москва: МГУ [Krylova, O. N. (2009). *Peyorativnyye nominatsii litsa v gendernom aspekte (na materiale nemetskogo yazyka)* [Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk]. Moskva: MGU].
- Литвинова, Т. А. (2011). *Номинации человека как отражение языковой картины мира* [Автореф. дис.]. Преузето с: <http://cheloveknauka.com/imena-suschestvitelnye-obschegoroda-harakterizuyuschie-cheloveka-vyaruslavskih-govorah#ixzz2vkHlzfBA> (приступ: 02.07.2022) [Litvinova, T. A. (2011). *Nominatsii cheloveka kak otrazheniye yazykovoy kartiny mira* [Avtoref. dis.]. Preuzeto s: <http://cheloveknauka.com/imena-suschestvitelnye-obschegoroda-harakterizuyuschie-cheloveka-vyaruslavskih-govorah#ixzz2vkHlzfBA> (pristup: 02.07.2022)].
- Милосављевић, Т. (2017). *Лексика српског призренског говора*. Београд: Институт за српски језик САНУ [Milosavljević, T. (2017). *Leksika srpskog prizrenskog govora*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU].
- Милосављевић, Т. (2018). Синонимски ред као одраз лингвокултурних специфичности дијалекатског лексичког система. *Књижевност и језик, LXV (3–4)*, с. 329–344. DOI: https://doi.org/10.18485/kij.2018.65.3_4.2 [Milosavljević, T. (2018). Sinonimski red kao odraz lingvokulturnih specifičnosti dijalekatskog leksičkog sistema. *Književnost i jezik, LXV (3–4)*, s. 329–344. DOI: https://doi.org/10.18485/kij.2018.65.3_4.2].
- Печникова, В. М. (2017). Прилагателные семантических зон ‘чистый’ и ‘грязный’: типология прямых и переносных значений. У: А. А. Кретов (ур.), *Проблемы компьютерной лингвистики и типологии* (сборник научных трудов) (с. 85–97). Преузето с: <https://publications.hse.ru/chapters/> (приступ: 09.07.2022) [Pechnikova, V. M. (2017). Prilagatel'nyye semanticheskikh zon 'chistyy' i 'gryaznyy': tipologiya pryamykh i perenosnykh znacheniy. У: А. А. Кретов (ур.), *Problemy komp'yuternoy lingvistiki i tipologii* (sbornik nauchnykh trudov) (s. 85–97). Preuzeto s: <https://publications.hse.ru/chapters/> (pristup: 09.07.2022)].
- Резникова, Т., Печникова, В. (2021). Чистая типология: о лексикализации семантики чистоты в славянских языках. *Slavistična revija, 69(1)*, с. 103–120. Преузето с: <https://srl.si/ojs/srl/article/view/3892> (приступ: 08.07.2022) [Reznikova, T., Pechnikova, V. (2021). *Chistaya tipologiya: o leksikalizatsii semantiki chistoty v slavyanskikh yazykakh*. *Slavistična revija, 69(1)*, s. 103–120. Preuzeto s: <https://srl.si/ojs/srl/article/view/3892> (pristup: 08.07.2022)].
- Ристић, С. (2004). *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ [Ristić, S. (2004). *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku (teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti)*, Monografije 1. Beograd: Institut za srpski jezik SANU].
- Чемерикић, Д. *Збирка речи из Призрена* (рукописна грађа). <http://www.prepis.org/> [Čemerikić, D. *Zbirka reči iz Prizrena* (rukopisna građa)].
- Штасни, Г. (2013). *Речи о човеку*. Нови Сад: Филозофски факултет [Štasni, G. (2013). *Reči o čoveku*. Novi Sad: Filozofski fakultet].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.11>

Data przesłania artykułu: 30.01.2023

Data akceptacji artykułu: 22.06.2023

KLÁRA OSOLSOBĚ

Uniwersytet Masaryka w Brnie, Czechy
(Masaryk University, Czech Republic)

HANA ŽIŽKOVÁ

Uniwersytet Masaryka w Brnie, Czechy
(Masaryk University, Czech Republic)

Synonymní/variantní tvary verbálního substantiva jako problém konzistentní lemmatizace

Synonymous/variant forms of verbal nouns as a problem of consistent lemmatization

Abstract

The NovaMorf project provided us with two following proposals which have been accepted as our point of departure. The first introduces a concept of the multiple lemma. The second expresses the so-called golden rule of morphology, i.e. the requirement for systematic processing of variants, so that each variant would differ by a pair of lemma + tag. These two requirements lead to the systematic corpus-based study of the variations in the Czech morphology. The aim of our text is to give a comprehensive picture of the consistent lemmatization of verbal nouns on *-ni/-tí*. If we have two variants of a verbal noun such that they can be considered synonymous (*nařčení/nařknutí*), then, let the concept of *multiple lemma* be applied. Here, we give a complete list containing the synonymous lemmas of Czech verbal nouns extracted from grammars, dictionaries and the large language corpora.

Keywords: lemmatization, verbal noun, variant

Abstrakt

Jako východisko pro náš příspěvek z oblasti počítačového zpracování přirozeného jazyka, konkrétně automatické morfologické analýzy, jsme zvolili dva koncepty, které byly propracovány v rámci projektu NovaMorf. První z nich představuje koncept vícenásobného lemmatu a druhý vyjadřuje tzv. zlaté pravidlo morfologie, tedy požadavek na systematické zpracování variant, aby se každá varianta lišila dvojicí lemma + tag. Tyto dva požadavky vedou k systematickému korpusovému studiu variací v české morfologii. Cílem našeho příspěvku je podat ucelený obraz o důsledné lemmatizaci slovesných podstatných jmen zakončených na *-ní/-tí*, a to zejména v těch případech, kdy lze dějové jméno vytvořit od dvou podob kmene minulého, jako například *nařčení/nařknutí*, *vysání/vysátí*, *zmražení/zmrazení* ad.

Popis tvarosloví verbálních substantiv v synchronní podobě prezentovaný morfologickou anotací korpusů řady SYN (nejnověji *syn_v10*) vykazuje nekonzistentní řešení v případě, že verbální substantivum má variantní tvary. Zaměříme se tudíž na interpretace tvarů verbálních substantiv od variant jednoho slovesa tvořených od variantního kmene, které lze interpretovat jako tvary synonymní/variantní. Také se budeme snažit zaznamenat nedostatky pokrytí morfologického slovníku MorfFlex.

Klíčová slova: lemmatizace, verbální substantivum, varianty

Úvod

Cílem tohoto textu je podat ucelený obraz jedné oblasti automatického zpracování přirozeného jazyka (češtiny), a sice variantních tvarů verbálních substantiv zakončených na *-ní/-tí*. Do slovesného tvarosloví zahrnujeme (Osolsobě, 2017): a) tvar(y) infinitivu, b) tvary I-ového přičestí a přechodníku minulého, c) tvary indikativu a přechodníku přítomného, d) tvary imperativu. K slovesnému paradigmatu volně patří i e) tvary pasivního přičestí a/nebo tvary dějového jména zakončeného na *-ní/-tí*. Lemmatem substantiva je v rámci automatické morfologické analýzy zpravidla tvar nominativu singuláru. Lemmatem tvarů verbálního substantiva zakončeného na *-ní/-tí* je tudíž nominativ singuláru příslušného substantiva. Problém může nastat a nastává – jak je patrné z dat korpusů řady SYN – v případě, že dějové jméno lze vytvořit od dvou podob kmene minulého (pasivního), jako je tomu například u dvojic substantiv typu *nařčení/nařknutí*, *vysání/vysátí*, *zmražení/zmrazení* a dalších. V této studii se chceme zabývat otázkou konzistentní lemmatizace zmíněných případů paralelních variantních tvarů verbálních substantiv.

Popis tvarosloví verbálních substantiv v synchronní podobě prezentovaný morfologickou anotací korpusů řady SYN (nejnověji *syn_v10*) (Křen a kol., 2022) vykazuje nekonzistentní řešení v případě, že verbální substantivum má variantní tvary. Zaměříme se tudíž na interpretace tvarů verbálních substantiv od variantního kmene jednoho slovesa, které lze interpretovat jako tvary synonymní/

variantní, viz výše. Také se budeme snažit zaznamenat nedostatky pokrytí morfologického slovníku MorfFlex (Hajíč a kol., 2020).

Variantnost verbálních substantiv lze opřít o variantnost tvarů pasivního příčestí. Jejich seznam, vycházející z korpusových sond,¹ lze použít jako východisko, neboť verbální substantiva se tvoří „s oporou v potenciálním tvaru pasivního příčestí“, ovšem zatímco tvary pasivních příčestí podléhají omezením (tvoří se téměř výhradně od přechodných sloves), verbální substantiva se tvoří takřka² neomezeně (paradigmaticky).

Zpracování variantního základního tvaru v rámci automatické morfologické analýzy češtiny

Existuje-li více než jedna varianta, která může představovat lemma / základní tvar, pak řešení na poli automatické analýzy nebyla dosud jednoznačná. Nejednotně byly zpracovány například paralelní variantní tvary typu *filozofie/filosofie*, *citron/citrón*, *blůza/blůza/blusa*, *být/bejt*, *mýt/mejt* ad. V rámci projektu Nova-Morf byly přijaty dva návrhy. První se týká variantnosti základního tvaru/lemmatu a zavádí koncept vícenásobného lemmatu. Druhý se týká tzv. zlatého pravidla morfologie, které zavádí požadavek systematického zpracování variant, a to tak, aby se každá varianta lišila dvojicí lemma + tag (viz Hlaváčová, 2009; Osolsobě a kol., 2017; Petkevič a kol., 2019). Tyto dva požadavky vedly k systematickému, korpusově podloženému studiu variantnosti českého tvarosloví. Některé z variant jsou již konzistentně zpracovány pomocí konceptu sublemmatu, což lze pozorovat na rozdílech v lemmatizaci mezi korpusem SYN2020, *syn_v10* a staršími korpusy řady SYN (možnost vyhledávat a třídit data pomocí lemmatu i sublemmatu) (Křivan a kol., 2022).

Variantní tvary českých verbálních substantiv

Pokud se v rámci tvarosloví českého slovesa vyskytují variantní tvary od kmen minulého, pak je pravděpodobné, že se budou tvořit variantní tvary verbálního substantiva. Příklady ukazuje tabulka 1.

¹ Viz https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2020:seznamy:deverbativni_adj_sublemmata.

² Netvoří se pouze od modálních sloves.

Tabulka 1: Variantní tvary od kmene minulého

infinitiv	l-ové participium	pasivní participium	verbální substantivum
<i>ukrást</i>	<i>ukradl/ukradnul</i>	<i>ukraden/ukradnut</i>	<i>ukradení/ukradnutí</i>
<i>vyřknout</i>	<i>vyřknul/vyřkl</i>	<i>vyřknut/vyřčen</i>	<i>vyřknutí/vyřčení</i>
<i>probodnout</i>	<i>probodnul/ probodl</i>	<i>probodnut/proboden</i>	<i>probodnutí/probodení</i>
<i>strhnout</i>	<i>strhl/strhnul</i>	<i>strhnut/stržen</i>	<i>strhnutí/stržení</i>
<i>zajmout</i>	<i>zajmul/zajal</i>	<i>zajmut/zajat</i>	<i>zajmutí/zajetí</i>
<i>umřít</i>	<i>umřel</i>		<i>umření/umřítí</i>
<i>vysát</i>	<i>vysál</i>	<i>vysán/vysát</i>	<i>vysání/vysátí</i>
<i>ohrozit</i>	<i>ohrozil</i>	<i>ohrožen/ohrozen</i>	<i>ohrožení/ohrožení</i>
<i>sníst</i>	<i>snědl</i>	<i>sněden/sněžen</i>	<i>snědení/sněžení</i>

Zdroj: materiál autorek.

Typologie variantních tvarů verbálních substantiv a korpusová sonda

V následujícím přehledu se budeme zabývat třemi typy variantních tvarů verbálních substantiv. K prvnímu typu patří případy, kdy potenciální tvar pasivního přičestí může mít a) variantní kmenotvornou příponu (*zajmout* → *zajat/zajmut* → *zajetí/zajmutí*), přičemž může variovat i b) tvarová koncovka (-n/-t-) (*probodnout* → *proboden/probodnut* → *probodení/probodnutí*) a zároveň i c) kořenová finála (většinou velára nebo finální skupina zahrnující veláru) (*nařknout* → *nařčen/nařknut* → *nařčení/nařknutí*).

K druhému typu patří případy, kdy potenciální tvar pasivního přičestí může mít variantní tvarovou příponu (-n/-t-) (*vysát* → *vysán/vysát* → *vysání/vysátí*).

Ke třetímu typu patří případy, kdy potenciální tvar pasivního přičestí může mít alternaci finální souhlásky kořene (alternující hlásky jsou *s*, *z*, *t'*, *d'* a skupiny *st'*, *zd'*, *sl*) (*zmrazit* → *zmrazen/zmražen* → *zmrazení/zmražení*).

U všech tří typů se setkáváme se dvěma možnostmi, a sice v prvním případě jde o varianty dějového jména (např. *provlečení*³/*provléknutí*⁴), ve druhém může jít o dvě významově odlišná substantiva (*oblečení*⁵ – většinou patrně prostředek děje, ale lze použít i ve významu dějového jména × *obléknutí*⁶ – verbální substan-

³ V pasovém límci jsou poutka na <provlečení> pásku.

⁴ Podobného efektu dosáhneme <provléknutím> tkanice či pružného vlákna.

⁵ Podle tváře, účesu a <oblečení> ji odhadli na měsíční znamení. × <Oblečením> kalhot si koledovaly o pokutu.

⁶ <Obléknutí> tlakových skafandrů a cesta zvláštním dopravníkem od raketoplánu směrem k letadlu možná bude trochu komplikovanější.

tivum). Lingvistické analýzy verbálních substantiv se více méně zaměřují na jejich syntaktické chování (tedy na to, do jaké míry jde o syntaktickou derivaci). Tvarové variantnosti si krátce všimají všechny mluvnické popisy a další příručky (srov. Šlosar, 1981; Štícha, 2013; Šmilauer, 1972; Komárek, 1986; Cvrček a kol., 2010; Osolobě, 1996; Osolobě, 2011; *Internetová jazyková příručka*, 2022). U jednotlivých případů také upozorňují na významové rozdíly, soustavněji a vcelku ale popsány nejsou. Doklady teritoriálního zastoupení variant adjektiv z pasivních přičestí lze vidět na mapách *Českého jazykového atlasu* (Balhar, 2011, 420n). Z nich můžeme usuzovat i na odpovídající varianty verbálních substantiv, viz např. lexikograficky zaměřená studie Holubové (2006).

V následujícím textu ukážeme, jak využít jazykové korpusy a korpusové nástroje ke shromáždění materiálu, o němž lze opřít lingvistickou analýzu. Naším hlavním cílem je návrh konzistentní lemmatizace uvedeného derivačního typu.

Korpusová sonda

Potřebná data jsme získali především z korpusu syn_v10 (Křen a kol., 2022), v případě absence dokladů jsme jako doplňkový zdroj použili webový korpus Araneum (Benko, 2014) a csTenTen17 (Suchomel, 2018). Dále jsme pracovali s automatickým nástrojem Morfio (Cvrček, Vondříčka, 2013).⁷

Vytvořili jsme dotazy na potenciální dějová jména od sloves, u nichž lze na základě formálněmorfologických vlastností (příslušnost ke třídě/vzoru, kolísání mezi třídami/vzory) předpokládat variantní dějová jména, kterými ověřujeme a) doloženost, b) frekvenci a c) synonymii variant. Sledovali jsme, zda jsou varianty a) rozpoznány automatickou morfologickou analýzou, b) lemmatizovány vícenásobným lemmatem a c) správně desambiguovány.⁸

Následují přehledy jednotlivých typů variantních verbálních substantiv ve formě tabulek. Do tabulek jsme vybrali ilustrační příklady sloves, která dokládají tvary daného typu. V záhlaví je uveden dotaz v jazyce cql a odkaz (link) do korpusu syn_v10. Tabulka pokračuje čtyřmi sloupci, v lichých sloupcích jsou uvedena variantní lemmata, v sudých frekvence tvarů spadajících pod odpovídající lemmata v korpusu syn_v10.

⁷ Morfio pracuje s korpusy SYN2005, SYN2010, SYN2015 a s korpusem Araneum.

⁸ Všechna dějová jména mají většinu tvarů (všechny tvary, které končí na *i*) homonymních s tvarem adjektivizovaných tvarů pasivních přičestí na *-ný/-tý* v nominativu plurálu maskulin životných, a jsou tudíž nutně předmětem desambiguace.

Typ 1 s variantní kmenotvornou příponou (+ variantní tvarovou koncovkou / variující kořenovou finálou)

K tomuto typu patří verbální substantiva tvořená od sloves 1. a 2. třídy a dělíme ho dále na tři podtypy 1a, 1b a 1c.

Ukázky dotazů na typ 1a (s variantní kmenotvornou příponou)

K typu 1a patří verbální substantiva derivovaná od sloves 2. třídy typu *začít*.

Tabulka 2: *početi/počnutí*

dotaz	[lc="([na za po zapo]č(nu)e)(tí tím tích tími)*"]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>početi</i>	13 387	<i>počnutí</i> ⁹	0
<i>započeti</i>	4 716	<i>započnutí</i> ¹⁰	0
<i>načeti</i>	5 ¹¹	<i>načnutí</i>	16
<i>začeti</i>	7	<i>začnutí</i> ¹²	0

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attr_vmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~nSyEE2Kmew8s).

⁹ Výskyty jsou doloženy v korpusu csTenTen17.

¹⁰ Výskyty doloženy pouze v korpusu Araneum: ... *tak po <započnutí> války s Německem sověští bolševici podporovali všeobecně protiněmecké snahy.*

¹¹ Celkem se lemma *načeti* a pos = N vyskytuje 7krát. Ve dvou případech jde o proprium *Načetín* (viz *celnice* v <*Načeti*>ně na Chomutovsku).

¹² Jeden výskyt doložen v korpusu Araneum: ... *je divný že byla hustota dobrá a až po <začnutí> pulsního nabíjení šla místo nahoru tak prudce dolů.*

Ukázky dotazů na typ 1b (s variantní kmenotvornou příponou a tvarovou koncovkou)

K typu 1b patří verbální substantiva derivovaná od sloves 1. třídy typu *nést* mající tvary i podle 2. třídy vzoru *tisknout* a substantiva derivovaná od sloves 2. třídy vzoru *tisknout* s variantními tvary příčestí l-ových a n-/t-ových.

Patří sem i okrajově tvořená verbální substantiva od sloves 1. třídy vzoru *umřít*.

Tabulka 3: *probodeni/probodnutí*

dotaz	[lc="⟨(z při za na vy pro pod v od pro roz)bod(en nut)(í ím ích ími)⟩"]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>probodnutí</i>	236	<i>probodeni</i>	59
<i>nabodnutí</i>	114	<i>nabodeni</i>	3 ¹³
<i>zabodnutí</i>	104	<i>zabodeni</i>	1
<i>vbodnutí</i>	48	<i>vbodeni</i> ¹⁴	0
<i>vybodnutí</i>	3	<i>vybodeni</i> ¹⁵	0
<i>přibodnutí</i>	1	<i>přibodeni</i> ¹⁶	0

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attrvmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~xa0EkgaIISEK).

¹³ Všechny výskyty jsou chybně lematizovány jako tvary lemmatu adjektiva *nabodený*.

¹⁴ Výskyty jsou zřídka doloženy na internetu: *Dokud neužím v rukou jeho <vbodeni> hřebů a nevložím prst svůj v místo hřebíků a ruku svou nevložím v bok jeho, neuvěřím!*

¹⁵ Verbální substantivum je doloženo v Kottově *Česko-německém slovníku* jako ekvivalent něm. *Ausstechen* (viz <http://kott.ujc.cas.cz/index.php?vstup=&idHeslo=383230&zpusob=heslo&Zvraznit=&hledat=&popis=&heslo=>).

¹⁶ Výskyty jsou zřídka doloženy na internetu: ... *zmínka o <přibodeni> nepřátel navozuje představu, že ještě nic není rozhodnuto.*

Tabulka 4: *napadení/napadnutí*

dotaz	[[lc="(z při za na vy pro pod v od pro roz u)pad(nut en)(í ím ích ími) pad(nut en)(í ím ích ími)*"]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>padení</i>	0 ¹⁷	<i>padnutí</i>	1 256
<i>napadení</i>	78 492	<i>napadnutí</i>	18
<i>propadení</i>	5 ¹⁸	<i>propadnutí</i>	8 978
<i>vypadení</i>	11 ¹⁹	<i>vypadnutí</i>	6 174
<i>odpadení</i>	1 ²⁰	<i>odpadnutí</i>	1 122
<i>zapadení</i>	3 ²¹	<i>zapadnutí</i>	729
<i>upadení</i>	1 ²²	<i>upadnutí</i>	639
<i>rozpadení</i> ²³	0	<i>rozpadnutí</i>	574
<i>případení</i>	5 ²⁴	<i>případnutí</i>	44
<i>vpadení</i>	1 ²⁵	<i>vpadnutí</i>	30

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attr_vmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~dKwmO0wykSU0).

Ukázky dotazů na typ 1c (s variantní kmenotvornou příponou, tvarovou koncovkou a alternací kmenové finály)

K typu 1c patří verbální substantiva derivovaná od sloves 1. třídy typu *pé-ci* mající tvary i podle 2. třídy vzoru *tisknout* a substantiva derivovaná od sloves 2. třídy vzoru *tisknout* s variantními tvary přičestí l-ových a n-/t-ových.

¹⁷ 12 výskytů jsou překlepy.

¹⁸ Tvary nejsou rozpoznány automatickou morfologickou analýzou.

¹⁹ Tvary *vpadení*, *vpadením* nejsou rozpoznány automatickou morfologickou analýzou.

²⁰ Tvary nejsou rozpoznány automatickou morfologickou analýzou.

²¹ Dtto.

²² Dtto.

²³ Tvary jsou doloženy v korpusu Araneum.

²⁴ Tvary nejsou rozpoznány automatickou morfologickou analýzou.

²⁵ Dtto.

Tabulka 5: *oblečení/obléknutí*

dotaz	[lc="*(na za do po pro při pře v vy u od ob o nad pod)[vb]l[éé](čen knut)(í im ích ími)*"]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>oblečení</i>	262 581	<i>obléknutí</i>	186
<i>povlečení</i>	10 446	<i>povléknutí</i> ²⁷	0
<i>převlečení</i>	4 707	<i>převléknutí</i>	8
<i>zavlečení</i>	3 416	<i>zavléknutí</i> ²⁷	0
<i>odvlečení</i>	444	<i>odvléknutí</i> ²⁸	0
<i>navlečení</i>	380	<i>navléknutí</i>	8
<i>provlečení</i>	198	<i>provléknutí</i>	1
<i>vyvlečení</i>	56	<i>vyvléknutí</i>	2
<i>přivlečení</i>	27	<i>přivléknutí</i>	0
<i>dovlečení</i>	19	<i>dovléknutí</i> ²⁹	0
<i>podvlečení</i>	16	<i>podvléknutí</i> ³⁰	0

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attrvmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~9g0EoK6OwKMQ).

Tabulka 6: *nadšení/nadchnutí*

dotaz	[lc="*.nad(šen chnut)(í im ích ími)*"]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>nadšení/ nenadšení</i>	150 851/20	<i>nadchnutí</i>	28

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attrvmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~2mmOiSqWSokC).

²⁶ Výskyty jsou doloženy v korpusu Araneum.

²⁷ Dtto.

²⁸ Jeden výskyt je doložen v korpusu csTenTen17, ovšem pouze s krácením kořeně samohlásky: *odvleknutí*.

²⁹ Výskyty jsou doloženy v korpusu Araneum.

³⁰ Výskyty jsou doloženy v korpusu csTenTen17.

Tabulka 7: *tištění/tisknutí*

dotaz	[lc=“. *ti(štěň sknut)(í ím ích ími)*”]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>tištění/netišťění</i>	2 294/2	<i>tisknutí</i>	34
<i>stištění</i>	8	<i>stisknutí/nestisknutí</i>	8 055/1
<i>otištění/ neotištění</i>	6 312/25	<i>otisknutí</i>	3
<i>vytištění/ nevytištění</i>	3 752/7	<i>vytisknutí</i>	13
<i>přetištění/ nepřetištění</i>	253/1	<i>přetisknutí</i>	1
<i>přitištění</i>	13	<i>přítisknutí</i>	189
<i>vtištění</i>	187	<i>vtisknutí</i>	46
<i>natištění</i>	119	<i>natisknutí</i>	2
<i>potištění</i>	88	<i>potisknutí</i>	2
<i>obtištění</i>	55	<i>obtisknutí</i> ³¹	0
<i>dotištění/ nedotištění</i>	22/1	<i>dotisknutí</i> ³²	0
<i>utištění</i>	10	<i>utisknutí</i> ³³	0
<i>předtištění</i>	10	<i>předtisknutí</i> ³⁴	0

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attr_vmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~3liawUGAUuiU).

Typ 2 s variantní tvarovou koncovkou

Ke druhému typu patří verbální substantiva tvořená od sloves 3. třídy podle kmene přítomného vzoru *krýt*, která mají tvarovou příponu jak *-t-*, tak *-n-*. K typu 2 patří verbální substantiva derivovaná od některých sloves 3. třídy vzoru *krýt*.³⁵

Patří sem i okrajově tvořená verbální substantiva od sloves 1. třídy vzoru *umřít*, a sice od slovotvorného hnízda slovesa *mlít*.

³¹ Výskyty jsou doloženy v korpusu Araneum.

³² Dtto.

³³ Dtto.

³⁴ Jeden výskyt je doložen v korpusu csTenTen17.

³⁵ Jde o deriváty od sloves s kořenovým *á/a* nebo *í/e*. Variantnost se netýká např. derivátů od sloves *hrát* či *pět*.

Tabulka 8: *zahřání/zahřátí*

dotaz	[lc=“(na za do po pro při pře v vy u od ob o nad pod)hřá[nt] (í ím ích ími)hřá[nt](í ím ích ími)”]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>hřátí</i>	1 ³⁶	<i>hřání</i>	11
<i>zahřátí</i>	14 038	<i>zahřání</i>	42+14 ³⁷
<i>přehřátí</i>	8 336	<i>přehřání</i> ³⁸	1
<i>ohřátí</i>	1 893	<i>ohřání</i> ³⁹	3
<i>prohřátí</i>	1 399	<i>prohřání</i> ⁴⁰	1
<i>vyhřátí</i>	483	<i>vyhřání</i> ⁴¹	0
<i>nahřátí</i>	445	<i>nahřání</i>	4+2 ⁴²
<i>přihřátí</i>	57	<i>přihřání</i> ⁴³	0
<i>uhřátí</i>	28	<i>uhřání</i> ⁴⁴	0
<i>dohřátí</i>	25	<i>dohřání</i> ⁴⁵	0

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attr_vmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~qlw2co8mIK8).

Typ 3 s variantní finálou kořene

Ke třetímu typu patří verbální substantiva tvořená od sloves 4. třídy podle kmene přítomných vzorů *prosit* a *trpět*, u kterých dochází k alternaci finály kořene. Typ s variantní finálou kořene mají ovšem i tvary nepravidelného slovesa *jíst* a substandardně i slovesa 1. třídy vzoru *nést* (*nesení/nešení*). Konkrétně se jedná

³⁶ Pět výskytů jsou překlepy, jeden doklad není rozpoznán automatickou morfologickou analýzou: https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attr_vmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~4GwIUgaEWouc.

³⁷ Tvary *zahřání*, *zahřáním* nejsou rozpoznány automatickou morfologickou analýzou.

³⁸ Tvar není rozpoznán automatickou morfologickou analýzou.

³⁹ Dtto.

⁴⁰ Dtto.

⁴¹ Výskyty (2) doloženy pouze v korpusu Araneum: *U dřevostaveb se velmi snižuje doba <vyhřání> místnosti.*

⁴² Tvary *nahřání*, *nahřáním* nejsou rozpoznány automatickou morfologickou analýzou.

⁴³ Výskyty (2) doloženy pouze v korpusu Araneum: *Závěrem mi prosím odpusťte trochu <přihřání> si vlastní i cizí polívičky.*

⁴⁴ Existují řídké doklady na internetu: *No mně se děje prakticky asi to, co tobě po <uhřání> motoru.*

⁴⁵ Jeden výskyt je doložen v korpusu csTenTen17: *... která umožní nejen ochlazení, ale i <dohřání> vzduchu a jeho odvlhčení.*

primárně o deriváty od slovesa s finálou *s*, *z*, *d'*, *t'* nebo finální souhláskovou skupinou *št'*, *žd'*, *sl*.

Patří sem i okrajově substandardně tvořená verbální substantiva od sloves 1. třídy vzoru *nést*. Tendenci tvořit substandardní variantní deriváty mají slovesa s finálou *s*, *z*, *u* nichž působí patrně tlak analogie vyvolaný variantními tvary u příbuzných sloves (*nošení* × *nesení* analogicky *nešení*; *vození/vožení* × *vezení* analogicky *vežení*).

Tabulka 9: *sezení/sedění*

dotaz	[lc="(od vy na pro do pře od po o roz)se(zen děn)(í ím ích ími) se(zen děn)(í ím ích ími)"]		
lemma	výskyt	lemma	výskyt
<i>sezení</i>	58 996	<i>sedění</i>	463
<i>posezení</i>	89 015	<i>posedění</i>	9
<i>odsezení</i>	119	<i>odsedění</i>	9
<i>vysezení</i>	62	<i>vysedění</i>	8
<i>nasezení</i>	39	<i>nasedění</i> ⁴⁶	0
<i>prosezení</i>	19	<i>prosedění</i>	2
<i>dosezení</i>	10+1 ⁴⁷	<i>dosedění</i> ⁴⁸	0
<i>přesezení</i>	11	<i>přesedění</i> ⁴⁹	0
<i>osezení</i>	5	<i>osedění</i> ⁵⁰	0
<i>rozsezení</i>	3	<i>rozsedění</i> ⁵¹	0

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého národního korpusu (https://www.korpus.cz/kontext/view?viewmode=kwic&pagesize=40&attrs=word&attrs=lemma_lc&attrs=sublemma_lc&attrs=tag&attrvmode=visible-kwic&base_viewattr=word&refs=%3Ddoc.title&q=~9uI0sKe2iS6A).

Závěr – návrh zásad lemmatizace

Korpusová analýza ukazuje, že variantní/synonymní verbální substantiva se týkají vždy řady sloves v jednom slovesném hnízdě. Většinou jde o synonyma, která se liší frekvenčním zastoupením. V naprosté většině případů synonymní dvojice nejsou lemmatizovány jednotně. Buď mají lemmata dvě, nebo nejsou méně frekventované tvary rozpoznány automatickou analýzou. Okrajově jsme narazili i na nedostatky desambiguace, která je ale ve většině případů v pořádku (substantivní

⁴⁶ Jeden výskyt je doložen v korpusu csTenTen17.

⁴⁷ Tvary nejsou rozpoznány automatickou morfologickou analýzou.

⁴⁸ Jeden výskyt je doložen v korpusu csTenTen17.

⁴⁹ Jeden výskyt je doložen v korpusu Araneum.

⁵⁰ Jeden výskyt je doložen v korpusu csTenTen17.

⁵¹ Doloženo na internetu.

tvary na *í* jsou homonymní s adjektivním tvarem nominativu plurálu životného maskulina: *Spoj nechte volný pro <navlečení> stuh. × Všichni byli <navlečení> v kabátech a čepicích.*) Domníváme se, že automatické nástroje by měly synonymní tvary lemmatizovat jednotně, a to za využití sublemmatu, podle zásady, která zní: Existují-li dvě varianty dějového jména, které lze pokládat za synonymní, necht' je využít koncept sublemmatu, je-li jedna z variant významově samostatným slovem, pak by měla být lemmata dvě.

Aby bylo možné uvedeným zásadám dostat, sestavili jsme na základě dat z korpusu syn_v10 a dalších zdrojů seznam dějových jmen s variantním lemmatem (celkem 278 dvojic), který uvádíme v příloze. Tento seznam je doplněním seznamu variantních lemmat deverbálních adjektiv končících na *-ný/-tý* citovaného výše.

Příloha

Seznam k typu 1a

{početí, počnutí}, {započetí, započnutí}, {načetí, načnutí}, {začetí, začnutí};
 {dmutí, dutí}, {vzedmutí, vzduť}, {nadmutí, nadutí}, {vydmutí, vyduť}, {roz-
 zedmutí, rozduť}, {dmutí, dutí};

{napnutí, napětí}, {vypnutí, vypětí}, {zapnutí, zapětí}, {sepnutí, pětí}, {vzep-
 nutí, vzepětí}, {přepnutí, přepětí}, {rozepnutí, rozpětí}, {upnutí, upětí}, {připnutí,
 připětí}, {podepnutí, podpětí}, {nadpnutí, nadpětí};

{tětí, tnutí}, {protětí, protnutí}, {stětí, setnutí}, {přetětí, přetnutí}, {utětí, ut-
 nutí}, {roztětí, rozetnutí}, {zatětí, zatnutí}, {podtětí, podetnutí}, {vytětí, vytnutí},
 {odtětí, odetnutí};

{přijmutí, přijetí}, {pojmutí, pojetí}, {zajmutí, zajetí}, {obejmutí, objetí}, {do-
 jmutí, dojetí}, {zaujmutí, zaujetí}, {vyjmutí, vynětí}, {sejmutí, snětí}, {odejmutí,
 odnětí};

{vzetí, vezmutí}.

Seznam k typu 1b

{probodení, probodnutí}, {nabodení, nabodnutí}, {zabodení, zabodnutí},
 {vbodení, vbodnutí}, {vybodení, vybodnutí}, {přibodení, přibodnutí};

{vybřednutí, vybředení}, {zabřednutí, zabředení}, {rozbřednutí, rozbředení};

{kradení, kradnutí}, {vykradení, vykradnutí}, {okradení, okradnutí}, {ukra-
 dení, ukradnutí}, {rozkradení, rozkradnutí}, {nakradení, nakradnutí}, {zkradení,
 zkradnutí}, {vkradení, vkradnutí};

{padnutí, padení}, {napadnutí, napadení}, {propadnutí, propadení}, {vypad-
 nutí, vypadení}, {odpadnutí, odpadení}, {zapadnutí, zapadení}, {upadnutí, upa-
 dení}, {rozpadnutí, rozpadení}, {připadnutí, připadení}, {vypadnutí, vypadení};

{naleznutí, nalezení};

{hryznutí, hryzení}, {ohryznutí, ohryzení};
 {umření, umřítí}.

Seznam k typu 1c

{oblečení, obléknutí}, {povlečení, povléknutí}, {převlečení, převléknutí}, {zavlečení, zavléknutí}, {odvlečení, odvléknutí}, {navlečení, navléknutí}, {provlečení, provléknutí}, {vyvlečení, vyvléknutí}, {přivlečení, přivléknutí}, {dovlečení, dovléknutí}, {podvlečení, podvléknutí};

{řečení, řeknutí}, {nařčení, nařknutí}, {vyřčení, vyřknutí}, {přiřčení, přiřknutí}, {dořčení, dořknutí};

{zamčení, zamknutí}, {uzamčení, uzamknutí}, {douzamčení, douzamknutí};

{tržení, trhnutí}, {odtržení, odtrhnutí}, {vytržení, vytrhnutí}, {protržení, protrhnutí}, {stržení, strhnutí}, {roztržení, roztrhnutí}, {přetržení, přetrhnutí}, {utržení, utrhnutí}, {natržení, natrhnutí}, {podtržení, podtrhnutí}, {zatržení, zatrhnutí}, {vtržení, vtrhnutí}, {potržení, potrhnutí}, {dotržení, dotrhnutí}, {povytržení, povytrhnutí}, {přitržení, přitrhnutí}, {nadtržení, nadtrhnutí};

{nadšení, nadchnutí}; 37

{tíšnění, tisknutí}, {stišnění, stisknutí}, {otišnění, otisknutí}, {vytíšnění, vytisknutí}, {přetišnění, přetisknutí}, {přitišnění, přitisknutí}, {vtišnění, vtisknutí}, {natišnění, natisknutí}, {potišnění, potisknutí}, {obtišnění, obtisknutí}, {dotišnění, dotisknutí}, {utišnění, utisknutí}, {předtišnění, předtisknutí}.

Seznam k typu 2

{hřání, hřátí}, {zahřání, zahřátí}, {přehřání, přehřátí}, {ohřání, ohřátí}, {prohřání, prohřátí}, {vyhřání, vyhřátí}, {nahřání, nahřátí}, {přihřání, přihřátí}, {uhřání, uhřátí}, {dohřání, dohřátí};

{sání, sání}, {přísání, přísání}, {odsání, odsání}, {nasání, nasání}, {vysání, vysání}, {vsání, vsání}, {dosání, dosání}, {usání, usání};

{zasmání, zasmání};

{klení, kletí}, {proklení, prokletí}, {odklení, odkletí};

{plení, pletí}, {vyplení, vypletí}, {proplení, propletí};

{zasení, zasetí};

{mlení, mletí}, {podemlení, podemletí}, {rozemlení, rozemletí}, {semlení, semletí}, {vymlení, vymletí}, {omlení, omletí}, {odemlení, odemletí}.

Seznam k typu 3

{mražení, mražení}, {zamražení, zamražení}, {zmražení, zmražení}, {roz-mražení, rozmražení}, {odmražení, odmražení}, {přimražení, přimražení}, {namražení, namražení}, {vymražení, vymražení}, {promražení, promražení}, {podmražení, podmražení}, {předmražení, předmražení};

{hrožení, hrození}, {ohrožení, ohrození}, {pohrožení, pohrození};
 {ražení, razení}, {poražení, porazení}, {přiražení, přirazení}, {vyražení, vyrazení}, {doražení, dorazení}, {rozražení, rozrazení}, {odražení, odrazení};
 {hražení, hrazení}, {uhražení, uhrazení}, {nahražení, nahrazení}, {zahražení, zahrazení}, {přehražení, přehrazení}, {vyhražení, vyhrazení};
 {odradění, odrazení};⁵²
 {hašení, hasení}, {uhašení, uhasení}, {dohašení, dohasení}, {zhašení, zhase-
 ní}, {zahašení, zahasení}, {vyhašení, vyhasení}, {rozhašení, rozhasení}, {pohaše-
 ní, pohasení}, {přihašení, přihasení};
 {kříšení, křisení}, {vzkříšení, vzkřisení};
 {míšení, mísení}, {smíšení, smísení}, {promíšení, promísení}, {přimíšení, při-
 mísení}, {vmíšení, vmísení}, {promíšení, promísení}, {odmíšení, odmísení}, {za-
 míšení, zamísení}, {vymíšení, vymísení}, {přemíšení, přemísení};
 {čištění, čistění}, {znečištění, znečistění}, {vyčištění, vyčistění}, {očistění,
 očistění}, {pročištění, pročistění}, {dočištění, dočistění}, {předčištění, předčistě-
 ní}, {zčištění, zčistění};
 {jištění, jistění}, {zjištění, zjistění}, {znejistění, znejistění}, {zajištění, zajis-
 tění}, {pojištění, pojistění}, {ujistění, ujistění};
 {puštění, pustění}, {opuštění, opustění}, {propuštění, propustění}, {přepu-
 štění, přepustění}, {připuštění, připustění}, {odpuštění, odpustění}, {vypuštění,
 vypustění}, {spuštění, spustění}, {rozpuštění, rozpustění}, {upuštění, upustění},
 {vpuštění, vpustění};
 {brždění, brzdění}, {zbrždění, zbrzdění}, {příbrždění, příbrzdění}, {vybrž-
 dění, vybrždění}, {zabrždění, zabrzdění}, {dobrždění, dobrzdění}, {odbrždění,
 odbrzdění}, {probrždění, probrzdění}, {ubrždění, ubrzdění};
 {poždění, pozdění}, {opozdění, opozdění}, {zpoždění, zpozdění};
 {sezení, sedění}, {posezení, posedění}, {odsezení, odsedění}, {vysezení, vy-
 sedění}, {nasezení, nasedění}, {prosezení, prosedění}, {dosezení, dosedění}, {pře-
 sezení, přesezení}, {osezení, osedění}, {rozsezení, rozsedění};
 {chození, chodění};
 {povězení, povědění}, {vypovězení, vypovědění}, {zodpovězení, zodpovědě-
 ní}, {předpovězení, předpovědění}, {propovězení, propovědění}, {opovězení, opo-
 vědění}, {odpovězení, odpovědění}, {napovězení, napovědění};
 {bloudění, blouzení};
 {prudění, pruzení}, {oprudění, opruzení}, {naprudění, napruzení};
 {řazení, řadění}, {vyřazení, vyřadění}, {seřazení, seřadění}, {rozřazení, roz-
 řadění}, {zařazení, zařadění}, {přeřazení, přeřadění}, {podřazení, podřadění},
 {přiražení, přiřadění}, {předřazení, předřadění}, {vřazení, vřadění};

⁵² Tvary verbálního substantiva od slovesa *odrazit* a *odradit* mohou být homonymní. V korpu-
 su syn_v10 jsou homonyma doložena. Zavedení sublemmatu zkomplikuje desambiguaci.

{třídění, třídění}, {roztřídění, roztřídění}, {vytřídění, vytřídění}, {zatřídění, zatřídění};
 {uzení, udění}, {vyuzení, vyudění}, {zauzení, zaudění}, {přeuzení, přeudění};
 {čuzení, čudění}, {očuzení, očudění};
 {balamucení, balamutění}, {obalamucení, obalamutění};
 {bortění, borcení}, {zbortění, zborcení};
 {klátění, klácení};
 {klikacení, klikatění}, {zklikacení, zklikatění};
 {košacení, košatění}, {rozkošacení, rozkošatění};
 {kroucení, kroutění}, {zakroucení, zakroutění};
 {krabatění, krabacení}, {zkrabatění, zkrabacení}, {nakrabatění, nakrabacení};
 {krepatění, krepacení}, {zkrepatění, zkrepacení};
 {kulacení, kulatění}, {zakulacení, zakulatění};
 {lopocení, lopotění};
 {klopocení, klopotění};
 {mlácení, mlátění};
 {placení, platění};
 {plocení, plotění}, {oplocení, oplotění};
 {svěcení, světění}, {posvěcení, posvětění}, {zasvěcení, zasvětění}, {znesvěcení, znesvětění};
 {svícení, svítění};
 {ztekucení, ztekutění};
 {vrcení, vrtění}.

Bibliografie

- Balhar, J. (2011). *Český jazykový atlas*. 4. díl. Praha: Academia.
- Benko, V. (2014). Aranea: Yet Another Family of (Comparable) Web Corpora. In: P. Sojka, A. Horák, I. Kopeček, K. Pala (eds.), *Text, Speech, and Dialogue*. TSD 2014. Lecture Notes in Computer Science, vol. 8655 (s. 257–264). Cham: Springer.
- Cvrček, V. a kol. (2010). *Mluvnice současné češtiny* 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Cvrček, V., Vondříčka, P. (2013). *Morfio – application for analyzing morphological relations*. Praha: FF UK. Dostupné z: <http://morfio.korpus.cz> (cit. 22. 9. 2022).
- Cvrček V. a kol. (2016). Nová koncepce synchronních korpusů psané češtiny. *Slovo a slovesnost* 77 (2), s. 83–101.
- Hajič, J. a kol. (2020). *MorfFlex CZ 2.0*, LINDAT/CLARIAH-CZ digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics (ÚFAL), Faculty of Mathematics and Physics, Charles University. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11234/1-3186>.
- Hlaváčová, J. (2009). *Formalizace systému české morfologie s ohledem na automatické zpracování českých textů*. Disertační práce. Praha: UK. Dostupné z: <http://utkl.ff.cuni.cz/phpBB3/viewtopic.php?f=11&t=1>.
- Hnátková, M. a kol. (2014): The SYN-series corpora of written Czech. In: N. Calzolari et al., *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)* (s. 160–164).

- Holubová, V. (2006). Ke studiu variantnosti typu *mísen(y)*, *míšen(y)* aneb *Mísení/míšení* na bázi korpusu. In: F. Štícha (red.), *Možnosti a meze české gramatiky* (s. 99–111). Praha: Academia.
- Internetová jazyková příručka*. (2022). Praha: ÚJČ AV ČR, 2008–2022. Dostupné z: https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=520#ref_id_125_3_1_2, (cit. 22. 9. 2022).
- Jelínek T. a kol. (2021). SYN2020: A new corpus of Czech with an innovated annotation. In: K. Ekštejn, F. Pártl, M. Konopík (eds.), *Text, Speech, and Dialogue*. TSD 2021. Lecture Notes in Computer Science, vol. 12848 (s. 48–59). Cham: Springer.
- Komárek, M. a kol. (1986). *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Křen, M. a kol. (2022). *Korpus SYN, verze 10 z 22. 2. 2022*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné z: <https://www.korpus.cz>.
- Křivan, J. a kol. (2022). Změny v morfologické anotaci korpusů řady SYN: nové možnosti zkoumání české gramatiky a lexikonu. *Slovo a slovesnost*, 83 (2), s. 122–145.
- Osolobě, K. (1996). Algoritmický popis české formální morfologie a strojový slovník češtiny. Dísertační práce. Brno: MU.
- Osolobě, K. (2011). *Morfologie českého slovesa a tvoření deverbativ jako problém strojové analýzy češtiny*. Brno: Masarykova univerzita.
- Osolobě, K. a kol. (2017). Nová automatická morfologická analýza češtiny. *Naše řeč* 4, s. 225–234.
- Osolobě, K. (2017): Sloveso. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVESO>.
- Petkevič, V. a kol. (2019). Parts of speech in NovaMorf, a new morphological annotation of Czech. *Journal of Linguistics / Jazykovedný časopis*, 70 (2), s. 358–369.
- Suchomel, V. (2018). csTenTen17, a Recent Czech Web Corpus. In: A. Horák, P. Rychlý, A. Rambousek (eds.), *Twelveth Workshop on Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing* (s. 111–123). Brno: Tribun EU.
- Šlosar, D. (1981). *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno: UJEP.
- Šmilauer, V. (1972). *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.
- Štícha, F. (ed.) (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.12>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 3.07.2023

ANGELINA PANČEVSKA

Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna
(Macedonian Academy of Sciences and Arts, North Macedonia)

Дативот во современиот македонски јазик

The dative in the contemporary Macedonian language

Abstract

The text examines the expression of the dative in the Macedonian language, specifically in the spoken standard. In the modern spoken standard, there is a tendency to avoid doubling (by omitting the short pronoun form), as well as the use of the preposition *na* to express this case when its presence is not necessary. The contemporary situation in relation to this case is presented through examples from the modern spoken Macedonian language.

Keywords: Macedonian language, spoken standard, dative, pronouns, doubling

Celownik we współczesnym języku macedońskim

Streszczenie

Tekst analizuje wyrażanie celownika w języku macedońskim, a konkretnie w normie mówionej. We współczesnym standardzie mówionym istnieje tendencja do unikania dublowania (poprzez pominięcie krótkiej formy zaimka), a także używania przyimka *na* do wyrażenia tej relacji przypadkowej, gdy jego obecność nie jest konieczna. Współczesna sytuacja w odniesieniu do tej sprawy jest również przedstawiona na przykładach ze współczesnego mówionego języka macedońskiego.

Słowa kluczowe: język macedoński, standard mówiony, celownik, zaimki, podwojenie

Во текстот ќе стане збор за изразување на дативниот падежен однос во современиот македонски јазик, односно во говорениот стандард. Македонскиот јазик е аналитички тип на јазик, а единствените остатоци од

синтетизмот се зачувани кај заменките. Но, системот на заменките не е стабилен. Веќе се забележени одредени промени, а се појавуваат и нови. Предмет на интерес овде не е стандардната употреба на овој падежен однос, односно неговото изразување. Во стандардот дативот се изразува со долги и кратки заменски форми, понекогаш удвоени, сп. *Му рече, Нему му рече*. Доколку кратката заменска форма се удвојува со именка се вклучува предлогот *на*, сп. *Му рече на човекот*. Овде ќе стане збор за случаите кога се прават отстапки од стандардната норма, она што се забележува во современиот говорен и пишуван македонски јазик, т.е. она што го нарекувам говорен стандард. За таа цел е искористен корпус примери собирани во различен временски период и од различни медиуми. Дел од примерите се чуени во жив говор од авторот на текстот, дел се чуени на телевизија или пак се од интернет. Најчесто се работи за говорители од помладата популација, но и од повозрасната. Од претходните истражувања, јасно е дека системот на заменките, единствениот кој чува остатоци од синтетизмот, не е стабилен, се одвиваат промени кои се иницирани од јазичното чувство на говорителите. Системот се упростува, т.е. се анализира, избегнувајќи ги морфолошките падежни показатели. За сметка на тоа се засилува употребата на предлогот *на*. Сп. на таа тема и кај Марковиќ:

Забрзаниот процес на еволуција го води македонскиот јазик кон сè поизразен аналитизам и таа тенденција може да се види во губењето на синтетските дативни заменски форми. Тие сè почесто се заменуваат со акузативните заменски форми и со дативниот препозитивен падежен показател (предлог) **на**: *на мене ми, на тебе ти, на него му, на неа ѝ/на нејзе ѝ, на нас ни, на вас ви, на нив им*. (Марковиќ, 2019, с. 160)

Номинативот претставува падеж кој го означува првиот човек вклучен во некое дејство, т.е. агенсот, а дативот е падеж што го означува вториот човек вклучен во дејството. Тој има функција на т.н. индиректен објект во македонскиот јазик. Кај дативот, како и кај акузативот, отсутствуваат морфолошки показатели за падежниот однос и токму заменките претставуваат едни од показателите. Разгледувајќи го корпусот примери, и воопшто слушајќи ги говорителите на современиот македонски јазик, се стекнува впечаток дека се изместува употребата, посебно на дативните форми. Имено, многу ретко, скоро воопшто, не се среќава употреба на дативните форми според стандардот. Ваквите увиди во состојбата на заменките можат да се забележат уште кај Конески, а во денешниот говорен македонски тој процес продолжува, можеби и се устоличува како таков. Конески на таа тема вели дека:

[...] во долгите форми ослабува признакот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма, па затоа во едината имаме еднакви долги форми и за двата предмета: *мене, тебе, себе*. Во говорот се оди кон такво изедначување и во множината, та може да се чуе безразлично употребено: *нам ни даде и нам нè виде, нас ни даде и нас нè виде, со ним и со нив...* Сите овие појави се овозможени пред сè со тоа што имаме во нашиот јазик удвоени предмети и кај заменките, а сите тие исто така покажуваат дека

се одвива процесот на уште поголемо упростување на остатоците од некогашната синтетичка дефлекција и кај заменките. [...] Грешење има, што е пак дијалектизам, и во употреба на аналитичката форма за дативен предмет, на пример: *на мене ми рече*, место: *мене ми рече*. (Конески, 1967, с. 333–334).

Ова „грешење“ се чини дека станува правило, а не отстапка. Денеска сè повеќе се слуша, па и се чита - *на мене ми рече, нас ни рече, на нас ни рече* итн. Значи почесто се слушаат сите други можни варијанти, отколку правилната. „Правилните“ конструкции *мене ми рече* и *нам ни рече* денеска веќе се слушаат многу ретко.

Од каде потекнува оваа тенденција во јазикот којашто се сметала за грешка, но не само што не се отклонува, туку се чини и дека се зацврстува во јазичната употреба? Единствените морфолошки падежни остатоци во македонскиот јазик изразени кај заменките сè уште се трансформираат за да се вклопат во општата т.н. аналитичка структура на јазикот. Кај овој тип на јазици, аналитички, „доминираат синтаксички категоријални показатели“ (Тополињска, 2008, с. 105). Преминот на морфолошките падежни показатели во морфосинтаксички во овој случај може да се каже дека се одвива во две фази – акузативната форма (долга) ја презема функцијата на дативната, со цел да се упрости системот, а потоа се појавува и предлогот *на* (како показател на дативниот падежен однос). На пример, изразот *вам ви кажа* се “трансформира” според следниот редослед:

(1) *вам ви кажа* > (2) *вас ви кажа* > (3) *на вас ви кажа*.

Според јазичниот материјал најфреквентна е трансформацијата (3), потоа (2), трета по ред е (1), а може дури да се сретне и израз од типот (4) *на вам ви кажа*, кој е воедно со најмала фреквенција. Значи, и доколку се употреби дативната заменска форма некои говорители сепак чувствуваат потреба да го додадат и предлогот *на*, што сведочи за тоа дека токму тој е показателот на дативниот однос.

Присуството на предлогот *на* е доста забележително во јазикот на македонските говорители таму каде што нормата не го поставува. Во поглед на неговата употреба заедно со удвоените заменски форми, сметам дека се појавува по аналогија на ситуациите кога се употребуваат именки, пред сè во дативот, а потоа пак по аналогија, не ретко, се појавува и во акузативот. Пр.: (1) *на Марко му рече* > (2) *на мене ми рече* > (3) *на мене ме виде*. Конструкциите од типот (3) иако специфични, не ретко се среќаваат во разговорниот јазик, посебно кај помладата популација.

Промените се јавуваат најмногу во дативот, за разлика од другите падежи, на пример акузативот, и за тоа се вели дека „Besides the nominative the best preserved morphological case form in Balkan Slavic is the old accusative“ (Тополињска, 2010, с. 47). Процесот на „трансформација“ беше објаснет погоре и денешната ситуација претставува доказ дека процесот на т.н.

„анализирање” во свеста на говорителите довел до промени во парадигмата на заменките.

Според јазичниот материјал дативната парадигма кај заменките денеска изгледа вака:

на мене ми	на нас ни
на тебе ти	на вас ви
на него му, на неа ѝ	на нив им

Стандардната парадигма е следнава: *мене ми, тебе ти, нему му, нејзе ѝ, нам ни, вам ви, ним им.*

Во претходните истражувања имам забележано уште една отстапка од стандардот, но само на дијалектно ниво. Тоа е изразување на дативниот однос без кратката заменска форма. Значи ваков тип примери имам сретнато само на дијалектно ниво, и тоа ограничено на источните говори и поретко на јужните. Тоа се примери од типот: *Даж-го на-мене, јас ќе-га-уча занаат и ќе-га-чувам една година.* (Трабовивиште); *Неле на-мене писмо дошло маче родила.* (Петрич); *Даж-го на-мене, да-видиш, как ќе-го-направ'а.* (Вишени); *Арно ама едан пут ја отидо на-ручак оти на-мене беше редо.* (Мечкуевци); *Сакам на ц'аро да се м'ол'ам.* (Радовиш); ... *куг'а запр'а да прик'азува, р'ече на С'имона...* (Трлис, Драмско); *Наре'дува на војн'иците да иск'ацат една д'упка у с'идо.* (Виница).

Тогаш имам забележано дека кај ваквите примери се добива впечаток дека значењето и формата кај овие конструкции се многу слични со оние кај безличните конструкции, т.е. кога наредбата, заповедта не е упатена до конкретен субјект и таму нема удвојување, како што е во следниве примери: *Ц'арот н'аредил с'егде да се н'аредат ц'јрни знамиња.* (Локов, Дебарско), *Царицата заповед'ала да се отсече тополата.* (Черниче, Благоевградско), *Царут пувилјал да не се седе доцкана на вечера.* (Енице Вардар). Дативниот однос во овие примери со испуштена заменска форма е сигнализирани само од предлогот *на*.

Но во уште поново време, т.е. последниве неколку години, сè почесто се забележува ваквото изместување во употребата на дативот и не само во источните и јужните говори. Значи, кога се работи за изразување удвоен датив, и најчесто кога наместо долга заменска форма има именка, кратката дативна форма се испушта. Тоа е ново ниво на промена, нов начин на изразување на дативниот падеж, неударен. За оваа состојба зборува и Марковиќ, кој кажува дека:

Во поново време може да се забележи уште една подлабока тенденција, а тоа е тенденцијата за губење и на кратките заменски форми, при што повторно целата тежина на носител на дативната падежна информација паѓа на препозитивниот показател (предлогот) *на*. (Марковиќ, 2019, с. 162)

Сп. ги во продолжение илустративните примери кои ја отсликуваат состојбата во современиот говорен македонски јазик во однос на употребата на дативот:

Не можам да верувам на девојкава.

Се случува и на најдобрите.

Кажете на ортопедите.

Мора нешто да соопштам на еден пациент.

Потребен си на Сузана за шиџе кај сестрите.

Може да јавиш на вештакот да ја собере лопатата?

Ќе ги покажам овие слики на моите ученици.

Би кажале нешто на внук ми Мартин на телефон?

Италија секогаш давала и ќе дава поддршка на Македонија.

Никогаш не сум кажала на родителите дека ги сакам.

Таму одат програмерите кога веруваат на др. Кол.

Призна дека доброволно ги дал тие пари на Катерина.

Едниот примерок од формуларот ќе го дадеш **на нив**.

Сфатив дека се смеат **на мене**.

Според анализираниот корпус примери, од кои дел беа претставени овде, мојата претпоставка е дека во јазичното чувство на говорителите на македонскиот јазик предлогот *на* е доволен показател на падежниот однос, па не е потребно удвојувањето. Фактот дека се работи главно за удвојување со именка, која го бара присуството на предлогот, па дури и кога удвојувањето е со долга заменска форма, како што е во последните два примери каде што се појавува предлогот, сведочи за тоа дека токму предлогот *на* станува маркер за дативниот падежен однос, па дури и на сметка на кратката заменска форма. Исто така, при разгледувањето на последниов тип примери, се добива впечаток дека се става акцент на дејството, и евентуално на првиот учесник (Н), а вториот (Д) е некако на понизок ранг, па можеби затоа не е потребна кратката заменска форма?!

Денеска се чини дека ваквиот начин на изразување на дативот е сè поширен, посебно кај помладата популација. Всушност, се чини дека функционалното поле на предлогот *на* се зголемува, презема сè поголема улога при изразувањето падежи. Многу често може да се види во употреба и при изразување на акузативниот падежен однос, во т.н. директен објект. Со тоа што предлогот *на* се појавува и при изразување на акузативниот падежен

однос, може да се заклучи дека има тенденција на приближување на начините за изразување на дативната и на акузативната релација. (*На мене ме виде / На мене ми рече*)

На крајот, може да се резимира дека промената во системот на заменките сè уште трае. Последната забележлива промена е губењето на удвојувањето, а сè поголемото функционално поле на предлогот *на*. И она што го констатира Конески дека "... во долгите форми ослабува признакот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма" (Конески, 1967, с. 333) оди уште едно ниво понатаму, таа улога, во одредени случаи, ја губи и кратката форма, а ја презема предлогот *на*.

Библиографија

- Конески, Б. (1967). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура. [Koneski, B. (1967). *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*. Skopje: Kultura].
- Марковиќ, М. (2019). За губењето на дативните заменски форми во современиот македонски јазик. *Balkanistica, Volume 32:2*, s. 156–172. [Markovikj, M. (2019). *Za gubenjeto na dativnite zamenski formi vo sovremeniот makedonski jazik*].
- Тополињска, З. (2008). *Развитокот на граматичките категории, Полски ~ македонски, граматичка конфронтација*, 8. Скопје: МАНУ. [Topolińska, Z. (2008). *Razvitokot na gramatičkite kategorii, Polski ~ makedonski, gramatička konfrontacija*, 8. Skopje: MANU]
- Тополињска, З. (2010). The Balkansprachbund from a Slavic perspective. *Зборник матице српске за филологију и лингвистику LIII/1*, s. 33–60.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.13>

Data przesłania artykułu: 24.03.2023

Data akceptacji artykułu: 6.09.2023

LENKA PTAK

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Sandhi na granicy międzywyrazowej z wygłosowym obstruentem i wyrazem z nagłosowym sonorantem (na materiale czeskiego korpusu języka mówionego Ortofon v2)

Sandhi on the boundary of word-final obstruents and words with initial sonorant (based on Czech corpus of spoken language Ortofon v2)

Abstract

The object of the study is sandhi in the modern Czech language based on phonetic research of the Czech corpus of spoken language – ORTOFON v2. In the Czech Standard norm, word-final obstruents undergo devoicing before the initial sonorant of the following word. The research showed that the standard norm does not reflect fully the modern spoken Czech language situation. In the modern Czech language, the word-final obstruents may undergo voicing before the initial sonorant.

Keywords: modern Czech language, sandhi, the corpus of spoken language, corpora linguistic, obstruent

Sandhi na mezislovní hranici s obstruentem na konci slova a před sonorou (na základě korpusu mluveného jazyka Ortofon v2)

Shrnutí

Předmětem tohoto článku je sandhi v češtině, analýza tohoto jevu na základě materiálu získaného z českého mluveného korpusu ORTOFON v2. Norma spisovné češtiny na mezislovní hranici připouští pouze realizaci neznělého obstruentu před sonorou stojící na začátku slova. Provedený výzkum ukázal, že v češtině dochází k častým odchylkám od stávající spisovné normy. Na mezislovní hranici jsou zaznamenány výslovnosti se znělou souhláskou na konci slova před iniciální sonorou.

Klíčová slova: český jazyk, sandhi, korpus mluveného jazyka, korpusová lingvistika, obstruent

W niniejszym artykule analizie zostaną poddane wybrane zjawiska fonetyczne dotyczące upodobnień na granicy między wyrazami — sandhi zewnętrzne z wykorzystaniem materiału językowego wyekscerpowanego z czeskiego korpusu języka mówionego ORTOFON wersja 2. Za Ireną Sawicką przyjmujemy definicję sandhi, które rozumiane jest jako alternacje dźwięcznych i bezdźwięcznych obstruentów na granicach morfologicznych uwarunkowane kontekstem fonologicznym i/lub fonetycznym czy też dystrybucja dźwięcznych i bezdźwięcznych obstruentów na granicach jednostek morfologicznych uwarunkowana kontekstem fonologicznym i/lub fonetycznym. (Sawicka, 2013, s. 15).

W artykule nawiązujemy swoimi badaniami do artykułu *Sandhi na granicy międzywyrazowej. Badanie sondażowe w czeskim korpusie języka mówionego Ortofon* (Ptak, 2020), w którym została przedstawiona analiza zachodzących zmian fonetycznych na granicy międzywyrazowej. W pracy tej badaniom zostały poddane połączenia obstruentów dźwięcznych i bezdźwięcznych w wygłosie pierwszego wyrazu przed nagłosowym sonorantem — /l/, /r/, /m/, /n/, /ň/, /j/, gdzie norma czeskiego języka literackiego dopuszcza na granicy międzywyrazowej wyłącznie bezdźwięczną realizację, na przykład *had leze* [hat leze], *pohyb rukou* [pohip rukou], *kus masa* [kus masa], *lécit nemoci* [le:ɕit nemoɕi], *důvod ničení* [du:vod nɪɕɛni:], *útok jednotky* [u:tok jednotki], *vůbec nic* [vu:bets nɪɕ], *nic moc* [nɪɕ moɕ], *tisíc mužů* [cisi:ɕs muzu:], *moc rád* [moɕs ráɕ], *víc lidí* [vi:ɕɕ lɪɕi:], *noc nespala* [noɕs nespala] (por. Pokorná, Vránová, 2007; Krčmová, 2008, s. 184–185; Palková, 2013, s. 94). Uwaga została skoncentrowana na analizie dwóch grup połączeń na granicy międzywyrazowej. Jedna z nich była grupą połączeń ‘obstruentów bezdźwięcznych/dźwięcznych + sonorant l’, a druga to były połączenia ‘obstruent bezdźwięczny c + poszczególne sonoranty nagłosowe’; materiał językowy został w całości wyekscerpowany z czeskiego korpusu języka mówionego ORTOFON wersji 1.

Rozdźwięk pomiędzy standardem języka czeskiego a regionalnymi odmianami języka czeskiego, który można zaobserwować przede wszystkim na płaszczyźnie morfologicznej, znajduje odbicie również w płaszczyźnie dźwiękowej języka. Obok bezdźwięcznej realizacji obstruentów w wygłosie pierwszego wyrazu przed nagłosowym sonorantem na granicy międzywyrazowej rejestruje się wymówienia z udźwięczniającą spółgłoską. Wahania wymowy dotyczą realizacji obstruentów dźwięcznych i bezdźwięcznych przed nagłosem sonorantycznym. Jak wykazują już przeprowadzone częściowe badania, odstępstwo od normy jest bardzo wysokie zwłaszcza w realizacji wygłosowego *t* przed nagłosowym sonorantem *l* (Ptak, 2020, s. 164).

Analiza materiału. Realizacja połączeń ‘obstruent bezdźwięczny/dźwięczny + sonorant’

Ta część artykułu koncentruje się na analizie dwóch grup połączeń na granicy międzywyrazowej połączenia ‘obstruentów bezdźwięcznych/dźwięcznych + sonorant *r*’ oraz połączenia ‘obstruent bezdźwięczny *č* + poszczególne sonoranty nagłosowe’.

Materiał językowy na potrzeby niniejszego artykułu został w całości wyekscerpowany z wersji 2 czeskiego korpusu języka mówionego ORTOFON, który jest jednym z ośmiu korpusów języka mówionego Czeskiego Korpusu Narodowego, udostępnionych dla użytkowników. Strukturę korpusów czeskiego języka mówionego przedstawia tabela 1. Korpus ORTOFON wersja 2 powstawał w latach 2012–2019, zawiera 615 nagrań oraz 2 101 214 słów pochodzących od 960 różnych mówców. W odróżnieniu od wersji pierwszej, wersja druga nie jest zrównoważona. W wersji pierwszej autorzy zadbali o to, aby korpus był zrównoważony pod względem czterech podstawowych kategorii socjolingwistycznych: płci, wieku, wykształcenia i rejonu zamieszkania w dzieciństwie do 15. roku życia. Jednakże wzrost materiału językowego w porównaniu do poprzedniej wersji jest podwójny. Ponadto korpus zawiera wiele ulepszeń w transkrypcji, która realizowana jest na dwóch poziomach — ortograficznym i fonetycznym, oraz adnotacji (Kopřivová *et. al.*, 2020).

Do pozyskania jak największej liczby interesujących nas poświadczeń wykorzystaliśmy zapytanie CQL, które pozwala na wyszukiwanie różnych kombinacji słów, form i innych ciągów znaków z dokładnie zdefiniowaną syntaksą. Z uzyskanych konkordancji (uporządkowanych zbiorów cytatów z danym słowem czy konstrukcją) wygenerowaliśmy listy frekwencyjne, które obejmują wystąpienia wszystkich form wyszukiwanych wyrazów. Dla połączeń ‘obstruent bezdźwięczny/dźwięczny + sonorant *r*’ skorzystaliśmy z zapytań CQL w postaci:

[word="t"][word="r.+"];

[word="(?)d" & pos!="R"][word="r.+"];

Tabela 1. Struktura czeskich korpusów języka mówionego¹

Nazwa korpusu	Liczba słów	Lematyzacja	Tagowanie	Rok publikacji	Charakterystyka korpusu
ORATOR v1	700 tys.	tak	tak	2019	korpus referencyjny, monologi, przygotowane, nieczytane
ORATOR v2	1,5 mil.	tak		2020	korpus referencyjny, monologi, przygotowane, nieczytane
ORTOFON v1	1 mil.	tak	tak	2017	referencyjny korpus czeszczyzny mówionej, zrównoważony (obejmuje Czechy, Morawy, Śląsk)
ORTOFON v2	2 mil.	tak	tak	2020	referencyjny korpus czeszczyzny mówionej (obejmuje Czechy, Morawy, Śląsk)
ORAL v1	5,4 mil.	tak	tak	2017	referencyjny korpus czeszczyzny mówionej, (obejmuje Czechy, Morawy, Śląsk)
ORAL 2013	2,8 mil.	nie	nie	2013	referencyjny korpus czeszczyzny mówionej, zrównoważony (obejmuje Czechy, Morawy, Śląsk)
ORAL 2008	1 mil.	nie	nie	2008	referencyjny korpus czeszczyzny mówionej, socjolingwistycznie zrównoważony (obejmuje tylko Czechy)
ORAL 2006	1 mil.	nie	nie	2013	Korpus czeszczyzny mówionej (obejmuje tylko Czechy)

Źródło: opracowanie własne.

```
[word=",+c"][lemma="r.+"];
[word=",+š"][word="r.+"];
[word=",+ž"][word="r.+"];
[word=",+s" & pos!="R"][word="r.+"];
[word=",+z" & pos!="R"][word="r.+"];
[word=",+č"][word="r.+"];
[word=",+k" & pos!="R"][word="r.+"];
[word=",+g"][word="r.+"];
[word=",+ch"][word="r.+"];
[word=",+[^c]h"][word="r.+"].
```

Niektóre zapytania zostały utworzone tak, aby pominięto połączenia na granicy z przyimkiem jednosylabowym, gdzie norma języka czeskiego dopuszcza wyłącznie realizację dźwięczną obstruentu w wygłosie przyimka jednosylabowego

¹ Pobrane z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:uvod>.

przed nagłosowym sonorantem, na przykład *pod ledem* [pod ledem], *pod mostem* [pod mostem], *bez rizika* [bez rızika], *od něho* [od neho], *nad jezerem* [nad jeze-rem], *přes léto* [přez le:to]. Dane pozyskane w ten sposób zostały poddane kolejnemu posortowaniu (na przykład weryfikacji poprawności otrzymanych poświadczeń, selekcji według rejonu zamieszkania w dzieciństwie i obecnie), a charakterystykę omawianych połączeń przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Wygłosowe obstruenty bezdźwięczne/dźwięczne przed nagłosowym sonorantem na granicy międzywyrazowej

Wygłos pierwszego wyrazu	Nagłos drugiego wyrazu	Liczba połączeń			
		ogółem	realizacja bezdźwięczna	realizacja dźwięczna	inne realizacje
<i>t</i>	R	461	230	155	76
<i>d</i>		38	21	17	0
<i>s</i>		45	28	16	1
<i>z</i>		1	1	0	0
<i>k</i>		339	208	125	6
<i>ch</i>		170	95	[ɣ] 48 [ɦ] 25	2
<i>h</i>		7	4	[ɦ] 3	0
<i>š</i>		166	102	63	1
<i>ž</i>		71	44	24	3
<i>c</i>		77	56	16	5
<i>č</i>		4	4	0	0
Łącznie		1379	793	492	94

Źródło: opracowanie własne.

Wprowadzenie zapytania CQL z atrybutem *word* pozwoliło na uzyskanie 1379 wyników połączeń typu ‘obstruent bezdźwięczny/dźwięczny + sonorant *r*’ na granicy międzywyrazowej. Frekwencja występowania poszczególnych spółgłosek właściwych w omawianej pozycji była bardzo zróżnicowana. W wygłosie pierwszego wyrazu najczęściej pojawiało się *t* oraz *k*. Frekwencja występowania *t* w wygłosie pierwszego wyrazu w materiale korpusowym wynosi 33,43% wszystkich przykładów tego typu, a frekwencja występowania *k* wynosi 24,58%. Najrzadszym obstruentem w pozycji wygłosowej pierwszego wyrazu było *z* (0,07%), *č* (0,29 %) oraz *h* (0,5%). W materiale nie odnotowano żadnych połączeń typu ‘obstruent dźwięczny *g* + sonorant *r*’. Niska częstość występowania niektórych segmentów w wygłosie wyrazu jest naturalna. Obstruent *g* jest obcy dla języka czeskiego i występuje w nim tylko w wyrazach obcego pochodzenia oraz jako dźwięczna opozycja *k*. Jako przykład można przytoczyć dane korpusowe dotyczące frekwencji obstruentu *g* w omawianej pozycji, pochodzące z Czeskiego

Korpusu Narodowego ČNK, korpusu języka pisanego syn2020, który podaje za ledwie około 500 poświadczeń tego typu.

Sposób realizacji wygłosowych obstruentów przed nagłosowym sonorantem *r* na granicy międzywyrazowej w badanym materiale nie zawsze był zgodny z normą literacką języka czeskiego. W zebranych materiale wystąpiły 793 przykłady realizacji bezdźwięcznych i 492 przykłady realizacji dźwięcznych. Realizacje wychodzące poza normę języka czeskiego, czyli realizacje dźwięczne wygłosowych obstruentów, stanowią 35,67% wszystkich wymówień, na przykład: *stát rozmete* [sta:d rozmete], *mít rande* [mi:d rande], *mít radost* [mi:d radost], *padesát roku* [padesa:d roku:], *pít rum* [pi:d rum], *umýt ruce* [umi:d ručɛ], *opakovat ročnik* [opakovad rotʃni:k], *vytáhnout rybu* [vita:ɦnoʊd ribu], *zahrát roli* [zahra:d roli], *čekat rok* [tʃekad rok], *hned ráno* [ɦned ra:no], *sud rozřezaný* [sud rozřezani:], *moc ráno* [moč ra:no], *moc rád* [moč ra:d], *moc rychle* [moč ɾixle], *nemáš ruce* [nema:ʒ ruce], *máš ráda* [ma:ʒ ra:da], *náš ročnik* [na:ʒ rotʃni:k], *zlomíš ruku* [zlomi:ʒ ruku], *nemáš rukavice* [nema:ʒ rukavice], *čas růží* [tʃas ru: ʒi:], *pátek ráno* [pa:teg ra:no], *kolik roku* [kolig roku:], *zbytek republiky* [zbiteg republikɪ], *naopak rostou* [naopag rostog], *jejich rozhodnutí* [jejiɦ rozhodnuci:], *máš rád* [ma:ʒ ra:t], *umíš ruský* [umi:ʒ ruski], *zelených rajčat* [zeleni:ɦ rajtʃat].

Taki sposób realizacji dominował w wypowiedziach mówców z rejonu Moraw i Śląska. Wypowiedzi osób pochodzących z Moraw i Śląska stanowiły:

- 60,52% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent bezdźwięczny *t* + sonorant *r*’, z czego 44,8% stanowią realizacje dźwięczne [d];
- 50% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent dźwięczny *d* + sonorant *r*’, z czego 63,15% stanowią realizacje dźwięczne [d];
- 57,89% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent bezdźwięczny *s* + sonorant *r*’, z czego 54,54% stanowią realizacje dźwięczne [z];
- 57,81% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent bezdźwięczny *k* + sonorant *r*’, z czego 42,85% stanowią realizacje dźwięczne [g];
- 62,94% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent bezdźwięczny *ch* + sonorant *r*’, z czego 36,4% stanowią realizacje dźwięczne [ɣ], a 23,36% stanowią realizacje dźwięczne [ɦ];
- 50% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent bezdźwięczny *š* + sonorant *r*’, z czego 57,8% stanowią realizacje dźwięczne [ʒ];
- 54,92% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent dźwięczny *ž* + sonorant *r*’, z czego 46,1% stanowią realizacje dźwięczne [ʒ];
- 48,05% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach ‘obstruent bezdźwięczny *c* + sonorant *r*’, z czego 35,13% stanowią realizacje dźwięczne [dʒ].

W analizowanym materiale zaobserwowano — zamiast spodziewanej bezdźwięcznej lub nawet wychodzącej poza normę dźwięcznej realizacji wygłosowych obstruentów przed nagłosowym *r* — również inne realizacje wygłosowych obstruentów, których powstanie najprawdopodobniej tkwi w niedokładnej,

szybkiej wymowie. Wyodrębniono 94 takich wymówień. Najwięcej przykładów (76) dotyczyło sposobów realizacji *t* przed nagłosowym sonorantem *r*. Najczęściej dochodziło do braku realizacji *t* w wygłosie, na przykład: *část rolet* [tʃa:s rolet], *dvacet roků* [dva:tsɛ roku:], *padesát roků* [padesa: roku:], *čtrnáct roků* [ʃtɾna:ts roku:], *třicet roků* [tɾitʃɛ roku:], *mít radost* [mi: radost], *říct rovnou* [ri:ts rovnou], *furt roztahuje* [fur rostaɦuje], *navštívit rodiče* [nafʃci:vi roɦitʃɛ], *ptát rodičů* [pta: roɦitʃu:], *vztáhnout ruku* [fstɑ:ɦnoɦ ruku], *fakt rozlišení* [fak rozliʃeni:], *fakt ráno* [fak ra:no], *fakt rvou* [fak rvoɦ], *fakt rázná* [fak ra:zna:], *být ráda* [bi ráda], *být rádi* [bi ra:ɦi], *mít ručičky* [mi: ru:ɦitʃi:ɦki], *dát rozpočet* [da: rospotʃɛt], *tříkrát rozežřeje* [tɾi:ɦkra: rozeɦɾɛje]. Odnotowano również przykłady wymówień z brakiem realizacji *t* w wygłosie, gdzie następnie dochodziło do udźwięcznienia w wygłosie, na przykład: *fakt rozmanitý* [fag rozmaɦiti:], *fakt rozeznat* [fag rozeznat], *fakt rozuměla* [fag rozumpɛla], *fakt rukama* [fa:g rukama], *patnáct roků* [patna:ɦz roku:], *osmnáct roků* [osna:z roku:], *dvanáct roků* [dvana:ɦz roku:], *říct raz* [ri:ɦz ras], *přečíst rovnou* [pɾɛ:ɦi:ɦz rovnou].

Takie realizacje odnotowaliśmy u mówców pochodzących zarówno z Moraw, Śląska, jak i z Czech właściwych.

Realizacja połączeń ‘obstruent bezdźwięczny č + nagłosowe sonoranty’

Z materiału korpusowego, korzystając z zapytania CQL, wyodrębniono 344 połączenia typu ‘obstruent dźwięczny č + nagłosowy sonorant /l/, /r/, /m/, /n/, /ň/, /j/’ na granicy międzywyrazowej. Aby wyszukać odpowiednie połączenia międzywyrazowe, wykorzystano następujące zapytania:

```
[word="?.+č"][word="l.+"];
[word="?.+č"][word="r.+"];
[word="?.+č"][word="m.+"];
[word="?.+č"][word="n[^ěi].+"];
[word="?.+č"][word="ni.+"]|word="ně.+"]|word="ní.+"]|word="ň.+"];
[word="?.*č"][word="j.*" & word!="(jsem|jsi|jsme|jste|jsou|jde|jdete|jdou).*"]].
```

Podobnie jak w poprzedniej analizie materiału dane pozyskane w ten sposób zostały poddane kolejnemu posortowaniu (na przykład weryfikacji poprawności otrzymanych poświadczeń, selekcji według rejonu zamieszkania w dzieciństwie).

Zapytanie CQL dla połączenia ‘obstruent bezdźwięczny č + sonorant j’ utworzono tak, aby pominąć połączenia obstruent bezdźwięczny č + formy czasownika *být* — *jsem*, *jsi*, *jsme*, *jste* oraz formy czasownika *jít* — *jde*, *jdete*, *jdou*, gdzie odnotowujemy brak realizacji nagłosowego *j* → [sem], [si], [sme], [ste], [de], [dete], [doɦ].

Frekwencja wystąpień połączeń ‘obstruent bezdźwięczny $\check{c}$ + sonorant nagłosowy’ nie jest tak wysoka, jak na przykład frekwencja połączeń ‘obstruent bezdźwięczny c + sonorant nagłosowy’, gdzie wyekscerpowano 2471 połączeń, wśród których najliczniejsze były grupy $c + n$ i ich frekwencja wynosiła około 61% wszystkich połączeń w omawianej pozycji (Ptak, 2020, s. 161). Spośród przykładów z kontekstem ‘obstruent bezdźwięczny $\check{c}$ + sonorant’ na granicy międzywyrazowej najliczniejsze były grupy $\check{c} + j$ (147 wyszukikań), $\check{c} + m$ (91 wyszukikań) oraz $\check{c} + n$ (83 wyszukikania). Frekwencja niektórych połączeń była bardzo niska, na przykład dla połączenia $\check{c} + l$ oraz $\check{c} + r$ odnotowano zaledwie po 4 wymówienia (1,16%), a dla połączenia $\check{c} + \check{n}$ odnotowano 15 wymowień (4,36%).

Szczegółową charakterystykę połączeń ‘obstruent bezdźwięczny $\check{c}$ + poszczególne sonoranty nagłosowe’ przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Połączenia ‘obstruent bezdźwięczny $\check{c}$ + poszczególne sonoranty nagłosowe’ na granicy międzywyrazowej

Wygłos pierwszego wyrazu	Nagłos drugiego wyrazu	Liczba połączeń ²			
		ogółem	realizacja bezdźwięczna [t]	realizacja dźwięczna [dʒ]	inne realizacje
Č	<i>l</i>	4 M 3 Č 1	2 M 1 Č 1	0 M 0 Č 0	2 M 2 Č 0
	<i>r</i>	4 M 2 Č 2	4 M 2 Č 2	0 M 0 Č 0	0 M 0 Č 0
	<i>m</i>	91 M 44 Č 47	56 M 21 Č 35	15 M 10 Č 5	20 M 13 Č 7
	<i>n</i>	83 M 47 Č 36	54 M 25 Č 29	4 M 4 Č 0	25 M 18 Č 7
	<i>ň</i>	15 M 8 Č 7	8 M 4 Č 4	2 M 2 Č 0	5 M 2 Č 3
	<i>j</i>	147 M 83 Č 64	111 M 54 Č 57	25 M 22 Č 3	11 M 7 Č 4
Łącznie		344 M 187 Č 157	235 M 107 Č 128	46 M 38 Č 8	63 M 42 Č 21

Źródło: opracowanie własne.

² W tabeli wykorzystano skróty M i Č odpowiednio dla mówców pochodzących z Moraw/Śląska oraz Czech właściwych.

Jeśli chodzi o sposób realizacji połączeń ‘obstruent bezdźwięczny *č* + poszczególne sonoranty nagłosowe’ na granicy międzywyrazowej, to w wymowie mówców dominował typ zgodny z normą literacką języka czeskiego. Na 344 połączenia bezdźwięczność została zachowana w 235 przykładach. Częstość udźwięcznionych realizacji wygłosowego obstruentu *č* wynosi zaledwie 13,37% wymówień omawianego typu. Taki sposób realizacji obstruentu *č* przed poszczególnymi sonorantami nagłosowymi wyraźnie dominował u mówców z Moraw/Śląska — 82,6% dźwięcznych realizacji [ḍʒ]. Najbardziej podatne na proces udźwięcznienia były połączenia obstruentu *č* z nagłosowym *j* drugiego wyrazu — 25 wyszukań, na przykład: *proč jedeš* [proč̣ʒ jedeʃ], *proč jí* [proč̣ʒ ji:], *proč je* [proč̣ʒ je], *proč jim* [proč̣ʒ jim], *proč jako* [proč̣ʒ jako], *proč jiný* [proč̣ʒ jini:], *jináč je to po cestě* [jina:ḍʒ je], *sosáč je lepší* [sosa:ḍʒ je], *tak ten vejškáč je takovej* [vejʃka:ḍʒ je], *na rok prostě golfáč jak když víš* [golfa:ḍʒ ja]. W materiale korpusowym odnotowano także 15 wymówień udźwięczniających w połączeniach obstruentu *č* przed nagłosowym *m*, na przykład: *vysílač měl* [visi:la:ḍʒ mɛl], *že má ten potápěč moc* [pota:pjɛḍʒ mots], *proč mu* [proč̣ʒ mu], *proč mi* [proč̣ʒ mi], *proč mamka* [proč̣ʒ mamka], *proč mi* [proč̣ʒ mi], *počítáč mi* [poč̣i:ta:ḍʒ mi], *ten zapalovač mně teda šťve* [zapalova:ḍʒ mɛ].

W analizowanym materiale korpusowym zaobserwowano znaczną frekwencję realizacji innych niż tych zgodnych z normą literacką języka czeskiego oraz dźwięcznych realizacji [ḍʒ]. Wyodrębniono 28 takich wymówień. Wśród owego materiału językowego najwyraźniejszą pod względem liczbowym grupą są wymówienia z dźwięcznym [ʒ] w wygłosie przed nagłosowymi sonorantami /l/, /m/, /n/, /ň/, /j/; wymówienia te mają swoje pochodzenie w dialektach morawskich i właśnie taka wymowa dominowała u mówców z rejonów Moraw — 22 przykłady wymówień, jak: *proč mi* [proč̣ʒ mi], *proč mu* [proč̣ʒ mu], *proč my* [proč̣ʒ mi], *proč mám* [proč̣ʒ ma:m], *proč mamka* [proč̣ʒ mamka], *proč jim* [proč̣ʒ jim], *proč je* [proč̣ʒ je], *jináč jako* [jina:č̣ʒ jako], *proč jí* [proč̣ʒ ji:]. W analizowanym materiale korpusowym odnotowano również bezdźwięczną realizację [ʃ] przed niektórymi nagłosowymi sonorantami, na przykład: *proč mě* [prof mɛ], *pryč má jet* [prɪʃ ma:], *proč mu* [prof mu], *proč je fotíš* [prof je], *proč nemáte* [prof nema:te], *podavač lístku* [podavaʃ li:stku:].

Wnioski

Norma czeskiego języka literackiego dopuszcza na granicy międzywyrazowej w połączeniach obstruentów dźwięcznych i bezdźwięcznych w wygłosie pierwszego wyrazu przed nagłosowym sonorantem /l/, /r/, /m/, /n/, /ň/, /j/ wyłącznie bezdźwięczną realizację.

Badania przeprowadzone na materiale wyekscerpowanym z czeskiego korpusu języka mówionego Ortofon v2 wykazują, że w języku czeskim dochodzi

do odstępstw od istniejącej normy literackiej. Rozdźwięk pomiędzy standardem języka czeskiego a regionalnymi odmianami języka czeskiego, który można zaobserwować przede wszystkim na płaszczyźnie morfologicznej, znajduje odbicie również w płaszczyźnie dźwiękowej języka. Obok bezdźwięcznej realizacji obstruentów w wygłosie pierwszego wyrazu przed nagłosowym sonorantem na granicy międzywyrazowej zarejestrowano wymówienia z udźwięczniającą spółgłoską. Odstępstwo od normy jest wysokie zwłaszcza w realizacji wygłosowego *t* oraz *k* przed nagłosowym sonorantem *r*. W wymowie mówców chociaż przeważała bezdźwięczna realizacja wygłosowych obstruentów, dźwięczna realizacja [d] wygłosowego *t* przed nagłosowym sonorantem *r* stanowi 33,6% wszystkich wymówień, na przykład *mít rande* [mi:d rande], *mít radost* [mi:d radost], *padesát roků* [padesa:d roku:]. Jeszcze większy procent 36,8% stanowią realizacje dźwięczne [g] wygłosowego *k* przed nagłosowym *r*, na przykład *pátek ráno* [pa:teg ra:no], *kolik roků* [kolig roku:]. Zestawienie przykładów wyekscerpowanych z czeskiego korpusu języka mówionego pokazuje też, że wymówienia z udźwięczniającą spółgłoską mają swoje pochodzenie w dialektach morawskich. Wpływ na dużą liczbę wariantów wymowy odchodzącej od standardu może mieć również niedokładna wymowa czy nieznaną regułę ortopedycznych.

Bibliografia

- Bogoczová, I. (2012). *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Hála, B. (1967). *Výslovnost spisovné češtiny I*. Praha: Československá akademie věd.
- Kopřivová, M., Laubeová, Z., Lukeš, D., Poukarová, P., Škarpová, M. (2020). *ORTOFON v2: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Praha. Pobrane z: <https://www.korpus.cz/> (dostęp: 10.11.2022).
- Krčmová, M. (2008). *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Palková, Z. (1994). *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- Palková, Z. (2007). Zvuková stavba češtiny v pohledu současného výzkumu. W: I. Sawicka (red.), *Komparacja współczesnych języków słowiańskich 2. Fonetyka. Fonologia*, s. 461–478. Opole: Uniwersytet Opolski – Filologia Polska.
- Palková, Z. (2013). Sandhiové modifikace v současné češtině. W: A. Cychnerska (red.), *Sandhi w językach słowiańskich*, s. 53–84. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Pokorná, J., Vránová, M. (2007). *Přehled české výslovnosti. Logopedická a ortoepická cvičení pro dospělě*. Praha: Portál.
- Ptak, L. (2020). Sandhi na granicy międzywyrazowej. Badanie sondażowe w czeskim korpusie języka mówionego Ortofon. *Bohemistyka*, 2, 2020, s. 153–165.
- Sawicka, I. (2013). Wstęp. W: A. Cychnerska (red.), *Sandhi w językach słowiańskich*, s. 7–46. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.14>

Data przesłania artykułu: 10.03.2023

Data akceptacji artykułu: 5.07.2023

RENATA RUSIN DYBALSKA

Uniwersytet Karola, Praga, Czechy

(Charles University, Prague, Czech Republic)

„Hovory česko-polské”, czyli kilka słów na temat najstarszych podręczników do nauki języka polskiego dla Czechów

“Czech-Polish conversations” (“Hovory česko-polské”), or a few words about the oldest Polish language textbooks for Czechs

Abstract

The text presents a fragment of current research on the beginnings of Polish language teaching in the Czech Republic. Its subject is the analysis of the oldest Czech-Polish conversation textbooks published between the second half of the 19th century and the first half of the 20th century. The article discusses both the structure of the analysed publications, their content, but also the didactic methods used. The presented textbooks and their authors become a source of information not only about the Polish language itself, but above all about the history of its teaching in the Czech Republic but also about Czech-Polish contacts in the period under study.

Keywords: Polish language in the Czech Republic, Polish language textbooks for Czechs, history of Czech Polish studies

“Hovory česko-polské” aneb několik slov o nejstarších učebnicích polštiny pro Čechy

Shrnutí

Text prezentuje část současného výzkumu týkajícího se počátků výuky polského jazyka v České republice. Jeho předmětem je analýza nejstarších česko-polských konverzačních příruček vydaných v období od druhé poloviny 19. století do první poloviny 20. století. Článek pojednává

jednak o strukturze analizowanych publikacji, jejich obsahu, ale także o użytych dydaktycznych metodach. Představené učebnice a jejich autoři se stávají zdrojem informací nejen o samotném polském jazyce, ale především o historii jeho výuky na českém území, ale také o česko-polských kontaktech ve sledovaném období.

Klíčová slova: polsky jazyk v České republice, učebnice polštiny pro Čechy, dějiny české polonistiky

Nauczanie języka polskiego jako obcego ma już prawie pięciowiekową tradycję. Pierwsze informacje na ten temat datowane są na XVI wiek, kiedy to niemieckie środowiska mieszczańskie w wielonarodowościowych i różnojęzycznych miastach, takich jak Wrocław, Gdańsk czy Toruń, zainicjowały powstawanie oficjalnych jednostek w postaci szkół prywatnych i publicznych czy pojedynczych klas, w których można było uczyć się języka polskiego. W tym samym czasie zaczęły powstawać pierwsze pomoce dydaktyczne wykorzystywane do nauki i nauczania języka polskiego. Ponieważ początkowo głównym celem było praktyczne opanowanie języka, najpotrzebniejsze były rozmówki, słowniczki czy listowniki, czyli wzory listów wykorzystywane do korespondencji handlowej i prywatnej. Z czasem wzrosło przekonanie, że punktem wyjścia powinny być jednak reguły grammatyczne, co sprawiło, że zaczęły pojawiać się pierwsze podręczniki. Znamienne jest, że początki nauki o języku polskim wiążą się z początkami nauczania języka polskiego cudzoziemców. Warto także zauważyć, że wszystkie wspomniane aspekty mają niejako charakter oficjalny i instytucjonalny, co oznacza, że realne zainteresowanie omawianą problematyką mogło pojawić się jeszcze wcześniej¹.

Takie same dwa wzajemnie oddziałujące na siebie aspekty obserwować możemy w odniesieniu do historii nauczania języka polskiego w Czechach. Pierwszy wynika nie tylko ze wspólnego pochodzenia obu języków, ale także z kwestii politycznych, gospodarczych, społecznych czy kulturowych związanych z bezpośrednim sąsiedztwem obu krajów. Drugi, instytucjonalny, związany jest z oficjalnym nauczaniem języka polskiego na ziemiach czeskich i powoływanymi do tego celu jednostkami. Tu największe tradycje ma Zaolzie, gdzie w roku 1909 powstało Polskie Gimnazjum Realne im. Juliusza Słowackiego w Orłowej, zaś po roku 1918 działało już 101 szkół podstawowych i 5 ponadpodstawowych z polskim językiem wykładowym². W roku 1923 dołączyła do nich pierwsza w Czechach i za granicą Katedra Języka Polskiego i Literatury na Uniwersytecie Karola w Pradze oraz dwa oficjalnie działające lektoraty: na Uniwersytecie Masaryka w Brnie i Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie³.

¹ Więcej informacji na temat historii nauczania języka polskiego jako obcego zob. Dąbrowska (2012; 2018; 2019); Walczak (2015); Miodunka (2016).

² Więcej na temat historii nauczania języka polskiego na Zaolziu zob. Macura(1998).

³ Więcej na temat powstania pierwszej w Czechach polonistyki zob. Benešová, Rusin Dybalska, Zakopalová (2013).

Niniejszy tekst prezentuje fragment badań przeprowadzonych w ramach projektu naukowego poświęconego początkom czeskiej polonistyki uniwersyteckiej⁴. Przedmiotem ich zainteresowania były różnego rodzaju publikacje dydaktyczne przeznaczone do nauki języka polskiego dla Czechów, wydane w okresie od 1837 do 1939 roku⁵. Granice tego ponadstuletniego przedziału czasowego wyznaczają z jednej strony, w sposób naturalny, data ukazania się pierwszego podręcznika autorstwa Dominika Aloisego Špachty (1837) *Pokus Čecha o naučenj se počátkům grammatiky gazyka polského, který s vlastenci svými sdjly Dominik Špachta, farář v Kolči*, z drugiej zaś początek II wojny światowej, który stał się symboliczną granicą kończącą pewien etap nie tylko badań językowych. Rok 1939 jest jednocześnie datą wydania ostatniego podręcznika *Polsky rychle a všude* autorstwa Vladislava Strnada, wchodzącego w skład materiału badawczego. Z przeprowadzonych badań wynika, że w obserwowanym okresie światło dzienne ujrzały 43 publikacje, z czego 11 to słowniki. Większość z nich to mniej bądź bardziej obszerne grammatyki języka polskiego przeznaczone do pracy z nauczycielem albo samodzielnej. Nie brakuje wśród nich również czytanek, rozmówek czy podręczników przybliżających polskie realia.

Bazę materiałową analiz prezentowanych w niniejszym tekście stanowi osiem publikacji o charakterze rozmówek lub takich, których część stanowią rozmówki. Są to następujące prace:

1. František Alois Hora, *Rukověť konversace česko-polské*, Praha 1887;
2. Josef Paulík, *Krátké rozmluvy Čecha s Polákem*, Praha 1891;
3. Josef Paulík, *Učebnice jazyka polského se zvláštním zřením k výslovnosti, obsahující mluvnici, rozmluvy a čítanku*, Praha 1891;
4. František Vymazal, *Polský snadno a rychle*, Praha 1896;
5. František Vymazal, *Čech s Polákem rozmlouvající*, Praha 1913;
6. Franciszka Sawierska, *Učebnice jazyka polského s polsko-českým slovníkem, rozmluvami a korespondencí polskou*, Praha 1911;
7. Bohumil Vydra, *Hovory česko-polské. Se stručnou mluvnici*, Praha 1915;
8. Vladislav Strnad, *Polsky rychle a všude. Hláskosloví, tvarosloví, výslovnost, konversace. Diferenciální slovníček. Slovník česko-polský*, Praha 1939.

⁴ Projekt *Česká univerzitní polonistika do roku 1939 (od polonofilství k systematickému bádání o dějinách polského jazyka a literatury)/Czech University Polish Studies before 1939 (from polonophilia to systematic research on the history of Polish language and literature)* (GAČR, 19-09017S) realizowany był w okresie od stycznia 2019 do czerwca 2022 roku we współpracy Instytutu Historii Czeskiej Akademii Nauk, Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie i Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze.

⁵ Publikacje dydaktyczne przeznaczone do nauki języka polskiego dla Czechów nie doczekały się do tej pory żadnego kompleksowego omówienia. Przedmiotem zainteresowania stawały się najczęściej wybrane podręczniki, choć nie brakuje wśród nich tych najstarszych. Informacje na ten temat były publikowane w formie pojedynczych artykułów, zob. Tarajło (1988); Tarajło-Lipowska (2005); Dąbrowska (2010); Rusin Dybalska (2014; 2020; 2021, 2022).

W związku z ograniczeniami związanymi z długością niniejszego tekstu prezentowana analiza ma charakter syntezy i często ogranicza się tylko do ogólnych wniosków. Szczegółowe przedstawienie analizowanych publikacji jest jedną z części wydanej właśnie monografii (Baron, Madecki, Rusin Dybalska, 2023).

Autorami analizowanych publikacji w znakomitej większości są nie filolodzy, lecz pasjonaci języka polskiego i polskiej kultury, samoucy i poligloci, których znajomość polszczyzny jest efektem ich własnych zainteresowań wspieranych przez niekiedy bardzo intensywne, bezpośrednie kontakty z Polską i Polakami. Do tego grona należą: František Alois Hora (1863–1916), nauczyciel nauk przyrodniczych i technicznych w szkole średniej, nauczyciel języka polskiego oraz autor słowników; Josef Paulík (1860–1907), urzędnik, tłumacz, pasjonat podróży i języków słowiańskich⁶; František Vymazal (1841–1917), poliglota władający 28 językami, autor podręczników do nauki wielu języków, czy Vladislav Strnad (wł. Ladislav Ptáček) (1908–1974), lekarz, publicysta i popularny autor powieści o tematyce lekarskiej i wojskowej. Autorem jednej z analizowanych publikacji jest Bohumil Vydra (1889–1952), lektor języka polskiego na Uniwersytecie Karola w Pradze oraz języka czeskiego na Uniwersytecie Warszawskim, który zasłużył się również jako leksykograf. W prezentowanej grupie nie brakuje także Polaków, a właściwie Polek, reprezentuje je bowiem Franciszka Sawierska (1873–1948), nauczycielka języka polskiego w praskich szkołach średnich, ale przede wszystkim aktywna działaczka na rzecz zbliżenia czesko-polskiego.

Początki kontaktów międzyjęzykowych, nie tylko w przypadku języka polskiego i czeskiego, niejednokrotnie wiązały się z wzajemnymi kontaktami handlowymi, których podstawą był oczywiście język mówiony. W związku z tym, w naturalny sposób, jednym z pierwszych typów publikacji dydaktycznych, z pomocą których zaczęto opanowywać języki obce, stały się rozmówki. Jak pisze Cieśla (1974, s. 62–66, 166–171, 229–232), pierwsze materiały w tej formie, nazywane *colloquia*, czy *parlamenty*, pojawiły się na przełomie XVI i XVII wieku. Wyróżniały się bardzo bogatym wyborem tematów sugerowanych do rozmowy. W publikacjach autorstwa Jana Amosa Komeńskiego (tzw. *janua*) mamy do czynienia z ustaleniem określonego schematu prezentowania, a jednocześnie uporządkowania proponowanego słownictwa. Jego podstawę stanowiły pojęcia ogólne, na przykład: Bóg, niebo, natura, które uzupełniane były poszczególnymi, wybranymi grupami tematycznymi, jak pory roku, potrawy, zwierzęta, rośliny. Już w tych pierwszych rozmówkach pojawiają się nie tylko pojedyncze słowa, ale także zwroty i wyrażenia oraz wybrane formy gramatyczne danych wyrazów, mogące sprawiać problemy użytkownikom języka. Podstawową metodą prezentacji materiału było zestawienie odpowiednich elementów językowych w pary: słowo/wyrażenie w języku obcym — jego odpowiednik w danym języku. W XVIII wieku rozmówki zostają wzbogacone o kolejne dodatkowe elementy. Należą do nich

⁶ Oprócz języka polskiego znał także języki: serbski, chorwacki i słoweński.

frazeologizmy oraz różnego rodzaju powiedzonka, tzw. bon moty. Aczkolwiek, jak zauważa Skorupka (1982, s. 233–237), frazeologizmy uwzględniane są już w najstarszych słownikach języka polskiego, do przełomu XIX i XX wieku traktowane są jako element charakterystyczny dla stylistyki wypowiedzi i określane jako specjalny sposób mówienia. W takiej roli pojawiają się również w omawianych publikacjach. Wiek XVIII przynosi także dużą szczegółowość w prezentowaniu określonych grup tematycznych słownictwa. Sprzyja temu pojawienie się nowych tematów, takich jak na przykład literatura naukowa czy gospodarka, które stają się swoistym odzwierciedleniem aktualnych zainteresowań społecznych. Charakteryzując zasoby leksykalne doby nowopolskiej, Klemensiewicz (1980, s. 629–632) zwraca uwagę na wyjątkowy w tym okresie rozwój słownictwa specjalistycznego. Wiek XIX przenosi punkt ciężkości na umiejętność konwersacji na tematy z życia codziennego. Jej podstawą staje się opanowanie reguł gramatycznych, co sprawia, że znajdują one swoje stałe miejsce w analizowanym typie publikacji dydaktycznych. Z czasem to właśnie na gramatykę i jej opanowanie kładziony będzie największy nacisk. Znacznemu urozmaiceniu ulegają także metody prezentowania materiału. Często punktem wyjścia do opanowania słownictwa na dany temat staje się gotowy tekst i towarzyszące mu pytania.

Wszystkie zarysowane wyżej tendencje obserwujemy w analizowanych publikacjach. Z punktu widzenia budowy możemy w nich wyróżnić cztery zasadnicze części. Pierwsza z nich ma charakter wstępu. Znajdziemy w niej najczęściej ogólne informacje na temat wymowy i akcentu. Zdarza się, że przybierają one oryginalną formę. Przykładowo Vymazal (1913) proponuje test potwierdzający poprawność wymawiania. W tym celu poleca ćwiczyć wymowę słowa „zwyciężyć”, które jego zdaniem składa się z najtrudniejszych do opanowania polskich głosek. Niektórzy autorzy — Hora (1887), Paulík (1891), Vymazal (1913), Vydra (1915) — we wstępnej części rozmówek umieszczają również wybrane zagadnienia szczegółowe, do których należą przykładowo formy zwrotu do adresata, tytuły czy zwrotu honorowe.

Drugą z wyróżnionych części określić możemy jako gramatyczną. Autorzy umieszczają w niej informacje na temat wybranych, wartych ich zdaniem szczególnego zainteresowania zagadnień i form. Przykładowo Hora (1887) w swoich rozmówkach zwraca uwagę na konkretne czasowniki, przymiotniki, zaimki i liczebniki, z kolei Vymazal (1913) przypomina o zjawisku fałszywych przyjaciół.

Część trzecia, zasadnicza, prezentuje określone słownictwo, które najczęściej, szczególnie w publikacjach wydanych później, zostaje pogrupowane tematycznie. Z czasem obowiązkowym elementem rozmówek staje się także część, którą można określić jako dodatki. W jej skład wchodzi wybrane przez autora informacje uzupełniające, którymi najczęściej są: listy przysłów, imion, nazw geograficznych, tzw. opisy, czyli teksty preparowane przygotowane w celu przybliżenia określonej tematyki, teksty publicystyczne, użytkowe oraz literackie. Ich zakres tematyczny obejmuje przede wszystkim zagadnienia związane z życiem

codziennym. Bardzo ważne miejsce zajmują także tematy związane z historią czy szeroko pojętą kulturą⁷.

Przyjrzyjmy się dokładniej zasadniczej części analizowanych prac, a w szczególności sposobom, w jakie autorzy prezentują materiał, metodom, które mają pomóc w jego przyswojeniu oraz najczęściej pojawiającym się obszarom tematycznym słownictwa. Formy, w jakich pojawia się wybrane przez autorów słownictwo, związane są z czasem wydania danej publikacji. W najstarszych pracach zdecydowanie dominują te najbardziej typowe dla komunikacji, czyli zdania — w języku czeskim i ich polskie odpowiedniki. Z czasem, w takiej samej konfiguracji, pojawiają się wybrane zwroty i wyrażenia, a potem także pojedyncze słowa. Kolejnym rozszerzeniem jest prezentacja materiału w postaci zestawów zawierających pytanie i odpowiedź. Forma ta sukcesywnie zostaje zastąpiona tekstami całych dialogów, które zostają rozbite na pojedyncze zdania.

Dominują dwa sposoby porządkowania prezentowanego słownictwa. Pierwszym, najczęściej spotykanym, jest podział tematyczny, który jednak nie zawsze dokonywany jest konsekwentnie. Zdarza się, że niektóre grupy tematyczne powtarzają się, często brak pomiędzy nimi logicznego powiązania. Przykładem takiego mało przejrzystego układu jest publikacja Strnada (1939). W kolejności dialogów prezentowanych przez autora trudno odnaleźć przyjęty klucz, na przykład słownictwo z grupy tematycznej „jedzenie” zostaje rozbite na kilka bloków: w początkowej części pojawia się dialog *Restauracja*, w środkowej rozmowa pt. *Obiad*, a pod koniec tekst *Kawiarnia*. Utrudnieniem dla odbiorcy jest również brak przyjętego przez danego autora oznaczenia podziału tematycznego, co w pierwszej kolejności wprowadza bałagan, a w konsekwencji powoduje konieczność lektury większej lub mniejszej części publikacji. Z sytuacją taką przykładowo mamy do czynienia w pierwszej części rozmówek umieszczonych w podręczniku Sawierskiej (1911). Autorka prezentuje w niej — w formie pytań i odpowiedzi — zdania o bardzo różnorodnej tematyce, na przykład: *Jak nazywa się siostra?* (s. 18), *Jakie jest mleko krowy?* (s. 19), *Czem pokryte są ptaki?* (s. 20), *Jak nazywają się dni tygodnia?* (s. 22).

Drugim kryterium podziału są wybrane przez autora pojedyncze słowa lub formy gramatyczne. O ich wyborze najczęściej decyduje frekwencja bądź trudności związane z opanowaniem, będące bardzo często wynikiem różnic między językiem polskim i czeskim. Omawiany typ kryterium pojawia się przykładowo w rozmówkach Hory (1887). Do wybranych przez autora słów należą na przykład czasowniki *mieć* (ilustracja 1), *chcieć*, *iść*, *kupić* czy forma *niema*⁸ (ilustracja 2).

⁷ Tytuły przykładowych tekstów dodatkowych: *Wieliczka, Kraków, Lwów, Praga, Adam Mickiewicz, Urszula Kochanowska, Wycieczka jesienna do Czarnego Stawu w Tatrach, Szkoła w Dobromyślu, Polacy przyjmują chrzest, Cesarz Józef II za pługiem, Lekcja rachunków.*

⁸ Zachowana oryginalna pisownia.

Míti.

Všecko bude dobře, třeba mítí jen kousek (trochu) trpělivosti.

Mám co jísti.

Mám ti něco říci.

Mám oči, (vidím, co se děje).

Kolik mám, tolik ti dám.

Mám psátí (list) rodičům.

Mám jítí na procházku.

Nemám otce ani matky.

Nemám o něm žádné zprávy.

Mám vlastní dům.

Mám vše, čeho potřebuji.

Mám s vámi mluvití.

Nemám mnoho času.

Kolik máš koní, krav?

Máš-li u sebe peníze?

Mieć.

Wszystko będzie dobrze, tylko trzeba mieć trochę (nieco) cierpliwości.

Mam co jeść.

Mam ci coś powiedzieć.

Mam oczy.

Ile mam, tyle ci dam.

Mam pisać (list) do rodziców.

Mam iść na przechadzkę (na spacer).

Nie mam ojca ani matki.

Nie mam o nim żadnej wiadomości.

Mam dom własny.

Mam wszystko, czego potrzebuję.

Mam mówić z panem.

Nie mam wiele czasu.

Ile masz koni, krów?

Czy masz pieniądze przy sobie?

Ilustracja 1. Czasownik *mieć*

Źródło: F.A. Hora (1887). *Rukověť konwersace česko-polské*. Praha: A. Storch, s. 9.

Není.

Není vína.

Není času.

Není nebezpečství.

Již ho není.

Tam toho není.

Není tam ničeho pro vás.

Není o něm žádné zprávy.

Zase není tebe ve Krakově.

Není (tu) knihy, jižto jsem tolik hledal.

Již na to není léku.

Není růže bez trnů.

Na světě není nic stálého.

Po Niniwe není nyní ani sledu.

Není (na to) co říci.

Není-li co jísti?

Není-li co pítí?

Není ho tuto.

Není příčiny.

Pod sluncem nic není trvalého.

Není pravidla bez výminky.

Není, čeho třeba nejnnutněji.

Není člověka, jehož by hluboce nedojímaly krásy přírody.

Nic není tajného, co by na jevo nevyšlo.

Niema.

Niema wina.

Niema czasu.

Niema niebezpieczeństwa.

Jego już niema.

Tamtego niema.

Niema tam nic dla pana.

Niema o nim żadnej wiadomości.

Niema cię więc znowu w Krakowie.

Niema książki, której tyle szukałem.

Już na to niema lekarstwa.

Niema róży bez kolców.

Niema nic stałego na świecie.

Gdzie była Niniwa, teraz niema śladu.

Niema co mówić.

Czy niema co jeść (czego zjeść)?

Czy niema nic do picia?

Niema go.

Niema przyczyny.

Niema nic trwałego pod słońcem.

Niema reguły bez wyjątku.

Czego najpilniej trzeba, tego niema.

Niema człowieka, którego by nie uderzały piękności natury (przyrody).

Niema nic skrytego, co by na jaw nie wyszło.

Ilustracja 2. Forma *niema*

Źródło: F.A. Hora (1887). *Rukověť konwersace česko-polské*. Praha: A. Storch, s. 8.

W opanowaniu prezentowanego materiału mają pomóc odbiorcy określone metody pracy. Do najczęściej proponowanych należą: nauka na pamięć, przepisywanie, tłumaczenie zdań lub pojedynczych wyrazów, uzupełnienie zdań odpowiednimi formami podanych lub znanych słów. Bardzo często autorzy polecają bezpośredni kontakt z językiem polskim i jego użytkownikami, co jednocześnie staje się informacją o tym, że taka forma poznawania języka polskiego w analizowanym okresie była możliwa.

Autorską, kompleksowo opracowaną metodę nauczania słownictwa, a jednocześnie podstawowych zasad gramatyki języka polskiego⁹ zaproponował w swoich publikacjach Vymazal (1896; 1913). Metoda nazwana *snadno a rychle* ('łatwo i szybko') opierała się na pamięciowym opanowaniu przykładowych zdań (ilustracja 3). W tym celu autor polecał przygotowanie specjalnych tabliczek, na których należało umieścić wybrane zdania w obu wersjach językowych — z jednej strony po polsku, z drugiej po czesku. Proces nauczania miał odbywać się w grupach i mieć następujący przebieg:

1. Pierwszy uczeń czyta zdanie po czesku;
2. Drugi uczeń tłumaczy dane zdanie na język polski;
3. Jeśli zdanie jest przetłumaczone błędnie, pierwszy uczeń czyta poprawną wersję, a drugi powtarza ją na głos.

Zdaniem Vymazala w ciągu jednej godziny początkujący uczniowie są w stanie opanować w proponowany sposób 30 zdań.

Proponowany zestaw zdań Vymazal dzieli na kilka grup: 1. zdania podstawowe o różnej tematyce (liczba: 150 zdań), 2. odmiana rzeczowników (liczba: 90 zdań), 3. czas teraźniejszy (liczba: 300 zdań), 4. czas przeszły, przyszły i tryb przypuszczający (liczba: 200 zdań), 5. liczebniki i zdania bezosobowe (liczba: 200 zdań), 6. czasowniki iteratywne (liczba: 200 zdań), 7. zdania dodatkowe o różnej tematyce (liczba: 600 zdań). Przyswojenie ich wszystkich ma zdaniem autora umożliwić opanowanie podstaw języka polskiego i swobodną komunikację na poziomie podstawowym.

Zgodnie z obserwowanymi w badanym okresie tendencjami prezentowane w analizowanych publikacjach słownictwo odnosi się przede wszystkim do zagadnień związanych z życiem codziennym. Należą do nich na przykład: przygotowywanie posiłków, odwiedziny u znajomych, zakupy na targu, praca w ogrodzie, pogoda, plotki, praca zawodowa, przygotowanie do szkoły, zdrowie, wynajmowanie mieszkania. Przykładowe dialogi często odwołują się do zwykłych sytuacji, za sprawą czego sprawiają wrażenie bardziej naturalnych i prawdziwych, tworząc jednocześnie określony obraz opisywanej rzeczywistości. Zdarza się, że obraz ten staje się swoistą mieszanką czeskich i polskich realiów, co widzimy chociażby w dialogu na temat obiadu, pochodzącym z publikacji Paulíka (1891) (ilustracja 4). Autor nie kreuje w nim niezwykłej sytuacji związanej z wizytą gościa

⁹ Metodę tę stosował również w odniesieniu do innych języków.

32. Czy masz pan pragnienie (žízeň)?
33. Jak się to nazywa po polsku?
34. Jak się masz pan? Mam się dobrze.
35. Mówisz pan po polsku?
36. To nie nie robi (nedělá).
37. Czy to widzisz? Nie nie widzę.
38. Muszę go widzieć.
39. Zawsze (vždy) kupuję tutaj.
40. Jutro się uwidzimy.
41. On daje (dawał) lekcje.
42. Idę do pana (do pani). Jdu k Vám.
43. Dzisiaj pierwszego czerwca (června).
44. Dziś świętego Józefa.
45. On jest właścicielem wielkiej fabryki.
46. Daj nam kieliszek wódki (skleničku kořalky).
47. Daj mi pan bilet drugiej klasy do Lwowa.
48. Za dwa centy herbaty. Za dva krejeary čaje.
49. Czarnej lub zielonej? To wszystko jedno.
50. Jechałem koleją żelazną (po železnici).
51. Szczęśliwej podróży. Šťastnou cestu.
52. Życzę (přeji) dobrej noey.
53. Czekam na odpowiedź.
54. Hotel pod Złotą gęsią. U zlaté husy.
55. Mam rzecz bardzo ważną dla pana.
56. Teraz (ynní) nie mam czasu.
57. Znasz tych kupeów?
58. Masz pan dzienniki berneńskie (Berno)?
59. Oto pudełko (škatulka) z zapalnikami.
60. Kto smaruje (maže), ten jedzie.
61. Jedź prędko (rychle).
62. Skąd panowie jedziecie?
63. Wiesz pan co nowego? Ja nie wiem nic.
64. Czy mogę tu nocować?

Ilustracja 3. Metoda *snadno a rychle*

Źródło: Vymazal, F. (1913). *Čech s Polákem rozmlouvající*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský, s. 69.

i rezygnuje ze sztucznych zdań wymieniających nazwy typowych polskich potraw. Obiad, aczkolwiek rozpoczyna się o godzinie typowej raczej dla Czechów (godz. 12:00), nie jest wystawny, pojawia się jednak zarówno najpopularniejsza polska zupa, czyli rosół, jak i elementy typowej polskiej gościnności.

Szczególny nacisk położony zostaje na dwa kręgi tematyczne. Pierwszy z nich związany jest z różnymi możliwościami spędzania czasu wolnego, do których należą na przykład spacer, teatr, koncert, taniec, muzeum, wystawy, księgarnia, cyrk, podróże czy sport. Drugi odnosi się do szerokiego wachlarza usług, na przykład: lekarz, szewc, szwaczka, modystka, golibroda, poczta, urząd telegraficzny, urzędy, handel. W obu przypadkach zwraca uwagę szczegółowość podejścia do prezentowanych tematów rozmów. Widać to przykładowo w rozmowie *U szewca* pochodzącej z podręcznika Sawierskiej (1911) (ilustracja 5). Oprócz podstawowych informacji dotyczących czasu i kosztu wykonania usługi pojawia się w niej

Czy już obiad gotów?	Jest již oběd hotov?
Dopiero dwunasta.	Teprv jest dvanáct hodin.
Wnet będzie czas na obiad.	Půjde se hned k obědu.
Będę miał chęć do jedzenia, bo wczoraj wieczorem wcale nic nie jadłem.	Dnes budu mít chuť k jídlu, neboť jsem včera večer zcela nic nejedl.
Przychodzę, ażebym Państwu towarzyszył przy obiedzie.	Přicházím, abych s vámi po- obědval.
Witamy Pana, cieszy nas bar- dzo, lecz niemamy wiele.	Vítáme vás, těší nás velmi, avšak nemáme mnoho.
Stół nasz tylko powszedni.	Naše strava jest jen všední.
Dla mnie dosyć będzie.	Pro mně bude dosti.
Oto wszystko, czego człek tylko żąda.	Tu jest všechno, co si jen člověk přeje.
Weź Pan kawałek pieczeni i špinák.	Vezměte si kousek pečeně a špinát.
To lubię.	To jím rád.
Lubisz Pan rosół?	Jíte rád polévku?
Rosół był za gorący.	Polévka byla příliš horká.
Jak Panu smakuje?	Jak vám chutná?
Wybornie, Pan masz zręcz- nego kucharza.	Výborně, máte zručného ku- chaře.
Kdybym był wiedział, że Pan przyjdiesz, to bym był ob- stalował cóż lepszego.	Kdybych byl věděl, že přijдете, byl bych objednal něco lep- šího.
Mogę Panu tym kawałkiem pieczeni służyć?	Mohu vám posloužití tím kou- skem pečeně?
Już dosyć jadłem, dziękuję.	Již jsem syt, děkuji.
Oto smaczny kawałek, weź go Pan!	Zde chuťný kousek, vezměte si.

Ilustracja 4. Obiad

Źródło: Paulik, J. (1891). *Učebnice jazyka polského se zvláštním zřením k výslovnosti, obsahující mluvnici, rozmluvy a čítanku*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský, s. 66.

bardzo precyzyjny opis wymagań stawianych przez klienta — obuwie ma być ze skóry cielęcej, na niskich, szerokich obcasach, a szewc powinien uwzględnić również to, że klient ma problem z odciskami.

Doceniając starania autorów analizowanych podręczników, warto jednak na koniec zwrócić uwagę na błędy i niedoskonałości, jakie pojawiają się w ich pracach. Dotyczą one przede wszystkim znajomości języka polskiego i umiejętności tłumaczenia. Z problemami tego typu w największym stopniu spotykamy się w publikacji Strnada (1939), która niestety sprawia wrażenie pracy powstałej na potrzeby chwili, na fali popularności określonej tematyki. Przytaczane przez autora dialogi pełne są różnego rodzaju błędów, najczęściej fleksyjnych i leksykalnych, które często wynikają z dosłownego tłumaczenia czeskich konstrukcji na język polski (ilustracja 6).

Poddane analizie publikacje otwierają wiele możliwości badawczych. Przede wszystkim są bogatym źródłem informacji na temat aktualnego zasobu słownictwa i zachodzących w nim zmian. Znajdziemy w nich ciekawe przykłady wyrazów, które wyszły już z użycia — na przykład *fistula* (falset), *subretka* (pokojówka), *pocztylion* (woźnica), *frukty* (owoce), *konsyljarz* (lekarz), *depesza* (telegram),

U szewca.	U obuvníka.
A.: Proszę mi pokazać dobre buciki.	A.: Prosim, ukažite mi dobré botky.
S.: A jakież one mają być?	Ob.: Jaké mají býti?
A.: Chcę ze skóry cielęcej.	A.: Chci z telecí kůže.
S.: Gotowych dla Pana na składzie obecnie nie mam; ale mogę je wkrótce na obstalunek zrobić.	Ob.: Nemám právě hotových bot pro vás na skladě, ale mohu je brzy na objednávkou udělati.
A.: Dobrze, ale proszę, przy braniu miary uważać, mam na obu nogach odciski.	A.: Dobře, ale prosím, abyste při braní míry pamatovali na to, že mám obě nohy otlačené.
S.: Jak sobie Pan życzy? wysokie czy niskie obcasy?	Ob.: Jaké si přejete? Vysoké nebo nízké podpatky?
A.: Niskie, ale szerokie i trwałe. Muszą za 3 dni być gotowe, odjeżdżam bowiem. Ile za nie zapłacę?	A.: Nízké, ale široké a pevné. Musí býti za 3 dny hotové, neboť odjíždím. Kolik za ně zaplatím?
S.: Jeszcze tego nie wiem, obliczę tanio, rachunek do bucików przyłaczę.	Ob.: Ještě to nevím, budu je počítati levně a účet připojím k botkám.
A.: Godzę się na to.	A.: Jsem s tím spokojen.
A.: Moje uszanowanie.	A.: S Bohem.
S.: Najniższy sluga.	Ob.: Ponižený služebník.

3*

Ilustracja 5. U szewca

Źródło: Sawierska, F. (1911). *Učebnice jazyka polského s polsko-českým slovníkem, rozmluvami a korespondenci polskou*. Praha: František Rebec, s. 35.

Jedete jen na dovolenou?	Czy pan jedzie tylko na urlop?
Nikoli. Nastupuji ve Varšavě místo.	Nie, proszę. Wstępuję posadę w Warszawie.
A vaše rodina?	A rodzina pańska?
Jede se mnou.	Jedzie za mną.
Umíte dobře polsky, kde jste se naučil?	Pan mŏwi dobrze po polski, kdzdie pan się nauczył?
V Praze.	V Pradze Czeskiej.
A jak se vám líbí naše vlaky?	Jak się tam panu podobaję nasze pocięgy?
Líbí se mi, jsou pohodlné.	Podobaję mi się, są ony bardzo wygodne.
A co krajina?	A cŏz krajobraz?
Je velmi krásná.	Jest bardzo ładny.
Jsem z roviny, a proto se mi vaše země líbí.	Ja jestem z rŏwniny a dlatego mi się wasz kraj podoba.
Těšíte se na Varšavu?	Czy pan się cieszy na Warszawę?
Velmi se těším.	Cieszę się bardzo.
Mohu se optat na vaše povolání?	Czy się mogę pana zapytác na pańskie powołanie?
Jsem inženýr.	Jestem inżynier.
Strojní, nebo stavební?	Mechaniczny, albo budowniczy?
Strojní.	Jestem mechaniczny.
Těší mě, že jsem vás poznal.	Miło mi poznac pana.
Přeji vám hodně úspěchu.	Życię panu mnoho wynikŏw.

Ilustracja 6. Błędy

Źródło: Strnad, V. (1939). *Polský rychle a všude. Hláškosloví, tvarosloví, výslovnost, konverzace. Diferenciální slovníček. Slovník česko-polský*. Praha: Jos. R. Vilímek, s. 32.

legomina (ciasto), *wiktuały* (żywność), *napiętek* (obcas), *urynał* (nocnik), *graj-carek* (korkociąg) — a które mogą stać się punktem wyjścia do różnego rodzaju badań o charakterze semantycznym i słowotwórczym. Wiele z nich związanych jest z czynnościami, sytuacjami czy miejscami typowymi dla badanego okresu i stwarzającymi określony obraz danej epoki. Należą do nich na przykład podróż omnibusem i dorożką, wizyta w składzie sukna, wędliniarni, u szwaczki czy modystki, wynajęcie pokoju z opałem, zakup pudełka na kapelusze, parzenie herbaty w samowarze, czyszczenie zębów proszkiem, używanie opaski do wąsów, mierzenie na łokcie czy oprawa książek. Wnikliwy czytelnik odnajdzie również wiele informacji na temat aktualnej prasy (na przykład *Gazeta Narodowa*, *Kurjer Krakowski*), cieszących się dużą popularnością publikacji (nowele Adolfa Dygasińskiego, Bolesława Prusa, Marii Dąbrowskiej, powieść Wacława Berenta, słownik Samuela Bogumiła Lindego) czy wartych odwiedzenia miejsc (Hotel Europejski, Hotel Wiktorja). Wszystko to sprawia, że prezentowane podręczniki oraz ich autorzy stają się źródłem informacji nie tylko na temat języka polskiego i historii jego nauczania na ziemiach czeskich, lecz także przynoszą wiele faktów składających się na obraz czesko-polskich kontaktów w okresie przedwojennym.

Bibliografia

- Baron, R., Madecki, R., Rusin Dybalska, R. *et al.* (2023). *Česká (a slovenská) univerzitní polonistika do roku 1939*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Benešová, M., Rusin Dybalska, R., Zakopalová, L. (2013). *90 let pražské polonistiky — dějiny a současnost / 90 lat praskiej polonistyki — historia i współczesność*. Praha: Karolinum.
- Cieśla, M. (1974). *Dzieje nauki języków obcych w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dąbrowska, A. (2010). Z czego Czesi uczyli się języka polskiego w XIX?. *Rozprawy Komisji Językowej*, 37, s. 49–58.
- Dąbrowska, A. (2012). Kto, gdzie, kiedy i dlaczego uczył (się) dawniej języka polskiego jako obcego?. W: Markowski, A., Pawelec, R. (red.), *Oblicza polszczyzny*, s. 191–210. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Dąbrowska, A. (2018). Byli przed nami, uczyli przed nami. Nauczanie języka polskiego jako obcego (JPJO): spojrzenie diachroniczne. W: A. Achtełlik, K. Graboń (red.), *W kręgu (glotto)dydaktyki*, s. 15–43. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Dąbrowska, A. (2019). Teaching Polish as a foreign language within the history of the Polish language. *Acta Universitatis Lodziensis*, 26, s. 27–48.
- Hora, F.A. (1887). *Rukověť konversace česko-polské*. Praha: A. Storch.
- Klemensiewicz, Z. (1980). *Historia języka polskiego*. Warszawa: PAN.
- Macura, J. (1998). *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*. Czeski Cieszyń: Towarzystwo Nauczycieli Polskich w Republice Czeskiej.
- Miodunka, W.T. (2016). *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie — stan obecny — perspektywy*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Paulík, J. (1891a). *Krátké rozmluvy Čecha s Polákem*. Praha: Fr. Řivnáč.
- Paulík, J. (1891b). *Učebnice jazyka polského se zvláštním zřením k výslovnosti, obsahující mluvnici, rozmluvy a čítanku*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský.

- Rusin Dybalska, R. (2014). Z dějin výuky polštiny v Čechách. Několik slov o „Učebnici polštiny pro posluchače kursů polského kulturního střediska v Praze” (1961–1968). W: M. Benešová, R. Rusin Dybalska, L. Zakopalová (red.), *Proměny polonistiky: tradice a výzvy polonistických studií*, s. 238–246. Praha: Karolinum.
- Rusin Dybalska, R. (2020). „Polish for Everyone”. A Few Notes on the Oldest Textbooks for Learners of Polish in the Czech Republic. *Annales UMCS, sectio N. Educatio Nova*, 5, s. 427–440.
- Rusin Dybalska, R. (2021). „On the Need for Practical Knowledge of Slavic Languages”, or Pre-War Polish Language Textbooks for the Czechs. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*, 1, s. 189–199.
- Rusin Dybalska, R. (2022). „Polsky w 1000 słowach”, czyli przedwojenne pomoce dydaktyczne do nauki języka polskiego dla Czechów. W: K. Kołatka (red.), *Miscellanea lingwistyczne i varia*, s. 243–259. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Sawierska, F. (1911). *Učebnice jazyka polského s polsko-českým slovníkem, rozmluvami a korespondencí polskou*. Praha: František Rebec.
- Skorupka, S. (1982). Rozwój frazeologii w ostatnim sześćdziesięcioleciu. W: J. Rieger, M. Szymczak (red.), *Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918–1978)*, s. 233–237. Wrocław: Ossolineum.
- Strnad, V. (1939). *Polský rychle a všude. Hláskosloví, tvarosloví, výslovnost, konverzace. Diferenciální slovníček. Slovník česko-polský*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- Špachta, D.A. (1837). *Pokus Čecha o naučenj se počátkům grammatiky gazyka polského, který s vlastenci svými sdjly Dominik Špachta, farář v Kolči*. Praha: Wáclaw Špinka.
- Tarajło, Z. (1988). Nauczanie w Czechach języka polskiego w świetle XIX-wiecznych podręczników. W: J. Petr (red.), *Z česko-polských jazykových a literarních styků*, s. 203–212. Praha: Univerzita Karlova.
- Tarajło-Lipowska, Z. (2005). Jak uczyć Czechów języka polskiego?. W: M. Dąbrowska (red.), *Język trzeciego tysiąclecia*, 3, 3, s. 323–333. Kraków: Tertium.
- Vydra, B. (1915). *Hovory česko-polské. Se stručnou mluvnici*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- Vymazal, F. (1896). *Polský snadno a rychle*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský.
- Vymazal, F. (1913). *Čech s Polákem rozmlouvající*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský.
- Walczak, B. (2015). Polszczyzna poza granicami kraju w historii języka polskiego. *Poradnik Językowy*, 8, s. 132–142.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.15>

Data przesłania artykułu: 9.03.2023

Data akceptacji artykułu: 8.07.2023

SYLWIA SOJDA

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

(University of Silesia, in Katowice, Poland)

Rzeczowniki *pluralia tantum* w słownikach języka polskiego i słowackiego

Pluralia tantum nouns in Polish and Slovak dictionaries

Abstract

The aim of this paper is to indicate the lexicographical description of *pluralia tantum* in the dictionaries of contemporary Polish and Slovak languages. These lexemes are differently described in different dictionaries. The study shows ways of presenting these nouns using specific annotations *only in the plural* (*tylko w lm.*) and *usually in the plural* (*zwykle w lm.*, sk. *obyč. v mn. č. - obyčajne v množnom čísle*). The main problems while describing *pluralia tantum* arise by various classifications of such nouns in the compared languages. There have been noticed some changes in the presentation of *pluralia tantum* nouns in newer dictionaries, others exist only in specific uses in texts. This opens up broader research perspectives in the field of confrontative linguistics.

Keywords: *pluralia tantum*, dictionary, lexicography

Pluráliá tantum v poľských a slovenských slovníkoch

Zhrnutie

Cieľom štúdie je naznačiť lexikografický opis podstatných mien kategórie *pluráliá tantum* v slovníkoch súčasného poľského a slovenského jazyka. Tieto lexémy sú v slovníkoch rôzne opísané. Príspevok ukazuje spôsoby uvádzania týchto podstatných mien pomocou špecifických anotácií *len v množnom čísle* (pol. *tylko w lm.*) a *obyčajne v množnom čísle* (pol. *zwykle w lm.*, sk. *obyč. v mn. č.*).

Hlavné problémy pri opise *pluráliá tantum* vznikajú pri rôznych klasifikáciách takýchto podstatných mien v porovnávaných jazykoch. V novších slovníkoch boli zaznamenané určité zmeny v uvádzaní *plurálií tantum*, iné existujú len v špecifických použitíach, napr. v textoch. Tým sa otvárajú širšie výskumné perspektívy v oblasti konfrontačnej lingvistiky.

Kľúčové slová: *pluráliá tantum*, slovník, lexikografia

Wprowadzenie

Prowadzone współcześnie badania z zakresu psychologii poznawczej oraz neuropsychologii wskazują, że człowiek ma intuicyjne pojęcie liczby, u podstawy którego stoją mentalne reprezentacje liczebności. Jest to podważenie powszechnego poglądu o ścisłym związku między systemem językowym i pojęciowym człowieka (Wilim, 2007, s. 190). Liczne dociekania lingwistyczne, nie tylko na gruncie polskim (por. Corbett, 2018), wskazują, że kategoria *plurale tantum* (PT) jest kategorią dynamiczną — zasób jednostek ją tworzących stale się zmienia: jedne jednostki wychodzą z użycia, jednocześnie pojawiają się nowe słowa lub znaczenia, a status poszczególnych leksemów w obrębie kategorii jest zmienny.

W kręgu zainteresowań badaczy rzeczownikami PT znajdują się ich kategorie gramatyczne: pisze się o funkcji liczby, którą jest sygnalizowanie jednostkowego lub niejednostkowego charakteru desygnatu rzeczownika, choć w przypadku pluraliów tantum dochodzi do zachwiania podstawowej funkcji. Rzeczowniki reprezentujące PT nie informują o liczbie desygnatów, a tworząc formy liczby mnogiej, mogą mieć znaczenie liczby zarówno mnogiej, jak i pojedynczej. Dlatego też liczba jest dla nich kategorią selektywną, a nie fleksyjną. Wiele kłopotów nastęrcza też ustalenie rodzaju takich rzeczowników, choć, jak zauważa Małgorzata Jasińska, „są pewne symptomy gramatyczne tego, że pluralia tantum odmieniają się według różnych typów deklinacji: męskiej, żeńskiej i nijakiej” (Jasińska, 2015, s. 35).

Metodologia i źródła

Przedmiotem mojego zainteresowania jest sposób przedstawiania pluraliów tantum w słownikach języka polskiego i języka słowackiego. Inspiracje do podjęcia rozważań w tym zakresie stanowiły artykuły Hanny Jadackiej *Pluralia tantum w opisie leksykograficznym* (Jadacka, 2006) i Marty Nowosad-Bakalarczyk *Uzupełnione pluralia tantum we współczesnej polszczyźnie* (Nowosad-Bakalarczyk, 2017) oraz konstatacja Krystyny Kowalik: „[o]becność w polskiej leksyce tego typu wyrazów jest faktem potwierdzonym przez leksykografów i każdy leksem należący do tej grupy jest w słowniku odpowiednio opisany” (Kowalik, 2002). Postanowiłam sprawdzić, jak jest w istocie, co więcej — zestawieć polskie opracowania leksykograficzne ze słowackimi. Małgorzata Jasińska pisze, że „PT są grupą rzeczowników kłopotliwą ze względu na swoją specyfikę” (Jasińska, 2015, s. 119), a Anna Andrzejczuk doprecyzowuje kwestię nieścisłości w opisach leksykograficznych, wskazując, że „możliwość utworzenia form singularnych i ich, choćby incydentalna, obecność w żywym języku jest jednym z powodów komplikacji przy opisie słownikowym [rzeczowników PT — uzup. moje]” (Andrzejczuk, 2007, s. 179).

Podstawę materiałową prezentowanych tu rozważań stanowią wybrane słowniki ogólne języka polskiego i języka słowackiego. Są to: *Słownik języka polskiego*

pod redakcją Mieczysława Szymczaka (t. 1–3, 1978–1981 (dalej: *SJPSz*), *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza (wersja elektroniczna 1.0, 2004) (dalej: *USJP*), *Mały słownik rzeczowników osobliwych (o nietypowej odmianie)* Andrzeja Dyszaka (1999) (dalej: *MSRzO*) oraz internetowy *Wielki słownik języka polskiego* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego (dalej: *WSJP*; www.wsjp.pl). Przywołując przykłady słowackie, korzystam z internetowego narzędzia, jakim jest *Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV* (www.slovníky.juls.savba.sk), gdzie interesujące mnie hasła są prezentowane w kilku słownikach. Są to: *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003) (dalej: *KSSJ*), *Historický slovník slovenského jazyka* (1991–2008) (dalej: *HSSJ*), *Slovník slovenského jazyka 1959–1968* (dalej: *SSJ*), *Slovník slovenských nářečí A–K, L–P* (1994–2006) (dalej: *SSN*), *Slovník súčasného slovenského jazyka A–G, H–L, M–N, O–Pn* (2006, 2011, 2015, 2021).

Celem moich dociekań jest sprawdzenie, jak rzeczowniki PT są opisywane w poszczególnych artykułach hasłowych polskich i słowackich. To pozwoli mi uzyskać odpowiedź na pytanie, czy są to opisy ścisłe i konsekwentne, a jeżeli nie — z czego owa nieścisłość i niekonsekwencja wynika. Obraną metodą jest porównanie oznaczania wybranych rzeczowników w poszczególnych słownikach przy jednoczesnym akcentowaniu głównie różnic. Korzystam też ze wspomnianych wcześniej opracowań naukowych Jadackiej i Nowosad-Bakalarczyk, uwzględniam ustalenia Teresy Friedelówny (1968), Kowalik (2002) i Jasińskiej (2015).

Ta ostatnia badaczka dokonała zestawienia rzeczowników określonych jako *stale PT* (oznaczone skrótem *blp*) w dwóch słownikach: *SJPSz* i *USJP*. Celem takiego zestawienia było „pokazać zmiany, jakie można zaobserwować, porównując materiał egzemplifikacyjny pochodzący z obydwu słowników” (Jasińska, 2015, s. 242). Kowalik z kolei swoje spostrzeżenia oparła na porównaniu materiału ze *SJPSz* z rzeczownikami PT odnotowanymi w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego, a Nowosad-Bakalarczyk opracowała zestawienie klas semantycznych rzeczowników PT, korzystając z jednotomowego *Słownika języka polskiego PWN* pod red. Elżbiety Sobol. Analiza tych prac i porównanie ich z materiałem słowackim pozwalają na głos w dyskusji nad rzeczownikami PT w opracowaniach leksykograficznych.

Klasyfikacje rzeczowników *pluralia tantum*

Kwestią, którą chciałabym zaznaczyć na początku, jest różny sposób klasyfikowania rzeczowników należących do kategorii PT w porównywanych językach.

W polszczyźnie spotykamy się z kilkoma propozycjami podziału. Pierwszą z nich jest podział na: 1. rzeczowniki *pluralia tantum* stałe (właściwe), na przykład: *biesagi, drzwi, fusy, grabie, imieniny, kąpielówki, mary, nożyce, okulary, pomyje, postrzyżyny, rajtuzy, schody, szczypcy, widły*; 2. rzeczowniki z tendencją

do przechodzenia w obręb kategorii *plurale tantum*¹, na przykład: *czułki, drwiny, kluski, modły, nudy, parchy, rupiecie, zarośla, żolzy* oraz 3. fakultatywne rzeczowniki PT, na przykład: *bobry, ostatki, srebra* (Friedelówna, 1968). Kolejna klasyfikacja obejmuje: 1. standardowe *pluralia tantum*, na przykład: *dąsy, konfitury, modły, ostatki, perfumy, schody, tarapaty, wakacje, wczasy, wypłuczyny, zapustki*; 2. niestandardowe *pluralia tantum*: *korzenie, lody, mokradła, srebra*, terminy biologiczne, zoologiczne, chemiczne (*aeroby, ramiennice, tłuszczowce*), nazwy obuwia (*buty, kozaki, pantofle, trampki*) (Gradkowska, 1989). Trzecią propozycję znajdziemy w *Encyklopedii Języka Polskiego* (dalej *EJP*) (Urbańczyk, 1999), gdzie ze względu na znaczenie rzeczowniki PT dzielą się na policzalne (*drzwi, usta*) lub niepoliczalne (*fusy, męty*). Do tej klasyfikacji nawiązuje Andrzejczuk (2007), która proponuje: 1. PT policzalne o spójnej budowie, na przykład: *dożynki, drzwi, imieniny, lejce, okulary, rajstopy, sanie, spodnie, szkła, usta*; 2. PT policzalne z powtarzającymi się elementami, na przykład: *cynaderki, fafle, generałostwo, karty, korale, pończochy, rodzice, ręce, trampki, zapalki*; 3. PT niepoliczalne o strukturze ciągłej, na przykład: *archiwalia, dąsy, drobne, męty, fekalia, grymasy, karakuły, mydliny, perfumy, pomyje, spaliny, torsje, wypociny*; 4. PT niepoliczalne z powtarzającymi się elementami, na przykład: *afty, amidki, Apacze, Gezowie, helowce, hemoroidy, jesiotrowate, kurzajki, Polacy, wiły, żylaki*. Inne podejście prezentuje Dyszak, który za rzeczowniki osobliwe uznaje te, „których odmiana charakteryzuje się różnymi nietypowymi zjawiskami, mającymi wpływ na zasób ich różnych form fleksyjnych” (Dyszak, 1999, s. 16). Co ciekawe, autor opisuje rzeczowniki, których paradygmaty formalne charakteryzują się pełnym synkretyzmem w zakresie kategorii liczby (*imieniny, plecy, spodnie*) jako te, które występują w funkcji liczby zarówno pojedynczej, jak i mnogiej, gdyż każdy z nich może odnosić się do pojedynczego przedmiotu (faktu) lub do pewnej większej ilości przedmiotów (faktów). Nie odmieniają się one wobec tego przez liczbę, którą da się ustalić dopiero na podstawie kontekstu. Ilustracją tego zjawiska mogą być wybrane konteksty polskie i słowackie:

(1) *Na stoliku leżała książka, a na niej — okulary do czytania.*

Dal si na nos okuliare, natiahol si boxerky a postavil sa do balkónových dverí, aby si zapálil cigaretu.

(2) *Złodziej otworzył drzwi przy pomocy dopasowanego klucza.*

Stál nebadane vo dverách a blahoželal si, že všetko sa dostalo do správnych kolají.

(3) *Oferta firmy obejmuje okulary korekcyjne, soczewki kontaktowe, szkła powiększające, okulary ochronne i przeciwsłoneczne.*

Pretože dioptrické okuliare sú predovšetkým zdravotná pomôcka, nesmieme brať na ľahkú váhu nielen výber vhodného rámu, ale i samotných skiel.

¹ Marta Nowosad-Bakalarczyk nazywa je *uzualnymi PT* (Nowosad-Bakalarczyk, 2017), a Małgorzata Jasińska – *potencjalnymi PT* (Jasińska, 2015).

(4) *Wymienione zostały wszystkie drzwi i okna.*

Na sidlisku pôjde od dverí k dverám.

(5) *Omówiono także problematykę ochrony środowiska w kontrolach NIK, dotyczących m.in. zarządzania odpadami przemysłowymi i domowymi, wody pitnej i zanieczyszczenia morza.*

W zdaniach (1.) i (2.) chodzi raczej o jeden konkretny obiekt, w zdaniach (3.), (4.) i (5.) — o wiele, bliżej niesprecyzowaną ilość.

Lista rzeczowników nieodmiennych przez liczbę, prezentowanych w MSRzO, obejmuje 110 leksemów, wśród których znajdują się na przykład: *barki, bermudy, binokle, delikatesy, drzwi, dyby, galoty, gatki, gogle, grabie, kajdany, kalesony, kleszcze, koszary, lędźwie, majtki, mary, nosze, nożyce, obcegi, okulary, podwoje, rajstopy, rybaczki, sanie, schody, skrzypce, slipy, szachy, szorty, sztruksy, śpiochy, trojaczki, usta, warcaby, widły, wrota, zaręczyny, zwłoki*. Przy niektórych z nich autor podaje dodatkową informację, że są to rzeczowniki *plurale tantum* lub *plurale tantum zbiorowe* (całość nieodróżnicowana wewnątrznie). Jako *PT* autor klasyfikuje na przykład: *alimenty, amory, androny, andrzejki, annaty, auspicje, arkana, (arkany), bachanalia (bachanalie), bazgroły, bokobrody, borowiny, brewerie, cedziny, ciągoty, ciągotki, ciągi, czary, dożynki, duby, dzięki, farmazony, fafry, fumy, ferie, finanse, fochy, fusy, gazy, gniewy, gody, grochy, groszki, grymasy, gusła, hopki, horyzonty, humory, juwenilia, jasełka, juwenalia, kadry*; natomiast do *PT zbiorowych* zalicza na przykład: *aktualia, annaty, archiwalia, anteriora, bambetle, bitki, brudy, chaszczce, chemikalia, człapy, czworaczki, dane, dewizy, dewocjonalia, didaskalia, dobra, drobne, drwa, duperеле, dziatki, dzieciśka, dzieje, errata, fidrygalki, filakterie, frażety, gruzy, heblowiny, hemoroidy, hocki-klocki, jasełka, kadry, karcieťa, karty, katakumby, kolektanea, kresy, lary, losy*.

Definiując je, zaznacza z kolei, że *PT* to rzeczowniki osobliwe, których paradygmaty tworzą formy fleksyjne wyrażające tylko wartości kategorii przypadku charakterystyczne dla form liczby mnogiej. Na przykładzie rzeczownika *FUSY* Dyszak objaśnia, że mimo formalnej zbieżności z końcówkami liczby mnogiej rzeczownik ten nie informuje o liczebności przedmiotów jego odniesienia, a co za tym idzie, nie łączy się w zdaniu z określeniami liczebnikowymi. Te cechy pozwalają na odróżnienie *PT* typu *FUSY* od rzeczownika nieodmiennego przez liczbę typu *SPODNIE*, włączanego ze względu na końcówki form fleksyjnych do *PT*. Niektóre *PT* są wyrazami pochodnymi od rzeczowników o formach liczby pojedynczej i mnogiej (na przykład: *wojsko > wojska*) lub są wyrazami podstawowymi dla rzeczowników nieodmiennych przez liczbę (na przykład: *warcaby*) (Dyszak, 1999, s. 19–21, 24–25).

Inne przykłady wynotowane ze wspomnianego słownika:

– *imieniny* I. *plurale tantum* [M. *imienin-y*, D. *imienin-Ø*] ‘wyznaczone dla każdego imienia dzień w roku, będący dniem patrona imienia i świętem osób mających to imię’: *Od żony na imieniny dostał prezent*; II. Nieodmienny przez liczbę pochodny od rzeczownika *IMIENINY* *plurale tantum* ‘przyjęcie z okazji imienin’:

Całą noc bawił się u kolegi na imieninach. W minionym miesiącu wydałem mnóstwo pieniędzy, chodząc na imieniny do przyjaciół i krewnych;

– *łędźwie* I. nieodmienny przez liczbę [M. lp. = M. lm. *łędźwi-e*, D. lp. = D. lm. *łędźw-i*] ‘część pleców między żebrami a miednicą po obu stronach kręgosłupa’: *Od paru dni odczuwał bóle w łędźwiach*; II. plurale tantum zbiorowy [formy zbieżne z paradygmatem rzeczownika *ŁĘDŹWIE* nieodmiennego przez liczbę] ‘potoczna nazwa części kończyn dolnych od bioder do kolan jako nieodróżnianej wewnętrznie całości’;

– *osiedliny* I. plurale tantum [M. *osiedlin-y*, D. *osiedlin-Ø*] ‘zamieszkanie w nowym domu’: *Dzieci nie mogły się doczekać osiedlin w nowoczesnej dzielnicy miasta*; II. nieodmienny przez liczbę pochodny od rzeczownika *OSIEDLINY* plurale tantum [formy lp. i lm. zbieżne z paradygmatem rzeczownika *OSIEDLINY* plurale tantum] ‘uroczystość związana z osiedlinami’: *Na osiedliny zaprosił sąsiadów z tej samej klatki. W krótkim czasie uczestniczył w licznych osiedlinach*;

– *perfumy* I. plurale tantum [M. *perfum-y*, D. *perfum-Ø*] ‘alkoholowy roztwór naturalnych lub sztucznych substancji zapachowych’: *Skropiła pościel perfumami*; II. nieodmienny przez liczbę pochodny od rzeczownika *PERFUMY* plurale tantum [formy lp. i lm. zbieżne z paradygmatem rzeczownika *PERFUMY* plurale tantum] ‘ograniczona w jakiś sposób porcja perfum’: *Zbliżyła perfumy (= flakonik perfum) do nosa i delikatnie wciągnęła powietrze. Ekspedientka podała jej różne francuskie perfumy (= flakoniki z różnymi francuskimi perfumami)*;

– *szachy* I. plurale tantum [M. *szach-y*, D. *szach-ów*] ‘rodzaj dwuosobowej gry’: *Zagraj ze mną w szachy*; II. nieodmienny przez liczbę pochodny od rzeczownika *SZACHY* plurale tantum [formy lp. i lm. zbieżne z paradygmatem rzeczownika *SZACHY* plurale tantum] ‘plansza i pionki do szachów’: *Podarował synowi szachy. Wychowawca rozdał chłopcom szachy*.

Uboższy pod względem klasyfikacji pluraliów tantum jest język słowacki, w którym kategoria ta nie została opracowana w sposób monograficzny. W podręczniku akademickim z zakresu morfologii *Morfológia slovenského jazyka* (Ružička, 1966; dalej: *MSJ*) opisano rzeczowniki zbiorowe (*skupinové podstatné mená*), które określają przedmioty występujące w pewnych grupach, oraz takie, w których formie liczby mnogiej kryje się również element jednostkowości. Są to zazwyczaj rzeczowniki niepoliczalne, na przykład: *bobuľky, cigarety, čerešne, črevá, ďasna, chlpy, figy, fúzy, ihličky, kachličky, mraky, nároky, nervy, obrvy, pančuchy, sušienky, svale, vlasy, vrásky, výdavky, zákonitosti, zápalky*.

Funkcjonują również w słowacczyźnie rzeczowniki w formie tzw. *výlučného plurálu*, tj. wyłącznie w liczbie mnogiej, z rzadkimi, ograniczonymi do pewnych warunków formami singularnymi, na przykład: *archiválie, behúle, bliženci, bokombrady, cereálie, článkovce, dáta, detičky, deťurence, dreváky, droby, erráta, fúzy, halušky, hobliny, hrozienka, hryzadlá, insígnie, klinčeky, ľaliokveté, lazy, lososovitě, ľudia, motyľokveté, naturálie, oberky, očistky, ohrabky, omrviny, pačesy, peniaze, personálie, piliny, plátenky, reálie, rezance, riasy, rukávce, strapačky, strúhance, sušienky, šupiny, údeniny, úvodzovky, vnútornosti*.

Jak widać, obok rzeczowników z możliwymi obiema formami liczby istnieje grupa rzeczowników z jedną formą: formą liczby mnogiej, która odnosi się do jednego przedmiotu mogącego występować też w większej ilości (*jedny hodinku, všetky noviny*). Takie rzeczowniki, *pluralia tantum*, utożsamiane są w *MSJ* z określeniem *pomnožné postatné mená*, na przykład: *bričesky, dožinky, driapačky, férie, genitálie, hovoriť, chriapy, kríže, mechy, mdloby, muky, nohavice, noviny, ostatky, osýpky, plavky, plúca, pozostatky, príušnice, prsia, rodidlá, ústa, väzy, vraidlá*.

Podobną klasyfikację proponują Ján Oravec, Eugénia Bajžíková i Juraj Furdík (1984, s. 41–42; dalej: *SSSJ-M*), którzy wskazują na rzeczowniki: 1. mające wyłącznie liczbę mnogą (*výlučný plurál*) — *pluralia tantum* oraz 2. z konkretną, lub nie, ilością, na przykład: *dve líca, oči, ruky, vlasy, chlpy*. Podobnie o kategorii liczby mnogiej pisze Andrej Závodný (Závodný, 2016, s. 73), wyróżniając *výlučný plurál* oraz *viazaný plurál*. Ten drugi dotyczy tych rzeczowników, które zazwyczaj występują w parach lub w większej ilości, rzadko natomiast w formie liczby pojedynczej, mimo że taką formę singularną mają: *jahody, naušnice, odpadky, ponožky, promócie, rukavice, topánky, vlasy*. Inny słowacki badacz, Ivan Očenáš pluraliami tantum nazywa rzeczowniki, które mają tylko formę liczby mnogiej, na przykład: *jasle, nohavice, osýpky, prázdniny, sane* (Očenáš, 2003, s. 61). Dodam jeszcze, że badania porównawcze bułgarsko-słowackie, których autorką jest Evgenia Miteva (2022) pokazały, że PT dzielą się na właściwe i fakultatywne. Do właściwych należą te, przy których odcień mnogości zanikł i nie mogą tworzyć form liczby pojedynczej (według słowackich badaczy *len plurál*), do fakultatywnych natomiast te, które mają formy singularne i mogą występować w liczbie pojedynczej.

Na podstawie zaprezentowanych klasyfikacji można we współczesnym języku słowackim wyróżnić następujące typy rzeczowników PT: 1. rzeczowniki niepodzielne, ale zakładające dwuelementowy skład: *okovy, nožnice, ústa*; 2. podzielne o dwudzielnej (parzystej) strukturze: *nohy, ruky, uši, oči, pery, plúca*; 3. podzielne o budowie wieloczęściowej: *čerešne, mandle, orechy, ribezle*; 4. PT w postaci zbioru wieloelementowego, którego elementy stanowią niepodzielną całość: *fúzy, vlasy* (Sokolová, 2007; *SSSJ-M*, 1984).

Rzeczowniki PT w słownikach

Formy liczbowe odzwierciedlają ścisły związek zachodzący pomiędzy wyrazami a rzeczywistością pozajęzykową, a liczba wiąże się z informacją o liczebności zbioru. W niniejszej sekcji odniosę się do tych rzeczowników rejestrowanych w słownikach, przy których zauważa się nieścisłości. Chodzi o takie hasła, które zwyczajowo są używane w języku w formie pluralnej, mają tendencję do pluralizacji (Nowosad-Bakalarczyk, 2017), co nie oznacza, że forma mnoga jest jedyna. Na tym właśnie owe nieścisłości polegają.

Możemy mówić o kilku typach oznaczeń w języku polskim: *blp*, *tylko w lm.*, *często/częściej w lm.*, *zwykle w lm.* i w języku słowackim: *pomn.* (*pomnožné*), *obyč. v mn.* *č.* (*obyčajne v množnom čísle*), *obyč. pl.* (*obyčajne plurál*).

Blp to tradycyjne dla polszczyzny oznaczenie hasła rzeczowników PT (analogiczne *pomn.* w języku słowackim), po którym pojawia się forma dopełniacza i instrukcja, według której należy odmieniać takie rzeczowniki. W taki sposób opracowane są też hasła słownikowe rzeczowników, które odnoszą się do rzeczywistości, opisując pewne pary lub struktury złożone z innych elementów, na przykład: *annaty*, *archiwalia*, *bambette*, *filakterie*, *gęstwa*, *humory*.

Tylko w lm. to oznaczenie rzeczowników, które są odnotowywane z prymarną formą M. lp., a jedno (lub kilka) znaczenie (znaczeń) odnosi się formalnie wyłącznie do liczby mnogiej, na przykład: *ciuchy* ‘targ, miejsce na targu, gdzie się handluje używaną odzieżą’, *kadry* ‘biuro personalne’, *koszary* ‘zespół budynków przeznaczonych dla żołnierzy’, *krople* ‘lekarstwo w postaci płynu’, *kwasy* ‘nieporozumienie’, *ostatki* ‘ostatnie dni karnawału’, *porządki* ‘sprzątanie’, *srebra* ‘naczynia srebrne’, *swaty* ‘kojarzenie małżeństwa, swatanie’, *tarcia* ‘zatargi’ i inne.

Zwykle w lm. — taka adnotacja pojawia się w hasłach, które mają postać M. lp., ale są używane głównie w formach liczby mnogiej, na przykład: *bak* ‘u mężczyzn: pasmo zarostu przedłużające fryzurę z boku twarzy’, *baletka* ‘lekki pantofel baletowy przystosowany do tańca na palcach’, *delikates* ‘wyszukany artykuł spożywczy; specjal, rarytas’, *ewolucja* ‘skomplikowany zwrot ciałem, figura gimnastyczna, akrobatyczna lub taneczna’, *japonka* ‘sandalek, zwykle plastikowy lub gumowy, noszony na boso stopy, trzymający się na dwóch paskach przechodzących między palcami’, *kluska* ‘potrawa z ciasta, zwykle zagniatanego z mąki i jaj, także z ugotowanych, rozartych ziemniaków, sera, różnorodnie formowana, podawana do zup lub jako drugie danie’, *pląs* ‘skoczny taniec’, *rozkosz* ‘to, co sprawia najwyższą przyjemność, zwłaszcza zmysłową, rzecz przyjemna, miła, dająca radość’ (*Rozkosze stołu. Pławić się w rozkoszach*), *sandał* ‘but na lekkiej podszwie, mający zamiast przyszwyci paski ze skóry lub innego materiału’, *tenisówka* ‘płytki, sznurowany, płócienny but sportowy na gumowej podszwie’, *wygibas* ‘nienaturalny, dziwaczny ruch ciała (osoby tańczącej, gimnastykującej się itp.; łamaniec’ (*Taneczne wygibasy. Wyczyniać różne wygibasy*).

Często/częściej w lm. — to określenie pojawia się jako informacja o dominacji w użyciu form pluralnych, choć Jadacka pisze, że trudno uznać je za wiarygodne (w zestawieniu ze *zwykle w lm.*) z tego względu, że autorzy haseł nie opierali się na badaniach frekwencyjnych ani nie mieli dostępu do korpusu. Nie ma jednoznacznej informacji, czy są to określenia względem siebie synonimiczne (Jadacka, 2006, s. 163), na przykład: *pqs*, *związek*.

Wybrane sposoby adnotacji słownikowych zebrano w tabeli 1. Ukazuje ona różnice w odnotowywaniu PT na przestrzeni czasu, które są konsekwencją różnych klasyfikacji PT w polszczyźnie (od *Słownika Języka Polskiego* pod red. W. Doroszewskiego do *WSJP*). Wyeksponowane jest tu ujęcie Dyszaka (1999), który odróżnia rzeczowniki nieodmienne przez liczbę (formy przypadkowe mają

postać form lm., ale występują zarówno w lp. jak i lm.) od PT, do których są tradycyjnie włączane (jak zauważa autor, obydwie grupy w słownikach ogólnych języka polskiego mają kwalifikator *blp*).

Tabela 1. Adnotacje PT w słownikach polskich

	<i>SDor</i>	<i>USJP</i>	<i>MSRzO</i>	<i>WSJP</i>
<i>bokobrody</i>	blp 'zarost po obu stronach twarzy'	blp 'zarost po obu stronach twarzy'	PT 'specjalnie nie ogolony zarost na bokach twarzy'	paradygmat odmiany tylko w lm.
<i>cęgi</i>	blp 'ręczne metalowe narzędzie (...)'	blp 'ręczne metalowe narzędzie (...)'	nieodmienne przez liczbę	paradygmat odmiany tylko w lm.
<i>drobne</i>	blp w użyciu rzeczownikowym 'znaki pieniężne o małej wartości, moneta zdawkowa'	blp 'pieniądze o niewielkim nominale, bilon'	PT zbiorowe 'metalowe pieniądze o niskich nominatach jako nieodróżnicowana wewnętrznie całość'	forma <i>drobne</i> używana w znaczeniu rzeczownikowym 'pieniądze o niskim nominale'.
<i>dewiza</i>	blp 'środki płatnicze płatne w obcej walucie za granicą'	blp 'należności zagraniczne'	PT zbiorowe 'obce środki płatnicze jako nieodróżnicowana wewnętrznie całość'	paradygmat odmiany tylko w lm.
<i>bitka</i>	blp 'kotlety bite'	zwykle w lm.	PT zbiorowe	pełen paradygmat
<i>drzwi</i>	blp	blp	nieodmienne przez liczbę	tylko w lm.
<i>groch</i>	zwykle w lm. 'deseń na tkaninie, skórze'	blp	PT	paradygmat odmiany tylko w lm.
<i>gruz</i>	tylko w lm. 'rumowiska, ruiny, zgliszcza'	blp 'pozostałości po zniszczonych budynkach; rumowiska, ruiny, zgliszcza'; 'o krachu, gwałtownym i całkowitym upadku jakiejś idei, instytucji, wartości'	PT zbiorowe 'resztki zniszczonej budowli lub kompleksu budowli jako nieodróżnicowana wewnętrznie całość'	paradygmat odmiany w lm. + informacja, że odmiana tożsama z odmianą rzeczownika <i>gruz</i> w opoj.
<i>grymas</i>	tylko w lm. 'okazywanie komuś nieuzasadnionego niezadowolenia'	blp	PT	paradygmat odmiany tylko w lm.

	<i>SDor</i>	<i>USJP</i>	<i>MSRzO</i>	<i>WSJP</i>
<i>heblowina</i>	blp 'cienkie, skręcone wióry powstałe przy heblowaniu'	zwykle w lm. odpadki powstałe przy obróbce drewna, metalu itp. w postaci wiórów'	PT zbiorowe 'cienkie, skręcone odpadki powstałe przy obróbce drewna jako niezróżnicowana wewnętrznie całość'	—
<i>karta</i>	tylko w lm. 'gra karciana, gra w karty'	blp	PT zbiorowe 'pochodny od rzeczownika KARTA występującego w formach liczby pojedynczej i mnogiej: komplet kart do pewnego rodzaju gry jako niezróżnicowana wewnętrznie całość'; PT 'pochodny od rzeczownika KARTY <i>plurale tantum</i> '	paradygmat odmiany tylko w lm.
<i>manele</i>	tylko w lm. 'drobiazgi osobiste, rzeczy'	blp 'rzeczy osobiste, pakunki z tymi rzeczami; manatki, klamoty'	PT zbiorowe 'rzeczy osobiste jako niezróżnicowana wewnętrznie całość'	paradygmat odmiany tylko w lm.
<i>pąs</i>	częściej w lm. 'silny napływ krwi do twarzy, zarumienienie się'	zwykle w lm. 'silny rumieniec na twarzy'	—	daw. 'silny rumieniec na twarzy, będący oznaką przeżywanych emocji' brak informacji o liczbie; <i>pąsy na policzkach, cały w pąsach, pokryć się pąsem</i>
<i>rozkosz</i>	—	zwykle w lm.	—	zwykle w lm. 'to, co wywołuje uczucie największej przyjemności'
związek	częściej w lm. 'to, co łączy ludzi: znajomość, pokrewieństwo, przyjaźń, miłość itp.'	zwykle w lm. 'to, co łączy ludzi: znajomość, pokrewieństwo, przyjaźń, miłość itp.'	—	—

Źródło: opracowanie własne.

We wstępie do *Slovníka súčasného slovenského jazyka* czytamy, że jedną z cech specyfikujących znaczenie na poziomie morfologicznym jest używanie słowa w formie liczby bądź pojedynczej, bądź mnogiej. W tym celu stosuje się skróty *iba sg*, *iba pl*, na przykład: *baranec*, 2. *iba pl. barance* — ‘drobne biele oblačíky na oblohe’.

Najbardziej typowym oznaczeniem rzeczowników PT (utożsamianych w języku słowackim z określeniem *pomnožené substantíva*)² jest skrót *pomn.* Jest on konsekwentnie przypisany właściwym PT, czyli tym, które występują wyłącznie w liczbie mnogiej: *dejiny*, *droby*, *dvere*, *háby*, *montérky*, *nohavice*, *nožnice*, *okuliare*, *omrvinky*, *plúca*, *prsia*, *pomyje*, *raňajky*, *tepláky*, *sánky*, *šaty*, *ústa*. W tym zakresie nie dostrzeżono w analizowanym materiale nieściśłości.

Bardziej interesujące jednak, z punktu widzenia celu niniejszego tekstu, jest wskazanie innego sposobu oznaczania rzeczowników PT w słownikach języka słowackiego. Chodzi tu o adnotację *obyč. v mn. č.* (zwykle w liczbie mnogiej), której w najnowszym słowniku (*SSSJ*) odpowiada skrót *obyč. pl.* Występuje ona przy rzeczowniku w formie M. lp., lecz objaśnienie hasła dotyczy użycia w liczbie mnogiej.

Tabela 2. Adnotacje PT w słownikach słowackich

	<i>KSSJ</i> (2003)	<i>SSJ</i> (1959–1968)	<i>SSN</i> (1994, 2006)	<i>HSSJ</i> (1991–2008)	<i>SSSJ</i>
bedro	— ³	obyč. v mn. č. <i>bedrá</i>	—	—	obyč. pl. <i>bedrá</i>
čičma	obyč. mn.	obyč. v mn. č. <i>čičmy</i>	obyč. mn. č.	obyč. pl.	
d’asno	obyč. v mn. č.	obyč. v mn. č. <i>d’asná</i>	—	—	d’asno – brak informacji o użyciu w liczbie mnogiej
fúz		obyč. v mn. č. <i>fúzy</i>	—	fúzy pomn.	
hlasívka,	obyč. mn. hlasívky	obyč. v mn. č. <i>hlasívky</i>	—	—	obyč. pl.
lodička	vec podobná lod’ke, napr. topánka, čiapka;	lodičky druh ženskej letnej obuvi	—	—	obyč. pl.

² Taką interpretację wskazuje *Slovník slovensko-polski* autorstwa Zofii Jurczak-Trojan, Maryli Papierz, Elżbiety Orwińskiej i Haliny Mieczkowskiej (2005), gdzie *pomnožené podstatné meno* = *plurale tantum*. Podobnie oba te terminy utożsamia *Encyklopédia jazykovedy* pod red. J. Mištríka (1993).

³ Brak w danym wierszu tabeli oznacza, że dany leksem nie występuje w słowniku w tym znaczeniu.

	<i>KSSJ</i> (2003)	<i>SSJ</i> (1959–1968)	<i>SSN</i> (1994, 2006)	<i>HSSJ</i> (1991–2008)	<i>SSSJ</i>
pačesy	mn.	mn.	pomn.	—	—
pilina	—	obyč. v mn. č. piliny	—	—	—
sánka ‘dolná čelust’	—	—	—	obyč. pl.	—
sánky ‘vozidlo na vozenie al. spúš- ťanie sa po za- sneženej ploche, menšie sane’	pomn.	pomn.	—	pomn.	—

Źródło: opracowanie własne.

Rzeczowniki PT, które występują w formie singularnej, mają adnotację *obyč. v mn. č.*, a co za tym idzie, przykłady użycie w liczbie mnogiej: *gumové, vojenské čižmy; oprieť ruky o bedrá; s rukami opretými na bedrách; dáma v lakovaných lodičkách; kúpila si dva páry kožených lodičiek*.

Jednocześnie odnotowuje się też przykłady takich rzeczowników, które są rejestrowane w liczbie pojedynczej (nie ma informacji o preferowanej liczbie), ale przykłady wskazują na użycia w formach pluralnych, na przykład: *piškóta* ‘łahký múčnik z vajec, cukru a múky, majúci obyčajne podlhovastý tvar v strede mierne zúžený’: *medové, detské piškóty; suchár* ‘krajec upečeného a potom usušeného pečiva’: *diétne sucháre; prednosť* ‘vlastnosť, ktorou niekto al. niečo nad niekým al. niečím vyniká: *prednosti samostatného štátu; prednosti ústredného kúrenia*.

Ekscerpcja ze słowników słowackich pozwoliła spostrzec, że mniej niż w polszczyźnie jest nieścisłości w opisach leksykograficznych PT. Występuje tu oznaczenie *obyč. v mn.č.* poparte przykładami, które wskazują na funkcjonowanie w języku danego rzeczownika właśnie w liczbie mnogiej.

Wnioski

„Naukowy opis leksykograficzny *pluraliów tantum* powinien być oparty na materiale słowników objaśniających oraz na najnowszych danych korpusowych” — pisze Jadacka (2006, s. 168). Szczególnie ważne jest wykorzystanie korpusów językowych, co pozwoli na wyjaśnienie różnic we frekwencji używania poszczególnych leksemów w formie singularnej czy pluralnej w języku. Kolejną korzyść dla badań w obrębie jednego języka mogą przynieść, moim zdaniem,

badania szerzej zakrojone, a więc uwzględniające szerszy kontekst, na przykład słowiański w opisie języków spokrewnionych (polskiego i słowackiego).

Przegląd materiału leksykalnego odnotowanego ze słowników ogólnych języka polskiego i słowackiego umożliwił kilka obserwacji:

1. rzeczowniki PT zdecydowanie zasługują na uwagę badaczy ze względu na liczebność oraz możliwości stałego poszerzania tej kategorii tak samo w języku polskim, jak i słowackim;

2. kryteria wydzielenia PT w polszczyźnie są wciąż niesprecyzowane w przeciwieństwie do języka słowackiego, gdzie nie panuje chaos terminologiczny;

3. z poprzedniego punktu wprost wynika, że rzeczowniki PT są różnie rejestrowane w słownikach (zwłaszcza polskich), co — jak sądzę — będzie dla leksykografów stałym wyzwaniem, aby dokonać ich jednoznacznego, niebudzącego wątpliwości i pozbawionego nieścisłości opisu.

Pewne zmiany w zakresie prezentowania rzeczowników PT są już dostrzegalne w nowszych słownikach, inne na razie istnieją tylko w konkretnych użyciach, w tekstach. Jest to zauważalne również w pozostałych językach, co otwiera szersze perspektywy badawcze na gruncie lingwistyki konfrontatywnej.

Bibliografia

- Andrzejczuk, A. (2007). (Nie) tylko w liczbie mnogiej. Rozważania o szeroko rozumianych *pluralia tantum*. *LingVaria*, 2 (2), s. 177–188.
- Buzássyová, K., Jarošová, A. (red.). (2006). *Slovník súčasného slovenského jazyka A–G*. Bratislava: Veda.
- Corbett, G.G. (2018). *Pluralia tantum nouns in the Slavonic languages*. Pobrane z: <https://openresearch.surrey.ac.uk/esploro/outputs/conferencePresentation/Pluralia-tantum-nouns-in-the-Slavonic-languages/99516318202346> (dostęp: 10.10.2022).
- Doroszewski, W. (red.). (1988–1969). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Dubisz, S. (red.). (2004). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. (wersja elektroniczna 1.0).
- Dyzak, A. (1999). *Mały słownik rzeczowników osobliwych (o nietypowej odmianie)*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Spółka Wydawniczo-Księgarska.
- Friedelówna, T. (1968). *Kategoria pluralia tantum w języku polskim*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Gradkowska, J. (1989). Charakterystyka fleksyjna rzeczowników *pluralia tantum* (na materiale *Słownika języka polskiego* PAN pod red. W. Doroszewskiego). W: Z. Saloni (red.), *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, s. 145–62. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Jadačka, H. (2006). *Pluralia tantum* w opisie leksykograficznym. *LingVaria*, 1 (1), s. 161–169.
- Jarošová, A. (red.). (2015). *Slovník súčasného slovenského jazyka M–N*. Bratislava: Veda.
- Jarošová, A. (red.). (2021). *Slovník súčasného slovenského jazyka O–Pn*. Bratislava: Veda.
- Jarošová, A., Buzássyová, K. (red.). (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka H–L*. Bratislava: Veda.
- Jasińska, M. (2015). *Pluralia tantum w języku polskim i rodyjskim: studium porównawcze*. Łódź: Primum Verbum.
- Jurczak-Trojan, Z., Papierz, M., Orwińska, E., Mieczkowska, H. (2005). *Słownik słowacko-polski*. Kraków: Universitas.

- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. (red.). (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka* 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda.
- Kowalik, K. (2002). Polskie Pluralia tantum w słowniku i gramatyce (próba charakterystyki fleksyjnej). *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 6, Studia Linguistica, 11*, s. 143–154.
- Król, I. (2015). Sposoby wyrażania mnogości zbiorowej w języku polskim i w języku arabskim. *Polonica, 35*, s. 219–229.
- Majtán, M. et al. (red.). (1991–2008). *Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Mistriák, J. (red.). (1993). *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- Miteva, E. (2022). Дефективната парадигма на съществителните имена плуралия тантум в съпоставителен план в българския и в словашкия език. *Limes Slavicus, 7*, s. 75–87.
- Nowosad-Bakalarczyk, M. (2017). Uzualne pluralia tantum we współczesnej polszczyźnie. *Studia Europea Gnesnensia, 15*, s. 209–231. DOI: 10.14746/seg.2017.15.10.
- Očenáš, I. (2003). *Fonetika so základmi fonológie a morfológia slovenského jazyka*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Oravec, J., Bajžíková, E., Furdík, J. (1984). *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Peciar, Š. (red.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SA.
- Ripka, I. (red.). (1994–2006). *Slovník slovenských nářečí A–K, L–P*. Bratislava: Veda.
- Rogowska, E. (1991). Kategoria pluralia tantum w funkcji formantu słowotwórczego. *Język Polski, 71*, (3–5), s. 213–220.
- Ružička, J. (red.). (1966). *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV*. Pobrane z: <https://slovník.juls.savba.sk/> (dostęp: 09.10.2022).
- Sobol, E. (2011). *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa: PWN.
- Sokolová, M. (2007). *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Szymczak, M. (red.). (1978–1989/18). *Słownik języka polskiego*, t. 1–3. Warszawa: PWN.
- Urbańczyk, S. (red.). (1999). *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wilim, E. (2007). Liczba jako kategoria gramatyczna i pojęciowa. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis, 124*, s. 175–192.
- Závodný, A. (2016). *Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka I*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.
- Żmigrodzki, P. (2021). *Wielki słownik języka polskiego*. Pobrane z: www.wsjp.pl (dostęp: 09.10.2022).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.16>

Data przesłania artykułu: 16.03.2023

Data akceptacji artykułu: 26.06.2023

DARIUSZ TKACZEWSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

(University of Silesia in Katowice, Poland)

Cenzura i ograniczenia językowe w Protektoracie Czech i Moraw (1939–1945)

Censorship and language restrictions in the Protectorate of Bohemia and Moravia (1939–1945)

Abstract

The author in the article *Censorship and Language Restrictions in the Protectorate of Bohemia and Moravia (1939–1945)* presents a broader picture of cultural life (literature, press, theatre, music, film, radio) in PB&M limited by the censorship of the German occupiers and the collaborationist Czech authorities. He based his observations on an extensive library and Internet query (monographs, scientific articles, archival documents), focusing on the legal situation regarding freedom of speech and civil rights, as well as the functioning of Czech culture and the Czech language in the occupied quasi-state. In the second part of the article, the state of the Czech language and the restrictions in this area introduced by the Germans in the mass media and social life were outlined in greater detail. The article ended with a short summary.

Keywords: Protectorate of Bohemia and Moravia, censorship, language restrictions

Cenzura a jazyková omezení v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)

Shrnutí

Autor ve svém článku s názvem *Cenzura a jazyková omezení v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)* podává širší obraz kulturního života (literatura, tisk, divadlo, hudba, film, rozhlas) v PČaM limitovaném cenzurou německých okupantů a kolaborantských českých úřadů. Své postřehy opřel o rozsáhlá bádání v knihovnách a na internetu (monografie, vědecké články, archivní dokumenty), zaměřená na právní situaci týkající se svobody slova a občanských práv, jakož

i fungování české kultury a českého jazyka v okupovaném kvazi státu. Ve druhé části je blíže nastíněn stav češtiny, stejně jako omezení zaváděná Němci v masmédiích a společenském životě. Článek byl zakončen krátkými závěry.

Klíčová slova: Protektorát Čechy a Morava, cenzura, jazyková omezení

Cenzura je odevždy rodnou sestrou každé diktatury.

Stefan Zweig¹

Wraz z wkroczeniem 15 marca 1939 roku wojsk niemieckich na czeskie, morawskie i śląskie terytorium II Republiki Czechosłowackiej (1938–1939), od której oderwała się Słowacja, i proklamowaniem następnego dnia quasi-państwa czeskiego — Protektoratu Czech i Moraw (dalej: PCiM), hitlerowscy okupanci zaczęli wprowadzać regulacje prawne i porządkowe wzorowane na III Rzeszy oraz surowe prawa dotyczące wolności obywatelskich, gospodarki wojennej, kontrolowanej kultury, cenzury, a także czeszczyzny, która w „wojennym państwie Czechów” stała się drugim językiem, tym pośledniejszym, mniej oficjalnym i roboczym.

Na podstawie dotychczasowej wiedzy autora oraz jego wcześniejszych badań i opracowań oraz w oparciu o nową szeroką kwerendę biblioteczną i internetową (monografie, artykuły naukowe, dokumenty archiwalne, plakaty i ulotki) w niniejszej pracy zarysowane zostanie w skrócie tło historyczne powstania i funkcjonowania PCiM oraz przedstawione w szerszym zakresie: wprowadzenie i funkcjonowanie protektoratowej cenzury, sytuacja prawna dotycząca wolności słowa i praw obywatelskich oraz wpływ tychże na czeską kulturę, czyli literaturę, prasę, teatr, muzykę, film i radio. W drugiej części artykułu zaprezentowane zostaną wprowadzone przez Niemców okupacyjne i germanizacyjne ograniczenia językowe (przy wymuszonym niejednokrotnie udziale kolaboracyjnych władz czeskich), stan i kondycja czeszczyzny w okupowanym quasi-państwie czeskim lat 1939–1945.

Jednym z pierwszych działań okupacyjnych władz niemieckich, które w wyrachowany sposób korzystały z czeskiego legalizmu, było wprowadzenie szeroko pojętej cenzury i wpływanie na ówczesny język czeski, gdy zaczęto kontrolować, oceniać i dopuszczać do publicznego rozpowszechniania lub zabraniać najróżniejszych przejawów ludzkiej myśli, twórczości i wyrażania siebie (w tym buntu i nieposłuszeństwa), co miało miejsce nie tylko w zakresie prasy i wydawnictw literackich oraz imprez masowych, ale także w dziedzinie ludzkich zachowań i obyczajowości (Doleżał, 1996; Maršálek, 2012).

Od samego początku okupacji niezwykle skutecznym narzędziem informowania i wpływania na nastroje obywateli w PCiM była prasa. Gazety i czasopisma były wszechobecne w przestrzeni publicznej, pojawiały się też jako plakaty

¹ Pobrane z: <https://citaty.net/citaty/18526-stefan-zweig-cenzura-je-odevzdy-rodnou-sestro-u-kazde-diktatury/> (dostęp: 20.09.2023).

i ulotki na tablicach informacyjnych i płotach. W początkach dziejów Protektoratu stopień i skuteczność cenzury zależały od odwagi i autocenzury dziennikarzy, redaktorów i wydawców prasy. Niektórzy z nich zachowali daleko idącą ostrożność, ale pojawiły się także przypadki braku akceptacji aktualnej sytuacji i odwagi wplatanie do zwykłych tekstów. Pierwsze przepisy prawne i urzędowe akty wykonawcze dotyczące funkcjonowania dziennikarzy i prasy w okupowanych Czechach opublikowano już drugiego dnia istnienia PCiM, w Rozporządzeniu rządu z dnia 16 marca 1939 roku, które to powoływało Prasową Służbę Nadzoru (cs. Tisková dozorčí služba) podlegającą Wydziałowi Prasy Prezydium Rady Ministrów (Tiskový odbor Předsednictva ministerské rady). Tego samego dnia w Pradze powstała tymczasowa placówka Urzędu Prasowego Rzeszy, która miała za zadanie ułatwić wdrożenie nowego ładu prasowego w PCiM. Dnia 24 marca 1939 roku kancelaria Konrada Henleina, szefa administracji cywilnej Czech, opublikowała Rozporządzenie o zapewnieniu porządku w prasie, co zmieniło podległość cenzury — od początku okupacji do końca sierpnia podlegała ona czeskiemu rządowi PCiM (w jego ramach Wydziałowi Prasy Prezydium Rady Ministrów), potem zaś nadzór przejął Urząd Protektora Rzeszy (cs. ÚŘP), a od stycznia 1942 roku kompetencje te przekazano nowo utworzonemu Urzędowi Oświaty Ludowej (Úřad lidové osvěty) przemianowanemu później na Ministerstwo Oświaty Ludowej (Ministerstvo lidové osvěty). Tak więc od początku kwietnia 1939 roku w PCiM zaczął obowiązywać sprawdzony w III Rzeszy model zarządzania prasą, którego celem było propagowanie i wdrażanie nazistowskiej ideologii i mechanizmów państwa totalitarnego. Bezpośrednim wykonawcą tej polityki był Wolfgang Wolfram von Wolmar (Končelík, Köpplová, Kryšpínová, 2003), szef Oddziału Kulturalno-politycznego Urzędu Protektora Rzeszy, który wprowadził cotygodniowe, obowiązkowe narady szkoleniowe redaktorów naczelnych prasy codziennej i comiesięczne zebrania podobnego typu dla przełożonych tygodników. 17 września 1939 roku ukazał się i natychmiast zaczął obowiązywać czeskich dziennikarzy szczegółowy tak zwany Zbiorczy przegląd instrukcji dotyczący przeglądu prasy (Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku), który dosadnie, acz niejednokrotnie nieco kuriozalnie, określał rolę i zadania protektoratowej prasy. Cała odpowiedzialność za opracowanie oraz zawartość publikacji i treść artykułów spadała na redaktorów naczelnych gazet i urzędników Prasowej Służby Nadzoru (cs. TDS), którzy jako tak zwani wewnętrzni cenzorzy (*domáci cenzori*) wykonywali swe zadania bezpośrednio w redakcjach, przeglądając uważnie wszystkie materiały przeznaczone do druku i publikacji. Szczególną uwagę poświęcano relacjom politycznym, gospodarczym i społecznym w III Rzeszy i Protektoracie, wprowadzono również listę niemieckich (i satelickich) agencji prasowych, na które można było się powoływać i których materiały cytować. Do zadań Referatu prasy w Dziale Kulturalno-Politycznym UPR należał nadzór nad czeskimi i niemieckimi dziennikami, tygodnikami i czasopismami, ich redaktorami naczelnymi, współpracownikami i korespondentami terenowymi, wydawcami

czasopism, drukarniami prasy i książek oraz wszystkimi tam zatrudnionymi osobami. Referat literatury odpowiadał za publikacje nieperiodyczne, wsparcie czeskich pisarzy sympatyzujących z Niemcami, zabezpieczanie literatury niepożądaną, zakazywanie nieodpowiednich książek, nadzór nad organizacjami autorskimi i wpływ na obsadzanie ich władz. Kolejnymi zadaniami były nadzorowanie działalności wydawniczej, akcja aryzyjacyjna, funkcjonowanie oraz „przeгляд rzeczowy” bibliotek i zasobów archiwalnych (Wögerbauer, Píša, Šámal, Janáček a kol., 2015, s. 924–929; Uhlíř, 2008, s. 257).

Warto wspomnieć, że Niemcy i rząd PCiM pierwotnie przejął czeską organizację cenzury, gdyż w obliczu zagrożenia państwa (kryzys sudecki we wrześniu 1938 roku) już w II Republice Czechosłowackiej (1938–1939) wprowadzono cenzurę prewencyjną prasy na mocy przepisów mobilizacji (*branné pohotovosti státu*), gdy 26 września 1938 roku rząd powołał Centralną Komisję Cenzury (Ústřední cenzurní komise; pl. CKC), która prowadziła i nadzorowała cenzurę oraz rozpatrywała wątpliwości, kierując się instrukcjami Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Ministerstvo vnitra)². Cenzurę prewencyjną prasy CKC prowadziła w swych trzech placówkach terenowych: w Pilźnie, Morawskiej Ostrawie i Ołomuńcu oraz poprzez urzędników delegowanych do poszczególnych koncernów wydawniczych. Polegała ona na dozorcze publikacji prasowych, ale także na codziennym wydawaniu instrukcji i zaleceń redaktorom naczelnym tytułów prasowych. Cenzorzy pracowali bezpośrednio w drukarniach, przeglądając odbitki-szczotki egzemplarzy, te przesyłali do zatwierdzenia do centrali, gdzie kontrolowano je ponownie. Działania cenzorskie po powołaniu PCiM (pod kierownictwem wysokiego niemieckiego urzędnika Augusta von Hoopa) dotyczyły dodatkowo wewnętrznej działalności organizacji i stowarzyszeń literackich i kulturalno-oświatowych poprzez nadzór nad przyznawanymi nagrodami i organizowanymi wystawami oraz poprzez decyzje związane z przydziałami papieru do druku i dozwolonym nakładem. Urzędnicy-cenzorzy przejęli również kompetencje prezydium Związku Wydawców i Księgarzy (Svaz nakladatelů a knihkupců), a przy zatwierdzaniu wydań nowych dzieł obowiązkowe było przedstawienie dokładnego życiorysu autora/autorów z opisem dotychczasowej twórczości (Wögerbauer, Píša, Šámal, Janáček a kol., 2015, s. 925).

Protektoratowa cenzura pod nadzorem Niemców musiała kierować się zasadami i wytycznymi ideologii narodowo-socjalistycznej, w których istotne były treści rasistowskie (antysemickie, antyromskie i antysłowiańskie), antydemokratyczne, antykomunistyczne oraz cele germanizacyjne. Jej urzędnicy zakazywali używania w przestrzeni publicznej i zarazem prywatnej oraz zwalczali publikacje, których treść dosłowna lub ukryta w kontekście nie była zgodna z tymi wytycznymi okupacyjnych władz, nawet jeśli dzieła powstały w okresach wcześniejszych, w innych warunkach historycznych i politycznych. Na podstawie

² Działania Komisji trwały także po odwołaniu mobilizacji i stanu zagrożenia państwa, jednak czeski rząd przedłużył jej dalsze funkcjonowanie rozporządzeniem z dnia 6 grudnia 1938 roku.

przepisów z dnia 15 kwietnia 1940 roku opracowano i wprowadzono do obiegu swego rodzaju „czarne listy”, na których znalazły się zakazane i podejrzone dzieła literackie niezgodne z ideologią, polityką i prawami III Rzeszy — zakaz dotyczył: 1) wydawania, 2) sprzedaży, 3) składowania, 4) promowania i reklamowania oraz 5) wypożyczania i rozpowszechniania (Poláček, 2004, s. 76, 82, 103). Wykaz wewnętrzny tak zwanej szkodliwej i niepożądaney literatury w PCiM z dnia 30 września 1940 roku objął aż 1352 autorów krajowych i zagranicznych oraz zawierał 1894 tytuły dzieł. Co ważne, dzieła autorów Żydów i pół-Żydów traktowano jako zakazane z automatu, nawet jeśli nie znajdowały się na tej liście. Ów wykaz usunął całkowicie z życia publicznego 615 autorów bez podania nawet tytułów ich dzieł, co automatycznie istotnie zwiększało liczbę zakazanych książek. Już za kilka miesięcy, 30 kwietnia 1941 roku wydano dodatkowo suplement indeksu, który zawierał spis kolejnych 163 „szkodliwych autorów” i ich 184 tytuły. Wykaz ten zawierał także nazwiska 21 autorów zakazanych zupełnie³ oraz 8 czeskich wydawnictw, których publikacje nie mogły być w żaden sposób rozpowszechniane (Janáček, 2004; Poláček, 2004). W kolejnych uzupełnieniach „czarnej listy” do końca 1941 roku okupant zakazał 54 autorów, 5 czeskich wydawnictw oraz 735 tytułów 435 pisarzy. Kolejne edycje wykazu z 30 września 1942 i 31 marca 1944 roku były bardziej rygorystyczne i obszerne, razem zawierały już prawie 10 000 tytułów książek, czasopism i kalendarzy (Wögerbauer, Píša, Šámal, Janáček a kol., 2015, s. 941–948). Warto podkreślić, że dzięki staraniom i ryzykownym wysiłkom pracowników kilku wydawnictw, w tym Melantrich, CzAN (Česká akademie věd) i MAP (Masarykova akademie práce), udało się ukryć i przechować do wyzwolenia wiele cennych dzieł⁴, co nie było łatwym zadaniem, gdyż każdemu wydawnictwu przydzielono niemieckiego lub kolaborującego komisarza nadzorującego realizację surowych przepisów okupacyjnych w tym zakresie. Warto tu wspomnieć, że w ramach kilku akcji rewizyjnych i eliminacyjnych na terenie PCiM (104 powiaty z wyjątkiem Pragi) z czeskich wydawnictw, składów wydawniczych, księgarni i bibliotek usunięto w latach 1941–1942 aż 1 850 535 egzemplarzy, w 1943 roku kolejnych 211 255 książek, a w 1944 roku dalszych 38 837 tomów (Poláček, 2004, s. 67–144).

Cenzura w PCiM nie dotyczyła tylko pisarzy i dzieł literatury. Objęła w szerszym zakresie całokształt czeskiej kultury. Równie surowe przepisy dotyczyły opartych na literaturze realizacji teatralnych i w mniejszym zakresie życia muzycznego w okupowanym quasi-państwie czeskim. Co ciekawe, niemieckie władze, zdając sobie sprawę ze znaczenia muzyki w życiu Czechów, właśnie jej poświęcały mniejszą uwagę w działaniach cenzury, można powiedzieć, że wręcz życzliwie patrzyły na muzyczne dzieła koncertowe i sceniczne dwóch największych czeskich klasyków: Bedřicha Smetany i Antonína Dvořáka — co ważne,

³ Do tego grona należeli: Edvard Beneš, Jaroslav Hašek, Karel Poláček i František Langer.

⁴ W wydawnictwie Václav Petr, Kvasnička a Hampl cenne i rzadkie książki, które znalazły na indeksie literatury zakazanej, ukryto i zamaskowano lub zamurowano w magazynach.

twórczość tego pierwszego stanowiła aż 30% repertuaru Teatru Narodowego (Národní divadlo) w Pradze, na deskach którego muzyka i opery tego kompozytora gościły ponad 500 razy. Zauważalne także było w tym czasie duże zainteresowanie koncertami orkiestr symfonicznych i chórów. Warto podkreślić, że w okresie PCiM powstało ponad 20 czeskich oper, 30 kantat i 30 symfonii. Oczywiście także dzieła muzyczne podlegały cenzurze, która zatwierdzała między innymi tytuły utworów i listy wykonawców. Władze okupacyjne niezbyt konsekwentnie zwalczały muzykę jazzową mającą ciekawe tradycje w przedwojennej Czechosłowacji — w czasach PCiM jazz był dla młodzieży jakąś formą buntu i sprzeciwu wobec okupacji, jednak represje zaostrzono dopiero po przystąpieniu USA do koalicji antyhitlerowskiej (Červinka, 2002; Doležal, 1996).

Warto zauważyć, że życie teatralne w czasach PCiM nie uległo poważniejszym zmianom i restrykcjom instytucjonalnym, gdyż nadzór cenzorski nad nim sprawowały czeskie urzędy. Oczywiście Niemcy wprowadzili swoje porządki: praskim Niemcom w pierwszych dniach okupacji oddano Teatr Stanowy (Stavovské divadlo), w 1941 roku urzędowo zamknięto teatr „D 34” Emila F. Buriana. Większość tak czeskich, jak i niemieckich teatrów zakończyła definitywnie swą działalność wraz z ogłoszeniem 1 września 1944 roku „totalnej mobilizacji sił w dziele zwycięstwa Rzeszy”, wyjątek stanowiły główne sceny działające do końca istnienia PCiM. W wyniku tego wakacje teatralne wydłużyły się o rok, artyści dostali często powołania do wojska lub nakazy pracy przymusowej, a pracownie teatralne produkowały sprzęt na potrzeby wojska. Ciekawą, ale zastępczą formą sceniczną w tym czasie stały się wędrownie kabarety i występy muzyczne adresowane do urlopowanych żołnierzy, pracowników przemysłu zbrojeniowego i urzędników państwowych. W Pradze do końca kwietnia 1945 roku otwarte były tylko trzy teatry niemieckie, zaś czeski Teatr Narodowy (Národní divadlo) z rozkazu ministra stanu K.H. Franka działał jeszcze w kwietniu i pierwszych dniach maja 1945 roku. Teatry czeskie mogły grać tylko repertuar klasyczny rodzimych i zagranicznych autorów, a czasy sprzyjały wystawianiu przedstawień apolitycznych oraz pozbawionych niebezpiecznych kontekstów czy dwuznaczności, jak na przykład *Manon Lescaut* Vítězslava Nezvala lub *Krysař* („Szcurołap”) Viktora Dyka. Sporą popularnością cieszyły się sceny kameralne, by wspomnieć teatry Vlasty Buriana, Oldřicha Nového, „Divadélko D 99” Jindřicha Honzla lub „Větrník” Josefa Švédy (Červinka, 2002; Just, 2010).

Oczywiście cenzura i urzędowe ograniczenia objęły także czeski przemysł filmowy i gęstą sieć kin. Przedwojenna Czechosłowacja mogła się poszczycić imponującym przemysłem filmowym i nowoczesną bazą produkcyjną, zaś praska wytwórnia (atelieri) na Barrandovie nazywana była „czeskim Hollywood”. Okupant hitlerowski natychmiast przejął kontrolę nad tym medium. Kina w PCiM, z których większość zmieniła nazwę po marcu 1939 roku, wyświetlały filmy do końca wojny, aż do maja 1945 roku. Według władz niemieckich i protektoratowego rządu ich zadaniem było sprawienie na widzach wrażenia szczęścia

i zapomnienia o trudach dnia codziennego okupacji. Z ekranów czeskich kin natomiast zniknęły filmy produkcji krajów alianckich, pojawiły się za to aktualne, propagandowe i dwujęzyczne kroniki filmowe (*Die Deutsche Wochenschau, Aktuality*). Możliwości manipulacyjne filmu docenił już przed wojną minister oświaty i propagandy III Rzeszy Josef Goebbels, który był zachwycony bazą Barrandova, dlatego też wytwórnia ta już w lipcu 1939 roku została nieformalnie przejęta od braci Havlów, zaś Praga ze swym zapleczem produkcyjnym stała się ważnym ośrodkiem filmowym III Rzeszy⁵. W okresie istnienia PCiM nakręcono aż 114 pełnowymiarowych filmów fabularnych, co oznacza, że jeden film powstawał średnio przez 20 dni. Oczywiście tematyka tworzonych obrazów nie była obojętna; dużą popularnością wśród czeskiej publiczności cieszyły się filmy, których fabuła dotyczyła aspektów narodowych i patriotycznych (na przykład *To byl český muzikant*) lub obrazy prezentujące piękno czeskich zakątków i krajobrazów (na przykład *Babička, Pohádka máje*). Liczną publiczność przyciągały do kin także popularne gwiazdy przedwojennego kina czechosłowackiego i ekranowe piękności obsadzone w przebojach kasowych⁶; takie aktorki-gwiazdy niejednokrotnie zmuszone były do współpracy wbrew swej woli, a nawet zmiany nazwiska w celach marketingowych na rynek niemiecki, gdzie występowały jako Lil Adina (Adina Mandlová), Marie von Buchlow (Zita Kabátová) czy Hana Witt (Hana Vítová). Wiele filmów zrealizowanych w PCiM osiągnęło sukces również w Rzeszy, a także w faszystowskich Włoszech, gdy niemiecka spółka dystrybucyjna Transfilm zaprezentowała tamtejszej publiczności czeskie przeboje kinowe, na przykład *Eva tropí hlouposti, Krok do tmy, Advokát chudých, Minulost Jany Kosiňové, Tanečnice, Preludium, Maskovaná milenka, Turbina, Dívka v modrém* czy *Noční motýl* (który był przebojem kasowym w kilku krajach ówczesnej Europy). Warto wspomnieć, że w latach 1940–1945 w wytwórniach PCiM zrealizowano aż 80 niemieckich produkcji, wśród których pojawiały się głośne i kontrowersyjne, antysemitckie obrazy: *Zlatá Praha, Žid Süß, Paracelsus* itp. Na czeskiej produkcji filmowej, nie tak bogatej, jak przed wojną, wyraźnie odcisnęło się piętno narzuconych przepisów niemieckiego i protektoratowego nadzoru i kontroli, profilaktycznej autocenzury czy tematów tabu. Filmowcy unikali bezpośrednich odniesień do aktualnych wydarzeń politycznych, wybierali często tematykę dawno minioną, zaś dopuszczone scenariusze i zrealizowane fabuły opowiadały proste, błahe i lekkie historie, które dostarczały widzom najprostszej rozrywki i pomagały im

⁵ Ten cel sformalizowano organizacyjnie w 1942 roku, gdy między innymi powołano centralę filmową Pragfilm, która zajmowała się produkcją i dystrybucją niemieckich filmów, zaś produkcje rodzime — tworzone niejednokrotnie w czeskiej i niemieckiej wersji językowej — powstawały w wytwórniach Lucernafilm i Nationalfilm, które swe studia miały w praskich dzielnicach Hostivař i Radlice.

⁶ Na przykład Adina Mandlová (*Kristián, Pacientka dr. Hegla, Noční motýl, Kouzelný dům*), Lída Baarová (*Ohnivě léto, Maskovaná milenka, Dívka v modrém, Turbina*), Hana Vítová (*Noční motýl, Valentin Dobrotivý, Šťastnou cestu*) i Nataša Gollová (*Kristián, Eva tropí hlouposti, Pohádka máje, Hotel Modrá hvězda*).

zapomnieć o codzienności w okupowanym kraju: *To byl český muzikant, Advokát chudých, Ohnivě léto* (Motl, 2006, s. 87–96; Červinka, 2002; Doležal, 1996; Heyduk, Fiala, 2007; Kašpar, 2007; Sova, 2005).

Radio Czeskie (Český rozhlas⁷) jako nowoczesne na owe czasy medium elektroniczne docierające do szerokiego grona odbiorców odgrywało w PCiM znaczącą rolę w zakresie informowania, ale przede wszystkim nachalnej propagandy zgodnej z założeniami III Rzeszy⁸. Od samego początku w Protektoracie szczególny nacisk położono na rolę radia, szkolnictwa, filmu i literatury. Poprzez program radiowy Niemcy i protektoratowe władze mogły komunikować wszelkie rozporządzenia i zarządzenia porządkowe, propagować niemiecką kulturę, ograniczać i deprecjonować (a nawet zwalczać) kulturę czeską. Okupant rozprowadził wśród obywateli PCiM tanie odbiorniki radiowe niemieckiej produkcji z ograniczoną możliwością wyboru pasm i rozgłośni, obowiązkowe było umieszczenie na każdym sprzęcie radiowym (gałce strojenia) tekturowej, żółtej wywieszki ze złowrogim ostrzeżeniem: *Pamatuj, že poslouchání zahraničního rozhlasu je zakázáno a trestá se kázníci nebo i smrtí*. W radiu cenzura prewencyjna i ograniczenia były bez wątpienia najbardziej rozległe i surowe, gdyż niekontrolowane słowo płynące z anteny radiowej oraz informacje nadawane przez aliantów były dla okupanta niezwykle niebezpieczne. Pierwszym krokiem niemieckich władz było powierzenie kierownictwa czeskiego radia doświadczonym i sprawdzonym kolaborującym nazistom, w dalszej kolejności przeorganizowano dotychczasową strukturę z czasów czechosłowackich na wzór niemiecki, podobnie jak w innych dziedzinach kultury, zwłaszcza w odniesieniu do czeskich patriotów (represje na podstawie list proskrypcyjnych) i szczególnie Żydów, co określano w tych czasach jako aryżacja kultury, w tym wypadku radia. Nastąpiły więc masowe zwolnienia wśród niepewnych redaktorów i czeskiego personelu technicznego, niektórych niepokornych aresztowano i poddano srogim represjom⁹. Jednak nawet wówczas nie brakowało osób, które w tej instytucji stosowały swoiste środki oporu ku pokrzepieniu serc, na przykład redaktorzy muzyczni subtelnie usuwali z anteny utwory niemieckich kompozytorów (w tym klasyków, jak L. van Bethovena, i ulubionych kompozytorów Hitlera — K.M. Webera i R. Wagnera) na rzecz utworów czeskich, wśród których najpopularniejszy był cykl symfoniczny *Ma vlast* B. Smetany¹⁰. Sytuację zmieniło przybycie do Pragi we wrześniu 1941 roku i objęcie faktycznie nieograniczonej władzy przez SS-Obergruppenführera Reinharda Heydricha, który zastąpił dotychczasowego protektora Konstantina v. Neuratha odwołanego na konsultacje

⁷ O swego powstania w 1923 roku do 16 marca 1939 ogólnokrajowa rozgłośnia radiowa pod nazwą Radiožurnál, a od 10 czerwca 1939 roku przemianowana na Český rozhlas.

⁸ Potmesilova (b.d.).

⁹ Na przykład wybitny i popularny reporter radiowy Franta Kocourek (1901–1942), który za swą nieprzejednaną postawę i ironiczne uwagi na antenie został zesłany do obozu koncentracyjnego, w którym zginął (Tkaczewski, 2022b, s. 404).

¹⁰ Ten cykl grano bez dwóch ostatnich części *Tábor* i *Blaník*, które były niewygodne dla Niemców z historycznego punktu widzenia — w tych miejscach Czesi zwyciężyli Niemców w bitwach.

do Berlina. Natychmiast zlikwidowano częściową autonomię czeskiego nadawcy, przyjmując niemiecką strukturę organizacyjną, model programowy i koncepcję nadawania, zaś na czele rozgłośni stanęli doświadczeni Niemcy. Stworzono nowe działy i relacje radiowe, wzmocniono antysemicki przekaz i treści. Nowością stały się tak zwane skecze polityczne¹¹ (Žitný, 2010), które podszywały się pod popularny wówczas w eterze i lubiany przez słuchaczy teatr radiowy — często też takie scenki stawały się niepozornie jego częścią. Ich głównym celem było dokumentowanie i komentowanie aktualnych wydarzeń światowych zaczerpniętych z doniesień agencji prasowych i gazet (dominowały tu odniesienia do czasów I Republiki Czechosłowackiej oraz tematy zaczerpnięte z londyńskiej prasy i radia BBC), a tak naprawdę ośmieszanie i podprogowe kompromitowanie czechosłowackich władz emigracyjnych w osobie prezydenta Edvarda Beneša, a następnie przywódców koalicji antyhitlerowskiej — Franklina D. Roosevelta, Józefa Stalina i Winstona Churchilla. W skeczach tych występowali znani artyści zmuszeni lub zachęceni finansowo, ale i ideowi ochotnicy, przez co siła przekazu była większa — popularność i artystyczny dorobek przedwojennych gwiazd w pewien sposób autoryzował prestiż protektoratowego reżimu, a „skolaboryzowanie” i kompromitacja znanych wykonawców kryły negatywny wpływ na całość patriotycznie nastawionego społeczeństwa i jego nastroje. Niemałą rolę w aryżacji i germanizacji czeskiego radia odegrali rodzimi kolaboranci, by wspomnieć Emanuela Moravca, który wygłaszał swe poglądy na temat roli Czechów w „nowych czasach” w formie regularnych wykładów radiowych przez prawie cały okres wojny (Moravec, 1942).

* * *

Nacjonalistyczna ideologia i praktyka germanizacyjna okupantów podczas istnienia PCiM była niebezpieczna i miała duży wpływ na stan i kondycję języka czeskiego. Już przełomowy rok 1938 miał duży wpływ na dalsze wydarzenia — Niemcy sudeccy jeszcze przed zajęciem terenów pogranicznych głosili hasła wyplenienia języka czeskiego na tych ziemiach, zaś po układzie monachijskim tendencje germanizacyjne wśród czeskich Niemców zyskiwały wielki poklask i poparcie. Wraz z rozpadem Czechosłowacji i odłączeniem się Słowacji w marcu 1939 roku upadł mit wspólnego języka czechosłowackiego (Tkaczewski, 2022a), długo postulowanego i opisywanego przez wielu badaczy w ramach wspólnego państwa Czechów i Słowaków. Oficjalna polityka okupacyjnych władz niemieckich w PCiM konsekwentnie germanizowała życie polityczno-społeczne i kulturalne, zmierzała do uznania czeszczyzny jako języka drugiej kategorii, monopolizując i nobilitując język niemiecki.

Tym działaniom i uregulowaniom prawnym nie oparł się także ówczesny oficjalny język czeski, w zakresie nie tylko treści, ale i formy komunikatów

¹¹ Ich czeska nazwa to *časové skeče*.

(Velčovský, 2016, s. 79–112). Wszyscy Czesi (zwłaszcza dziennikarze i publicyści) byli zobowiązani do stosowania jednolitej postaci określenia przywódcy III Rzeszy, Adolfa Hitlera — *Vůdce a kanclář říše* lub tylko *Vůdce* pisane wielką literą, gdyż przepisy o nieprzekładalności nazw niemieckich chroniły niemiecki wyraz *Führer*, co widoczne było między innymi w absurdalnym zakazie używania czeskiego wyrazu *strojvůdce* (‘maszynista’ od nm. *Maschinführer*) oraz poprawianym przez cenzurę poemacie *Máj* Karela H. Máchy, gdzie sztucznie zastąpiono to słowo w zdaniu *Vůdce zhynul* ekwiwalentem *Pán náš zhynul*. Niedozwolone było używanie niektórych czeskich przymiotników, na przykład *československý* lub *česko-slovenský*, gdy wyraz ten nie odnosił się negatywnie do stanu sprzed 1939 roku. Instruowano pisemnie dziennikarzy, by dbali o kontekst redagowanych wiadomości i spontanicznych relacji oraz stosowanie klisz dziennikarskich i frazeologizmów, gdyż niektóre wyrazy zastosowane w określonych miejscach tekstu (kontekście) mogły mieć dwuznaczną i ryzykowną treść. Dlatego też redakcje powinny były mieć w zapasie teksty/relacje zastępcze — najlepiej neutralne doniesienia Czeskiej Agencji Prasowej (Česká tisková kancelář — ČTK), które należało zawrzeć w szpaltach gazety w razie zakazu cenzury i niedopuszczenia fragmentu tekstu do publikacji, by zapobiec niezadrukowanym, białym miejscom w artykułach.

Sytuacja prawna języka czeskiego zaostrzyła się po 17 listopada 1939 roku, gdy po wystąpieniach studenckich krwawo stłumionych przez hitlerowców zamknięto szkoły wyższe i znacznie ograniczono szkolnictwo średnie. Programy nauczania zredukowały przedmioty i liczbę lekcji — w szkołach średnich nauka języka niemieckiego zajmowała osiem godzin tygodniowo, zaś czeskiego tylko cztery (Velčovský, 2016, s. 113–131, 149–159). Mocno ucierpiała w ten sposób bohemistyka, akademicka i szkolna, gdyż okupant represjonował kadrę naukową i utrudniał jej działalność badawczą także w dziedzinie slawistyki. Wielu naukowców wyemigrowało w obliczu zagrożenia. Zaprzestano drukowania nowych podręczników i rzetelnych opracowań naukowych, organa bezpieczeństwa i terroru wraz z surową cenzurą tępiły krzewienie niezależnej nauki, także językoznawstwa oraz literaturoznawstwa bohemistycznego (Velčovský, 2016, s. 131–147). Warto nadmienić, że protektoratowa cenzura ingerowała w prace redakcyjne i wydawnicze dotyczące *Podręcznego słownika języka czeskiego* (*Průruční slovník jazyka českého*), w wyniku czego zakazani autorzy byli przez redaktorów-patriotów sprytnie zaszyfrowani, na przykład *Lid. nov.* (= Karel Čapek), *Masar.* (= Edvard Beneš) i *Mas.* (= Masaryk). Podobnie w ostatnim, „wojennym” tomie *Słownika naukowego J. Otto nowych czasów. Suplementy* (*Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky*) z 1943 roku pod presją urzędowych kontrolerów dopuszczono się manipulacji skrótami — przy tekstach biogramów osób o „niearyjskiej” narodowości pojawił się tajemniczy skrót *žp* oznaczający *židovský původ* (‘pochodzenie żydowskie’), który — na co warto zwrócić uwagę — nie pojawia się już w spisie skrótów, gdyż prawdopodobnie empatyczny redaktor nie chciał dodatkowo stygmatyzować

wybitnych i zasłużonych Żydów. Publikacji dalszych tomów *Słownika* zabroniono (Tkaczewski, 2013, s. 97–98).

Przestrzeń publiczna została zalana niemczyzną, język czeski spychano na drugie, ostatnie miejsce — zmieniano na potęgę nazwy miast, dzielnic i ulic¹², pojawiły się nowe szyldy sklepowe oraz tablice nowych instytucji niemieckich i protektoratowych, na których czeszczyzna nie była już często obecna lub pisa- na małą czcionką. Urzędy okupacyjne i reżimowa prasa stosowały w PCiM zasa- dę nieprzekładalności nazw niemieckich czy raczej urzędowy zakaz stosowania egzonomów (i endonomów), co dotyczyło na przykład miast w Europie i Rzeszy oraz imion postaci historycznych, które w czeskich tekstach musiały być poda- wane w oryginalnej, nieodmienianej formie, na przykład *pracovat v Wien, jet do Múnchen, císař Heinrich IV, císař a král český Karl IV* itp.¹³ Specjalnym okół- nikiem uregulowano sprawy aktów i ksiąg stanu cywilnego (nadawanie imion), zaś w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Ministerstvo vnitra) z dnia 29 czerwca 1939 roku opublikowano przepisy o nieprzekładalności oraz obowiązku stosowania w prasie i korespondencji urzędowej oryginalnych nazw niemieckich instytucji, funkcji i tytułów, dopuszczano jednak dodawanie czeskiej wersji w nawiasie. W 1941 roku nakazano w dwujęzycznych hybrydach (niemiecki wyraz z czeską końcówką) stosowanie w członie niemieckim fraktury (liternictwo gotyckie), zaś w członie czeskim łacińskiego kroju pisma antykwy, jednak z czasem, z powodu niepraktyczności tego przepisu Niemcy się wycofali i w swoich drukach stosowali oba kroje. Ingerowano przepisami także w graficz- ne aspekty prasy — z uwagi na warunki wojenne i potrzebę oszczędzania papieru określono na przykład maksymalną wielkość liter w tytułach, która wynosiła 15 mm. Dochodziło także do innych absurdów prawnych, gdy podczas publicznych obrad nakazywano w obecności na sali nawet tylko jednego Niemca używania wyłącznie języka niemieckiego¹⁴ (Velčovský, 2016, s. 176–193). Złowrogim zja- wiskiem zauważalnym w przestrzeni publicznej PCiM (wypowiedzi polityków, prasa, radio, kabarety, plakaty i ulotki) było pojawienie się języka nienawiści w od- niesieniu do Żydów i Romów, w konsekwencji czego przyjęto kolejne dyskrymi- nujące przepisy prawne dotyczące tylko tych ludzi (kiedyś czeskich obywateli), co przekładało się także na język czeski poprzez nieformalne nakazy stosowania określonych środków i typów komunikatów: szczucie i nagonka, mocna leksyka, określenia skrajnie negatywne oraz werbalne odhumanizowanie jednostek ludz- kich¹⁵ (Tkaczewski, 2010, s. 226–287).

¹² Jeszcze w 1939 roku wydano urzędowy spis nowych nazw niemieckich *Amtliches deut- sches Ortbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren*.

¹³ Na przykład: Řeka Rhein, Sudetenland, Krakau, Breslau, Schlesien.

¹⁴ Czeski protektoratowy rząd Jaroslava Krejčího musiał obradować po niemiecku, gdyż jed- nym z ministrów był Niemiec z Rzeszy.

¹⁵ Były to w szczególności: skrajnie negatywna i rasistowska charakterystyka grup etnicz- nych (poprzez stereotypy i uprzedzenia); podkreślanie ich rasowej bezwartościowości i degena- racji fizyczno-umysłowej; podsycanie wyobcowania, nienawiści i obrzydzenia; opisywanie ofiar

Podsumowując, należy podkreślić, że tylko w latach 1939–1941 Urząd Protektora Rzeszy wydał aż 20 zbiorczych przepisów prawnych dotyczących stosowania języka czeskiego w PCiM i jego ograniczeń, które określały szczegółowo między innymi 1) używanie czeszczyzny w Protektoracie, 2) nieprzekładalność niektórych oznaczeń i nazw niemieckich, 2) języki i zgłaszanie się w łączności telefonicznej, 3) formę językową pieczętek, 4) kontakty korespondencyjne obywateli PCiM przebywających zagranicą, 5) używanie pojęcia *Vůdce* w języku czeskim, 6) językową korektę publicznych tablic, napisów i szyldów, 7) oficjalne tłumaczenia i przekłady (Velčovský, 2016, s. 64–193) oraz wiele wytycznych dotyczących literatury i piśmiennictwa w języku czeskim (Wögerbauer, Píša, Šámal, Janáček a kol., 2015, s. 948–958).

Na szczęście czeszczyzna przetrwała w dobrym stanie ponad pięć lat okupacji i opresyjnego PCiM, a okres powojenny przyniósł krótki, lecz dynamiczny okres purystyczny i modernizacyjny, przerwany niebawem przewrotem lutowym w 1948 roku i nadejściem kolejnego systemu totalitarnego na ziemiach czeskich — stalinizmu...

Bibliografia

- Červinka, F. (2002). *Česká kultura a okupace*. Praha: Torst.
- Doležal, J. (1996). *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha: Národní filmový archiv.
- Gebhart, J. (2010). *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Karolinum.
- Heyduk, M., Fiala, M. (2007). *Barrandov pod vlajkou hákového kříže*. Mnichovice: BVD.
- Janáček, P. (2004). *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host.
- Just, V. (2010). *Divadlo v totalitním systému: příběh českého divadla nejen v datech a souvislostech*. Praha: Academia.
- Kašpar, L. (2007). *Český hraný film a filmaři za protektorátu: propaganda, kolaborace, rezistence*. Praha: Libri.
- Končelík, J., Köpplová, B., Kryšpínová, J. (2003). *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara: stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939–1941*. Praha: Karolinum.
- Maršálek, P. (2012). *Pod ochranou hákového kříže*. Praha: Auditorium.
- Moravec, E. (1942). *Tři roky před mikrofonem*. Praha: Orbis.
- Motl, S. (2006). *Mrazy nad Barrandovem*. Praha: Rybka.
- Porjes, L. (2006). *Cenzurovaný život*. Praha: Fichsmann.
- Poláček, V. (2004). *Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945*. W: V. Poláček a kol., *Kniha a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětníku sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, s. 67–144, Praha: Paseka.

w publikatorach zawsze w skrajnie niekorzystnym świetle i sytuacjach kompromitujących; kojarzenie przerysowanych cech fizycznych z nieprzystosowaniem społecznym, negatywnymi cechami umysłu, charakteru lub dyskomfortem społecznego obcowania oraz prymitywizowanie istot ludzkich przez porównywanie ich i przypisywanie im cech zwierząt wzbudzających lęk lub obrzydzenie (na przykład: *špinaví a prašiví psi, všudypřítomné krysy a hmyz množící se miliony*).

- Sova, D.B. (2005). *Zakázané filmy: 125 příběhů filmové cenzury*. Praha: Knižní klub.
- Tkaczewski, D. (2010). *Mechanizmy wpływu społecznego i manipulacja językowa — czeskie przypadki*. Katowice: UŚ/PARA.
- Tkaczewski, D. (2013). Ottův slovník naučný na tle české tradice leksykografické: encyklopedia — twórcy — jazyk. Katowice: WUŚ.
- Tkaczewski, D. (2022a). Czechoslovakism na jazykovém tle I Republiky Czechoslovenské (1918–1938). *Heteroglossia — Studia kulturoznawczo-filologiczne*, 13, s. 293–307. DOI: <http://dx.doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr13.art16>.
- Tkaczewski, D. (2022b). Dowcip, żart i komizm językowy w Protektoracie Czech i Moraw (1939–1945). W: A. Kołodziej, M. Ślawska, A. Ursulenko, B. Juszczyk (red.), *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych*, s. 402–418. Wrocław: OW Atut.
- Uhlíř, J.B. (2008). *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- Velčovský, V. (2016). *Čeština pod hakovým křížem*. Praha: ÚpVTR.
- Wögerbauer, M., Piša, P., Šámal, P., Janáček, P. a kol., (2015). *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, Svazek II/1938–2014*. Praha: Academia.
- Žitný, R. (2010). *Protektorátní rozhlasový skeč: jak zlomit vaz (nejen) králi komiků*. Praha: BVD.

Źródła internetowe

- Bílá, M. (b.d.). *O čem nepsat aneb cenzura za Protektorátu*. Pobrane z: <https://cesky.radio.cz/o-cem-nepsat-aneb-cenzura-za-protektoratu-8588386> (dostęp: 20.09.2022). *Média v době protektorátu. Čechy a Morava*. Pobrane z: http://dvacatestoletí.eu/data/files/MH_ML_6_protektorat_CaM.pdf (dostęp: 20.09.2022).
- Nacisté hlásali v protektorátu „klid na práci“*. Život v něm ale doprovázely nedostatky, cenzura a perzekuce. Pobrane z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2760143-naciste-chteli-v-protektoratu-udrzet-klid-na-praci-zivot-v-nem-ale-doprovazely> (dostęp: 20.09.2022).
- Potměšilová, N. (b.d.). *Rozhlasová propaganda v Protektorátu Čechy a Morava*. Pobrane z: <https://prezi.com/hgtoydsr2u/rozhlasova-propaganda-v-protektoratu-cechy-a-morava/> (dostęp: 20.09.2022).
- Protektorát Čechy a Morava (1939–1945)*. Pobrane z: <https://www.fronta.cz/dokumenty/protektorat-cechy-a-morava-1939-1945> (dostęp: 20.09.2022).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.17>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 8.07.2023

MILOSLAV VONDRÁČEK

Akademia Nauk Republiki Czeskiej w Pradze, Czechy

(Academy of Sciences, Prague, Czech Republic)

Věty o přináležitosti^{*}

Abstrakt

Příspěvek rekapituluje různé extenze pojetí posesivity. Ověřuje systémové prostředky, kterými vyjadřujeme přináležitost a posesi v současné češtině. Toto zkoumá na slovesech i s jejich intencně-valenčním potenciálem, na pádové struktuře včetně specifikace pádové sémantiky předložkou, na posesivních a reflexivních pronominech, na posesivních adjektivech v konkurenci s genitivem, na objektově posesivních adjektivech a na relačních adjektivech.

Klíčová slova: přináležitost, posesivita, dativ držitele, malficent/malfaktor, beneficent/benefaktor

Affiliation clauses

Abstract

The paper recapitulates various extensions of the concept of possessiveness. He verifies the systemic means by which we express belonging and possession in contemporary Czech. He examines this on verbs and their intention-valence potential, on the case structure including the

---

* Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky (RVO č. 68378092).

Práce používá také nástroje a data, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092).

The work described herein has also been using tools and data provided by the LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2023062).

specification of case semantics with a preposition, on possessive and reflexive pronouns, on possessive adjectives in competition with the genitive, object-possessive adjectives, relational adjectives.

Keywords: belonging, possessive, possessive dative, malficient/malfactor, beneficiary/benefactor

Úvod

Cílem příspěvku je představit pojetí přináležitosti ve III. díle *Velké akademické gramaticky spisovné češtiny*. Ta by měla zahrnovat hierarchii kapitol *Sémantické větné typy* s podkapitolou *Věty vyjadřující statickou relaci* a s podkapitolami nižšího řádu *Věty o existenci*, *Věty o identitě*, *Věty o vlastnosti* a *Věty o lokalizaci*. Negativně vyjádřeno – věty o přináležitosti mají pokrýt sémantický prostor mezi ostatními větnými typy. Je zřejmé, že hranice nejsou ostré. Právě postižení shod a rozdílů v přechodných polích a podtypech uvnitř jednotlivých sémantických větných typů může přinést plastičtější pohled na jazyk a řeč.

Obecná charakteristika

Základem větných struktur vyjadřujících přináležitost jsou predikátory vyjadřující vlastnění, držbu, správu či opatrovnictví, tedy slovesa typu *mít*, *vlastnit*, *nést/nosit*, *chovat*, *náležet*, *patřit*, *příslušet*, ale i predikátory s perspektivou zápornou, tedy slovesa typu *postrádat*, *nedostávat se (čeho)*, *scházet*. Tyto predikátory implikují dva substanční aktanty (v nominativu a akuzativu/genitivu, resp. dativu nebo jiném nepřímém pádu podle valence slovesa či předložkové vazby). Věty o přináležitosti vyjadřují, že ‚něco/někdo (k) někomu/někam patří‘ (přičemž sama modifikace sémantickosyntaktické platnosti předložkou naznačuje netriviálnost vztahu). Jako vlastnický vztah se ztvárňuje i široký okruh vazeb zahrnujících rovněž entity povahy abstraktní. Jádrem vět o přináležitosti tvoří věty typu (číslované doklady pocházejí z korpusu SYNv11):

- (1) *Mám chalupu u lesa.*
- (2) *Tohle území patří nám.*
- (3) *Nevlastním žádné klenoty.*
- (4) *Vše, co příslušelo obci, bylo inventarizováno.*
- (5) *Papeži náleží bílá klerika, bílý opasek a bílá čepička.*
- (6) *Pod srdcem od jara nosím děťátko.*
- (7) *Věž nesla baňatou kopuli s makovicí a křížem.*

Mnohoznačnost sloves ve funkci predikátorů vět o přináležitosti se projevuje řadou sémantických nuancí vlastnického vztahu. Jako věty o přináležitosti lze tedy chápat rovněž struktury vyjadřující volnější, abstraktnější vztahy analogické předchozím.

- (8) *Mám tady podnám.*
- (9) *Máte krásnou kuchyň, tu jste navrhovali sami?*
- (10) *Věra má ve vlasech zelený melír.*
- (11) *Hlas má nízký a monotónní.*
- (12) *Mám trochu strach z večera.*
- (13) *Omáčka nemá ani pokojovou teplotu.*
- (14) *Při sobě nosím kapesní nůž a baterku.*
- (15) *Oba si neseme břemena po našich předcích.*
- (16) *Tak co mi neseš za novinky?*
- (17) *Projekt nese název Edison.*
- (18) *Oděv v sobě nesl živočišnou vášeň džungle.*
- (19) *Slavnostní pokrm k svátkům patří.*
- (20) *Pes patří k člověku, kočka k domu.*
- (21) *Nepříslušelo jim velkolepé gesto.*
- (22) *Fyzikální realita nepřísluší bodu v prostoru ani časovému okamžiku, pouze události.*
- (23) *Takzvaný pastýřský klobouk nosí kněží a biskupové, červený přísluší papěžům.*

Pojem přináležitosti a posesivity

Posesivita v užším smyslu se tradičně chápe jako držba, jako předmětné vlastnictví, vyjadřované větnými strukturami typu *Sedlák má pole*. Protože samo vlastnění je vztahem fakticky i pojmově přirozeně vágním, zpřehledňuje se tento vztah rozlišováním na vlastnictví přirozené a vzniklé vůlí, vlastnictví zcizitelné a nezczizitelné (přičemž zczizitelnost – ať dobrovolná, či násilná – je opět kritériem relativním) a na vlastnictví konkrétní a abstraktní.

K ověření předmětného vlastnictví slouží sémantické operace, jejichž výsledkem jsou struktury konverzivně opozitní (věty s konverz(iv)ními predikáty – Hladká, Karlík, 2017):

- (24a) *Sedlák má pole.*
- (24b) *Pole je sedlákovo.*

Větně vyjádřený vztah vlastnictví či obecněji přináležitosti může mít ekvivalent v kondenzované syntagmatické formě se závislým posesivním adjektivem (*otcova hůl*), s genitivním substantivním přívlaskem (*hůl otce*), do jisté míry i s druhově relačním adjektivem (*otcovská přízeň*), volně přecházející ve vlastnostní charakteristiku.

S oporou v transpozičních testech provázených posouzením významové ekvivalence se jako specifické případy posesivity vyčleňují vztahy

a) těla a jeho částí:

kuň má hřívu / hříva koně / koňova hříva / koňská hříva, analogicky pak

b) oděvů a jejich částí:

košile má (dlouhé) rukávy / rukáv košile / košilový rukáv, resp.

c) celků a částí obecně:

akát má (vonné) květy / květ akátu / akátový květ; ne nepodobně i

d) vztahy příbuzenské, pracovní a společenské:

sedlák má syna / sedlákův syn / syn sedláka / selský syn; stádo má (svého) vůdce / vůdce stáda.

Povaha posesivního vztahu slábne ve vztahu

e) původce činnosti a činnosti samé:

student usiluje o stipendium / studentovo usilování/úsilí / usilování/úsilí studenta / studentské usilování a obecně

f) v širších, volnějších asociačních vazbách, vyjádřených alternativně mj. nominalizacemi:

Obor má výtečnou pověst.

O oboru se povídá jen v dobrém.

Pověst oboru je dobrá.

K posesi a širěji k přináležitosti poukazují i

g) konstrukce s akuzativním předmětem a s obligatorním dativem coby výrazem sémantické funkce malficientu (malfaktoru) či beneficentu (benefaktoru), totožného v tomto případě s disponentem, resp. posesořem:

Poškrábal si předloktí. (tj. ‚sám sobě svá‘)

Opravit mu hodinky. (tj. ‚jemu jeho / pro něj‘)

Polil mu nohavici. (tj. ‚nohavici jeho kalhot‘).

Přináležitost v širším smyslu zahrnuje mimo držbu (vlastnictví) i vztah věnování (dedikace, přičení), zasvěcení (patrocinia), určenosti, adresátství a vztahy obdobné – kupř. prostorové; prostorově přináležitostní věty volně přecházejí ve věty o lokalizaci, resp. naopak. Univerzální kognitivní model se přirozeně uplatňuje i na vztahy analogické, strukturně blízké.

Sémantické odstíny přináležitosti

Z výše uvedených sloves, jež zastávají funkce predikátorů vět o přináležitosti, je dominantní výrazně polysémní sloveso *mít*. Komplementární perspektivu vlastnění a přináležitosti (s dalšími sémantickými odstíny) zprostředkovává sloveso *patřit*, které je významově specifitější, ale přesto rovněž polysémní.

(25a) *Drozd má hnízdo vymazané hlinou.*

(25b) *Hnízdo vymazané hlinou patří drozdovi.*

Obě centrální slovesa mohou současně sloužit k ověření povahy vztahu vyjádřeného jinými slovesy ze sémantických polí ‚vlastnění‘, ‚přináležitost‘.

Pro verbum *mít* eviduje *Slovník spisovného jazyka českého* (1960) a *Slovník spisovné češtiny* (1994) zhruba třináct významů se společnými sémy vlastnění. Pro sloveso *patřit* je to jeden význam ze tří až čtyř (*Dům patří matce*).

Druhý z významů, potenciálně také spadající pod široce chápanou přináležitost – totiž význam kategoriálního zařazení ‚náležet ke třídě jevů‘ (*Včela medonosná patří mezi blanokřídlý hmyz*) – je zpracován v příhodnější kapitole *Věty o vlastnosti*. Další sémantický odstín téhož významu – ‚příslušet místně‘ – bude analyzován v kapitole *Věty o lokalizaci*.

Zde uvádím pro sloveso *mít* zjednodušené ilustrační příklady užití s průnikem výkladů z obou slovníků a s dalšími korpusovými doklady:

1. *mít* = ‚držet ve vlastnictví, držet jako svůj majetek, být majitelem, vlastnit‘ – *Mám mnoho knih; Nemám drobné peníze; patřit* = ‚být ve vlastnictví někoho, náležet někomu‘ – *Domek patří matce*.

(26) *S manželem máme firmu na pořádání koncertů.*

(27) *Měla snubní prsten s diamantem.*

2. *mít* = ‚držet v užívání, spravovat, disponovat‘ – *Máme nájemní byt; V domě mají společnou pračku; Zboží máme na skladě*. Shodná perifráze: *Mně patří tato skříňka*.

(28) *Za domem máme park s rybníkem, spousty dětských hřišť v okolí.*

(29) *Pod televizí mám v příhrádce videorekordér.*

3. *mít* = ‚držet v moci, ovládat‘ – *Povstalci měli celé území; Dlouho ho hledali, ale už ho mají*. Shodná perifráze: *Vzácným hostům patří přední řady*.

(30) *Proč byste měl podruhé riskovat, když máme kořist bezpečně v zajetí?*

(31) *Někdo měl úlovek hned, jiní čekali i hodiny.*

4. mít = ‚držet, třímat, nést, nosit‘ – *V ruce měl tašku; Dítě má v náručí; Měl ruce v kapsách, na sobě měl kabát, šátek měl na krku; Má nohu v sádře.* Přejít k vyjádření lokalizace a vlastnosti: *Mají oprýskanou omítku* – ‚jsou oprýskané‘.

(32) *Na krku měla řetízek se zlatým medailonkem.*

(33) *Ted' má oči otevřené a zaměřené na obzor.*

(34) *Domy mají oprýskanou omítku.*

5. mít = ‚držet při sobě nebo ve své blízkosti, přechovávat, uchovávat‘ – *Šaty mám ve skříni; Má slzy v očích; Od rána neměl nic v ústech.* Oscilace mezi vyjádřením přináležitosti, lokalizace a vlastnosti.

(35) *Naši předkové věřili, že strom a člověk mají duši.*

(36) *Pokud máte pleť s teplým zlatavým nádechem, ještě to podpoří teplý tón barvy vlasů.*

(37) *V očích má však opět smutek.*

6. mít = ‚pravidelně dostávat, získávat, nabývat‘ – *Má dobrý plat; V menze máme teplé večere.*

(38) *Lidé mají vyšší reálné příjmy.*

(39) *Je jí padesát let a má rentu tři sta eur.*

7. mít vyjadřuje existenci někoho, kdo je v příbuzenském, společenském vztahu k někomu; zplodit, porodit – *Mám dva bratry; Ještě mám oba rodiče; Děvče má ženicha; Mají spolu dvě děti.*

(40) *Ted' mám doma šest chlapů!*

(41) *Doma mají dva psy, kočky, papouška a králíka.*

(42) *Rodina měla tři členy.*

8. mít = ‚být ve styku, zpravidla přátelském‘ – *Nechci s ním nic mít; Co spolu máte?*

(43) *Absolutně mě nenapadlo, že bych s ním mohla něco mít.*

(44) *Hráli jsme v jeho dramatických pokusech, máme s ním spoustu krásných zážitků.*

9. *mít* vyjadřuje, že něčeho je dostatek, že nechybí příležitost – *Mám co číst; Mám co dělat, nenudím se; Nemá koho navštívit; Já mám kam jet!*

(45) *Má moc práce.*

(46) *Zase budete mít spoustu elánu.*

(47) *Máte málo problémů?*

10. *mít* = (o věci) ‚obsahovat něco, být něčím vybaven‘ – *Lednička má velký mrazicí prostor; Dům má prádelnu.*

(48) *Celý dům má vnitřní příčky a vnitřní plochu obvodové stěny vyzděné z nepálených cihel.*

(49) *Na škole máme celkem dvaatřicet počítačů.*

11. *mít* slouží k vyjádření pocitů, poznatků, stavů, vlastností – *Mám hlad a žízeň; Měl horečku; Máme trápení; Máš čas?; Mám radost; Mám na něj zlost; Měl bych zájem; Mám naději?; Mám pravdu!; Mám smůlu; Máme pochopení pro tvé zájmy; Měj trpělivost!; Nemá stání; Mám na starosti babičku; Máš na mysli toto?; Mám v úmyslu odjet; Město má starobylý ráz.*

(50) *Podle toho, co píšete, z ní máte strach.*

(51) *Má zlomenou nohu.*

(52) *Měli jakýsi skrytý a tajný plán.*

(53) *Měli za sebou vojnu.*

(54) *V neděli má člověk klid a čas.*

(55) *Pak jsme měli v plánu stanout na nejvyšším vrcholku Hokkaida.*

(56) *Můj syn má astma.*

Vedle sloves angažovaných ve funkci predikátoru a převládajícího smyslu vět slouží jako argument nevětné způsoby vyjádření posesivity:

α) individuálně přivlastňovací adjektivní shodný atribut (*ježkovy bodliny*),

β) neshodný substantivní atribut genitivní (*bodliny ježka*), popř.

γ) druhově přivlastňovací (široce relační) shodný adjektivní atribut (*ježčí bodliny*), směřující už k vlastnostní specifikaci.

Věty o kategoriální příslušnosti víceméně vzdorují pokusům o smysluplnou transpozici v syntagmatické vyjádření posesivity:

δ) *ze šelem lev,*

ε) *třešeň coby peckovice.*

Ty budou pojednány v kapitole věnované větám o vlastnosti.

Závěr

Článek nastiňuje některé z otevřených otázek, řešených při hledání vhodného přístupu, jak pojednat kapitulu *Věty o přináležitosti* v připravovaném třetím díle *Velké akademické gramatiky spisovné češtiny*, jestliže její předmět zájmu spolu-vymezují kapitoly *Věty o vlastnosti*, *Věty o lokalizaci* a *Věty o existenci*, tvořící společně obsah kapitoly *Věty vyjadřující statickou relaci*. Vedle sloves angažovaných ve funkci predikátorů příslušných vět a převládajícího smyslu vět slouží jako argument nevětné způsoby vyjádření posesivity –individuálně posesivní adjektivní kongruentní atribut (*ježkovy bodliny*), inkongruentní substantivní atribut genitivní (*bodliny ježka*), popř. druhově posesivní (široce relační) adjektivní kongruentní atribut (*ježčí bodliny*), směřující už k vlastnostní specifikaci. Věty o kategoriální příslušnosti víceméně vzdorují pokusům o smysluplnou transpozici v syntagmatické vyjádření posesivity.

Literatura a další zdroje

- ČNK: Český národní korpus. Dostupný z: <https://korpus.cz/> (cit. 4. 2. 2023).
- Hladká, Z., Karlík, P. (2017): Konverzivnost. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *Czech Ency – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z: <https://www.czechency.org> (cit. 4. 2. 2023).
- Piřha, P. (1991). K popisu přivlastňovacích adjektiv I. *Slovo a slovesnost* 52 (1), s. 4–9.
- Piřha, P. (1991). K popisu přivlastňovacích adjektiv II. *Slovo a slovesnost* 52 (2), s. 81–88.
- Piřha, P. (1992). *Posesivní vztah v češtině*. Praha: AVED.
- Prouzová, H. (1964). Přivlastňovací přídavná jména na *-ův*, *-in* v současné češtině. *Naše řeč*, 47 (3), s. 129–142.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994). Ed. J. Filipec. Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého* (1960). Ed. B. Havránek. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- SYNv11 (2022). Křen, M., Cvrček, V., Hnátková, M., Jelínek, T., Koček, J., Kovářiková, D., Křivan, J., Milička, J., Petkevič, V., Procházka, P., Skoumalová, H., Šindlerová, J., Škrabal, M. Korpus SYN, verze 11 ze 14. 12. 2022. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z: <https://korpus.cz/> (cit. 4. 2. 2023).
- Štěpán, J. (1985). Ke kategorii posesivity a jejímu ztvárnění v jazycích. *Slovo a slovesnost*, 46, s. 20–27.
- Zimek, R. (1960). K chápání posesivnosti. In: Bosák, C. (ed.), *Rusko-české studie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 131–156.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.18>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 1.06.2023

IRINA VOTYAKOVA CHUBUKOVA

Uniwersytet Granady, Hiszpania

(University of Granada, Spain)

Приём синтаксических трансформаций в обучении русскому языку как инострannому на уровне B1–B2 испанских студентов

Syntactic transformations method of teaching Russian as a foreign language to Spanish students (B1-B2 level)

Abstarct

Syntactic transformation is a transformation of syntactic constructions by converting simple sentences into word collocations or complex sentences and vice versa, as well as by replacement of the parts of the sentences by the corresponding synonyms within a simple or a complex sentence. Teaching of this skill should be comprehensive and regular as the principle of such syntactic transformations is quite similar, despite the diversity in expression of meanings. The purpose of this article is to demonstrate the specifics for teaching a syntactic transformation within the second certification level of Russian as a Foreign Language on the example of studying the topic of *Expression of Condition in Simple and Complex Sentences* to a Spanish-speaking audience. As a rule, the ability to vary the text syntactically is formed on the background of knowing the specific features of the word formation of abstract nouns, frequency, and stylistic characteristics, as well as the grammatical features of the studied syntactic constructions.

Keywords: syntactic transformation, Russian language, expression of condition

Nauczanie transformacji składniowych w języku rosyjskim na poziomie B1-B2 w grupach studentów hiszpańskojęzycznych

Streszczenie

Transformacja składniowa stanowi przekształcanie konstrukcji syntaktycznej poprzez zamianę zdań prostych na połączenia wyrazowe lub zdania złożone i odwrotnie, a także zamianę części zdań na odpowiadające im synonimy w zdaniu prostym i złożonym. Nauczanie tej umiejętności powinno cechować się kompleksowym i regularnym podejściem, ponieważ zasady niniejszych przekształceń składniowych są stosunkowo podobne, pomimo różnorodności wyrażanych znaczeń. Celem artykułu jest pokazanie specyfiki nauczania transformacji składniowych w języku rosyjskim na poziomie B1–B2 (TORFL 2) na przykładzie tematu *Wyrażenie warunkowości w zdaniu prostym i złożonym* w grupie hiszpańskojęzycznych studentów. Umiejętność składniowego różnicowania tekstu opiera się na znajomości specyfiki słowotwórstwa rzeczowników abstrakcyjnych oraz wiedzy o częstotliwości występowania i cechach stylistycznych i gramatycznych niniejszych konstrukcji.

Słowa kluczowe: transformacja składniowa, język rosyjski, wyrażenie warunkowości

Как известно, второй уровень владения русским языком как иностранным даёт возможность вести профессиональную деятельность на русском языке в качестве специалиста гуманитарного, инженерно-технического, естественно-научного профилей. В стандарте этого уровня отмечается, что в рамках языковой компетенции студент должен знать правила трансформации действительных и страдательных конструкций, причастных оборотов и придаточных определительных предложений, деепричастных оборотов и придаточных обстоятельственных предложений, предложно-падежных форм существительных, инфинитива (Иванова, Попова, Рогова, Юрков, 1999, с. 20). Кроме этого, также нужно учитывать особенности функционально-стилистического употребления грамматических и лексических единиц.

На необходимость изучения условных конструкции указывается и в способах выражения логико-смысловых отношений в простом предложении, в частности, в умении выразить среди прочих условные отношения — предложно-падежные формы существительных, деепричастия и деепричастные обороты (Иванова, Попова, Рогова, Юрков, 1999, с. 19). В рамках изучения сложных предложений рассматриваются в том числе и сложноподчиненные предложения с условными придаточными.

Под синтаксической трансформацией мы понимаем преобразование синтаксических конструкций с помощью изменения простых предложений в словосочетания или в сложные предложения и наоборот, а также замену частей предложений на соответствующие синонимичные языковые

конструкции в рамках простого и сложного предложения, влекущие за собой соответствующие изменения синтаксических связей и порядка слов.

Умение синтаксически варьировать текст требует соответствующих знаний не только в области морфологии, но и словообразования, а также лексики и стилистики. В аспекте формирования коммуникативно-речевой компетенции на данном уровне владения РКИ студент должен уметь вербально реализовывать простые и сложные интенции, определяющие коммуникативный процесс, регулирующие речевое поведение и взаимодействие коммуникантов, отражающие их оценочные позиции. С учётом этих требований учащиеся должны знать, как выразить свои коммуникативные намерения адекватно в социально-бытовой и официально-деловой сферах согласно своей социальной роли в каждой речевой ситуации. Кроме того, студенты должны понимать и писать тексты различной тематики, должны определять стилистическую окраску языковых единиц для правильного их использования.

Эффективное обучение данному навыку возможно, если оно будет комплексным и регулярным, т. к. правила синтаксических преобразований, на наш взгляд, однородны, несмотря на разнообразие обстоятельственных значений. В этом случае преподавателю необходимо систематизировать полученные знания обучающихся в области синтаксиса, «показать логическую взаимосвязь уровней языка, стройность русской синтаксической системы, её неограниченные возможности при построении высказывания в разных коммуникативных ситуациях и выборе стилистических регистров» (Рубцова, 2019, с. 63).

Способы выражения условия начинают изучать уже на элементарном уровне, когда студенты знакомятся со сложноподчинёнными предложениями с придаточными условия, однако синтаксической трансформацией мы занимаемся со студентами более высокого уровня владения русским.

Цель данной статьи — показать особенности обучения синтаксической трансформации, в частности, при изучении способов выражения условия в простом и сложном предложении русского языка. Мы представим данную проблему на примере работы с испанскими студентами третьего курса факультета письменного и устного перевода Гранадского университета.

Обучение русскому языку на факультете устного и письменного перевода осуществляется с нуля в рамках обязательных предметов и предметов по выбору. Как правило, русский язык является вторым или третьим иностранным языком. На третьем курсе в шестом семестре студенты завершают обучение языку, т. к. на четвертом курсе в их учебном плане будут только предметы, связанные с проблемами прямого или обратного перевода. В результате, согласно принятым в университете нормам, учащиеся к окончанию курса должны владеть языком на уровне В1, однако практика преподавания показывает, что студенты данного факультета отличаются высокой мотивацией, и уровень их владения русским языком после окончания обучения

значительно выше. В связи с этим, как правило, при лексическом и грамматическом наполнении учебного материала по данному курсу мы ориентируемся на уровень В2.

Программа предмета *Lengua rusa. Сб*, в рамках которой изучаются условные отношения, включает 60 аудиторных часов, что соответствует 6 кредитам. Занятия проводятся 2 раза в неделю, и учебный материал направлен не только на изучение лексики и грамматики, но и на знакомство со стилистическими особенностями русского языка, с учетом всех видов речевой деятельности. Тема *Выражение условия в простом и сложном предложении* изучается 4 академических часа в течение 2 недель.

Рассмотрим далее основные подходы к изучению материала и представим варианты возможных заданий на закрепление пройденного.

1. Совершенствование лингвистической компетенции студентов на словообразовательном уровне

Данная работа проводится на протяжении всего курса. Наибольший вес при синтаксической трансформации имеет знание словообразования абстрактной лексики, в частности отглагольных существительных, т. к. именно умение правильно осознавать деривационные связи глагола и существительного является ключевым. Кроме того, лексический минимум второго уровня составляет около 10 000 единиц, из которых к активной части относятся 6000 слов (Андрюшина, Афанасьева, Битехтина, Клобукова, Яценко, 2015). Для того, чтобы расширить словарный запас студента, необходимо обращать внимание на возможности русского словообразования.

При обучении словообразованию отглагольных существительных стоит учитывать некоторые дидактические и грамматические особенности.

1. На втором сертификационном уровне студенты должны знать все основные словообразовательные модели отглагольных существительных.

2. Отглагольные существительные в русском языке образуются при помощи следующих основных суффиксов: *-ниј(э)*, *-к(а)*, *-б(а)*, *нулевого суффикса*, и *-циј(а)*, — каждый из которых имеет свои особенности.

2.1. Суффикс *-ниј(э)*: отсутствие ограничений структурного характера; возможное сохранение суффикса или префикса производящей базы (*прочтение, преподавание*); более ярко выраженная «глагольность» имен на *-ние*, образованных от основ глаголов несовершенного вида; подобные существительные могут иметь семантические производные со значением орудия действия, предмета как результата или объекта действия, места действия.

2.2. *Нулевой суффикс*: производные с данным суффиксом служат производящими основами для семантического способа словообразования имен со

значением действующего лица, орудия действия, результата действия, места действия и др.; несмотря на продуктивный характер суффикса, эта модель образования существительных имеет свои ограничения.

2.3 Суффикс *-к(а)*: присоединяется непосредственно к глагольной основе часто с опущением собственно глагольных суффиксальных морфем (*покупать—покупка*); «глагольность» существительных на *-ка* по сравнению с группой на *-ние* часто ослаблена; высокая частотность производных существительных с результивным и конкретным значениями.

2.4. Суффикс *-б(а)*: есть ограничения в образовании существительных, т. к. производящей базой являются немотивированные глаголы с основой на *-а/я* (*стрелять—стрельба*), на *-о* (*бороться—борьба*), на *-и* (*молить—мольба*) и глаголы *жаловаться, пасти*; несмотря на регулярный характер, этот словообразовательный тип не является продуктивным.

2.5. Суффикс *-циj(a)*, как правило, связан с заимствованными производящими основами и часто соответствует испанскому эквиваленту с суффиксом *-ción* (*организация—organización, операция—operación*).

2.6. Важно учитывать не только тесные словообразовательные связи производного существительного с глаголом, но и другие — логико-семантические связи. Так, например, существительное может ассоциироваться сразу с несколькими глаголами: *купить/покупать—покупка, прийти/приходить—приход, выйти/выходить—выход, поговорить/говорить/разговаривать—разговор*. Кроме того, могут устанавливаться логические связи с глаголом, который не является производящей основой: *спросить/спрашивать—вопрос*.

2.6. Необходимо обращать внимание и на случаи возможной словообразовательной синонимии, т.к. производные могут отличаться и семантически, и стилистически. Например: *находка—нахождение, привычка—привыкание, измена—изменение, повтор—повторение, сбор—сборка—собираание—собрание, ход—ходьба—хождение* и т. д.

Как мы указывали выше, изучение словообразовательных связей должно носить регулярный характер, так как в противном случае студенты не смогут сделать соответствующие изменения при синтаксической трансформации.

2. Способы выражения условия в простых и сложных предложениях

Условные конструкции употребляются во всех языках мира, поскольку условие является универсальной логико-философской категорией, которая отражает мыслительную деятельность человека. Нам свойственно говорить о будущем, размышлять о планируемых действиях, думая о различных вариантах развития событий. Однако схожие мыслительные процессы могут

иметь различное выражение в разных языках, т. к. их носители смотрят на мир сквозь призму своего культурного наследия, реалий окружающей их действительности (Акопян, 2009, с. 55).

В практике преподавания мы не только анализируем известные студентам условные конструкции, но и изучаем ряд новых, обращая внимание на их частотность и стилистические характеристики, а также на их аналоги в родном языке. Все это необходимо для систематизаций ранее полученных знаний.

Среди условных конструкций особое внимание мы обращаем на следующие:

1. Выражение условия в простом предложении.

1.2. *При + существительное в Р. п.* Данная предложно-падежная форма типична для книжной речи. С предлогом *при*, как правило, употребляются абстрактные существительные, многие из которых образованы от глаголов. Наиболее частотными являются следующие предложно-падежные сочетания:

— *при условии + существительное в Р. п.*: «Кризис может стать источником духовного развития личности *при условии нахождения* новых смысловых ориентиров для продолжения жизни» (Национальный корпус русского языка);

— *при желании*: «*При желании* вы можете высказать спикеру своё мнение по актуальным политическим вопросам» (Национальный корпус русского языка);

— *при наличии/отсутствии + существительное в Р. п.*: «[...]не допускается использование пренебрежительных бранных слов и выражений, а также иностранных слов *при наличии общеупотребительных аналогов* в русском языке», «*При отсутствии стрессов* [...] этого вполне достаточно для большинства» (Национальный корпус русского языка).

Данные конструкции с предлогом *при* могут быть семантически близки к временным, что не является принципиальным при изучении данной темы, однако на это нужно обращать внимание учащихся. Например: «*При создании детективов* необходимо заранее четко определить условие завершения [...]» (Национальный корпус русского языка) и др.

Отметим семантическую близость факторов условия и времени, которая объясняется тем, что обстоятельственные значения входят в один семантический класс обусловленности. В частности, различия между условными и другими видами предложений могут быть довольно зыбкими, а стандартные показатели условного значения, прежде всего союзы, а также глагольные формы в определенных контекстах выражают другое значение (Нерушева, 2008, с. 105). Местоположение условного компонента также может изменяться в зависимости от структуры и смысла предложения.

При отсутствии нужного существительного возможно употребление сложного предложения с союзом *при условии (того), что; при условии, если; при условии, когда*: «*При условии, что он остался честным человеком*», «*При условии, если не было повреждающего фактора извне*», «*Это возможно только при условии, когда достигнута оборонная достаточность при качественно-количественном паритете сил*» (Национальный корпус русского языка).

1.2. *В случае + существительное в Р. п.* Данная предложно-падежная форма употребляется для обозначения обстоятельства, которое не планируется, но может иметь место, и используется в книжных стилях. Как и в предыдущем пункте, употребляемые существительные являются, как правило, абстрактными и отглагольными. Например: «*Видимо, это связано с тем, что у родителей есть свой дом или квартира, где старшеклассники будут жить в случае возвращения после окончания вуза или учебы в родной город*» (Национальный корпус русского языка).

Данная конструкция синонимична *при + существительное в Р. п.*: *в случае аварии/при аварии, в случае необходимости/при необходимости* и т. д. Местоположение условного компонента может изменяться в зависимости от структуры и смысла предложения. При отсутствии необходимого существительного возможна трансформация в сложное предложение с союзами *в случае, если; в случае, когда; в случае, что*: «*Мы будем компенсировать вам затраты на обед в размере 2.5 евро, а в случае, если вы очень голодны, то 3 евро*», «*В случае, когда человеку с нарушением слуха понадобится скорая медицинская помощь или пожарная охрана, он может сделать это самостоятельно [...]*» (Национальный корпус русского языка).

1.3. *Без + существительное в Р. п.* Данная предложно-падежная форма может использоваться в текстах любого стиля. Например: «*Но без изоляции ничего сделать невозможно*», «*Без гитары* петь никак нельзя», «*[...] если по обстоятельствам дела и без участия этой стороны экспертизу провести невозможно [...]*» (Национальный корпус русского языка).

Кроме того, возможен вариант употребления глагола в условном наклонении: «*Без организации и без дисциплины эти десятки тысяч воинов, эти полки обратились бы в пыль, в толпу, в лучшем случае, в толпу несчастных беженцев*» (Национальный корпус русского языка). Данное предложно-падежное сочетание синонимично указанным выше, но отличается по своим стилистическим характеристикам, т.к. может использоваться не только в официальном стиле: *Без водительских прав не можете управлять машиной / При отсутствии водительских прав вы не сможете управлять машиной / В случае отсутствия водительских прав вы не сможете управлять машиной.*

Среди возможных заданий для этого грамматического блока достаточно эффективно являются следующие:

— образуйте существительное от глагола или укажите глагол, от которого образовано данное существительное. Выбор слов в этом случае обусловлен тематикой предлагаемых текстов или лексическим минимумом второго сертификационного уровня;

— употребите существительное в скобках в нужном падеже. Например: *при (решение, хорошая погода), в случае (неудача, нарушение), без (любовь, подготовка);*

— измените словосочетание по модели. Например: *без соглашения/при отсутствии соглашения (без сертификата, без специалиста), в случае аварии/при аварии (в случае изменения, в случае поступления);*

— найдите примеры употребления нужных предложно-падежных форм в параллельном подкорпусе Национального корпуса русского языка, сравните с подобными конструкциями на испанском языке, в которых на месте русских отглагольных существительных с предлогом употребляется инфинитив;

— составьте предложения/закончите предложения/придумайте начало предложения.

Необходимо обучать студентов умению устанавливать связи слов в предложении, выделять нужные словосочетания, составлять разные типы простых и сложных предложений, так как это относится к числу важнейших синтаксических и речевых умений и требует длительной тренировки (Кодзаева, 2009, с. 2).

1.4. Помимо предложно-падежных сочетаний значение условия в русском языке может быть выражено деепричастными оборотами, которые относят к так называемым полупредикативным конструкциям. Они осложняют простое предложение, что «сближает их со сложными предложениями, но, в то же время, они имеют лишь одно сказуемое, что относит их к числу простых предложений, осложненных полупредикативным оборотом» (Акопян, 2010, с. 49). Например: *«Обладая педагогическим стажем и культурой речи, учитель строит свои отношения с детьми на доверии, уважении, требовательности, справедливости»* (Национальный корпус русского языка).

В таком предложении деепричастие указывает на условие протекания действия, выраженного сказуемым. На данном уровне студенты уже должны быть знакомы с употреблением деепричастия, поэтому они могут выполнять задания на трансформацию простого осложненного предложения в сложное предложение и наоборот.

Необходимо обращать внимание студентов на то, что деепричастные обороты могут выражать различные обстоятельственные значения, помимо условия, поэтому могут быть преобразованы в сложноподчинённые предложения с придаточными разного типа.

1.5. В качестве дополнительного задания можно предложить студентам рассмотреть глаголы *обуславливать—обусловить*, причастия *обусловлено*

и глагольные сочетания *являются условием/быть условием*, так как они частотные и прямо или косвенно выражают условие совершения действия. В частности, *обуславливать—обусловить—обусловлено* указывают на причину — условие, без которого действие не может состояться: «Рост численности населения и быстрый рост стоимости земельных участков на городской территории *обуславливает* рост объемов многоэтажного строительства в крупных и крупнейших городах» (Национальный корпус русского языка). *Являются условием/быть условием* называет условие, необходимое для получения результата: «Встречным признается исполнение обязательства одной из сторон, которое в соответствии с договором *обусловлено* исполнением своих обязательств другой стороной» (Национальный корпус русского языка).

2. Выражение условия в сложном предложении

2.1. Сложноподчиненные предложения со значением условия изучаются на начальном этапе обучения, что обусловлено коммуникативной целесообразностью (Степаненко, 2007, 140). Как правило, на втором уровне владения русским языком студенты уже знакомы с основными особенностями структуры сложных предложений с придаточными условия. Именно придаточная часть содержит указание на условие, от которого зависит осуществление того, о чем говорится в главной части. Придаточная часть может занимать пре- и постпозицию относительно главной и может выражать как реальное (потенциальное), то есть выполнимое условие, так и нереальное, то есть невыполнимое условие.

Зависимая часть присоединяется к главной части предложения с помощью союзов и союзных сочетаний: *если, если бы, в случае если, в том случае если, на случай если, на тот случай если, при условии если, при условии что, при том условии если, при том условии что, когда, раз, ежели, ежели бы, когда бы, коли (коль) бы, коль скоро*. Главная часть может содержать слова: *то, так, тут, тогда*, — которые не являются обязательными, но могут придавать высказыванию некоторые стилистические оттенки: *то* — нейтральный, *тогда* — временной и результативный, *так* и *тут* — разговорный. Например: *Если погода изменится, (то) мы пойдём на пляж. Если ты устал, тогда не стоит больше работать*. Союзы также отличаются своей стилистической окраской: *если* — стилистически нейтральный; *ежели, коли (коль)* — просторечный; *коль скоро* — устаревший, *раз* — разговорный, *при условии что, при том условии если* и др. — используются в книжной речи. Кроме того, в главной части предложения возможно употребление вводных слов: *следовательно, по-видимому, значит, стало быть, должно быть*, — которые, соответственно, могут придавать фразе книжный или разговорный оттенок. Союз *когда* может выражать условное и временное значения. Условное значение добавляется к временному, если в предложении выражено обобщение, речь идет не о единичном факте (Ханджани, Дияната, 2021, с. 360.).

Таким образом, несмотря на кажущуюся простоту структуры сложно-подчинённых предложений с условными придаточными, необходимо обращать внимание студентов на возможные стилистические особенности союзов, союзных и вводных слов, так как на данном сертификационном уровне это имеет особое значение.

Кроме того, в список рассматриваемых синтаксических конструкций стоит включать и бессоюзные сложные предложения, части которых могут выражать условие, например, пословицы: *Волков бояться — в лес не ходить*. *Большому кораблю — большое плавание* и др.

2.2. Употребление глаголов в форме повелительного наклонения при выражении условия в сложном предложении

Отметим, что в предложениях, выражающих нереальное условие, глагол употребляется, как правило, в форме прошедшего времени с частицей *бы*, которая может занимать любую позицию. Однако в высказываниях разговорного стиля условное наклонение может меняться на форму повелительного (союз *если* при этом опускается): *Если бы он пришёл вовремя, мы бы не опоздали на автобус* / *Приди он вовремя, мы бы не опоздали на автобус*. В этом случае будут полезными задания на изменение сложноподчинённого предложения с союзом *если* на сложное предложение с глаголом в форме повелительного наклонения и наоборот. Например: *Если бы ты прочитал эту статью, ты бы сдал экзамен* / *Прочитай ты статью, ты бы сдал экзамен*, а также: *Сходи он за молоком, мы бы выпили кофе с молоком* / *Если бы он сходил за молоком, мы бы выпили кофе с молоком*. Необходимо обратить внимание студентов на употребление глагола в форме повелительного наклонения единственного числа независимо от числа и рода изменяемой формы условного наклонения: *если бы они поговорили* / *поговори они спокойно*, *если бы ты позвонила друг* / *позвони ты другу* и т. д.

2.3. Употребление *если бы не + существительное в И. п.* при выражении условия в сложном предложении.

Данная языковая конструкция также относится к разговорному стилю речи, так как мы наблюдаем сокращение языковых единиц при возможной их трансформации. Существительное в И. п. указывает на то, что помогает или мешает выполнить действие. Например: «*Если бы не эта книга*, я бы с ума сошел в самолете», «*Если бы не Витя*, я за последний год не написал бы ни строчки» (Национальный корпус русского языка).

В качестве упражнений для данной грамматической модели можно предложить изменение соответствующей придаточной части (*если бы преподаватель не помог мне* / *если бы не преподаватель*) или окончание предложения студентами (*Если бы не пробка, ...*; *Если бы не очередь в магазине, ...*).

2.4. Употребление *ещё + существительное* при выражении условия в сложном предложении.

Конструкция *ещё* + существительное является разговорной и, как правило, обозначает период, в течение которого что-то происходит или могло бы произойти. Например: *Ещё пару секунд, и произошла бы авария. Ещё год–два, и песня нашего художника спета.*

2.5. Употребление *существительного в И. п.* при выражении условия в сложном предложении.

Значение реального и нереального условия возникает в сложносочиненных и бессоюзных предложениях с назывной первой частью. Например: «*Миг, и случилось бы что-то огромное, неслыханное и потрясающее [...]*», «*Туберкулез, и из больничек уже не вылезешь*» (Национальный корпус русского языка).

Таким образом, при анализе грамматического материала на данном этапе обучения мы обращаем внимание студентов на структуру, на частотность и стилистические характеристики синтаксических единиц, так как именно знание специфики употребления этих условных конструкций даёт возможность синтаксически варьировать текст, заменить в случае необходимости одни языковые единицы на другие.

3. Варианты тематических заданий

Мы уже отмечали, какие виды заданий могут быть использованы для каждого тематического раздела. Отметим ещё некоторые.

1. Прочитайте текст. Найдите предложения, выражающие условные отношения. Обратите внимание, каким образом выражены условные отношения в структуре этих предложений.

2. Трансформируйте глагольные словосочетания в именные словосочетания.

3. Закончите/начните предложения.

4. Замените сложноподчиненные предложения с условной придаточной частью простыми предложениями со значением условия.

5. Замените простое предложение на сложноподчинённое с условным придаточным.

6. Из двух простых предложений составьте сложноподчиненное предложение с зависимой условной частью.

7. Употребите глагол в правильной форме.

8. Выберите нужный предлог или союз (из предлагаемых преподавателем).

9. Замените условные конструкции на другие, сохраняя стиль текста.

10. Напишите текст, используя условные языковые конструкции.

Кроме того, для работы над данной темой мы предлагаем студентам 2–3 связных текста с заданиями, представленными выше. Таким случае

предложение дается не изолировано, а в контексте, что формирует более целостное представление о правилах использования рассматриваемых моделей. В качестве задания на аудирование студенты могут прослушать текст и заменить фразы на один из предлагаемых педагогом вариантов.

Необходимо обращать внимание учащихся и на правила русской пунктуации. К сожалению, в последнее время мы сталкиваемся с игнорированием данной темы в учебных пособиях, адресованных иностранным студентам, тогда как в практике письменной речи необходимо знание пунктуационных правил.

Таким образом, при обучении синтаксическим трансформациям мы опираемся на следующие правила и методические приёмы: регулярность и последовательность изучения словообразовательной и стилистической специфики лексики, анализ грамматических особенностей условных конструкций и сопоставление их не только с аналогичными структурами в испанском языке, но и с другими обстоятельственными конструкциями, характерными для русского языка.

Библиография

- Акопян, А. А. (2009). Эксплицитные средства выражения условной семантики в английском и русском языках. *Мир науки, культуры, образования*, 6, с. 55–58 [Akorjan, A. A. (2009). *Эксплицитные средства выражения условной семантики в английском и русском языках*. *Мир науки, культуры, образования*, 6, с. 55–58].
- Акопян, А. А. (2010). Синтаксические особенности условных конструкций в английском и русском языках. *Мир науки, культуры, образования*, 1, с. 48–51 [Akorjan, A. A. (2010). *Syntaksyčeskje osobennosti uslovných konstrukcij v anhlyjskom y russkom jazýkach*. *Мир науки, культуры, образования*, 1, с. 48–51].
- Андрюшина, Н. П., Афанасьева, И. Н., Битехтина, Г. А., Клобукова, Л. П., Яценко, И. И. (2015). *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Второй сертификационный уровень. Общее владение*. СПб.: Златоуст [Andrjušina, N. P., Afanas'eva, Y. N., Bytechtyna, H. A., Klobukova, L. P., Jacenko, Y. Y. (2015) *Leksyčeskij mynumum po russkomu jazýku kak ynostrannomu. Vtoroj sertyfikacyonnyj uroven'. Obščee vladjenje*. SPB.: Zlatoust].
- Иванова, Т. А., Попова, Т. И., Рогова, К. А., Юрков, Е. Е. (1999). *Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному. Второй уровень. Общее владение*. М.–СПб.: Златоуст [Yvanova, T. A., Popova, T. Y., Rohova, K. A., Jurkov, E. E. (1999). *Hosudarstvennyj obrazovatel'nyj standart po russkomu jazýku kak ynostrannomu. Vtoroj uroven'. Obščee vladjenje*. М.–SPB.: Zlatoust].
- Кодзаева, О. С. (2009). Пропедевтическая работа над сложными предложениями на продвинутом этапе обучения иностранных студентов. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*, 4, с. 165–169 [Kodzaeva, O. S. (2009). *Propedevtyčeskaja rabota nad složnymy predloženyjamy na prodvynutom этапе obučenyja ynostrannyh studentov*. *Vestnyk Adýhejskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Serija 3: Pedahohyka y psiholohyja*, 4, s. 165–169].

- Национальный корпус русского языка (2003–2022). Режим доступа: <https://ruscorpora.ru> (доступ: 27.01.2023) [Nacional'nŭj korpus ruskogo jazŭka (2003–2022)].
- Нерушева, Т. В. (2008). ФСП условия и разнородные средства его выражения в русском и английском языках. *Вестник Самарского государственного университета*, 64.2, с. 102–109 [Neruševa, T. V. (2008). FSP uslovyja y raznorodnŭje sredstva eho vŭraženyja v russkom y anhlyjskom jazŭkach. *Vestnyk Samarskoho hosudarstvennoho unyversyteta*, 64.2, s. 102–109].
- Рубцова, Е. В. (2019). Изучение лексики и морфологии русского языка как иностранного на синтаксической основе. *Карельский научный журнал*, 8 (4.29), с. 62–64 [Rubcova E. V. (2019). Yzučenyje leksyky y morfolohyy russkogo jazŭka kak ynostrannoho na syntaksyčeskoj osnove. *Karel'skyj naučnŭj žurnal*, 8 (4.29), s. 62–64].
- Ханджани, Л., Диянати, З. (2021). Сопоставительный анализ сложноподчиненных предложений с условной придаточной частью в русском и персидском языках. *Балтийский гуманитарный журнал*, 10 (3.36), с. 359–362 [Chandžany, L., Dyjanaty, Z. (2021). Sopostavytel'nŭj analiz složnopodčynennyx predloženyj s uslovnoj prydatočnoj čast'ju v russkom y persydskom jazŭkach. *Baltyjskyj humanytarnŭj žurnal*, 10 (3.36), s. 359–362].
- Степаненко, В. А. (2007). Сложности презентации условных предложений на элементарном, базовом, первом уровнях владения русским языком. *Полилингвильность и транскультурные практики*, 4, с. 140–145 [Stepanenko, V. A. (2007). Složnasty prezentacyu uslovnŭx predloženyj na elementarnom, bazovom, pervom urovnjach vladenyja russkym jazŭkom. *Polylynhvyal'nost' y transkul'turnŭje praktyky*, 4, s. 140–145].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.19>

Data przesłania artykułu: 18.04.2023

Data akceptacji artykułu: 24.10.2023

MATEUSZ WIŚNIEWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Nazwy obcych realiów w dziewiętnastowiecznym czeskim przekładzie *Narzeczonej z Abydos* Lorda Byrona

The names of foreign realities in the 19th-century Czech translation of *The Bride of Abydos* by Lord Byron

Abstract

The article deals with the description and analysis of the names of foreign realities appearing in the Czech translation of ‘The Bride of Abydos’ by Lord Byron. In this work, the author included many names, both proper common ones, associated with the oriental world, most often Turkish, distant and foreign to the average reader of the book and its translation in the mid-nineteenth century. The article focuses on the functional and communicative aspects of the used names, which are characterized by formal and semantic diversity in the Czech language.

Keywords: Czech, Turkish, Loanwords, Language Contact, Translation

Názvy cizích reálií v českém překladu z devatenáctého století *Nevěsty z Abydu* od Lorda Byrona

Shrnutí

Článek se zabývá popisem a analýzou názvů cizích reálií vyskytujících se v českém překladu *Nevěsty z Abydu* od Lorda Byrona. V tomto literárním díle autor zahrnul mnoho jmen – vlastních i obecných – spojených s orientálním světem, nejčastěji tureckým, vzdáleným a cizím běžnému

čtenáři originálu i překladu v polovině devatenáctého století. Článek se zaměřuje na funkční a komunikační aspekty používaných názvů, které se v českém jazyce vyznačují formální a sémantickou rozmanitostí.

Klíčová slova: čeština, turečtina, přejímka, jazykový kontakt, překlad

W powszechnej świadomości Turcja kojarzyć się może współcześnie (oprócz popularnych seriali oraz coraz chętniej oglądanych w serwisach streamingowych filmów) przede wszystkim z krajem wakacyjnym, popularnym miejscem letniego wypoczynku dziesiątek tysięcy Polaków, Polek, Czechów i Czeszek oraz oczywiście przedstawicieli innych nacji, którzy — zanim do Turcji pojedą — czytają (i oglądają!) o niej dziś zwykle w Internecie: na różnego rodzaju stronach biur podróży, blogach czy w informatorach mających na celu przybliżenie tego z jednej strony nieodległego pod względem długości podróży, ale z drugiej — wciąż teoretycznie egzotycznego państwa. Odbiorcy takich turystycznych komunikatów wraz ze swoim zainteresowaniem spotykają się z nowymi, nieznanymi w naszych językach nazwami — onimami i apelatywami, które opisują obce kulturowo realia — to, co inne, mniej znane, nietypowe (por. Daneš, 2009, s. 234).

Możemy założyć, że współczesny człowiek zwykle bez trudu poradzić sobie może ze zidentyfikowaniem obcej nazwy, której nie rozumie — dzięki Internetowi względnie łatwo odnajdzie zarówno nieznanne miasta (na przykład Abydos), regiony czy atrakcje turystyczne, jak i na przykład nazwy potraw czy przedmiotów codziennego użytku. Nie jest już zatem konieczny bezpośredni, fizyczny kontakt między różnymi wspólnotami językowymi, co przez kilkanaście stuleci było naturalne (przynajmniej do momentu upowszechnienia się druków i różnych przekładów) i w konsekwencji bezpośrednio i pośrednio wpływało na rozwój języków (por. Boček, 2010, s. 18).

Zupełnie inna sytuacja ma miejsce w przypadku komunikatów starszych, których czytelnicy nie mogli identyfikować nazw obcych realiów tak szybko, jak to jest możliwe teraz. Warto pamiętać, że co najmniej od czasów odkryć geograficznych przełomu XV i XVI wieku, kiedy w polu zainteresowań europejskiego odbiorcy zaczynały pojawiać się zupełnie nieznanne do tamtego czasu obszary, kultury i języki, istniała potrzeba opisywania i tłumaczenia nowego, egzotycznego świata, co odzwierciedlało się w różnych formach literackich — od podań i legend, map, kronik, dzienników czy artykułów aż do literatury pięknej.

Przykładami tekstów, których treść zasadniczo odnosi się do obszaru mniej więcej (albo co najmniej) współczesnej Turcji, może być dziewiętnastowieczna literatura, a szczególnie jej przekłady, które — w przypadku czeskich czytelników i czytelniczek okresu odrodzenia narodowego — miały wzmacniać świadomość narodową, poszerzać ich horyzonty poprzez ukazanie nieznannej rzeczywistości i nakreślać nowe tematy i pomysły artystyczne (Bečka, 1982, s. 420). Chodzi tutaj zarówno o dzieła tłumaczone bezpośrednio z bliskowschodnich języków, takich

jak między innymi perski, arabski, armeński (ormiański) czy turecki właśnie, ale i przekłady książek tłumaczonych wcześniej na jakiś inny język (na przykład francuska wersja *Księgi tysiąca i jednej nocy*) oraz oryginalnych tekstów zachodnioeuropejskich pisarzy, którzy zgodnie z duchem czasu poruszali modny wówczas temat Orientu (Bečka, 1982, s. 421–429; zob. też Bláhová, Petrbock, 2008).

Jednym z nich jest przetłumaczona na język czeski po raz pierwszy w 1854 roku powieść Lorda Byrona *The Bride of Abydos*, napisana w 1813 roku. Autorem czeskiego tłumaczenia¹ jest Josef Václav Frič (1829–1890), pisarz, dziennikarz i polityk, którego bogata działalność literacka obejmuje zarówno lirykę, epikę i dramaty, jak i wiele przekładów (zwłaszcza francuskich komedii) (Homolová, Otruba, 1982, s. 66–67; Řepková, 1985, s. 748–752). W tureckiej powieści *Nevěsta z Abydu: pověst turecká* o typowej romantyczno-orientalnej historii emocjonalnej czytelnik odnaleźć może wiele nazw obcych realiów, które w pierwszej połowie XIX wieku jawić się mogły europejskiemu odbiorcy jako nowe, dalekie, nieznanne.

Nazwy obcych realiów a problemy terminologiczne

Na potrzeby niniejszego artykułu spróbujemy usystematyzować pewne zagadnienia terminologiczne, które łączą się ze skomplikowaną i niezwykle różnorodną problematyką zapożyczeń językowych bezpośrednio związanych z nazwami obcych realiów. Jako użytkownicy języka (języków) spotykamy się z nimi na co dzień, jednak ich precyzyjne opisanie wymyka się jednoznacznym klasyfikacjom i metodom.

Zapożyczenia to obce w strukturze języka elementy — wyrazy, zwroty, typy derywatów, formy fleksyjne, konstrukcje składniowe czy związki frazeologiczne (Markowski, 2004, s. 1692; Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 542; Nekula, 2017a), które w języku widoczne są najbardziej w zasobie leksykalnym. W zależności od tego, z jakiego języka pochodzą i jak intensywny na przestrzeni wieków był kontakt między przedstawicielami danych wspólnot językowych, mówić możemy o dużych i dobrze zbadanych grupach zapożyczeń — w języku czeskim będą to na przykład germanizmy (Newerkla, 2017) czy romanizmy (Radimský, 2017) oraz oczywiście anglicyzmy (Bozděchová, 2017) — lub o zapożyczeniach okazjonalnych, do których w naszym przypadku należą pożyczki z języka tureckiego, czyli turcyzmy. Zaprezentowane definicje sygnalizują problematykę zapożyczeń jedynie w podstawowym wymiarze, głębiej bowiem poruszać można o wiele bardziej złożone aspekty tematu związane z zagadnieniami między innymi kontaktu językowego, etymologii czy przejęć (nie)bezpośrednich (zob. na przykład Nekula 2017a; Nekula 2017b; Večerka 2006, s. 194).

¹ Autorem pierwszego polskiego przekładu (*Dziewica z Abidos*) z roku 1821 jest Władysław Ostrowski, natomiast drugiego (*Naręczona z Abydos* — 1838), jak można ocenić: bardziej udanego — Antoni Edward Odyniec (por. Krajewska, 1980, s. 161–164).

Samo pojęcie turcyzmu, czyli zapożyczenia z dużej rodziny języków turkij-skich (Milewski, 2004, s. 128–129; zob. też Majtczak, Sieradzka-Baziur, Mika, 2013, s. 93–107), w językach słowiańskich, w tym czeskim i polskim, obecne jest od stuleci, jednak w badaniach nad oboma językami widoczna jest różnica w podejściu metodycznym: turcyzmy w polszczyźnie są dość dobrze opisane (zob. między innymi Kowalski, 1928; Reychman, 1965; Turek, 2001; Stachowski, 2007), za to termin ten w odniesieniu do języka czeskiego w językoznawczej bohemistyce pojawia się marginalnie. Znaleźć go można jednak w słownikach etymologicznych (między innymi Holub, Kopečný, 1952; Rejzek, 2001; Machek, 2010) i wyrazów obcych (na przykład Petrůčková, Kraus, 2001).

Zauważyć można natomiast, że w czeskiej lingwistyce odpowiednie wyrazy obcego pochodzenia częściej niż turcyzmy klasyfikowane są szerzej — występują najczęściej jako orientalizmy (por. Malečková, 2021, s. 159–198), a część z nich może być rozpoznawana również jako arabizmy ze względu na pierwotną najprawdopodobniej ich proveniencję oraz fakt, że język turecki mógł być w ich przypadku językiem-pośrednikiem (zob. na przykład Karlíková, 2017; Best 2005, s. 62). Sytuacja jest więc skomplikowana: przy określaniu pochodzenia jakiegoś słowa należy wziąć pod uwagę naprawdę wiele czynników językowych, kulturowych, historycznych i społecznych, a przy prowadzeniu takich badań trzeba wykazać się kompetencjami interdyscyplinarnymi.

Bez względu na odmienne podejścia polskich i czeskich badaczy do zagadnienia turcyzmów należy stwierdzić, że zapożyczenia takie występują w obu językach najczęściej w planie leksykalnym, a w tym zasobie wyrazów możemy wyróżnić pewne kategorie funkcjonalne; jedną z nich są egzotyzy — wyrazy nazywające obce realia, których desygnaty (raczej) nie występują w języku, do którego są przejmowane, a więc jawią się jako nowe i obce, czyli egzotyczne (por. Markowski, 2004, s. 1694).

Zorientowany na Orient

To właśnie przede wszystkim egzotyzmami określić możemy nazwy obcych realiów pojawiające się w czeskim tłumaczeniu *Narzeczonej z Abydos* Lorda Byrona (1788–1824). Bliskowschodni turecki świat przedstawiony w dziele Byrona przepelniony jest wyrazami, których użycie pełni specyficzne funkcje komunikacyjne — ma przenieść czytelnika w obcą scenerię i opowiedzieć klasyczną romantyczną historię miłosną, która — choć uniwersalna — rozgrywa się w realiach obcych europejskiemu odbiorcy pierwszej połowy XIX wieku. Choć przekład rządzi się swoimi prawami i akurat w przypadku analizowanego tekstu zmienia znacznie pierwówzór², to dla językoznawców zasób wykorzystanych nazw stanowić może

² O roli przekładów w budowaniu lingwocentrycznej kultury czeskiego odrodzenia i o przemianach podejścia do wierności oryginałowi i oryginalności czeskiej formy językowej pisał Vladimír Macura w *Znamení zrodu* (Macura, 1995, s. 69–89).

ciekawym materiałem badawczym, który niełatwo jednoznacznie opisać z powodu jego zróżnicowania zarówno językowego, jak i komunikacyjnego. W czeskim tłumaczeniu analizowanego utworu literackiego odnaleźć można szerokie spektrum nazw — wyrazów zarówno pospolitych, jak i onimów — które przedstawiają egzotyczny i tajemniczy świat Turcji. Przyjrzyjmy się niektórym z nich³.

Najbardziej chyba widoczną grupą są antroponimy, głównie imiona — postaci historycznych i fikcyjnych, pochodzące z różnych kręgów kulturowych, lecz związane z krajami Lewantu (ale nie tylko). Do imion występujących w tekście należą między innymi *Giaffir* (B, s. 2), *Harun* (B, s. 3), *Zulejka* (B, s. 3), *Selim* (B, s. 3), *Medžnon* (B, s. 4), *Sadi* (B, s. 4), *Peri* (B, s. 8), *Oglú* (B, s. 11), *Azrael* (B, s. 17), *Osman* (B, s. 20), *Kain* (B, s. 35), *Abdallah* (B, s. 36), *Pasvan* (B, s. 36). Wyodrębnić można również inne antroponimiczne grupy funkcjonalne — imiona postaci mitologicznych: *Medžnon* (B, s. 4 — jak tłumacz podaje w przypisie: ktoś, kogo moglibyśmy sobie wyobrazić jako wschodniego Romea); *Héra* (B, s. 25), *Priam* (B, s. 26), *Leandros* (B, s. 25), *Diána* (B, s. 28), *Nioba* (albo *Niobé*) (B, s. 50). Pojawiają się też — co naturalne w kontekście opisywania bogactwa świata orientalnego — nazwy związane z przynależnością do wspólnoty, patronimiczne, etniczne czy rodowe. Wśród nich odnaleźć można zarówno onimy — *Arab* (B, s. 8), *Karasanové* (B, s. 11 — l.mn.), *Timarioti* (B, s. 11 — l.mn. — jeźdźcy konni), *Mameluci* (B, s. 12 — l.mn. — niewolnicy), jak i propria — na przykład *moslem* (B, s. 2). W ramach innych kategorii rozróżnić można nazwy odnoszące do tytułów, funkcji, godności pełnionych na dworze: *Paša* (B, s. 3), *Hurisky* (B, s. 8 — l.mn.), *delis* (B, s. 12 — jeździec konny), *kislar* (B, s. 13 — najwyższy dowódca w haremie), *Sultan* (B, s. 16).

Przedstawione nazwy bez wątpliwości odnoszą czytelnika do świata odległego, egzotycznego, jednak granica między tym, co obce i mało znane, a tym, co chociaż w części przyswojone, jest nieostra, zależy często od kompetencji komunikacyjnych odbiorcy. W tekście pojawiają się też nazwy odnoszące do rzeczywistości zdecydowanie bliższej i mniej egzotycznej niż Turcja — na przykład *Grek* (B, s. 5), *Moskál* (B, s. 6), *Bosňák* (B, s. 36), *Frankové* (B, s. 44, l.mn.). Nie możemy być absolutnie pewni, jak rozumiane były te nazwy w połowie XIX wieku (choć wyjaśnień dostarczają nam słowniki z tamtego okresu, na przykład Jungmann 1835–1839), możemy jednak zakładać, że część z nich była przyswojona w stopniu większym, inne były najpewniej zdecydowanie mniej znane. I choć niewątpliwie nie są one nazwami tureckich realiów, a duża część z nich (również wiele nazw pospolitych, które wspomniane są w dalszej części tekstu) znana była w języku czeskim o wiele wcześniej, to warto odnotować, że w dalszym ciągu nazwy takie i im podobne konotują jakąś obcość, większą czy mniejszą odległość, coś mniej znanego, a przez to mniej bezpiecznego, choć być może ciekawego.

³ W przypisie przy każdej nazwie podano stronę źródła (B — Byron, 1854), na której się pojawiła (zasadniczo — po raz pierwszy). Nazwy podano w formie mianownika liczby pojedynczej (jeśli nie zaznaczono inaczej). Etymologia słowa (jeśli została podana) za Machek (2010). Identyfikacja nazw i objaśnienia poszczególnych słów — M.W.

Dużą grupą nazw obcych dotyczących przeważnie realiów są toponimy — nazwy państw, miast, krain i innych pojęć geograficznych, choć również w tym wypadku można zauważyć, że różna jest skala obcości, która się z nimi wiąże. Do takich nazw należą onimy określające miejsca leżące *stricte* na terytoriach, jakie zajmowało w połowie XIX wieku Państwo Osmańskie. Są to na przykład *Dardanely* (B, s. 13 — cieśnina między Półwyspem Bałkańskim w Europie a Azją Mniejszą, łącząca Morze Egejskie z morzem Marmara), *Egryp* (B, s. 19 — nazwa feudalnego państwa istniejącego na greckiej Eubei), *Hellespont* (B, s. 25 — starsza nazwa Cieśniny Dardanele), *Lemnos* (B, s. 55 — wyspa grecka), *Brusa* (B, s. 42 — najprawdopodobniej współczesne miasto Bursa) i — oczywiście — występujące w tytule dzieła Byrona *Abydos* — miasto w Azji Mniejszej nad cieśniną Hellespont. Pojawiają się też nazwy, które odnoszą nas do miejsc nieco dalszych, bardziej egzotycznych: *Nubie* (B, s. 3), *Mekka* (B, s. 8), *Širaz* (B, s. 29 — miasto w Iranie), *Kandie* (B, s. 32 — miasto w Beninie albo na Sri Lance), *Istakar* (B, s. 19 — współczesne irańskie miasto Istakhr), ale i bliższych, znanych choćby z powodów geograficznych: *Rumelia* (B, s. 40 — kraina historyczna na Bałkanach, prowincja turecka w czasach Państwa Osmańskiego, która obejmowała część Imperium między Dunajem a Peloponezem — do zmian drugiej połowie XIX w.), leżących w Basenie Morza Śródziemnego, na przykład *Israel* (B, s. 19) czy nawet nieistniejących na mapie świata — *Eden* (B, s. 37). Zauważyć możemy również toponimy, które mogą konotować mniej obcości z powodów historycznych i społecznych — *Stambul* (B, s. 6) czy metaforyczny *Starý Oceán* (B, s. 43) — albo nie konotują jej w ogóle: *Dunaj* (B, s. 40).

Dużą częścią nazw obcych realiów charakterystycznych dla orientalnego świata są słowa określające przedmioty codziennego (lub rzadszego) użytku (w tym ubrania i ozdoby czy broń) — na przykład *čibuk* (B, s. 12 — fajka wodna), *handžár* (B, s. 52 — broń pochodzenia perskiego), *ambrové perły* (B, s. 28), *Iránské tkaniny* (B, s. 29), *turban* (B, s. 32), *atar-gul* (B, s. 14 — olej różany), rzadziej nazwy potraw: *olíva* (B, s. 1) czy *šerbet* (B, s. 31) czy miejsc: *Harem* (B, s. 4).

Charakterystyczną grupą nazw są te związane z religią: na przykład *moslem-ský růženec* (B, s. 28), *koran* (B, s. 29), *kombolaj* (B, s. 29 — sznur przypominający różaniec), *muezzin* (B, s. 45), ale i *Eden* (B, s. 37) czy *Azrael* (B, s. 17 — imię anioła śmierci). Spotkać możemy też nazwy roślin i zjawisk przyrodniczych, które są typowe dla terenów leżących na południe od Europy Środkowej, nie zawsze orientalnych, ale na pewno odleglejszych. Ta grupa wyrazów reprezentowana jest przez między innymi następujące przykłady: *cypríš* (B, s. 1; forma bliższa staro-czeskiemu *cypryš* albo *cypreš* — zob. Machek, 2010, s. 920), *myrta* (B, s. 1), *cedr* (B, s. 1), *zefír* (B, s. 1), *citron* (B, s. 1). W tekście pojawia się również okrzyk wojenny: *Ollah* (B, s. 13), co tłumacz wyjaśnia nam w przypisach.

Wskazane nazwy, różnorodne w formie i treści, reprezentują całą mnogość kategorii pojęciowych, jakie odnaleźć możemy w dziewiętnastowiecznym czeskim przekładzie *Narzezanej z Abydos*. Część z nich zidentyfikować można łatwo,

natomiast inne określić współcześnie jest znacznie trudniej, szczególnie jeśli mówimy o miejscach czy przedmiotach, które już nie istnieją i w tym kontekście można je uznać za swoiste historyzmy, jak na przykład *vyšina Sigejská* (B, s. 55), czyli teren przy starożytnym mieście Sigeion leżącym w Troadzie w północno-zachodniej Anatolii.

Funkcjonalność nazw i kwestie normatywne

Kolejnym problemem badawczym jest klasyfikacja funkcjonalna nazw, którą trudno — jak już wspomniano — przeprowadzić jednoznacznie, ponieważ kryterium adaptacji obcej nazwy nakłada się tutaj na czynniki historyczno-literackie i stylistyczne, a także komunikacyjne. Możemy mówić na przykład o rozróżnieniu przejęć starszych i nowszych, całkowicie bądź częściowo zaadaptowanych formalnie, zapożyczeń odnoszących się do realiów już nieaktualnych, czyli właśnie wspomnianych, trudnych do precyzyjnego zidentyfikowania historyzmów i nazw aktualnych w momencie przekładania tekstu w połowie XIX wieku, ale też pojęć, z którymi spotykamy się na co dzień również dzisiaj (na przykład *turban*, *Mekka* czy *oliva*) — te wyrazy możemy uważać za przyswojone, już nieobce (na pewno współcześnie).

W kontekście tej złożoności w zasobie badanych nazw wskazać można jeszcze między innymi egzonymy, czyli narodowe wersje obcojęzycznej nazwy geograficznej jakiegokolwiek obiektu, który leży poza granicami jakiegoś kraju, a więc poza terytorium użytkowania jego oficjalnego języka (por. Harvalík, 1998, s. 261). Do takich nazw zaliczyć możemy toponimy: *Dardanely* (B, s. 13), *Mekka* (B, s. 8), *Širaz* (B, s. 29), *Nubie* (B, s. 3), *Istakar* (B, s. 19).

Zauważalną grupą egzotyzmów są takie, które nazywają realia zupełnie nieznanne — nie da się ich określić inaczej niż oryginalnie. Są to najczęściej wyrazy w formie cytatu i w ich przypadku mówić możemy o rodzaju ksenizmu (Wolfgang Moser, 1996, za: Hladká, 2017). Takim przykładem jest wyraz *atar-gul* (B, s. 14), którego nie sposób zidentyfikować, nie znając etymologii poszczególnych elementów złożenia: *atar* — słowo pochodzenia arabskiego, zaadaptowane przez perski, oznaczające ‘wonny olej’, notabene oryginalnie różany (Essa, Ali, 2010, s. 70), a *gul* to po turecku ‘róża’ (właściwie: *gül*). Biorąc pod uwagę, że analizowany czeski tekst został przełożony z języka angielskiego w XIX wieku, kiedy język turecki zapisywany był alfabetem arabskim, możemy jedynie snuć przypuszczenia: mamy tu do czynienia na pierwszy rzut oka być może z cytatem, jednak po wnikliwszej analizie uznać można również, że jest to wyraz częściowo zaadaptowany (przynajmniej graficznie) i z powodzeniem mogący funkcjonować w systemie czeszczyzny, o czym świadczy jego użycie w analizowanym tekście: *s atar-gulem* (s. 14).

Jak widać, w proponowanym przeglądzie nazw obcych rzeczy i pojęć kojarzonych z inną kulturą czy przestrzenią, pojawiających się w czeskim

dziewiętnastowiecznym przekładzie dzieła Lorda Byrona, wskazane egzotyzy my reprezentują różne klasy przedmiotów i zjawisk — dotyczą zarówno elementów zupełnie nieznanymi, takich jak *kolomboj* (nazwa pospolita) czy *Istakar* (własna), jak i desygnatów, które w języku czeskim funkcjonują na co dzień i których obcości już nie odczuwamy albo odczuwamy ją mniej — na przykład *koran*, *sultan*, *Stambul*. W przypadku tej pierwszej grupy wyrazów, czyli nazw funkcjonujących w komunikacji okazjonalnie albo pojawiających się właśnie w funkcji poetyckiej (na przykład w utworze literackim), szczególnie cenne okazują się przypisy na końcu powieści, które tłumaczą część nazw obcych realiów czeskiemu czytelnikowi (podobne przypisy znajdują się w polskim przekładzie, ale i angielskim oryginale, choć każdy tłumacz inaczej je rozbudował).

To, co zwraca uwagę, to niezwykła różnorodność obcych realiów: oprócz nazw własnych określających obiekty geograficzne pojawiają się nazwy typowo realioznawcze, nazywające przedmioty, miejsca i ludzi. One również służą — oprócz oczywistej w literaturze pięknej kreacji artystycznej — potrzebie opisanie nowej, nieznanie rzeczywistości, która jednak często była nie do końca zrozumiana, a przez to mogła być nieprawidłowo interpretowana, co ma odzwierciedlenie także w specyfice niektórych nazw — w tekście pojawiają się na przykład osobliwości słowotwórcze: *pašalictví* (B, s. 38). Jednocześnie pokazuje to też, że czeski dobrze radzi sobie z przystosowaniem nazw obcych realiów do systemu języka: oprócz wielu wspomnianych w tym artykule przykładów adaptacji obcych wyrazów na różnym poziomie uwagę zwraca tworzenie przez tłumacza form przymiotników dzierżawczych, chętnie używanych w czeskim również dziś — na przykład *pašalictví Abdallogo* (B, s. 38), *Pasvanova zbudná družina* (B, s. 36), *Giaffirův zbraň* (B, s. 41), *Harunova péče* (B, s. 42).

Analizowany materiał może stanowić punkt wyjścia do dalszego i bardziej szczegółowego badania zapożyczeń z języków orientalnych (nie tylko tureckiego) na przestrzeni wieków: ich funkcji komunikacyjnej, stopnia adaptacji do języka czeskiego czy współczesnych ekwiwalentów, które nazywają wymienione realia inaczej, a są używane częściej i chętniej.

* * *

Współcześnie liczba obcych realiów pojawiających się w różnych tekstach już chyba w ogóle nie dziwi przeciętnego użytkownika języka: słowa te odnoszą się bowiem przecież zarówno do całej mnogości apelatywów, jak i do wybranych priopriów. O ile przez stulecia zapożyczenia z obcych języków były bezsprzecznie świadectwem bezpośrednich czy pośrednich kontaktów międzykulturowych różnych wspólnot językowych, o tyle dzisiaj ta fizyczna wręcz kiedyś relacja może być również zapośredniczona poza czasem i przestrzenią: obecne bowiem zainteresowanie rzeczywistością geograficznie i mentalnie odległą, wciąż jakoś nieznaną,

czasami nawet — jak może się wydawać — osobiwą, wzmagane jest przez współczesne media właśnie. To nie tylko Internet w postaci znanej z dwóch pierwszych dekad XXI wieku, ale i najnowsze i coraz popularniejsze narzędzia, przede wszystkim media społecznościowe — Facebook, Instagram i Tik Tok. Takie aplikacje i strony — nawet jeśli nie jesteśmy ich aktywnymi użytkownikami — nieustannie dostarczają nam treści, także tej proponowanej przez algorytmy, które czułe są na nasze wyszukiwania i przeglądane strony. Jeśli więc szukamy ofert wczasów w Grecji, Zjednoczonych Emiratach Arabskich, Omanie, Armenii, Austrii czy na Dominikanie, w naszych mediach społecznościowych od razu pojawia się zawartość (tzw. kontent), która będzie odnosić do właściwego miejsca i języka czy odpowiedniej kuchni i kultury. Wraz z nią pojawią się nazwy obcych realiów, które — jak już ustaliliśmy — nie stanowią dla nas aż takiego wyzwania identyfikacyjnego, jak kiedyś. Wydaje się wręcz, że współcześnie można bezsprzecznie mówić o usprawnieniu procesu poznawania świata bez wychodzenia z domu: być może już niedługo ChatGPT albo inna forma cyfrowa zbliżająca się do sztucznej inteligencji, która — co chciałbym stanowczo podkreślić — nie napisała niniejszego artykułu, będzie mogła wykreować nam rzeczywistość, w której nazwy obcych realiów nie będą stanowiły dla odbiorcy żadnego problemu komunikacyjnego.

Bibliografia

Źródła

- Byron, G.G. (1813). *The Bride of Abydos*. London: T. Davison, Whitefriars.
 Byron, G.G. (1838). *Naręczona z Abydos. Czciociele Ognia*, przeł. Antoni E. Odyniec. Lipsk: Breitkopf i Härtel.
 Byron, G.G. (1854). *Nevěsta z Abydu: pověst turecká*, przeł. Josef V. Frič. Praha: Jaroslav Pospíšil.

Literatura

- Bečka, J. (1982). Islámský svět v české literatuře 19. Století. *Česká literatura*, 30, 4, s. 420–430.
 Best, K.-H. (2005). Turzismen im Deutsch. *Glottometrics*, 11, s. 56–63.
 Bláhová, K., Petrbock, V. (2008). *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku Symposia k problematice 19. století*. Plzeň: Academia.
 Boček, V. (2010). *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Bozděchová, I. (2017). Anglicismy v českém lexiku. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobrane z: https://www.czechency.org/slovník/ANGLICISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU (dostup: 10.11.2022).
 Daneš, F. (2009). Xenismy v dnešní češtině. W: F. Daneš, *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
 Essa, A., Ali, O. (2010). *Studies in Islamic Civilization: The Muslim Contribution to the Renaissance*. B.m.: International Institute of Islamic Thought.
 Harvalík, M., (1998). K problému klasifikace exonym. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 259–265.

- Hladká, Z. (2017). Xenismus. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.). *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobra­ne z: <https://www.czechency.org/slovník/XENISMUS> (dostęp: 10.11.2022).
- Holub, J., Kopečný, F. (1952). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Homolová, K., Otruba, M. (red.). (1982). *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. Praha: Československý spisovatel.
- Jungmann, J. (1835–1839). *Slovník česko-německý*. Praha: Fetterl. Pobra­ne z: <https://vokabular.ujc.cas.cz> (dostęp: 2.09.2023).
- Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (red.). (2012–2020). *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobra­ne z: <https://www.czechency.org>, (dostęp: 10.11.2022).
- Karlíková, H. (2017). Arabismy v českém lexiku. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobra­ne z: <https://www.czechency.org/slovník/ARABISMY%20V%20ČESKÉM%20LEXIKU> (dostęp: 10.11.2022).
- Kowalski, T. (1928). W sprawie zapożyczeń tureckich w języku polskim. W: J. Rozwadowski, W. Taszycki (red.), *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski, I.* (s. 347–353). Kraków: Gebethner i Wolff.
- Krajewska, W. (1980). Polskie przekłady powieści poetyckich Byrona w okresie romantyzmu. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 71/1, s. 161–164.
- Machek, V. (2010). *Etymologický slovník jazyka českého*. Brno: Nakladatelství Lidové noviny.
- Macura, V. (1995). *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H.
- Majtczak, T., Sieradzka-Baziur, B., Mika, D. (2013). O zapożyczeniach turkijskich w języku polskim. *Roczniki Humanistyczne*, 61,6 (*Językoznawstwo*), s. 93–107.
- Malečková, J. (2021). *“The Turk” in the Czech Imagination (1870–1923)*. Leiden, Boston: Brill-Rodopi.
- Markowski, A. (red.). (2004). *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Milewski, T. (2004). *Językoznawstwo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Moser, W. (1996). *Xenismen. Die Nachahmung fremder Sprachen*. Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Nekula, M. (2017a). Výpůjčka (přejímka). W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobra­ne z: <https://www.czechency.org/slovník/VÝPŮJČKA> (dostęp: 10.11.2022).
- Nekula, M. (2017b). Hierarchie výpůjček. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobra­ne z: https://www.czechency.org/slovník/HIERARCHIE_VÝPŮJČEK (dostęp: 1.09.2023).
- Newerkla, S.M. (2017). Germanismy v českém lexiku. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobra­ne z: https://www.czechency.org/slovník/GERMANISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU (dostęp: 10.11.2022).
- Petráček, V., Kraus, J. (red.). (2001). *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Radimský, J., (2017). Romanismy v českém lexiku. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Czech-Ency — Nový encyklopedický slovník češtiny*. Pobra­ne z: https://www.czechency.org/slovník/ROMANISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU (dostęp: 10.11.2022).
- Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- Reychman, J. (1965). Zapożyczenia tureckie w polskiej gwarze złodziejskiej. *Język Polski*, 45, s. 154–163.
- Řepková, M. (1985). Josef Václav Frič. W: J. Opelík, V. Forst, L. Merhaut (red.), *Lexikon české literatury, I/(A–G)*. Praha: Academia.

- Stachowski, S. (2007). *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Turek, W.P. (2001). *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*. Kraków: Universitas.
- Večerka, R. (red.). (2006). *K pramenům slov: uvedení do etymologie*. Brno: Nakladatelství Lidové noviny.

Noty o Autorach

Jelena Ajdžanović (ORCID: 0000-0003-1896-3991), Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija. Područja užeg naučnog interesovanja: sintaksa srpskog jezika, semantika, srpski jezik kao strani. Dva najznačajnija novija objavljena naučna rada: *Значење закључивања у светлу аналитичке и синтетичке глаголске формализације – семантичка, синтаксичка и прагматичка анализа. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 65/2, 2022, s. 53–67; *Глаголи веровати, уверавати/уверити и поверовати – синтаксичко-семантичка анализа и лексикографски аспект. У: Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема: зборник научних радова*, ur. S. Ristić, I. Lazić Konjik, N. Ivanović, Beograd, 2021, стр. 289–312.

jelena.ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

Božena Bednaříková (ORCID: 0000-0002-0190-1375) Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, je docentkou pro obor Český jazyk a předsedkyní oborové rady doktorského studijního programu, obor Český jazyk. Specializuje se na morfologii, translologii a stylistické hodnocení překladu nebo na češtinu jako cizí jazyk. Svě studie uveřejňuje jak v domácích, tak v zahraničních periodikách. Knižně vydala např. monografii *SLOVO a jeho KONVERZE* (2009) a *SLOVO a jeho STRUKTURA* (2017).

bozena.bednarikova@upol.cz

Anastasia Bezuglaya (ORCID: 0000-0003-3656-2374): Zakład Praktycznej Nauki Języka Rosyjskiego, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytet Wrocławski. Zainteresowania naukowe: lingwistyka kulturowa, mediolingwistyka, komunikacja internetowa i język w przestrzeni Internetu, stylistyka tekstu, nauczanie języka rosyjskiego jako obcego. Wybrane publikacje: *Концепт «провинция» и медийный образ нестоличного театра в русской лингвокультуре*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2020, 276 s.; *Медийный портрет вrocławского театра*, [w:] *Perswazja językowa w różnych dyskursach. Tom 6*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2021, s. 380-395.

anastasia.bezuglaya@uwr.edu.pl

Sybilla Daković (ORCID: 0000-0003-1247-4660), Zakład Kroatystyki i Serbistyki, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polska. Główne zainteresowania naukowe: językoznawstwo konfrontatywne, językoznawstwo słowiańskie, językoznawstwo kognitywne, składnia, leksykografia, leksykologia. Wybrane publikacje: *Hrvatski prijedlog „nasuprot” i njegovi poljski prijevodni ekvivalenti. Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 30, nr 2, 2018, s. 189-208; *Zapożyczenia z języka angielskiego w polskich i chorwackich nazwach spodni. Slavica Wratislaviensia*, 175, 2022, s. 65-76.

sybilla.dakovic@uwr.edu.pl

Jasmina Dražić (ORCID: 0000-0003-0881-8053), Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija. Područja užeg naučnog interesovanja: leksikologija srpskog jezika, leksikografija, leksička semantika, kolokacije. Tri najznačajnija novija objavljena naučna rada: Нове колокације у савременом друштвеном и културном контексту. U: *Језици и културе у времену и простору* VII/2, ur. S. Gudurić, B. Radić-Bojanić, J. Dražić, J. Ajdžanović. Novi Sad, 2018, str. 71–79; Лексикографски аспект глаголске метонимије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 62/1, 2019, s. 71–84; Семантиком према форми, творби и употреби речи у српском језику, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 69/1, 2021, s. 304–314.

jasmina@ff.uns.ac.rs

Davor Jankuloski [Давор Јанкулоски] (ORCID: 0000-0003-1037-7349), Research Center for Areal Linguistics “Božidar Vidoeski”, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, North Macedonia. Research interests: Macedonian language, dialects, morphosyntax, onomastics. Recently published articles: Функциите на парадигмите со има и н/т-партицип во градскиот велешки говор. *Journal of Contemporary Philology*, 5 (1), 2022, с. 27–38. <https://doi.org/10.37834/JCP2251027j>; Формална и семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен *gor- во македонскиот јазик. *Rocznik Slawistyczny*, t. LXXI, 2022, s. 101–109. DOI: 10.24425/rslaw.2022.142754.

jankuloski@manu.edu.mk

Lucie Jílková (ORCID: 0000-0002-8814-5962), oddělení stylistiky a sociolingvistiky Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Studovala na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze obory obecná lingvistika, fonetika a maďarská filologie. Doktorské studium absolvovala tamtéž. Věnuje se stylistice, fonetice a elektronické komunikaci. V nedávné době autorsky přispěla do monografií *Stylistika mluvené a psané češtiny* a *Syntax mluvené češtiny*.

jilkova@ujc.cas.cz

Natalia Kondratenko [Наталія Кондратенко] (ORCID: 0000-0002-9589-7716), Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна, Університет у Білостоку, Польща. Наукові зацікавлення: дискурсологія, медіалінгвістика, політична лінгвістика, корпусна та інтернет-лінгвістика. Публікації: Трансформація стереотипів у лінгвосвідомості українців під час російсько-української війни (на матеріалі лексеми «Німеччина»). *Studia Ukrainica Poseniensia*, vol. XI/2: 2023, pp. 41–55. <https://doi.org/0.14746/sup.2023.11.2.03>; Лінгвопрагматика новорічного привітання як мовленнєвого жанру політичного дискурсу: зіставний аспект (на матеріалі промов Анджєя Дуди і Володимира Зеленського). *Linguodidactica*, T. 26, 2022, s. 127–143. DOI: 10.15290/lingdid.2022.26.09.

kondr_nat@ukr.net

Agnieszka Kurzyńska (ORCID: 0000-0002-3644-9171), adiunkt w Katedrze Przekładoznawstwa, Wydział Językoznawstwa Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (Polska). Zainteresowania badawcze: przemiany współczesnego języka polskiego (m.in. zapożyczenia, rozbudowa słownictwa, leksykalne środki wyrażania emocji), wpływy obce na kształt języka (m.in. zjawisko Denglish we współczesnej niemieczyźnie) oraz badania socjolingwistyczne (ze szczególnym uwzględnieniem języka płci, stereotypów obecnych w języku oraz językowymi przejawami dyskryminacji w mediach i w życiu codziennym). Wybrane publikacje: Język reklamy a język płci — słów kilka o współczesnej reklamie telewizyjnej. W: *Socjolingwistyczne badania w teorii i praktyce: ujęcie interdyscyplinarne*, t. 8, red. M. Grabowska, J. Hinz, J. Mampe. Gdańsk 2020, s. 183–196, ISBN: 978-83-8206-064-5; Jak (nie) zostać matką roku, czyli o sposobach perswazji w blogach parentingowych. W: *Perswazja językowa w różnych dyskursach*, t. 7, red. A. Klimkiewicz. Gdańsk

2022, s. 42–50, ISBN: 978-83-8206-387-5; *Jak oswoić pandemię — spostrzeżenia językoznawcze. W: Język — polityka — ideologia*, t. 1, red. Ż. Śładkiewicz, M. Noińska, Gdańsk 2023, s. 59–67, ISBN: 978-83-8206-541-1.

agnieszka.kurzynska@yahoo.de.

David Lavička (ORCID: 0000-0002-1966-9527) Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, v současné době studuje v doktorském programu Český jazyk na FF UP v Olomouci. Zajímá se zejména o obrazný jazyk a pojmenování přírody (tj. jména zvířat, rostlin atd.) a hledá základní motivy, které stojí za výběrem těchto jmen. Ve svém výzkumu usiluje o syntézu kognitivní lingvistiky, fenomenologie a jungovské psychologie. O tomto tématu publikoval článek *Změny ve vnímání přírody v kontextu českých přírodních jmen (Sborník příspěvků z 19.–23. mezinárodního setkání mladých lingvistů, 2023)*.

david.lavicka01@upol.cz

Magdalena Matkowska-Jerzyk (ORCID 0000-0002-4213-4694), adiunktka w Zakładzie Bohemistyki, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainteresowania naukowe: zagadnienia językowe związane z działalnością i powstaniem przedsiębiorstwa Bat'a w Czechosłowacji; onomastyka, ze szczególnym uwzględnieniem antroponimii; przekład – głównie audiowizualny; polsko-czeskie pogranicze – jego język i kultura; socjolingwistyka; media i reklama w Czechach jako nośniki zjawisk językowych; projekty transgraniczne i ich wykorzystanie w polsko-czeskiej współpracy. Autorka monografii pt. *Silne hasła. Zagadnienia lingwistyczne związane z działalnością Zakładów Tomáša Bati*, Wrocław – Kraków, 2023, ss. 150. W ramach programu NCN Miniatura 6 (2022/2023) realizowała projekt pt. *Zagadnienia językowe związane z fenomenem powstania (i koncepcji) zakładów Tomáša Bati oraz działalności tej firmy w Czechosłowacji i Czechach*.

magdalena.matkowska-jerzyk@uwr.edu.pl

Tanja Milosavljević [Тања Милосављевић] (ORCID: 0000-0003-3258-6598), Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Београд, Србија. Области научног интересовања: дијалекатска лексикологија, дијалекатска лексикографија, дијалекатска лингвокултурологија, дијалекатска лингвокултуролошка лексикографија, етнолингвистика. Нове публикације: Дијалекатски речници као извор за лингвокултуролошка испитивања народних говора. У: *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема, Зборник научних радова*, ур. С. Ристић, И. Лазић Коњик, Н. Ивановић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021, 577–592; Примена антропоцентричког принципа у дијалекатској лексикографији. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 51/1, Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар, 2022, 385–396. Подаци о финансирању научног рада: Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

tanja77nis@gmail.com

Klára Osolobě (ORCID ID: 0000-0003-2185-7815) a **Hana Žižková** (ORCID: 0000-0002-6483-6603) působí na Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, zabývají se českou morfologií a korpusovou lingvistikou. Společně se věnují tématu možnosti a mezi zlepšováním automatické morfologické analýzy češtiny. Osolobě, Klára a Hana Žižková. Typ kladenší jako problém automatické morfologické analýzy. *Jazykovedný časopis. SAP – Slovak Academic Press*, s. r. o., 2021, roč. 72, č. 4, s. 862-872. ISSN 0021-5597. doi:10.2478/jazcas-2022-0011. Osolobě, Klára a Hana Žižková. Homonymie mezi apelativy a proprii jako problém automatické morfologické analýzy češtiny. *Acta onomastica. AV ČR, Ústav pro jazyk český*, 2020, roč. 61, č. 1, s. 161-174. ISSN 1211-4413.

osolobe@phil.muni.cz, zizkova@phil.muni.cz

Angelina Pančevska [Ангелина Панчевска] (ORCID: 0000-0002-5547-783X), Centrum Badań Lingwistyki Arealnej „Bozhidar Vidoeski”, Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Skopje, Macedonia Północna. Zainteresowania: slawistyka, współczesny język macedoński, dialekty. Wybrane publikacje: Називите за *нepez* во македонските дијалекти (според материјалите на ОЈА). *Jazykovedné štúdie XXXVIII, Slovanské nárečia v čase a priestore*, VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2022, s. 132-136; Називите за ‘јагода’ во македонските дијалекти со осврт кон состојбата во другите словенски дијалекти. *Славистички студии*. 21, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2021, с. 127-134.

angelina@manu.edu.mk

Lenka Ptak (ORCID: 0000-0002-9691-3298), bohemistka, językoznawczyni, adiunkt w Zakładzie Bohemistyki, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski. Główne zainteresowania naukowe: współczesny język czeski, słowacki i polski, zwłaszcza ich fonetyka, leksykologia, słowotwórstwo, lingwistyka korpusowa. Ostatnio opublikowane prace: Połské ekvivalenty slovenských záporných adjektív na -teľný v slovensko-poľskom paralelnom korpuse par-skpl-1.0, *Językoznawstwo*, nr 1(18). Łódź 2023, s. 117-130; Sandhi na granicy przyimka jednosylabowego z wygłosowym obstruentem i wyrazu z nagłosowym sonorantem (na materiale czeskiego korpusu języka mówionego Ortofon v2), *Językoznawstwo*, nr 2(17). Łódź, 2022, s. 219-228.

lenka.ptak@uwr.edu.pl

Renata Rusin Dybalska (ORCID: 0000-0002-1738-5985), adiunkt, doktor nauk humanistycznych, językoznawca, zatrudniona w Instytucie Etnologii, Studiów Środkowoeuropejskich i Bałkańskich Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze w Czechach. Główne zainteresowania naukowe: komunikacja masowa, medialny obraz świata, komunikowanie polityczne, historia nauczania języka polskiego w Czechach.

renata.rusindybalska@ff.cuni.cz

Sylwia Sojda (ORCID: 0000-0002-3114-9006), Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet Śląski; doktor nauk humanistycznych, językoznawca, slawista. Zainteresowania naukowe koncentrują się wokół językoznawstwa porównawczego polsko-słowackiego, głównie w obszarze leksykologii i morfologii - ostatnio dotyczą kategorii liczby. Autorka prac z zakresu kategorii intensywności: *Intensyfikacja i dezintensyfikacja w języku polskim i słowackim* (Katowice, 2022), The intensifying function of reduplication in contemporary Polish and Slovak (*Jazykovedný časopis*, 2022).

sylwia.sojda@us.edu.pl

Dariusz Tkaczewski (ORCID: 0000-0001-9622-4161), bohemista i słowacysta, Instytut Językoznawstwa Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Śląski w Katowicach. Główne zainteresowania badawcze: słowiańskie dziedzictwo kulturowe, czesko-polskie/polsko-czeskie związki kulturowe i językowe, pragmalingwistyczna charakterystyka i analiza współczesnej czeszczyzny (reklama i publicystyka) i jej rozwarstwienie stylistyczne (socjolekty, profesjolekty, slangi); język czeskich mediów; stereotypy kulturowe i językowe; wpływ społeczny i manipulacja językowa; przykład artystyczny i użytkowy; dydaktyka j. czeskiego; historia j. czeskiego; czeska i czechosłowacka leksykografia encyklopedyczna. Wybrane publikacje: Czechosłowakizm na językowym tle I Republiki Czechosłowackiej (1918-1938), *Heteroglossia - studia kulturoznawczo-filologiczne*, 13; Dowcip, żart i komizm językowy w Protektoracie Czech i Moraw (1939-1945). W: *Słowiańszczyzna dawniej i dziś : język, literatura, kultura : monografia ze studiów slawistycznych*. [T.] 5, Wrocław 2023.

dariusz.tkaczewski@us.edu.pl

Miloslav Vondráček (ORCID 0000-0002-9129-3309), doc. PhDr., Ph.D., bohemista, językoznawca, pracownik naukowy Działu Gramatyki i Działu Współczesnej Leksykologii i Leksykografii Instytutu Języka Czeskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej w Pradze (oddělení gramatiky a oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze) oraz Instytutu Bohemistyki i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Opawie (Ústav bohemistiky a knihovnictví, Fakulta přírodovědecko-filozofická, Slezská univerzita v Opavě). Zainteresowania naukowe: morfologia semantyczna, składnia zdania prostego, współczesny język czeski. Publikacje: Tak říkájí Václav Havel. O jazyce a stylu veřejných projevů Václava Havla. W: *Kódy a antikódy tvorby Václava Havla. Kody i antikody tvůrčowości Václava Havla*. Red. M. Balowski. Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: Poznań 2022, str. 27-37. ISBN 978-83-63090-45-6. K (pseudo)koordinaci v konstrukcích typu „sáhnout a vytáhnout“, „čichat a cítit“. *Slavistična prepletanja 1*. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slovenija, s. 59–68. ISBN 978-961-286-581-8. DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2022.vondracek@ujc.cas.cz>

Irina Votyakova Chubukova [Ирина Вотякова Чубукова] (ORCID: 0000-0001-7727-3806), Кафедра греческой и славянской филологии Университета Гранады, Гранада, Испания. Сфера научных интересов: словообразование русского языка и языковая картина мира, сравнительная грамматика русского и испанского языков, методика преподавания русского языка как иностранного, проблемы современного дискурса, проблемы языковой политики. Последние статьи: Votyakova, I., & Gervilla, E. F. Q. (2019). Analysis of the concept of страх // fear and associated actions in russian and their translation into Spanish. *Studies about Languages*, (34), 74-90. doi: 10.5755/j01.sal.0.34.21104. Safonova, S. S., Chupryakova, O. A., Ganitseva, A. V., & Votyakova, I. A. (2022). Semantic and functional status of comparative units in mass media discourse. *Res Militaris*, 12(3), 838-845.
irinavot@ugr.es

Mateusz Wiśniewski (ORCID: 0000-0003-2070-039X), adiunkt w Zakładzie Bohemistyki, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski. Zainteresowania badawcze: funkcjonalne aspekty przekładu artystycznego, teatr operowy i libretta (szczególnie czeskie), komunikowanie zjawisk kultury i zarządzanie w instytucjach kultury, zapożyczenia w języku czeskim. Najważniejsza publikacja: *Libretto a sztuka jego przekazu. Czeska opera w Polsce – wybrane zagadnienia tekstu i języka* (monografia, 2019).
mateusz.wisniewski@uwr.edu.pl, mateusz.piotr.wisniewski@gmail.com

Kateřina Žvaková (ORCID: 0000-0002-2422-7811) Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, je studentkou doktorského programu Český jazyk na Ff UP. Zabývá se analýzou diskurzu, pragmatikou a výzkumem v oblasti vnímání češtiny mluvčími jiných jazyků. V této oblasti publikovala např. Vybrané gramatické kategorie v češtině v chápání studentů neovládajících češtinu. *Bohemistika*, (1), 2023, s. 77-89.
katerina.zvakova01@upol.cz